

RESTITUIRI

NICOLAE IORGA

Peisagii

www.dacoromanica.ro

NICOLAE IORGA

PEISAGII

RESTITUIRI

Serie îngrijită de MIRCEA ZACIU

Coperta de: VASILE POP SILAGHI

www.dacoromanica.ro

NICOLAE IORGA

P E I S A G I I

**Antologie, prefață, note și glosar de
MIRCEA ZACIU**

**EDITURA DACIA
CLUJ 1972**

www.dacoromanica.ro

„A călători e o nevoie sufletească...”

N. Iorga

P R E F A Ț Ă

Nicolae Iorga își începe lungul său „vagabondaj intelectual“ la nouăsprezece ani, cu o bursă de studii în Italia. La scurtă vreme, orizontul său se lărgeste cu lungi popasuri pariziene și germane, cu „drumuri depărtate“, prin Orientul luxuriant și miserabil, alternând cu peregrinări prin toate provinciile românești, străbătute cu pasul, cu droșca, cu trenurile leneșe, din sat în sat, din mănăstire în mănăstire, respirând — odată cu frumusețea frustă a priveliștilor — acea atmosferă a trecutului, de care se pătrunde cu ardoarea unei religii. Cel care avea să cunoască Europa de la un cap la altul, îmbătat de austerul peisaj lusitan și de splendorile Castiliei, de catedralele Franței și moscheele Constantinopolului, descifrând prezența Romei și a Bizanțului în feeriile venețiene sau căutând fiorul unui paradis pierdut în spațiul ideal al Heladei, va păstra intactă setea pentru „descoperirea“ spațiului autohton, sancționând *snobismul* disprețuitor de frumusețile lumii de acasă. „Mulți cred că o călătorie înseamnă neapărat un *drum lung* — va observa el în 1936. Dacă e vorba de a-ți face recolta pe cale, nu e nevoie să iei în piept lumea, să străbați mările și să-ți însemni pașii pe multe, felurite și necunoscute locuri. Și în apro-

pierea imediată e ceva de adunat care nu merită desprețul“. Nu lipsește nici apostrofa muștrătoare, asimilând ignorarea peisajului românesc unor realități spirituale mai adânci și mai primejdioase: „Sîntem un popor care nu se cunoaște pe sine și nu-și cunoaște țara. Dacă le-ar cunoaște, le-ar prețui și ar căpăta o încredere în viitor, care, de fapt, îi lipsește“. Rînduri scrise în 1903. E în contactul mereu reînnoit cu priveliștile românești ceva din sentimentul antec, tonifiant, concludiv pentru „însușirile alese ale țării și poporului nostru“, iar însemnările îngrămadite în carnetele de drum își propuneau tocmai „să îndemne la călătorii în România pe mulți dintre aceia cari cred că numai frumusețile străinătății sînt vrednice de văzut“. E în aceste constatări de plenitudine sufletească reziduul naiv-copilăresc al peregrinărilor prime, dinaintea descoperirii Occidentului, optica unei lumi încremenite în patriarhalitate, văzută mereu prin vălul amintirii și aureolată de percepții primare: livada copacilor sălbăticiți, grădina moartă, șipotul de apă rece și limpede, băcăniile aromate din vechi tîrguri de Moldovă prăfoasă, cu scrînciobul nebun al iarmaroacelor, finețele înalte din margini de schituri, copăceii de porumbele sălbatece, păduri de toamnă cu verdele stropit de aur și sînge, ostroave părăsite, pacea întunecoasă a soborului de stejari — spațiu eminescian, pe potriva acestui suflet romantic, mereu adolescent.

Raportarea la peisajul de „acasă“ se face în perspectiva acestui sentimentalism. Călătorul e intrigat de pustietatea drumurilor grecești, în asprul Corint, unde observă „cu totul altceva decît drumul nostru plin de săteni, de căruțe și cară, de lungă reverie rătăcitoare“; remarca privește, aici, și fizionomia

unei etnii către care sufletul lui Iorga nu încetează să se simtă atașat. În relieful zbuciumat al Nordului scandinav, ochiul său e șocat din nou de discrepanțe puse în relație cu blîndețea peisajului natal: „noi cari sîntem obișnuiți cu văi lungi, pline de sate, ninse primăvara de florile primilor copaci, din mijlocul cărora se ridică vîrfurile bisericilor albe, sîntem mirați în fața văilor capricioase, în care terenul este ros, zdrumicat de ploie“. În alt colț de lume, cu aspect de planetă moartă, reacția e nostalgia codrului, decor romantic constitutiv al unei sensibilități naționale: „de sus privirea prinde toată această largă dezolație. Ți-i așa de dor de colțul nostru de pădure“.

Dar există la Iorga și timpuria senzație a unei fatalități plutind peste aceste „locuri unde nu se întîmplă nimic“, desființată lucid prin contactul cu alte orizonturi de civilizație. „Puțin lipsia — notează — ca să credem că în orice parte a țerii, în orice parte a streinătății trebuie să fie cam tot așa, cu același fel de podoabe și cu aceleași fatalități. Noțiunea relativității, a comparației, a dezvoltării, ne lipsia“. Iorga relua așadar experiența unui Dinicu Golescu, fiecare călător român fiind sortit să refacă — de la o epocă la alta — traiectoria de modificări spirituale a boierului muntean, cu deosebirea doar a studiilor sistematice pe care istoricul le întreprinde în universitățile străine, a formației lui savante și a unei neliniștite filosofii, față de cantonarea celuiilalt în tihnită mirare. Dar o candoare persistă totuși, menținută de un decalaj al civilizațiilor, la început abia presimțit: Veneția e pentru copilandrul tîrgurilor moldovenești tot un „tîrg“, doar că „tîrgul lui San Marco, al leilor înaripați“. Curînd însă, și Iorga va

repetă, la distanță de un secol, exclamațiile de uimire ale Golescului, în forfota de mașini a capitalelor industriale, în observarea ironic înduioșată a vieții de pe bordul unui transatlantic, în descoperirea „lumii noi”, ca în această însemnare despre ritmurile vieții moderne, la Washington:

„Și automobilele, spre seară, se țin lanț. Sînt nu mai puțin ca trei sute de mii. Fiecare-și are pe al său, în unele familii, mama, tata, fiecare din copii cu al lui. Nu e om care să nu poată conduce și conducerea se face cu o deosebită dibăcie, frînele oprînd la un decimetru. Luminile roșii și albastre permit publicului să-și afle calea fără primejdie. Aproape neconținut, pe două-trei șiruri circulația urmează sigură, fără grijă, legînd cartierele așa de îndepărtate unul de altul, permițînd ritmul activ al vieții”.

Rînduri scrise în 1930, care stîrnesc zîmbetul de îngăduință echivalent celui bănuît la Iorga însuși, citind descripția „alvagenului” din *însemnarea* de la 1826 sau considerațiile lui Filimon despre „iuțimea” nebună a „stradei ferate...”. Deosebirea fundamentală între Iorga și Dinicu Golescu rezidă totuși în certa depășire a ideii de „călătorie”, care nu mai este, la scriitorul nostru, simplă deplasare utilitară, nici prilej de comparații sociologice (decît uneori), cu finalitatea îndreptării stărilor de acasă. Această confruntare cu Țara, subtextuală în unele cazuri la Iorga, chiar cînd ia expresia directă a unei apostrofe în care recunoaștem vocea tribunului, nu rămîne definitorie. Nici descoperirea Occidentului sau mirarea în fața unui alt tip de civilizație nu mai au aceeași valoare funcțională. *Călătoria* capătă la Iorga o semnificație mai profundă, ținînd în primul rînd de confruntarea cu trecutul — firească pentru for-

mația savantului — complinită cu voluptatea diversă a plimbării: încântare, vrajă, chiar evadare din contingent, ca în această confesiune pe „via sacra“ a Propileelor:

„Întîia impresie e că te afli dincolo de realitatea noastră, știrbă, nefîntreagă, chinuită de sforțări care nu-și ating ținta. Tragedia noastră seculară se isprăvește aici. În supraumanul perfectului albastru, al covîrșitoarelor revărsări de locuinți ca turme pe priporul muntelui, în viziunea calmei mări care mărginește zarea luminii celei mai clare, sîntem aiurea, în definitivul pe care l-am uitat pentru a ne chinui an de an, veac de veac“. Întoarcerea din călătorie e sfîrșitul vrajei; plecînd din Alhambra, „despărțirea de aceste locuri e ca o rupere de farmec, o reintrare în atmosfera realităților pe care toate cele văzute pînă aici o contrazic“.

Această privire în adînc a spațiului în care se află, îi permite lui Iorga să extragă permanențele de frumusețe, poezie și filosofie ale unor teritorii, definite mereu printr-o perfectă cunoaștere a trecutului lor, cu precizarea că acest „trecut“ nu e mort, „ci trăiește în alcătuirea sufletelor noastre, căci viața unui popor, schimbîndu-se, se continuă“. De unde și capacitatea definitorie a comentariului adeseori exprimat lapidar: Parthenonul e „chivotul frumuseții“; „Iașii sînt înainte de toate o biserică, biserica bisericilor pentru trecutul nostru“; în Thesalia e un „amestec de poezie și de lipsă a gospodăriei“; în poporul grec există „pînă azi“ o „euritmie“ secretă, detectabilă în cel mai umil gest; peisajul îi motivează pătrunzător „de ce istoria Grecilor e atît de strict cantonată, de ce, puterea neputîndu-se întinde în larg, gîndul s-a răzbuhat înălțîndu-se așa de sus“

— și alte asemenea meditații concentrate, aparținînd posturii contemplatorului *istoric* și nu simplului vizitator întîmplător. „Eu m-am deprins, ca vechi călător istoric, spune autorul însuși într-o prefață, explicîndu-și poziția, să prind multe lucruri din fugă, ba de multe ori să prind și lucruri care n-ar trebui să se prindă...”. Terminată în zîmbet ironic, fraza luminează și mai bine atitudinea călătorului romantic, înclinat spre meditație, obsedat de permanențe, animat de sentimentul istoriei, dar deloc indiferent la aspectul prezent al lucrurilor, mai adesea trezindu-i atenția asupra decalajului dintre *real* și *imaginar*, dintre imaginea livrescă a locurilor străbătute și cea vie, derutantă sau contradictorie, dar cu atât mai pasionantă. „Prin locurile acestea — spune într-o pagină — vechea Grece e numai în cărțile noastre”. Plăcerea lui e de a descrie o „natură plină de antinomii” sau de a demonta mistificările. Un astfel de clișeu rezultat din aluviunile locurilor comune rostite de-a lungul vremii despre un oraș ca Veneția îl irită la recitirea propriilor sale însemnări de adolescent. Notele venețiene, „așternufe imediat după impresie, în larma otelelor italiene, în emoția plecării mai departe”, pe cînd avea doar nouăsprezece ani, se vădesc a fi, cînd se decide să le publice, cinci ani mai tîrziu, impregnate de un sentimentalism livresc de-a dreptul iritant, mărturisit ca atare: „Amintirile cad adeseori în sentimental sau se înțepelesc în poze artistice, sceptice și de alt fel, care sînt totdeauna și cu desăvîrșire condamnabile. Din acest sentimentalism face parte zugrăvirea Veneției după rețeta cunoscută: groaza regulamentară în fața trecutului republicii, melancolia plîngătoare — e un oraș zidit pe apă! — care nu prezintă nici adevărul

faptului, nici adevărul impresiei“: Istoricul se mustră pentru slăbiciunea de a fi cedat amintirilor de lectură mai mult decât observației directe, amendând o viziune „melodramatică“, a unei Veneții a „profanilor“, care o cunosc „numai după ecoul literar“. Renegate „cu patimă“, vechile însemnări vor primi cu timpul retușul dorit, al unui „caracter mai bărbat, mai sigur“ și, prin urmare, mai adevărat. Întorcându-se mereu către „mult iubita mie Italie“, el se va opri cu vădită voluptate, de câte ori itinerariile i-o vor permite, în Cetatea dogilor, refuzând să vadă aici a lume stinsă, cu riscul de a contrazice în paginile superbe închinat acestui oraș pînă și imaginea vestitului sonet al marelui și permanentului său zeu, Eminescu. Iorga se recomandă drept „un român care a trăit așa de mult din viața sa și momente așa de fericite în Veneția“, de care își aduce aminte mereu „ca de o dragoste uitată“; dar el continua de fapt linia descriptivă din jurnalul venețian al lui Alexandri; deși necunoscute lui, e în acele pagini o comună curiozitate pentru mișcarea prezentului, cît și o certitudine a unui trecut „viu“, colorat mereu de paleta variată a amintirilor proprii. Acestea intervin întotdeauna ca o componentă indispensabilă a peisajului, capabil să-l lumineze și să-l explice: „amintirile mă duc de mină“. Poetul așadar, cu chimia lui specifică, e o prezență concurentă a naturii istoricului, care invocă această dualitate în termenii unei scuze și a unei justificări: „Mi se va ierta — scrie în prefața la *Drumuri și orașe din România* — dacă amintiri ale mele, nouă sau vechi, multe puține, vor rămînea împletite cu vederea lucrurilor. Dacă am făcut cartea pentru alții, am făcut-o, așa, puțin, și pentru mine“. Exista întîi nevoia orientală a pove-

titorului întors din lungi peregrinări de a spune celor rămași acasă, colectivitate cantonată într-un spațiu închis, aproape impermeabil, tot ceea ce a văzut; condiție ce coboară pînă la vocea naratorului din „Halimaua“ vechilor literaturi, exprimată și de Iorga: „vin din lungi călătorii și simt datoria de a le împărtăși și aceloră pentru cari, poate mai mult decît pentru mine, le-am făcut“. Apoi, atitudinile s-au diversificat. Astfel, în Iorga-călătorul coexistă, fără să fuzioneze, două voci, disputîndu-și alternativ supremația: aceea a unui *exponent*, pentru care drumul constituie o misiune și întoarcerea implică o obligație față de colectivitatea care l-a *delegat* (postură orientală ce urcă dinspre textele populare ale Alixândriei și Halimalei către periplusul unui Milescu, Golescu, Asachi, Filimon ș.a., pînă la memorialul de călătorie al lui George Călinescu sau Eugen Barbu, trecînd prin personaje sadoveniene consonante, din *Hanu Ancușei*, sau „străini“ de tipul abatelui de Marenne, Bernard, Uvar etc.); și aceea a călătorului solitar, contemplativ în sensul meditației rousseauiste, a unui vagabondaj intelectual, cu tot ceea ce voluptatea voiajului poate să-i ofere în ordinea sentimentală. Iorga se regăsește aici pe marea traiectorie romantică a lui Alecsandri, Codru-Drăgușanu, Calistrat Hogaș și Sadoveanu. În ambele cazuri, călătoria este pentru el un *ceremonial*, căruia i se dăruie cu o conștiință limpede a finalității și intensității trăirilor. O filosofie a *călătoriei* tot se desprinde așadar din aceste pagini, expusă succint într-un scurt eseu intitulat programatic *Cum să călătorim*, conținînd asemenea propoziții ale unui suflet în care atitudinea savantă nu umbrește cu nimic candoarea: „A călători e o nevoie sufletească a oricui. (...) Ne

place a schimba locurile, a cunoaște alți oameni, pentru ca, la întoarcere, cu atât mai mult să iubim locurile obișnuite și oamenii cu cari avem a ne duce viața. E și o dorință de extraordinar care ne mână, tendința de a ieși din ceea ce se repetă zi de zi; e o patimă de a descoperi, și ființa noastră se înmulțește doar prin descoperirile pe care le facem". Sau: „Din adâncul istoriei, ca în multe alte privinți, fără a ne da sama, vine îndemnul nostru către călătorie. El e firesc, sănătos și folositor. Nu trebuie să-l oprim, dar e păcat să nu-l cultivăm, să nu-l disciplinăm, să nu-l facem de folos, privind anumite ținte înaintea rătăcirilor noastre periodice". Atitudine unde fuzionează în cele din urmă latura scientistă, înrudită cu spiritul „luminilor“ secolului al XVIII-lea, și cea a „călătorului romantic“ în tipologia căruia Iorga se înscrie cu toate datele temperamentale și stilistice ale prozei sale.

Fără a fi programatic, romantismul din aceste pagini rămîne o atitudine fundamentală, caracterizantă. Drumetușul se simte la largul lui în spațiul predilect al poezilor secolului al XIX-lea. Vienne, orașelul francez „cu casele-i negre supt olane“ e îndrăgît pentru caracterul său „foarte romantic“; o privește e cu atât mai frumoasă, cu cît e „mai sălbatecă, mai plină de *romantism* și *poezie*“ (subl. ns). Sensibilitatea scriitorului se recunoaște în frumosul romantic asociat imaginației baroce. Domul din Milano e „o fantazie nebună săpată în piatră, o rugăciune zidită din granit“. Această lume bogată în formele cele mai temerare e raportată firesc la universul basmului de acasă, încît, stilistic vorbind, Veneția e „crăiasa (...) mării Adriatice“, „frumoasa moartă“, gondolele sînt „ciocli ai frumoasei moarte“, iar sfinții stau ascunși

„În scorburile de piatră roasă“ ca niște zei pădureți. Luna este astrul preferat, „călauza bălaie a corăbiilor cu pînze umflate“, sub „limpedea ei lumină dulce“ se desfășură priveliști nocturne de o misterioasă grație. Viziunea geologică către care e atras — asemenea lui Hogaș — în sierrele iberice sau în „canyonanele“ Americii, interesul pentru natura primitivă, edenică, sau pentru cea blîndă, nedesfigurată de civilizație, ca și prezența trecutului, descifrată peste tot, vin din aceleași straturi temperamentale. Scriitorul e sedus de puternice contraste, grotescul, bufonul, imaginația frenetică a marilor arhitecți de biserică ai evului de mijloc îl solicită la tot pasul. Îl încîntă grifonii, diavolii amestecați în cucernicia sfioasă a sfinților, îngerii voinici și greoi, „cu fața rotundă, lătăreț senină“, forfota vieții cotidiene, „mimesisul“ grațios al picturilor și vitraliilor, mișcarea încremenită în piatra statuilor și basoreliefurilor de pe vechile bazilici franceze sau italice. Dacă admiră goticul înflăcărat („flamboyant“) e pentru că găsește aici o fantezie descătusată, aproape păgînă, demonică, fără nimic evlavios în ea, expresie nu hieratică ci de un robust vitalism exploziv. Sfinții orientali introduși în această arhitectură virulentă (San Marco din Veneția) au „aerul curios, stîngaci și comic al bieților oameni, pierduți pe fonduri arbitrare de aur“ — într-atît din impactul între cele două stiluri — orientala și apuseana — rezultă „o operă neînchipuită, grotescă, fantastică, splendidă“. Gustul contemplativ ezită între această arhitectură „extatică și aprinsă“ și „liniștită, adormita arhitectură a răsăritenilor“. Din scufundări în universul formelor de artă medievală (cu splendide transcrieri verbale de construcții, fresce și tablouri celebre) vine și sentimen-

tul percutant al nestatorniciei și fragilității lucrului omenesc (dar și a vieții însăși), istoricul și poetul concurând în ilustrarea unui motiv universal ca „fortuna labilis“, fie în reflecția marginală („mîna vremii ce se joacă ironic cu clădirile trecătoare ale oamenilor“), fie în „scena istorică“, aproape o parafrază odobesciană concentrată (ca în evocarea sîngerosului trecut al mănăstirii Snagovului). Regrete, melancolii și căutări nostalgice mîna din urmă neliniștea călătorului, care nu o dată își caută umbrele copilăriei în popasuri tîrzii prin tîrguri moldovene sau amintirea anilor adolescenței zadarnic invocate, pe o veche stradă pariziană.

„Tot înainte, pe strada aceasta de școli și tradiții vechi și mari. Undeva în fund e Rue du Cardinal Lemoine. N-am nevoie de nici o călăuză, și de ce aş întreba pe cineva? Aceleași amintiri ca și pînă acuma mă duc de mîna, așa de triste și așa de bucuroase în același timp. Și o găsesc. În stînga, zidul vechi din colț, — și ce mare a crescut acuma, umbrind strada întregă, copacul tînăr care-și încerca deasupra pietrelor cele dintîi ramuri curioase de a ști ce se petrece în lumea oamenilor! La rîndul întîi de la 28 bis, al treilea după socoteala noastră, balconul de piatră nu mai are cușca de canari, de păsări de Senegal, și nu mai sînt acele perdele tinere la ferești. Și tot ce-a fost acolo nu mai este, cum nu mai sînt cei douăzeci de ani ai miei. Așa de adevărat cum e ziua rece și tristă de astăzi, prin care trec însă din cînd în cînd raze călduțe, ca ale regăsirilor“.

„Călătoria“ lui Iorga este, prin urmare, mai mult decît un itinerar „științific“ sau o „descoperire“ a intelectului — o „călătorie sentimentală“, confrun-

tare și regăsire, bogat colorate afectiv, cu certe afinități în ritmurile romantice ale unui J. J. Rousseau, Sterne, Heine și Stendhal. Prezența savantului însă, devenit un soi de „dublu“ al Poetului — și un cicerone care-i ordonează itinerariile — disciplinând efuziunile intime, dictează finalități și confinii.

Ô „geografie“ a călătoriilor lui creionează o hartă ideală, a unei lumi văzute în primul rînd în semnificația spiritualității ei, al cărei centru fix e Roma* și *latinitatea*. Istoricește vorbind, ea e o permanență a căutărilor savantului, observată din Bizanțul fabulos sau supraviețuind în contemporaneitate, din Stambulul amintirilor dramatice, pînă la mixtura romano-maură a teritoriilor iberice sau la Colonia, strajă romană în fața lumii germanice, considerată, în sensul originar, „barbară“. Dar și simbolic, ca un tropism spiritual; Sudul, lumina, fiind coordonatele fundamentale ale unei dinamici sufletești bine precizate. De aici și semnificația particulară a poeziei „ruinurilor“ la Iorga, fără valențele romantice, ci inspirată de senina idee clasică a supraviețuirii lumii antice prin duhul ei. Rămășițele unei arhitecturi romane în sudul provensal, inundate de „verdeață ru-

* Roma trăiește pentru Iorga în vestigiile ei, la Pompei și în Franța și peste tot în peisajul românesc, dar ea își supraviețuiește mai mult decît în splendorile arhitecturale și artistice, în moștenirea spirituală și în frumusețea fizică a herezilor singelui latin, într-o tipologie diversă și de secret orgoliu, aceeași în profilul sever al țaranului transilvan, în expresia catalanului și în dulceața graiului provençal: „Roma trăiește și astăzi în chipuri. Fețe brune, cu nasurile drepte, cu sprincenele frumos arcuite deasupra ochilor mari focoși, cari la vorbire schimbă în orice clipă expresia lor. E și în talia puternică și mindră. E în acea limbă care, cu toată dulcea pronunție galică, are tot fondul vocabularului latin, aproape fără nici un adaos: limbă a luptei și a iubirii, care aici se chiamă provençala și care pe malul mediteranean al Peninsulei iberice e catalana”.

rală“ trăiesc, integrate în lumea contemporană, „o nouă viață“:

„Din Terme n-a rămas nimic, dar tocmai în margine, într-unul din punctele unde se strâng mai mulți și mai frumoși arborii tutelari, o cărărușă prin grădini înconjurate cu ziduri negre duce la Amfiteatrul roman, din care se păstrează toată partea inferioară și câteva trepte, totul făcut din lespezi nemuritoare. În cadrul acesta de verdeață rurală, cu arena plină de florile câmpului, cu mireasma florilor de mintă, ruinele antice par trezite la o nouă viață: ele n-au nimic din acel aer de vechi mormînt muced care le deosebește aiurea. Sus, în văzduh, un mare aeroplan trece ca o ironie“.

De altă parte, geografia călătoriilor lui Iorga delimitează imaginea lumii dinaintea celor două războaie mondiale, care au zguduit-o și desfigurat-o, o hartă în care istoricul descifrează încă tihna trecută și presimte înfiorat furtunile viitoare.

Căci celălalt exponent al peisajului — omul (și destinul lui în marea aventură a istoriei) nu-i rămîne indiferent. Fizionomii, costume, psihologii ale etniilor sînt observate cu o adevărată lăcomie. Bovarismul scriitoricesc al lui Iorga își găsește în lungile drumuri personaje posibile, siluete schițate în fugă, colectivități semnificative prin pitorescul tipologic. „Oamenii sînt aici tot așa de interesanți ca și împrejurimea naturii, ca și clădirile“ — notează într-un rînd. Sau: „Privesc la trecători, cel mai bun mijloc de a surprinde obiceiurile și datinele unei nații“. Astfel, călătoriile sale sînt populate de lumea anonimă a străzii, la Berlin sau la Londra, la Madrid și la Paris; din ea se deduce o „atmosfera“ care e — în teritoriu hispanic — a „bonomiei“, descifrată

În „parada trăsurilor cu vizitii și lachei în livrele“ alături de „căruțele trase de câțiri răbdători“ sau în eleganța castiliană discretă și tăcută, contrazicînd imaginea de „Baedeker“ a unei Spanii „focoase și trepidante, sărînd în sus la plesnitul castagnetelor“. Iată lumea Bărăganului de acasă, colorată și ardentă, tabloul bariolat și vesel al unui iarmaroc la Tîrgu-Frumos, Gorjul cu siluetele întunecate, aspre, amin-tindu-l pe Tudor, oameni surprinși „cînd merg călări cu căciulile înalte (...), cu mantiile de abă albe plutind în vînt și acoperind ca un valtrap spinarea cailor mărunți“, adevărați „ostași de lupte sau de răscoală, dintre cei ce au făcut vestite aceste plaiuri“. Interesul pentru costumație, reveniri de descrip-ții detaliate și într-o cromatică vie, dau figurației umane din însemnările lui Iorga o notă de teatralitate consonantă cu semnificația de „ceremonial“ a drumului. În Țara Loviștei, „în devălmășie cu Argeșul“, el vede numai „splendorile veșmîntului arhaic, aur și purpură, din portul domnițelor mărețe; vâlul slujbelor de încoronare se coboară pe umeri tari și, cum una ține în mîni floarea roșie a mușcatului — care e în grai vechi ostășesc „sîngele voinicului“ — ai zice că de pe părății bisericii medievale s-a coborît chipul ctitoresc al fetei de Voevod țînînd în mînă flori pentru Fecioara hramului“. Pictura, aici, e din *Domnița* lui Mateiu Caragiale. La Veneția, de asemeni, poezia costumelor („fluturarea de mătăsuri într-o coajă de catifea, aurul răsfăîndu-se în ramuri, florile stropind vestele“) se împletește cu cea a „amănuntelor sprinten sau umil umane“, și, în genul parnasiano-simbolist, cu evocări de porțelană pictată cu scene chinezești și orientale. Pe talerele smălțuite de la Torcello apar eunucii negri

în pantaloni infoiați ca niște plapome, „cizlar-agale grași, purtînd pe cap pălăria lor cilindrică“, „der-viși purtînd tiare, și un Domn tînăr, bărbos, al nos-tru, își arată, încins cu galben peste un caftan ușor înflorat, calpacul alb de cacom“. Alteori, poezia imundă a periferiei bucureștene năvălește în pitorescul strident al unui tablou prevestind, concentrat, aceeași lume din proza lui Eugen Barbu:

„Mergi prin aleia de morți săraci a Căii Grivița, care trece pe lîngă urîta poartă funebră a cimitiru-lui Sfînta Vineri: mai totdeauna vei întîmpina carul hîd cu cununile, birjile ce șchioapătă pe caldarîmul rău, femeile care plîng în tăcere sau zducnesc în chiote, pe cînd pe laturile stradei stau fete de ma-hala cu cocuri înalte și flori și bărbieri iefteni cu șorțul alb înainte; oaspeți de cîrciumă cu ochii tul-buri se uită nepăsători la priveliștea durerilor. Flo-rari, pietrari pentru morminte, buchete grele, cruci albe cu slovele aurite...“.

Călătorul întîlnește tîrgoveți și săteni, cîrciumari și monahi, ascultă tăcerile marilor singurătăți sau surprinde forfota metropolelor, dimineața, întoarce-rea din week-end a scandinavilor disciplinați și se-nini, euritmia insularilor greci, pe oamenii drumu-rilor lungi, tăcuți, și misterioși, purtînd parcă — asemenea eroilor sadovenieni — tainele unui destin neguros, ca spre Tismana sau în paraginile de odi-nioară ale marginilor venețiene, pe podurile Stam-bulului ori în Tulcea somnolentă de altă dată, Isar-lic al unei lumi turcite, invocată cu puțină melan-colie. Antipatia lui reacționează bilier cînd întîlnește tipul — relativ nou pe atunci — al „turistului“ snob sau numai stupid, iar *turismul*, ca instituție, îi apare ca o plagă modernă, sancționată sarcastic: „E foarte

curios cum se schimbă în astfel de călătorii și de rătăcirii oameni cari, altfel, la ei acasă și în condiții obișnuite, sînt frumoși ori măcar simpatici, inteligenți ori măcar capabili de a vorbi cù dinșii fără să-ți vie a rîde. Îndată ce ajung însă la zîna aceasta care preface atîția în dobitoace, ei se pocesc. Merg alandala, privesc speriați, înțepenesc în fața operelor de artă, spun prostii, și le spun tare, ca și cum nimeni nu le-ar cunoaște limba, cumpără fără nici un rost, și se lasă înșelați ca niște copii, toate acestea fără a-și da seama de figura pe care o fac și de reputația pe care o lasă în urmă“. Fibra clasică, a moralistului, răzbate în asemenea notații.

Astfel, „peisaj“ înseamnă pentru Iorga o relație de termeni dependenți: *om—natură—istorie*, converțiți în sentiment — cromatică și filosofie. O filosofie rînd pe rînd neliniștită, amabilă și ironică.

Spirit modern, cunoscînd exact valoarea civilizației citadine, observată în toate peregrinările sale prin lume și prin istorie, bun evocator al atîtor cetăți și metropole, Iorga rămîne însă un iremediabil nostalgic al naturii. Omagiul său către un popor sau altul se rostește în funcție de atitudinea comunității față de natură (elogiul superlativ revenind, într-o frumoasă pagină, Angliei); orașul ideal e numai cel ce a păstrat o „neconținută comuniune cu natura“ (remarcă făcută în urma unui popas la Washington). Structură eminesciană, călătorul e fascinat în primul rînd de natura primară, rămășiță a unui vis edenic spre care îl întoarce o continuă sete de sublim. Viziuni sadoveniene se desprind dintr-un drum spre Putna:

„Această frumuseță care se desface în fiecare dimineață din negurile reci și se cufundă-n fiecare

sară în aburii fumului, o vede călugărul ardelean care păzește la mitocul din vale al Dălhăușilor. Ea arată calea ce duce la schit, un drum de lut frământat cu prund și cu pietroaie, când mai înalt, când mai adânc, când mai îngust, când mai încăpător, după toanele apelor de munte ce se zbeguie aici când cad ploile multe sau când zăpada se topește de blindeța primăverii. Copaci bătrâni fac de strajă cât vezi cu ochii, iar în stînga toată valea, toată coasta, toată culmea e o împărăție a crengilor verzi, care nu mai îngăduie nimic, care înghit, acopăr, ascund totul. Depărtările răsună, și din desişuri e o întrecere de glasuri, și mai subțiri și mai groase, printre care cîntecul surd al cucului, veșnic același, pare că socoate clipele. Pe supt tufişuri și prin uscături se strecoară, răsucindu-și fricos lungile trupuri verzi ca frunza, mari șopîrle agere. Dintr-o poiană se apropie lătrăturile furioase ale dulăilor de stîină, cari au mirosit om străin, în aceste ținuturi sălbatece unde, iarna, ei duc război cu lupii flămînzi. Aceasta e viața de aici, astăzi ca și acum două mii de ani“.

Amprenta clasică a priveliștii imprimă reveriei o cadență austeră, nota de sentimentalitate fiind tradusă imediat într-o explicare logică, noțională, a azeziunii. Paleta romantică propriu-zisă o regăsim în evocarea peisajelor depărtate, cu o notă de exotic, accentuată întotdeauna prin violențe cromatice. Iată, în acest sens, o evocare din Nevada, unde absența vegetației — sugerînd în descripția anterioară o totală izolare de restul universului — și arhitectura geologică plină de capricii, cu reflexe coloristice stranii, împrumută întregului o notă de fugă a imaginației aproape de hotarele fantasticului:

„Seara se lasă. Deasupra pământului roș, sămănat cu petele de aur ale pachetelor de ierburi uscate, albastrul pur al cerului se sprijină pe vînătul cenușiu al munților Nevadei. În fața lor înălțimi ciudate, cu totul negre, mucedo pe margini, de un negru de arătură adîncă, se întind ca o amenințare. Uneori povîrnișul lor alb, cu pete închise, e ca o imensă piele de panteră. Liniile lor bucălate sînt rupte, încolțite în felul cel mai neașteptat. Nu se poate un munte mai sfîrșmat. Dincolo de creasta lor neted profilată, parcă n-ar mai exista nimic. Fulgerări de aur încheie apusul“.

Aceeași sugestie de priveliște selenară și la mările canioane. Dar impresia nu e de „groază“, aspectul exotic-bizar nu sperie privitorul, ci „împacă, bucură ochiul“; un principiu — al arhitectonicii demiurgice — de esență clasică, alungă orice neliniște. Natura devine un decor *construit*, „ca și cum un olar divin ar fi fiert în cuptoarele lui vase de o formă desăvîrșită“.

În altă parte, impresia paradisiacă se reface prin vegetal, cu voluptatea descrierii universurilor florale din insulele grecești sau din Spania. Spre Corint, magia vine din „triumful colorii“ concurat de „farmecul mării“:

„Pe piatra aspră cresc flori cu totul străine: surguciuri încovoiate ca un iatagan, bătute cu năsturași albi, ghiocei galbeni mari, mici clopoței roșii, tufe mirositoare terminate cu buchete de un vînăt-amețist. Măslinii zoresc spre coacere măruntele fructe verzi; pe lîngă „pafca“ verde-dulce și ascuțitele ace de pin, făcliile funerare ale chiparoșilor solemn și triști. Dar toate aceste triumfuri ale colorii dispar dinaintea farmecului mării în toate nuanțele albas-

trului, care se prinde de linia vînătă, înzăbrănită într-o ceață ușoară. Peisagii paradisiace, care nu-și află părचेhe nicăiri“.

O dispunere simetrică — deși cu alte soiuri de plante, mereu încărcate de mireasma evocativă a unui teritoriu exotic — la Taragona:

„Pe copacii cu frunzele lucioase încep a se coace portocalele, smochinii își sulesc trunchiurile chinuit, dar mai ales carubierii, *garofalii*, fac ciudate contorsiuni dramatice cu puternicele lor ramuri: între foile ascuțite începe a se forma rodul abia vizibil acum, din care în multe luni de zile se vor coace roșcovele, coarnele de mare, cu carnea dulce, cu semințele tari. Dintre lespezi răsar platanii pitici cari seamănă cu niște tufișuri pletoase. Albastre floricele se învecinează cu cimbrul parfumat, *thymus* al antichității romano-grecești, pe care-l caută cu patimă caprele negre cu ochii galbeni de drac și cu ugerul atîrnînd greu de lapte. La stînga, Marea se desface din nesiguranțele timide ale dimineții și nesfîrșirea ei albastră freamătă sub razele așa de calde încă, într-un sfîrșit de novembre...“.

Reminiscențele clasice, vizibile nu numai în cadența frazei și în preciziunea paletii, ale cărei tușe nu ezită să stăruie asupra fiecărui detaliu, revin și în atmosfera generală, sugerată de prezența unei plante (cimbrul parfumat e anticul „*thymus*“) sau, alteori, în drumul spre Agapia, „cîmpul înalt-înflorit“, cu buruieni multicolore, pătat cu sîngele florii de scai amîntește brusc „nesfîrșitele întînderi miro-sitoare ale Cîmpilor Elisei, prin care înțelepții și poeții omenirii trec vorbindu-și cu zîmbet“. Alteori, peisajul pare transcripția unei stampe japoneze; pe drumul Aranjuezului, spre Sud, „la lumina soarelui

strecurat prin nori peste auriul șters al cîmpiei, se ridică în fund o catapeteasmă de dealuri și mii de păsări albe, desfăcîndu-se de pe lăicerul brazdelor zburătăcesc în aerul dimineții ca petalele bătute de vînt ale unor livezi de pruni“. Trăsătura predilectă a naturii lui Iorga e o blîndețe patriarhală, cu resemnată lumină de toamnă peste păduri „de pe crăcile cărora se dezghioacă încet frunza obosită“, ca la Senlis, sau cu scene bucolice, văzute în maniera fundalurilor de natură ale pictorilor flamanzi, ca în „Popasul în Egipt“ al lui Patenier, contemplat la muzeul Prado, și a cărui reminiscență pare să-l urmărească în drumul către Arajal: „din grădini am dat acum în cîmpuri, în pajiști mîncate de vite, în mărăcinișuri tunse de capre; fluturi albi zboară peste un imens lan de înfățișare necunoscută pe care-l tivesc mari buchete de viorele. La cantoane bucătăria se face în aer liber, cu oale ca urnele romane. Măgari se învîrt răbdători, scoțînd apa din adîncul pămîntului. Pe ogoare, ramurile de prisos ale arborilor se adună și se ard“ ... etc. Parcurile, grădinile sălbăticitе sau idilice — și puțini scriitori au iubit mai mult ca Iorga acest spațiu floral! — par uneori, în evocările Sudului francez, cu explozia lor vegetală și coloristică, învecinată cu irizările de lumină ale mării, replici ale unor peisaje de Pissaro sau Bonnard inspirate de aceleași locuri. Dar și grădini ale amintirii, evocate ca prin vis, din depărtata copilărie, „cu nemțișori albaștri, cu micșunele roșii, cu garoafe catifelate, al căror miros adînc nu-l poți uita, cu vizdoage galbene, pistruiate, cu triumfătoare ruje, ca o înflorire de bucurie, și nalbe mari roșii cu potire cărnोase, păzind sprintene și drepte, rumene și sfioase, ca o păstoriță ce nu știe încă ce e dragostea.

Sînt toate acestea: mai-mai că aş putea zugrăvi straturile; iar în dos, din bălării mari și mărunte, otrăvitoare ca măsălarul, amare ca brusturul, pline de aromă ca mica rochiță a rîndunelei, cu potirul alb crestă cu vioriu gingaș, răsare un nuc înalt. Și livada aceasta trebuie să fie mare-mare și plină de taine, de farmec și groază'. Farmecul e din „grădina“ lui Anghel, cu efluvii de parfume ce trezesc viziuni ale trecutului, al său propriu aici, iar în seara- iul de la Adrianopol, lîngă vechiul palat năruit — splendorile unei istorii apuse; la Alcazar de San Juan, spre Alicante — miraje exotice. Grădini de vrajă onirică, desprinse din topografii de mituri („miraculoase grădini cu ziduri albe duc spre Utrera...“), toate înscriu în proza lui Iorga un spațiu edenic către care acest suflet agitat gravitează ca spre un refugiu.

De aceea, el asociază întotdeauna elementului „arhitectural“ două altele, „grădina“ și „încunjurimea“ adică „natura din prejur“, această treime aproape sacră și simbolică („opera omului, rodul pămîntului, fondul de binecuvîntare al cerului“) fiind identificată — ca teritoriu al certitudinii și păcii — în evocarea mănăstirilor de la noi, în cea a celebrelor basilici italiene sau a catedralei din Chartres, dar mai ales în secretele vrajă (de sorginte orientală, deci încifrată) a Alhambrei — care-i prilejuiește de altfel subtila observație a triadei. Ultima componentă a acesteia — lumina, culoarea — este pentru Iorga o adevărată obsesie. Se va observa că mai mult decît detaliul istoric, fiecare priveliște îl solicită în primul rînd prin variația ei de lumină. O vizită în nordul scandinav îi sugerează afirmația că „atmosfera“ este un „element esențial al viziunii“. „Unele

țeri nu sînt legate prea mult de atmosfera lor, fiindcă trăiesc prea mult prin ele înseși. Roma este așa de frumoasă în ea /însăși/, încît atmosfera particulară și foarte interesantă a vechiului oraș o uită cineva: este acolo atîta lucru omenesc, încît ce dă natura poate fi lăsat la o parte. În regiuni cu casele sămănate, opera omului o vezi, o prețuiești, te înduioșezi de dînsa; dar ceea ce stăpînește înainte de toate este peisagiul. Dar acest peisagiu nu rezervă omului surprize ca în Elveția: ceea ce interesează nu este el, peisagiul, nici opera omului, ci aspectul atmosferei, aspect determinat și el de caracterul cu totul deosebit al anotimpurilor“. Voluptatea contemplatorului e să rămîină „singur, cu cerul și cu lumina“, plăcere rară, întîlnită doar în mici localități de pe coasta mediterană, la Eze sau Cap d’Ail. Intensitatea luminii e adesea singurul element persistent în amintirea unei călătorii: „din alte drumuri, mai nouă, mi-a rămas în minte o voluptate de lumină“. Puterea ei, „făcătoare de minuni“, întinerește fluvii sau schimbă brusc tonalitatea unei priveliști și potențialul ei afectiv: „Afară e o lumină albă, limpede, nevinovată; aș zice o lumină tăcută, fiindcă tăcerea e desăvîrșită, și totuși lucrul cel mai mare e lumina tînră și nouă“. În altă parte, noaptea e „tăcută și luminoasă“; o piață e „învăluită într-o pînză de lumină roșietică, transparentă ca o apoteoză“. Triumful solar iscă viziuni delicate: „Acuma, la malul alb e o glorie de lumină. Soarele a spart pînza de nori și îmbrățișează într-o caldă lumină reparatoare piscurile ninse. La țărnul pietros vîrfurile valurilor se aprinde de luciri de oțel. Năzăriri dulci de albastru, topînd cer și munți, se deschid în fund“. Blînda lumină de septembrie capătă o putere benefică asu-

pra peisajului, dându-i o notă de religiozitate: „O bogată lumină de septembrie, fără nădușeala verii și fără cețele adevăratei toamne, ce nu-și arată încă prin nimic apropierea, înfrățește toate aceste colori așa de tinere încă. Se vede bine pînă în fund departe: casele albe, muncitorii răspîndiți în porumb, turmele dese ce pasc în larg, băiețașii ce stau la umbră și răcoare. Peste toți și toate, ca o solie de noroc, cade această binecuvîntare a soarelui întîrziat“. De la San Martino, deasupra Neapolelui, ochiul îmbrățișează pînă departe panorama unei „mări de acoperișuri“ și cupole „amestecînd tonurile lor plumburii sau de porțelană tărcată în acest turn al lui Babel de colori“ și sub un soare fără pereche, toate „plutesc în lumină“. Viziunile nocturnelor venețiene amintesc, dimpotrivă, cu reflexele „finarelor“, „cercurile de foc“ și iluzii de „soare roșietic“, exploziile pînzelor de noapte ale lui Van Gogh. Lumina artificială a metropolelor, cu stridența reclamelor dau acestei obsesii un accent de „neliniște“ și „nelămurită teamă“. Absența luminii e și ea echivalentă unui mister, de univers abandonat, a cărui semnificație scapă privitorului: „Insula se desfășură pînă departe, cu drumuri albe, pierzîndu-se între întunecatele tușișe, cu copaci înalți și plini de întunerec, ascunzînd cu masa lor neagră, pe care vîntul de seară o face să se înfioare leneș, căsuțe pierdute“.

Lumea culorii își ia revanșa bogată, dînd peisajelor lui Iorga o vibrație particulară, surprinzător înrudită cu pictura impresionistă. Paleta e cînd vapoasă, pastelată „apa e de un albastru deschis și dulce, ca în tablourile maieștrilor venețieni“; „o ușoară ceață violetă ce pare a pluti deasupra copacilor, ca și cum ar fi sufletul fermecat al pădurilor bă-

trîne“; „marea se desfășoară fără de sfârșit, pierdută în brume ca liliacul“; „liliicii din dumbravă, piersicii și caișii din grădină desfășură ninsoarea lor albă, roză. Valuri de miresme plutesc o clipă deasupra apelor line și se împrăștie iute, ca o iluzie“), — când monocromă, cu violențe expresioniste: „casele roșii, biserică roșie, numai ziduri roșii, în jurul cărora se rotește praful zburător al rîndunelelor“. Sau de paradoxale asocieri: „unul după altul se trec, într-o lume de albastru și auriu, idilică și sălbatecă, ramuri din Teleajin (...) Apusul înfocat aruncă luciri de sînge pe apele albastre, între dealurile pietroase“. Îndrăzneli cromatice îl apropie în mod cu totul neașteptat de pictura modernistă: „un deal portocaliu“ e evocat în proximitatea unui „turn alb“; „dealuri verzi și roșii“; „piatra roșie, viorie, galbenă, sură“; „pe coasta munților roșii“ etc. etc. Farmecul peisajului grecesc constă tocmai în modul „cel mai capricios“ în care colorile lui se amestecă; „o astfel de legătură de colori e unică“. Asemenea unui rafinat colorist, Iorga meditează asupra unor atari asociații: în Franța de Sud, „țerna roșie ca sîngele și contrastul cu verdele tînăr e uimitor“; în Tesalia, „acest verde pe albastru ispitește către cugetare“. Arareori, un peisaj de iarnă suedeză, simetric-sever, înviorat de alternanța roșu-alb-negru, încheiat cu un accent sumbru („ca niște făclii funerare brazii uscați și negri“) amintește preferința scriitorului pentru lumina văratecă sau autumnală, neplăcerea lui de a evoca ploile și zăpezile. Iorga e o natură solară, din familia altui mare peisagist, Alecsandri. Sudul îl atrage mereu, marea îi dă stări euforice și extatice, fie în larguri, urmărind valurile tăiate de ascuțișul prorei și zborul albilor alcioni, fie „sărutată de soarele

sălbatec“, în Bosfor, fremătînd „de o nebună, de o uiașă bucurie“. „Marinle“ lui amintesc pînzele lui Dărăscu, Bunescu sau Petrașcu, cînd evocă „corăbii cu pînze albe și pînjeniiș de funii, vâpsite în colorile vii, verde, roșu, albastru, care plac Răsăritului“, sau un țärm provensal de Mediterană: „sub carierele de porfir roșu, Marea tulbure supt ploaia neprecurmată. Goala stîncă roșă fărămîțată se prăbușește în nesfîrșirea luciului palid albastru. Măslinii se prind de piatră și malul aspru ascunde date cu nume dulci. Provența . . . Și plouă . . .“.

Dar universul acestui călător e perceput nu numai prin lumină și culoare, ci și prin sunete vii, persistente, însoțindu-l și incitîndu-i imaginația în cele mai diverse ocurențe. De la primele impresii, de tinerețe, Veneția e nu numai o desfătare a privirii, ci și o realitate *înțeleasă* prin zgomotele ei specifice: vîslășii „cîntînd și strigîndu-se de la o luntre la alta“, amestecul „nedeslușit de minavete și muzică“, „cîntec de muzici pe gondole“, clipocitul „apei tăiate de ascuțișul vîslei“ și, departe, spre San Marco, matrozii care cîntă aprins „o arie curioasă, străină de tot pentru urechile mele, ceva lugubru și îngrozitor de jalnic, cu hohote de plîns și răcnete de durere în tăcerea nopții“; gondola și ea, legată de țärm, „sună plîngător în noapte“. Altădată, la Pisa, „zanzarelele“ nu-l lasă să doarmă, la ferestre răsună „răcnete entuziaste, țipete spăimîntate și hohote mefistotelice“. Liniști monahale sînt sfîșiate de „buciumul străjerilor“ care sună în tăcerea mănăstirii adormite „ca răsunetul unei vechi dureri“. La Berlin, în anii de studii, „în clara dimineață de ianuar“, „o fanfară ciudată răsună, fără alarma vibrantă a trîmbițelor, ci numai cu flueratul aproape cîmpencesc al flautu-

lui, cu surdul duruit al tobelor“. Iată și „muzica modernă“ a metropolelor, cu tramvaie, automobile, motocicletele, „un vast sunet monoton“ sfirtecat de sirene, menit să „sperie, să zăpăcească“ împiedicînd orice, „liniște sufletească“. Pînă și în mijlocul solidităților geologice scriitorul aude „triumfătoare sunete de trîmbiță ale pietrei“. Altă dată, la Pompei, noaptea, „un glas cîntă pierdut, nu se știe unde“, în vreme ce Vezuviul aruncă în întunec un „măr de sînge“ iar „zgomotul cetății sună departe“. Noaptea venețiene, cu „festa“ zgomotoasă, răsună de melodii trăgănate și line, „ca o cîntare de *lieder*“ Universul sonor care-l asediază de peste tot e surprinzător înrudit cu acela bacovian, împrumutînd și paginii lui Iorga o benignă nevroză. Tăcerile, dimpotrivă, sugerează imaginea morții, de care sensibilitatea scriitorului se desparte nu fără înfiorare. Pădurea de brad „care nu suspină, nu freamătă, nu chiamă, ci se mișcă numai de un tremur ușor“, e „pădure vie cu înfățișarea morții, ca zeii cari, pogorîndu-se pe pămînt, iau înfățișarea oamenilor, dar nu simt, nu zîmbesc și au glasuri care vin din alte lumi“. Sufletul lui tresare însă la cîntecul adînc al codrului vechi („în față, ochiul se cufundă în marea adîncă a frunzelor liniștite. Și pădurile nestrăbătute cîntă, cîntă...“), unindu-se cu rapsodul popular, cu vibrația eminesciană și cu auscultarea „primitivă“ a lui Calistrat Hogaș. Lumea devine — sub vraja romantică a nopții de vară — un imens cîntec cosmic. Adevărate spectacole de „sunet și lumină“, asemenea descrieri au la Iorga un timbru modern cuceritor. Iată o fastuoasă evocare a nopții în marile Canioane:

„Ceea ce înlătură încă speculata impresie de groază, e zîmbetul de culoare palidă albastră-verde, care în-

cunjură și termină triumfătoarele sunete de trîmbiță ale pietrei de rai și pietrei de sîngc, amestecate în toate nuanțele gloriosului roșu. Ici și colo o pată de zăpadă punctează spațiul și crește vegetații mărunte, copaci răzleți pe care-i scade depărtarea dau ca un rar pai sălbatec fibrelor de os sur și alb. Ce instrument deschis tuturor focurilor luminii de zori și luminii de amurg, păcilor argintii ale nopților de vară!“

Sau dimensiunea cosmică a serii eminesciene de acasă:

„Serile de liniște în grădină: un cer ce scînteie ca o catapiteasmă. De jur împrejur, lungi zări argintii. Pe dealuri ard focuri de păstori foarte depărtate, și de acolo vin prelungite chemări de bucium: tu-tu-tu-tu... Din mijlocul nostru un glas se înalță și cîntă. Și pare că noi toți cîntăm, pare că pămîntul și cerurile și pădurile și șesurile cîntă. Stele se deslipesc de pe boltă ca fermecate și curg în fulgerătoare săgeți de lumină albă“.

Alături de amiezile ardente ale Sudului, serile și amurgurile dau peisajelor lui Iorga dimensiunea lor temporală predilectă. Timpul istoricului e veacul; al poetului romantic, momentul solar și nocturn, succesiunea orei și anotimpurilor. Este în opțiunea scriitorului nostru pentru ceasul de declin al zilei o semnificație simbolică, aceeași ca la Mateiu Caragiale, vizînd destrămarea unui ev, a unui imperiu sau numai melancolia trecerei. Lunga agonie a luminii în țările Sudului, „căderea subită de perdea a locurilor noastre“, sau cea „leneșă“ a zilei nordice, sînt observate cu un sentiment de neliniști premonitorii. La Adrianopol, spectacolul amurgului, acompaniat de chemarea muezinilor din minarete și de cîrdurile de ciori ce se rotcesc „ca o menire de rău deasupra ma-

relui oraș decăzut“ are aceleași reflexe de purpură bolnavă ca pe țărmul Bosforului. Amurgul spaniol e de o indicibilă gingășie și finețe a tușelor și nuanțelor: cerul e de un vioriu cum numai Fromentin pare să fi văzut în Africa muntoasă. „Este o feerie fără sfârșit, care durează ceasuri. Linii de rugină încheie agonia luminii“. Dar covârșitoarea splendoare vesperală o oferă teritoriul zeilor, unde amurgul înfiri-pă „vedenii“ fulgurante, ca niște „pajere“ mateine:

„Cînd ajungem la Tithoria, la Amphikleia, jocul colorilor amurgului întrece orice închipuire: muntele se rupe din stîncile sure cu dungi ruginite, cu pete de verdeață întunecată; albastrul lui are un luciu de piatră scumpă. În același timp, la stînga, cerul e de un galben de veche aureolă sacră, pe care-l străbat ușoare năfrâmi roșii. S-ar părea că, pe cînd aici iadul e sub picioarele noastre, dincolo se încearcă luciri de olimpică auroră. Și peste aceste fulgerări ale luminii ce agonizează, norii se primblă. Nori cum nici o țară nu poate avea: largi aripi negre deasupra noastre, albe vedenii fugare dedesupt, ori lungi linii scorburoase; în fund, ca o Acropole roză, deasupra unui deal de aur palid“.

Aparent, privirea acestui scriitor savant e ciclopică; el prinde marile convulsii universale, mișcările colective, războaiele, cruciadele, conquizele, răscoalele, dramele shakespeariene ale istoriei. Cine ar spune că evocatorul unei omeniri zbuciumate, surprinsă din vechimea Bizanțului și pînă la ultima conflagrație mondială, e capabil în același timp de un delicat desen miniatural, al unei lumi mărunte, îmbibată de arome vechi („răsuflam lacom acest aer de fericire senină“), cu mulțime de flori purtînd nume bătrîne, aproape uitate astăzi, cu chioșcuri de grădini patriar-

hale, năpădite de hemei și de fasole roșie, păduri umbroase unde el vede mișcarea furișă a șopîrlei verzi, priveliști peste care se rotește „desperarea agitată a morii de vînt“, case albe, cu oleandri a căror „flori roșii zducnesc ca o flacără veșnică pentru morții care n-au plîns“, livezi de portocali luminînd „ca prin candelă“ din poamele lor de aur, cu ceruri pe care „stele clipesc ca niște ochi de copil somnoroș“ sau pașiști năpădite de fluturi: „Fluturii albi cu dungii și cu ochiuri, fluturii galbeni tiviți cu albastru, ale căror aripi se mîntuie cu un pînten, fluturii portocalii, cei roșii pe fond negru ca un cărbune, cei roșii cu mici pete negre și micuții fluturi albaștri...“. În asemenea acuarele de zîmbet, delicate și luminoase ca desenul unui Jules Renard, poezia năvălește în pagină, revendicîndu-și uneori cadențele poemului. Din amintirile italiene publicate în 1895 și pînă la *Vederi din Grecia* (1931) sau la imnul închinat *Mării* (1940), un lirism învăluitor țîșnește uneori în cristale pure, precum în această invocație murmurată la Sunion:

*„Rar cresc din pămîntul frămîntat cu țândări de
marmură
mărunte flori de o culoare de ametist,
pe cînd delicata, frageda foaie roză a ciclamenului
zducnește ca un ghiocel de primăvară.
Și toate rîd la soarele care din plin
rîde el mai întîi la toate.
O, Poseidon Sounios,
ce dulce ar fi să isprăvești,
eremit al legii tale,*

*acolo sus,
între făcliile albe
ale coloanelor sprintene ...“.*

Scriitorul obișnuia de altfel să-și împodobească unele note de călătorie cu mici poeme introductive, culese în fruntea captolelor, cu caractere mici, înflorind pagina cu timide „enluminuri“ dintre care câteva crochiuri lusitane sau strofele intitulate *Parthenonul*, *Praf turcesc* își pot revendica fără sfială o mențiune antologică.

MIRCEA ZACIU

NOTĂ ASUPRA EDIȚIEI

A reconstitui numeroasele itinerarii ale lui N. Iorga este o întreprindere pasionantă și complexă, ce ține în mare parte de restituirea biografică exactă și minuțioasă. Marele scriitor și-a adunat de timpuriu observațiile, impresiile și notele de drum în volume și broșuri, asociind adesea, la însemnările unui adevărat „jurnal de călătorie“, textul unor conferințe rostite la întoarcerea acasă. Unele impresii și „peisagii“ au rămas risipite în pagini de reviste sau în lucrări istorice și de altă natură. O primă încercare de a scoate din arhitectura monumentală și stufoasă a operei iorghiste câteva pagini de virtuozitate artistică, descriptivă, a făcut prof. M. Berza în antologia sa din 1965, *Pagini alese*, volumul I, spicuiind din periplele autohtone și străine câteva fragmente semnificative. Încercarea noastră, fără să epuizeze nici ea un imens material a cărui triere ar reclama câteva volume, se orientează și mai sever către pagina unde vibrația artistică depășește și subsumează orice intenție de altă natură: informativă, istorică, sociologică etc. Evident, atitudinea lui Iorga însuși în fața *privești*, explicată în prefața ediției noastre, este de cele mai multe ori sincronă în privința interesului savant și artistic, amestecate în

unele cazuri pînă la inextricabil. Ne-a fost, aşadar, aproape imposibil să separăm cu toată hotărîrea impresiile estetice, ţinînd de arta evocării şi descripţiei, de aluviunile amintirilor istorice sau de spontaneitatea observaţiilor sociale contemporane, prezente în „peisaj”. Dar intenţia de bază a selecţiei aceasta rămîne: a prezenta cititorului de astăzi, tentat să vadă în N. Iorga mai mult pe istoricul şi omul de cultură, faţa unui artist aproape necunoscut, a cărui paletă romantică şi — pe alocuri — surprinzător de modernă e mai adesea ignorată.

Antologia de faţă se bazează pe consultarea următoarelor volume şi fragmente publicate disparat: *Amintiri din Italia*, Buc., Editura Librăriei H. Steinberg, 1895; *Drumuri şi oraşe din România*, Buc., Minerva, 1904; *Pe drumuri depărtate, Note de călătorie*, Buc., Minerva, 1904; *Prin Bulgaria la Constantinopol*, Buc., Minerva, 1907; *Note de drum*, Tip. „Neamul românesc”, 1913; *Sate şi mănăstiri din România*, ed. a II-a, Editura Librăriei Pavel Suru (1916); *În Franţa. Drumuri ale unui istoric*, Buc., Editura Librăriei Pavel Suru, 1922; *Note polone*, Buc., Tip. „Cultura neamului românesc”, 1924; *Cinci conferinţe despre Veneţia*, ed. a II-a, Vălenii de Munte, „Datina românească”, 1926; *Cîteva zile prin Spania*, Buc., Editura Casei şcoalelor, 1927; *Ţara latină cea mai depărtată în Europa: Portugalia. Note de drum şi conferinţe*, Buc., Editura Casei şcoalelor, 1928; *Ţeri scandinave: Suedia şi Norvegia. Note de drum şi conferinţe*, Buc., Editura Casei şcoalelor, 1929; *O mică ţară latină: Catalonia* (Note de drum şi conferinţe), Buc., Editura Casei şcoalelor, 1930; *America şi românii din America. Note drum şi conferinţe*, Vălenii de Munte, „Datina românească”, 1930; *Privelişti elveţiene*, Vă-

lenii de Munte, „Datina românească, 1930; *Vederi din Grecia de azi*, Buc., Editura Casei școalelor, 1931; *Despre Olanda. Trei conferințe*, Buc., Editura Casei Școalelor, 1936; *Visiuni de Italie*, în „Revista fundațiilor regale“, IV (1937), nr. 1 (ianuarie); *Instantanee venețiene* în „Revista fundațiilor regale“ 5, 1938, nr. 9, septembrie; *Neamul românesc în Ardeal și Țara unghurească la 1906*, ed. a II-a, Buc., Ed. Ministerului de interne, 1939; *România, mamă a unității naționale. Cum era până la 1918*, vol. I, *România „munteană“*; vol. II, *Moldova și Dobrogea*, Buc., f.e., 1939—1940; *Sfaturi pe întunec*, I, II, Buc., Fundația pentru literatură și artă, 1936, 1940.

Evident, dimensiunile culegerii noastre nu ne-au permis să selectăm pagini reprezentative din fiecare volum în parte; intenția nici nu era, cum am afirmat, să reconstituim o „hartă“ a itinerariilor străbătute de N. Iorga. Am sacrificat prin urmare acele scrieri sau capitole unde informația istorică și relatarea pur geografică sau sociologică prevalau, sau unde pitorescul priveliștilor era absent și vibrația călătorului mai scăzută. Am insistat în schimb asupra „peisagiilor“ țărilor mediteraneene, către care natura solară a autorului era vizibil atrasă. Dintre peregrinările prin țară, ne-am oprit mai cu seamă la tablourile unei naturi patriarhal-romantice, de o cromatică variată, învăluite în lumina caldă a unor aderențe sentimentale, ținând de amintirea autobiografică și istorică. Am reprodus, într-o *Addenda*, două texte: *Marea, cum am cunoscut-o* și *Cum să călătorim* care, fără să fie „peisagii“, explică mai bine unele permanențe ale itinerariilor scriitorului, cât și concepția sa despre „călătorie“. Frumusețea acestor meditații din ultimii ani de viață ai autorului ne-a

determinat și ea să le inserăm în prezenta ediție, ca un comentariu lămuritor.

În transcrierea textelor am fost călăuziți de criteriul respectării formelor particulare, regionale, ale stilului lui N. Iorga: *țeară, țeri, țermuri, selbatec, paseri, margene, coprins, imbielșugat, strade, ieflen, steclă, hemei, haragi, (a se) miera, mierare, zbegui* (pentru „zbengui“), *otel, supt, cari, întâi, dintăi*, păstrînd și unele alternanțe de tipul *serbători / sărbători, sînt / sunt, pîndă / pînă* ș.a. Grafii de felul *presintă, provisoriu, invasii, visiune, curiositate, izolare, iea, ceia ce, aier* ș.a., au fost transcrise conform normelor ortografice în vigoare. Formele lexicale regionale, rare, arhaisme etc. au fost explicate într-un *Glosar*. Unele erori evidente de tipar au fost corectate tacit. Cîteva scăpări din text au fost completate, cuvintele fiind puse între paranteze drepte. Explicările din josul paginii, aparținînd lui N. Iorga, au fost precizate cu mențiunea *N.a.* La sfîrșitul volumului, cititorul poate urmări, la *Note*, potrivit unei liste de abrevieri a titlurilor volumelor și revistelor, de unde s-a reprodus fiecare fragment al antologiei.

M Z

Din țară

Spre Tîrgu-Frumos

Tot înainte, drum pustiu prin praf. În primăverile bune e, în adîncul acestui pămînt răscolit și săpat, o nesfîrșită bogăție de ierburi înalte, în care miile de albine bîzîie, îmbătate, grăbite, voioase de prada lor dulce. Acum soarele nemilos, pe care nici un nor, nici o bură de ploaie nu-l stîmpără, a nimicît răbdător aproape orice urmă de verdeață. Numai ici și colo, cîte un heleșteu scăzut răsare alb în mijlocul trestiilor bogate ca o pădure. Departe, se văd arii de grîu, și o mașină de treier se îndreaptă către una din ele, în silințele liniștite a zece părechi de boi, cari înaintează ritmat în negurile prafului.

O fîntînă cu colac se deschide-n marginea drumului. În locul obișnuiților fluturi albaștri, harnici drumeți cari au nevoie să se răcorească, ea e încunjurată de alți călători. Evrei dizgrațioși, cu surtucul fără guler, surtucari de prin sate, țerani, cari-și așteaptă în tăcere rîndul. Căii toropiți de căldură scutură capetele lor coperite de muște și fac să sune clopoștii. Pe cînd cirezi înaintează de-a lungul miriștilor, întipărind pe cer semnul coarnelor

puternic arcuite, cete de oameni de tot felul și de toată mîna urcă și coboară, pierzîndu-se și răsărind pe culmea albă a dealului. Sînt săteni călări, ca niște regi ai Dacilor de demult, și cosași ce și-au mîntuit lucrul, și secerători în grupe, și tovarăși de cale, dintre cari mulți poartă pălăria cu marginile mai scurte, legată cu panglică roșie, iar femeile lor vălul pe cap, cămașa bogată în arnice și strîmta fotă neagră a locuitorilor de la munte. Ceva mai departe, la dreapta și la stînga, vederea se deschide în voie, pe cînd, în fund, dealurile se înșiră, ca un uriaș fund de scenă tivit cu albastrul vinețiu al înălțimilor celor mai depărtate. O bisericuță albă răsare singură pe un deluleț; un tîrg destul de mare — mult mai mare decît Hîrlăul — stă tras în linie dreaptă, cu două biserici mari, vechi în frunte, iar, în valea prăpăstuită din dreapta, căsuțe de sat se prăvălesc în mijlocul livezilor.

E Tîrgul-Frumos, foarte veche așezare, cu biserică de la Petru Rares, asupra căreia nu s-a oprit însă niciodată gloria țerii. Și la Tîrgul-Frumos e iarmaroc, e bîlci.

Înainte înaltei școli e liniște; drumul gării nu arată decît cete de țărani ce privesc bucuroși de pe băncile de afară ale cîrciumei; în gară e îngrămădeală de evrei, cari se strigă, stau la învoială și-și învîrt birjele. Dar ca să vezi bîlciul trebuie să treci înainte, spre miezul Tîrgului-Frumos.

Cu mîinile în buzunarul pantalonilor, cu mîinile la spate sau răzimați de stîlpi, evreii așteaptă înaintea prăvăliilor boltite; sunt ve-

seli; copiii lor, strînși supt aripile mamei, cîntă în limba lor nemțească schiloadă; fete foarte frumoase și gătite privesc drumul bine pietruit, care e aleia bîlciului.

Și el dă tot lucruri nouă: țerani în cară și, cei mai mulți, în căruțe, ducîndu-și acasă cumpărăturile, părechi îmbrățișate, care au lăsat banii la cîrciumar, drumeți singurateci, cari se poticnesc agale pînă-i zburătăcește un birjar care trece răpede, chiuind, urlînd și suduind. Apoi țigani cu fețele și piepturile de aramă, cu părul de cîlți și hainele roșii ca focul și negre ca păcura; ei se duc spre șătrile din marginea tîrgului, unde așteaptă carăle de zdrențe, unde caii uscați pe coaste smulg iarba gălbie a șesului vitreg, unde cîinii fricoși și copiii voioși și nerușinați în goliciunea lor de gîndaci zburdă deopotrivă, în ciuda foamei, prin praful, gunoiul și rămășițele scîrboase ale drumului. Un sălaș s-a așezat de-o parte, roată, în jurul focului dumnezeiesc, pe care l-au robit și din care-și ieau vioiciunea și bucuria. Bătrînul cu barba sălbatecă, bătrîna cu ochii rătăciți, cum se cuvine să fie ochii unei gîcitoare și vrăjitoare, tinerii și tinerele ca niște zei ai luminii ascunși în mantaua zdrențăroasă a cerșitorilor, dănciucii și dănciucele cari stau acum drepți cu toată cuviința la ședința sfatului de *ciurdeală* care ia birul iarmarocului. Vreun „boier“ trufaș trece iute spre casă sau vine de la stația de aer, foarte apropiată, a Strungăi.

Într-acolo și noi.

Raiul sămănătorilor, pe care-l părăsisem, începe iar, și, de pe florile care cad în fiecă an din mîinile darnice ale firii, vîntul de sară culege mirezme alese, care plutesc lin și se pierd spre zări, amestecîndu-se cu mirezmele milioanei de milioane ale florilor surori. În fund, craiu-nou ține strajă-n cerul vioriu.

Carele, căruțele, drumeții se tot împutinează. Ca totdeauna, taina sfîntă a seriei pecețluiește buzele noastre ca în biserică.[. . .]

În fund, din marea pădure neatinsă, vestită în timpuri pentru hoții ei, se vede eleganta casă cu două rînduri, galeria cu sticlă, aleile Strungăi, pe care le încunjură deopotrivă răcoarea, aerul limpede, taina, poezia, balsamul pădurii, unde înnegresc brazii, printre copacii vechi ai șesurilor și dealurilor. Orchestra cîntă și lumea se primblă.

La întors, plînetele de vioară se prelungesc în noapte prin pacea cîmpului și luna lunecă prin seninul cerului vioriu.¹

Romanul

Deodată se vede în șes un lung tighel de case, de biserici albe și trandafirii, de grădini, de căzărmi pe care flutură tricolorul. E Romanul, tîrgul, cetatea, „Mitropolia“ lui Roman-Vodă de acum șese sute de ani.

Zile de copilărie trăite aici se leagă de acest oraș, pe care nu l-am văzut de aproape douăzeci de ani. Am locuit luni de vacanță într-o cancelarie de avocat lângă palatul Tribunalului, pe care-l recunosc îndată, dar nu și odăile biuroului care mi se părea atunci așa de mare și acum se pierde între casele joase, cu ferești mărunte; am cetit acolo, în cămăruța din mijloc, dintr-o bibliotecă de romane franțuzești, cărți care vorbeau puternic închipuirii mele ce-și făcuse aripile; am cunoscut întâia dată la acest unchi, care era gazetarul districtului său, înțelepciunea de douăzeci și patru de ceasuri a ziarelor. Grădina publică, între locuri virane, văzute noaptea, cu zecile sale de felinare, cu lungile sale alei pe care curgea, în sunetul muzicii militare, lumea gătită cu uniforme, cu rochiile sale, cu fețele multămite, cărora lumina li dădea o frumuseță deosebită, rară, — era pentru mine un adevărat rai... cu florile de înghețată. Și cofetăria din capătul Stradei Mari! Și bîlciul, cu panoramele sale bogate în crunte priveliști și în figuri de ceară care respirau și întorceau ochii ca și atîția pe lume ce fac și mai puțină ispravă; bîlciul la care alții veniau ca să cumpere și să vîndă, iar eu ca să aud și să văd, să simt o viață de serbătoare, mai tărcată și mai zgomoasă; acolo am cumpărat, din risipa vechilor biblioteci boierești, și cărți pe care cu mîndrie le puteam numi ale mele. Pe cutare strădiță prăfoasă-prăfoasă și murdară-murdară, care mi se părea însă atunci ceva din cărările de diamant ale fericiților, mă coboram prin cîm-

piile de scai și ciulini, locuite de porci și smălțate de fluturi, cărora le răpiam, pentru colorile pietrelor scumpe, viața sburătoare, — mă coboram spre Moldova. Rîul curgea lat, despiciindu-se de puntea insulelor frunzoase, lăsînd în drum bălți, pe malul cărora, poeți paluștri, broscoi cu ochii galbeni visau și cîntau pînă în clipa de peire cînd frate-mieu, elev în școala militară, le ciuruia pielea buboasă cu gloanțele unui *adevărat* revolver și ei cădeau în undele ce se închideau asupra mormîntului lor. [...] Porcii grohăiau înlocuind orchestra unui oraș de băi, greierii țîriiau beți de căldură în buruienile sălbatice, iar gargariseala broaștelor răsuna ca un *osana* vulgar către puterea soarelui. Iar noi, cu cutiile pline de fluturi, cu părul zburlit de apă, cu ghetetele scîlciate de pietre și îmbrumate de praf, gasiam că toate acestea merg bine alături și alcătuiesc ce se poate mai frumos pe lume ... [...]

În unghiuri de verdeață se văd bisericile: trandafiria biserică armenească, cu turnuri învoalte, rotunzite la vîrf; Sfinții Voevozi, chiar lîngă dînsa; Precista; și mai ales Episcopia, într-o curte largă, pe care o încheie în fund ziduri vechi, care sînt, de bună samă, încă din al XIV-lea veac. Biserica poartă o pisanie de la Petru Rareș, dar e, cum se vede de la înția aruncătură de ochi, mult mai veche, în temeliile-i puternice și armonioasele-i proporții. Ea e scrisă în același registru al frumuse-

ții arhitectonice ca și mănăstirea Putnei din Bucovina, ca și cele mai vechi din prinosurile de piatră aduse de către Domnii noștri Dumnezeuului care împarte norocul în războaie. Fațada-i este laterală; ea se sprijină pe puternice pîrghii de ziduri ca și părății horbotați ai bisericilor zise *gotice*. Oculi sînt săpate pe părăți în mai multe șiruri. Turnul e mic, foarte mic, pe lîngă înălțimea bisericii, care e, altcum, îngustă. El se ridică, elegant și simplu, pe o basă cu mai multe trepte și se sfîrșește, apusean, european, fără rotundire de cupolă. Comparată cu arhitectura masivă a veacului al XVII-lea, influențată de bisericile rutene ale Poloniei, această boltă e neîndoielnic superioară, prin mai marea trăinicie a materialului ca și prin combinația mai ușoară, mai plină de armonie a liniilor.²

Fălticeni și Baia

În sus, către Ținutul Sucevei, iarăși se înalță culmile undulate, monștrii tupilați ai dealurilor de lut, ale căror linii se rup, se încrucează, se amestecă, de la verdele împădurit din față până la curatul azur al celor din depărtări. Mai ales scurtul drum de la Dolhasca până la Fălticeni e de o deosebită frumuseță, cu apa limpede a Șomuzului ce se încolăcește printre înalte tufișuri de trestii ninse de puf,

cu satele ce se cațără ici și colo pe înălțimi, cu porumbiștile aurii și cîmpii încă verzi, cu toată arșița. O bogată lumină de septembrie, fără nădușala verii și fără cețele adevăratei toamne, ce nu-și arată încă prin nimic apropierea, înfrățește toate aceste colori așa de tinere încă. Se vede bine pînă în fund departe: casele albe, muncitorii răspîndiți în porumb, turmele dese ce pasc în larg, băiețașii ce stau în umbră și răcoare. Peste toți și toate, ca o solie de noroc, cade această binecuvîntare a soarelui întărziat.

Intrăm în curtea pe lîngă care trecusem. O clădire albă, în stilul veacului al XVIII-lea, cu multe încăperi, se vede înainte. Administratorul locuinții boierești a Cantacuzinilor locuiește în cîteva odăi dintr-o aripă mai puțin ruinată decît ce mai este. În dos era odinioară o seră, pe cînd grădina se coboria departe înainte. Acum abia se vede ici colo cîte o floare; iar între lemnele înnegrite ale serii un bătrîn sătean, slab, surd, cu ochii de nebun „face semințuri“ cu degete tremurătoare. Odată le va fi făcut în adevăr, apoi s-au tot împuținat și florile și semințurile, pe măsură ce scădeau puterile grădinarului. Dar el nu vede acestea, și, dacă lucrurile vor merge tot astfel înainte, moșneagul va adormi într-o toamnă aurie ca aceasta, strîngînd sămînța scumpă a celei din urmă flori, rămasă din grădina măiastră.³

A înnoptat acum când trenul pleacă spre Botoșani. Abia se zăresc, în lumina lunii, coaste de dealuri joase. Aud nume de stații, care-mi sună foarte cunoscut: Bucecea, unde gara e un adevărat castel, Leurda. În întunec, amintirea mea înșiră acum icoane luminoase: unele pe care le-aș fi crezut de mult șterse, altele ce mi-au mai trecut înainte sau asupra cărora m-am oprit bucuros urmînd îndărăt firul zilelor nouă.

Văd întâi, într-un vechi privaz albastru-slab, pe cînd în urechi îmi răsună ca un cîntec de leagăn întăriat, o casă albă și neagră, cu coperemîntul mare, ascuțit, cu șoproane largi de șindrila acoperită cu mușchi, cu un cerdac bătrînesc sprijinit pe stîlpi și încunjurat de bănci pentru lungi sfaturi în nopți bune. E și o poartă, tot veche, tot neagră, cu clanțe grele. În față, la dreapta, e grădinița de flori, cu nemțișori albaștri, cu micșunele roșii, cu garoafe catifelate, al căror miros adînc nu-l poți uita, cu vizdoage galbene, pistruiate, cu triumfătoare ruje, ca o înflorire de bucurie, și nalbe mari roșii, cu potire cărnoase, păzind sprintene și drepte, rumene și sfioase, ca o păstorită ce nu știe încă ce e dragostea. Sînt toate acestea: mai-mai că aș putea zugrăvi straturile; iar în dos, din bălării mari și mărunte, otrăvitoare ca măsălarul, amare ca brus-turul, pline de aromă ca mica rochiță a rîndu-nelei cu potirul alb crestă cu vioriu gingaș,

răsare un nuc înalt. Și livada aceasta trebuie să fie mare-mare și plină de taine, de farmec și groază.

Aici am înțeles întâi ce este în juru-mi, și tot de aici am trecut pragul dincolo de care mă aștepta viața: micul pirău naiv al vieții de școală, torentul pățimaș al tinereții, cursul puternic, larg, cuprins în hotare, al bărbăției.

Deci într-o zi de mai am trecut departe înainte, pe trotoarele abia atunci întinse, mai departe decât casa Mindirigiții și decât cârciuma lui Bercu și decât grădina lui Mavromati. Pe o stradă îngustă ieșii înaintea unei clădiri mari, într-o piață întinsă: așa de înaltă, așa de largă și totuși desăvârșit de tăcută. Intrai acolo ca să învăț a tăcea și a mă supune, precum și alte lucruri. Eram la școala Marchian, în sala cea mare a clasei I-iu, unde frumosul chip al Archiereului fondator, Marchian Folescu, privia de sus din cadru la școlari a căror vîrstă mergea — era puțin timp după război, cînd multe lucruri erau abia la începuturile lor — de la șese la șeisprezece ani. Eu eram cel cu șese ani, nu știam să înjur, cetisem pe Champfleury, pe Amédée Pichot, pe Emile Souvestre, știam pe de rost fabule din Florian, care nu-mi ziceau nimic, deși erau pentru mine, și *Orientale* ale lui Hugo, care, deși nu erau pentru mine, îmi dădeau visuri de lupte crîncene și de locuri depărtate, ca și *Le-topisișile* lui Kogălniceanu, pe care mi le dăruise bătrînul Canănau, bunul ghebos care, sărutînd, înțepa cu barba; și purtam o rochie de fetiță, de pichet alb cu legături albastre. Și

bătînd, străbătînd și răsbatînd drumul de la casa mică pînă la școala mare am deprins să cunosc jidani bătrîni, cu haine negre, cu perciuni frisați și nasurile coroiate, mici jidănași, cu cămașa scoasă din pantaloni, dugheni lipoase de sus pînă jos, lîngă care curgea un rîuleț negru de murdărie, maidane pline de pășuni de popușoi și teribila casă a lui Holban, o ruină nelocuită, unde era un cîine foarte rău și un zid zugrăvit cu draci în care orice „copil silitor“ avea datoria să dea odată cu piatra.

Dar, dumineca și sărbătorile, datina vizitelor mă ducea în locuri și mai depărtate, în mahalaua Sfintei Paraschiva, unde casele boierești, curate, avîndu-și fiecare grădina de flori și livada de pomi, încunjurau biserica, în cimitirul căreia, supt o cruce de sărăcie, care și aceea a căzut de mult de atunci, tot de sărăcie, dormia tata, pe care abia dacă l-am cunoscut. Pe aproape era casa „moșului“ meu Manole, cu atîția arbori în livadă, încît pare că nu i-aș fi putut număra, și ceva mai departe altă biserică, așa, biserică de biserică, se depăna orașul, bogat în livezi ca nici unul altul, pe o rază nemărgenită. Și nu biserici mărunte, priosuri de negustori, cum le vezi în luxosul București, ci cinstite biserici trainice, începînd cu o puternică turlă bine înfiptă în pămînt și încheiate cu un elegant bulb acoperit de tinichea, peste care păzia aurie crucea; mari biserici din veacul al XVII-lea, vrednice să stea alături de acele din Polonia învățătoare, clădiri ale Domnilor și marilor boieri: Sf. Gheorghe al Doamnei lui Petru Rareș, văduva care-și pierdu domneștii

copii, Ospenia, cu turnul de pază a focului, Vovidenia, și cîte altele ce se întreceau în putere trainică și frumuseță, ridicîndu-și în deal și în vale cupolele argintii deasupra arborilor și coperemintelor de șindrilă.

Altă dată treceam Strada Mare, care venia din părți pe care le vedeam rar și care-mi dădeau ideia distanțelor celor mai mari: ruina de cărămidă și piatră a „spitalului jidovesc“, un Turn al lui Babel, ce n-a fost sfîrșit niciodată, și Spitalul Eforiei, ale cărui sale și coridoare mă înfricoșau atîta prin răsunetul și prin mirosul lor de boală și de moarte. Prăvăliile jidovești, clădite prin anii 1850—70, tot în stil galițian, de arhitecți poloni fugiți în urma mișcărilor revoluționare, acele case urîte galbene, cu două rînduri, căscîndu-și fereștile boltite și ușile cu canatele bătute-n fier, mă umpleau de respect prin bogăția și frumuseța mărfurilor, pe cînd ispita-mi zîmbia de la geamurile încărcate cu bomboniere ale cofetăriilor, ținute de poloni blonzi, cu vorba moale.

Am deprins apoi drumul Liceului, oploșit pe atunci într-o neîncăpătoare casă boierească cu odăile întunecoase: două clase erau aruncate în bucătăriile vechilor stăpîni, și astfel gustai hrana sufletului acolo unde se pregătise cu atîta meșteșug bătrînesc gustoasa hrană a trupului. Apoi venirăm la Liceul cel nou din deal, pe locul caselor Strojăi, unde cunoscusem cu cîțiva ani în urmă o familie pe sfîrșite, într-un lung șir de odăi pitulate între o curte largă, bogată în tot felul de zburătoa-

re, și o întunecoasă livadă de pomi (parcă văd și acum în salon tăierea capului Mariei Stuart, la care nu puteam privi fără spaimă și un pastel înfățișînd bustul lui Napoleon I cu şuvița de păr poruncitoare și pătrunzătorii ochi albaștri).

Și ne tot schimbam adăpostul în case străine, urmărind chiria cea mai mică și căsuța cea mai bună. Am locuit așa în fața bisericii Sfintului Ioan, lângă o frumoasă domnișoară care mi-a dăruit „Imitația lui Isus Hristos“ și aproape de cazarma gardei civice, ale căreia trîmbițe îmi sunau de culcare în răcoarea nopților parfumate; am locuit în șoseaua Suliței, lângă un evreu cu capul ras și lângă o armeană, ale cărei grase prăjituri au săturat lăcomia mea copilărească; în Strada Armenească, unde se înalță turnurile sure ale celor două biserici, deasupra caselor albe, cu curțile gospodărește pietruite; aproape de frumoasa biserică a Sfinților Voevozi, într-o căsuție mică-mică și veche-veche, cuprinsă într-un rai de grădină cu goldane mari și nuci nenumărate. Apoi, cînd aveam cincisprezece ani, vîntul întîmplării m-a dus mai departe.

Am mai venit odată, acum unsprezece ani, dar am trecut cu capul întors înaintea caselor și locurilor, căci glasul trecutului tău nu te farmecă decît cînd îl auzi de departe. Acum însă amintirile mă duc de mîna. În întrebarea: „Cum să fie acum“, pe care mi-o pun cu atît mai des cu cît mă apropiu mai mult, e ceva ca frica de a găsi altfel pe cineva iubit de care ai stat multă vreme departe. Îmi aduc

aminte de un vis de copil: cuprins de patriotism local, mă gândiam în ce chip aş putea face mai frumos, cu ce statui şi monumente, oraşul meu cînd „voi fi mare“.⁴

Iaşi

Iaşi sînt înainte de toate o biserică, biserica bisericilor pentru trecutul nostru. Nici pe departe nu-i pot sta alături în această privinţă Bucureştii noi-nouţi, gătiţi, printre palatele publice ale cărora se pitesc biete bisericuţi mărunte, cu turnurile mici de lemn şi tinichea, umilite de micimea lor urită. Singuri Botoşanii, în toată România, se apropie — şi încă foarte, foarte mult — în această privinţă de vechia capitală a Moldovei.

Sînt români cari n-au fost niciodată în Iaşi, deşi n-ar trebui să fie nici unul, căci cine n-a fost aici nu poate să străbată cu înţelegere foile celor mai frumoase cronici, nu se poate pătrunde după cuviinţă de spiritul trecutului nostru, care trăieşte aici mai viu şi mai bogat decît oriunde aiurea, nu poate plînge îndeajuns pierderile de astăzi ale neamului nostru, acolo unde el în alte timpuri s-a manifestat mai puternic şi mai glorios. În conştiinţa lui naţională ar fi o lipsă dacă el n-ar fi văzut oraşul care a fost şi-şi zice încă astăzi, cu mîndrie: „capitala Moldovei“.

Dacă stau să-mi adun, pentru a le povesti, cele ce le știu despre dînsul, amintirea mă duce departe-departede și, ca a atitor altora, sufletul meu însumi e zidit în desfășurarea din ultimele timpuri a Iașilor.

Familia mea fiind, despre tată și despre mamă, din Iași, orașul acesta e pentru mine aproape ca și orașul meu de naștere. Sînt călătorii de copil din care nu mi-a rămas nimic decît amintirea unor primblări oarecare, în strade care nu au nume, nici culoare, deși au trebuit să le aibă odinioară.

Din alte drumuri, mai nouă, mi-a rămas în minte o voluptate de lumină, de lunecare în trăsuri minunate pe strade largi cu luciul de marmură, pe care oameni cu măturile le apărau de orice profanare îndelungată a gunoaiei. La noi, în Botoșani, stradele aveau gropi, praf, paie, și noroiul zăcea până ce-l usca soarele și-l prefăceau trecătorii în pulbere, la noi felinarele cu gîtul de tinichea încîrligată, cu lampa de sticlă plină de petrol, de „gaz“ gălbui, fumegau numai din loc în loc la răs-pîntii, unde „fînaragiul“, cu mantaua cenușie, ieșită de soare, păzia în „ghereta“ de lemn înnegrit; asfalt era doar pe trotoarele cu care primarul Boian înzestrase orașul. Pe cînd aici trotore și stradă erau deopotrivă de lucii, curate, ca și cum s-ar fi trecut cu peria peste dînosele; apa curățitoare se prelungea pe marginea de piatră a trotoarelor; din felinare înalte, lumina cădea splendidă și altă lumină se revărsa din vitrinele cofetăriilor și magazinelor ales împodobite. La noi, era singură

grădina lui Vîrnav, în care am văzut pe Millo jucînd *Baba Hîrca* și celebrități străine, căroră „moșul Manoli“ le împrumuta ca dar cincii lei, cîntînd cançonete franțuzești cu înțelesuri care făceau ca „oamenii mari“ să rîdă și să-și dea coatele. Aici erau „hale de bere“, înaintea căroră lumea stătea la mese pe trotuar, erau cofetării vestite ca Giovanni, care servia înghețată în forme nouă, ca Georges; erau grădini, în Păcurar și aiurea, unde se dădea toată vara teatru strălucitor, în românește. [. . .] Aici Olteni vindeau fructe tot atît de ispititoare ca pe crengile de unde fusese culese.

Mă întorceam acasă uimit, orbit . . .

Odată am stat în gazdă la bătrînul Manolachi Drăghici, istoricul, un frate al mamei mamei mele, într-o casă din Păcurari de unde se vedea în vale gara și — era în 1877 — trenurile ce se urmau unul după altul ducînd soldați ruși la moarte. Altă dată am mers la o soră a tatălui meu, care stătea în niște case ce s-au dărîmat de atunci, pe un cîmp de bălării unde arsesese Curtea domnească, pe locul căreia s-a clădit pe urmă edificiul mare și fără gust astăzi, cele două rînduri galbene cu coridoare negre, rău mirositoare. Statuia lui Ștefan-cel-Mare de Frémiet, în care numai cu greu ai putea să descoperi altceva decît un cal model și un foarte frumos om tînăr purtînd coroană și barba în furculiță, statuia aceasta, păzită de două tunuri cucerite, nu se înălța încă, și în colț nu se vedea, roșie și albastră, cu sfinții săi tare văpsiți în ocnițele lor de cărămidă, biserică Sfîntului Neculai

Domnesc, acoperit atunci cu o greoaie tencuială de nepricepere. Pe locul Mitropoliei de astăzi era o veche ruină, cu pereții crăpați, în cari trăiau generații de buruiene. Pe locul Universității de acum stătea Teatrul cel vechi și pe locul Teatrului de azi o urită Primărie. Dar încolo, Strada Ștefan-cel-Mare, Strada Lăpușneanu, Copoul, artera longitudinală; Păcurarii și Strada Sf. Spiridon, întâia arteră latitudinală; Strada Arcului și a Goliei, a doua arteră, erau mai-mai ca astăzi și-mi păreau ceva ce mintea omenească a putut născoci mai desăvârșit.

Altă dată, iarăși, am locuit la aceeași rudă, undeva în jos, spre malul Bahluiului, într-o casă pe care o înecau uneori apele revărsate ale murdarei gîrle cu podurile acoperite de urma grăsimoasă a mînilor ce s-au purtat pe ele. Dar în șesul Bahluiului se întindeau mai ușor cele mai mărețe zmeie, și pentru nevoia unui oraș mare de a fi așezat pe o apă largă, iute și curată n-aveam nici o înțelegere.

Pe urmă răsării, într-o nouă vacanță aproape în față cu grădina Copoului. Atunci am cunoscut mai bine suișul acesta frumos între case boierești de mîna întâi, — ceea ce Iașii înfățișează încă mai liniștit, mai armonios, mai aristocratic. Iar, cînd venii din nou, unchiul meu, ofițer, mă lua să văd splendorile Copoului. Treceam fermecat prin marea grădină, încunjurată de balustrade de fier, cu larga aleie împodobită de monumentul înălțat pe vremea lui Mihai Sturdza Protectoratului rusc, pătrundeam în imensul palat masiv al cazăr-

mii cu patru, cu cinci rînduri, cîte nu se mai văzuse pînă atunci în Moldova (căci otelul Traian, titlul de glorie al bătrînului Pastia, nu se clădise încă), treceam pe dinaintea cazărmii jandarmilor călări cari mă uimiau prin statura lor, prin strălucirea chiverelor, filfiitul penajelor albe și marțialitatea mănușelor albe cu cotor, mă înfundam prin pavilioanele spitalelor, unde compania sanitară, cu crucea pe epolete, făcea exerciții ciudate cu bețele lungi din care se alcătuiesc targele. Vedeam primblarea înfundîndu-se pe lîngă vii pînă la cîmpii rondului al doilea.

Întors acasă, zăriam Sărăria întinzîndu-se pe înălțime, pe cînd și mai sus se înălțau în față dealuri cu căsuțe de țară. La capătul stradei era biserica Sfîntului Andrei, pe un loc pustiu, cu pămîntul frămîntat, și despre pivnița părăsită din mijlocul lui se spuneau povești sinistre de oameni uciși, de oase găsite. Mahalaua era liniștită și curată, și casele gospodărești se țineau una de alta, cum va fi fiind și acum. [. . .] Cînd, vara, frunza era deasă și umbra bună, cînd straturile încunjurate cu împletituri de vergi înfățișau toate chipurile și colorile felurite ale vechii grădinării moldovenești, cînd hemeiul și fasolea roșie căptușiau ca un covor țesătura de scînduri a chioșcurilor cochete din care se răspîndia seara un zgomot vesel de farfurii, de pahare ciocnite, de vorbă prietenească și de rîsete, simțiai tot temeiuil sănătos al bunei vieți de familie de odinioară: adecă simțiau alții cari gîndiau asupra unor lucruri așa de înalte, iar eu, la cei cinci-

sprezece ani ai mei, răsuflam lacom acest aer de fericire scnină.

Atunci m-am strămutat la școala din Iași, și de-acum înainte viața mea fu mărgenită în alt colț al lașilor, care, acela, s-a schimbat mult de atunci. În vârful suișului ce venia de la gară: Strada Arcului cu hanuri ieftene, internate particulare pentru elevi, pivniți de vin, crișme și căsuțe, printre care se mișcau trăsurile la tren și de la tren, stătea încă, așa cum fusese zidită cu vreo jumătate de veac în urmă, Academia Mihăileană din alte timpuri. Două trupuri de case cu două rînduri, văpsite galben, pe care le lega deasupra stradei, *arcul*, cu ferestrele lui rotunde. În dreapta era liceul-externat și cîteva dormitoare repetitoare, pe cînd clădirea, mai mare, din stînga era păstrată numai pentru internat. Eu eram intern.

Am fost însă numai un an, în duminicile și sărbătorile căruia străbătui și alte părți ale marelui oraș, oprindu-mă totdeauna cu o dragoste deosebită în grădina Copoului, ce-mi ajunsese cunoscută în toate ungherele și cotloanele ei, — palat de verdeață al celor dintîi visuri ale mele. Și chiar cînd mi se deschise lumea mai liber în anul următor, cercul rătăcirilor mele visătoare rămase același, și aici e vorba numai de aceste rătăciri și de descoperirile de locuri nouă ce aduceau.

Și din timpurile de student îmi vine în minte vechia „Școală Normală superioară“ din fața Orfelinatlui, de unde drumul mergea în sus la biserica lui Vasile Lupu, Golia, al cărei turn înalt și greoi stătea încă întreg în pi-

cioare, înaintea curții întunecoase unde nebunii râdeau cu hohot sau plîngeau amar de bucurii și necazuri ce n-aveau ființă decît pentru dinșii, la biserica sturdzeasca a Bărboiului, cu arhitectura neobișnuit de complicată și dibaci întreșută după norme apusene, la micul Sfîntul Sava al lui Petru Șchiopul din al XVI-lea veac, la cartierul lipovenesc, curat ca un păhar în mijlocul jidovimii celei mai sărace și mai murdare, la rîpa de ciumă a Bahluiului. Dar drumul nostru cel mai obișnuit mergea în sus, pe lîngă piața Primăriei, în colțul căreia Miron-Costinul lui Hegel stătea pe gînduri în șuba lui de bronz, pe lîngă clădirea oblonită și lăcătuită a Maicelor franceze, care întindea pe trei strade zidurile-i moarte, și, apucînd la dreapta, peste strada Sfîntului Spiridon cu imensu-i spital și turnul cel mare, rotunzit al ceasornicului, țintia la Universitate. Clădirea fusese Curtea, palatul Domnilor moldoveni de la începutul veacului al XIX-lea și îndreptăția această menire prin frumusețea gravă a fațadei străbătută de ferești mari, prin lărgimea aulei sale și puterea zidului ce o încunjura: armele Moldovei stăteau încă, săpate pe o placă de marmură, deasupra porții de intrare. Pe drumurile înguste și foarte murdare din dreapta și din stînga te ridikai spre Sf. Atanasie, spre Biserica Vulpei, spre Sărărie și spre cartierele boierești înalte.

Întorcîndu-mă de la țară, din jos undemi petreceam vacanțele, pornind la vîi sau cutreierînd împrejurimile, am ajuns însă a cunoaște o altă frumuseță, pe care Iașul n-o mai

împarte cu nici un alt oraș din țară. Pe dealurile de la miazăzi și apus păzesc, pustnici ai trecutului, feriți de orice spurcare păgînă, mănăstirea lui Petru Șchiopul, Galata, al cărei turn domină așa de măreț valea, mănăstirea lui Duca-Vodă și a lui Grigore Ghica întăiul, Cetățuia, mănăstirea Socolei, pe drumul Tîrgușorului sau al Nicolinei, cu albele, înfloritele, voioasele căsuțe de sat mare, — pe cînd mai departe înaintează Bîrnova și mănăstirea lui Aron-Vodă. Cetățuia, încunjurată de vii, e singură pustie, și, într-o seară, urcîndu-ne pe coasta rotunzită a muncelului, furăm înspăimîntați de suspinul huhurezului supt bolțile pivniților părăsite, pînă ce pázitorul veni cu lumina lui tremurătoare în noapte ca să ne deslușească urmarea și legătura încăperilor cu zidurile năruite. La Galata sînt soldați și la Socola nebuni. Celelalte mănăstiri nu mai au astăzi nici un rost, dar mila lui Dumnezeu s-a îndurat de ele, și ele vor rămînea clădiri românești, creștine pînă la sfîrșit. [. . .]

Dar pornii într-o zi de april înflorit, cînd frumuseța Iașului era mai fragedă și mai parfumată, și lipsii ani de zile. Cu cît mă întorceam mai tîrziu și mai rar, din alte orașe ale țerii, din alte orașe ale lumii, cu cît puterea de a iubi a sufletului meu se restrîngea, întărindu-se în aceeași măsură, asupra patriei și neamului meu, cu atît vechile sentimente de curiozitate neînțelegătoare se schimbau, făcînd

locul unei adînci evlavii, unei nemărgenite compătimiri, unei neînvînse groaze.

Și totuși orașul nu rămînea în urmă față de mișcarea civilizației românești: mulțămîta Statului, adecă partidelor, cu necesitățile lor electorale, mulțămîta dragostei ieșenilor pentru „capitala” lor și împrumuturilor comunale, Iașul căpăta podoabe nouă, binefaceri nouă ale progresului. Restauratorii monumentelor istorice veniră și aici: Trei-Ierarchii, delicata biserică de piatră sculptată a lui Vasile Lupu, atît de *străină* prin turnurile ei colțurate, se îmbracă iarăși cu podoaba sa de aur, pierzînd, ce e dreptul, un turn al porții, destul de legat de istoria Moldovei ca să se învrednicească de cruțare. Sfîntul Neculai al lui Ștefan-cel-Mare își dobîndi iarăși zidul de cărămizi colorate, vechia zugrăveală de sfinți, briiele de smalt. Văzusem și eu cortegiul regal trecînd pe subt arcul lui Mihai Sturdza, spre noua, grandioasa Mitropolie, ce se sfinți în ființa suveranului. Pe locul vechii Primăriei se clădi un Teatru cochet, cu cheltuieli mari și după ultimele cuceriri ale tehnicei moderne. Pretutindeni școli apărură: un nou liceu de cărămidă pestriță, pe locul internatului unde-mi fusese întemnițat neastîmpărul, un liceu-model, școli normale, o splendidă Universitate, cu picturi și lucruri de stuc aurit în aula în care vorbi regina, în biblioteca plină de manuscripte și cărți rare; un institut anatomic înzestrat cu toate cele de nevoie pentru cultivarea științei. Se deschise o linie de tramvai electric, cu vagoanele greoaie, prin strade largi și prin strade înguste.

Se puseră globuri electrice în vârful unor pîrghii mai mult sau mai puțin frumoase. Se cheltuiră milioane pentru a se vedea cum *nu* se aduce apa într-un oraș însetat, plin de moline și care pute. Se deschise un bulevard spre gară, se făcu o piață centrală.

Dar sentimentele care se impuneau față de Iași, rămîneau aceleași pentru cine aducea experiență și durere de inimă: evlavie pentru trecut, milă și groază pentru vremile nouă, tot mai multă milă și groază . . .

Căci acum vedeam de unde pornise orașul și unde ajunsese, spre ce decădere se coboria tot mai răpede, fără să-l poată opri vreo putere pe lume.

Întăi fusese, aici, între dealuri, un sat, satul lui Iași sau al Iașului, așezat la un loc păzit și în calea negustorilor ce treceau spre Nord și Sud prin văile rîurilor moldovene. Pentru folosul, ajutorul și odihna lor se așezară tot mai mulți meșteri, hangii, și cărăuși, și mărfuri fură oprite aici în bolte pentru nevoile țeranilor din vecinătate, vinuri se păstrară în pivniți pentru drumeți și oaspeții săteni ai duminicelor și serbătorilor. Și, iată, în vînătorile, primblările și războaiele lui, Vodă, împărțitorul de dreptate și păstrătorul păcii, care se odihnește și-și află sălaș în Iași imbogățiți prin negoț. Biserici mai mari se înalță: în colțul despre Bahlui, frumoasa bisericuță a Sfîntului Neculai Domnesc, sora lăcașurilor de închinare din Botoșani și Dorohoi,

pomenește o biruință a lui Ștefan-cel-Mare; în preajma ei e casa care așteaptă pe eroicul Voevod. Peste vreo trei sferturi de veac, după ce Suceava sufere împresurarea-i îndelungată de către dușmanii lui Despot-Vodă, Lăpușneanu, Alexandru, care se întoarce iarăși ca Domn, se deprinde a sta mai adeseori la Iași, unde-i poate și veni mai lesne ajutorul epitropilor săi, Turcii de peste Prut. Este acum aici un Scaun statornic al Domniei și Movileștii, iubitori ai vechii Suceve, nu vor putea întoarce vremile înapoi. În locul Curților de lemn, caselor de lemn și lângă micile clădiri bisericesti ale trecutului, un Radu-cel-Mare, Domn cu apucături de Împărat, un Vasile Lupu vor încerca să strămute în Iași ceva din frumusețea trainică a orașului Sultanilor, după care, în toate, ei își iau îndreptarea. Răsar Birnova, Bărboiul, Trei-Ierarchii, Golia și atâtea clădiri de evlavie ale boierilor ce se iau pe urmele stăpînitorilor. Fanarioții găsesc un oraș de piatră și întind în el poduri, stradele pavate ale timpului, pun străji și felinare, întemeiază grădini; la Frumoasa, la Copou, *rădiuri* de primblare și chioșcuri de odihnă și priveliște; ei aduc apă prin suiulgiii gospodari și o revarsă prin fântîne care chiamă binecuvîntările săracilor. Modele apusene pătrund: calește de Viena trec cu arnăutul în coadă și țiganul în livrea cu brandenburguri pe capră; muzici nemțești cîntă în odăile îmbrăcate ca în „Evropa“, în care părechi cu rochii de Paris, pieptănături moderne și fracuri se învîrt în danțuri nouă la lumina făcliilor de ceară. Domnișoa-

rele merg la pansion, feciorii de boier călătoresc în străinătate; pianele răsună în saloane — și averile se pierd la faro; străini ambulănți sau fețe boierești chiar dau cele dintâi reprezentații de teatru, de operă. Mai trece puțin timp, și în saloanele unei fine și nobile Doamne, vrednice de a conduce gustul în orice țară luminată, poeți ca Alecsandri cetesc versuri în care se cristalizează gândul, simțirea tuturor, și reviste literare, ziare de propagandă culturală și națională împodobesc masa oricărui moldovean cu inimă românească și iubire de propășire. Această societate alege pe Vodă Cuza Domn al Moldovei pentru ca să facă Unirea, închinînd capitala Moldovei înaintea capitalei Țerii-Românești. [. . .]

Însă conștiința mîndră a trecutului cerea ca vechiul oraș, bogat în amintiri și monumente, să fie scăpat. Se clădiră atunci școli, multe și felurite școli. Ele aduseră cîțiva funcționari și un număr de școlari, mai mult săraci, pe urma lor. Dar o mișcare de cultură nu prinde decît unde e și altă viață decît a școlilor. Aceastălaltă viață lipsia în Iași. Și, pe cînd împrumuturi împovărătoare dădeau capitalei sărăcite a Moldovei pieți meschine — ca piața Traian, strîmbă, colțuroasă, — bulevarde, — ca acel de la Copou la gară, unde nu se clădește nimic (ca pretutindeni) — ultima rațiune de a fi a Iașului românesc se stingea cu încetul.

[. . .] Iașul scăzut ca putere de viață va trebui atunci curățit de ramurile-i sărace, măr-

genit într-un cerc mai restrâns. Dar într-acest cerc, cuprinzînd școlile și cele mai multe dintre monumente, va trebui să se întemeieze ordine și curățenie desăvîrșită, ca într-o Upsală, o Ravenă a României. Căci, dacă nu ne-am arăta în stare a ne păzi cenușa morților ce dorm în acele biserici, a încunjura de liniște și sănătate instituttele noastre de cultură întemeiate în umbra lor plină de șoapte sfătuitoare, am fi cu adevărat vrednici de osînda lumii civilizate.⁵

Mănăstirile de lîngă Iași

Birja străbate, de la gara gotică a Iașilor înainte, străzi prin care se despică praful alb, străzi foarte sărace, în care gospodăria fiecăruia e deopotrivă cu administrația pentru toți: în sate nu se află case de acestea, făcute și acoperite cu cîrpeli din tot ce se poate culege mai ieften: lemn, șindrilă, tinichele văpsite și nevăpsite. Împrejmuirea lipsește; în locul gol și foarte murdar de lîngă casă, șoproane se apleacă într-o rînă, adăpostind porci slabi cari rătăcesc, grohăind, flămînzi, după murdăriile aproapelui. Nici livezi, nici porumburi. Țigani pătătoși umblă alene prin prăfăria secetei. Din Bahluiul aproape cu totul secăt, prefăcut, unde mai este apă, într-un noroi verde și negricios, se înalță duhori putrede.

În dreapta însă și în față te mîngîie frumuseța trecutului, care n-a perit: revărsarea de biserici și case a Iașului de o parte, iar, de alta, dealurile încununete cu mănăstirile ctitorilor domnești.

Spre Galata, drumul urmează prin șesul ars de soare, unde trăiește numai o iarbă mică, aspră, negricioasă, pe care o caută caii lăsați slobozi și cîrdurile de oi linoase, cu picioarele suptiri și ochii de supunere blindă. Șoseaua se înalță pe încetul. Un sergent comandă o ceată de soldați în bluze murdare, cari împing sau se fac a împinge la deal o mare sacă plină. În chioțele de îndemnare, ei intră pe supt un mare turn negru, cu două rînduri, al cărui acoperemînt de tablă a rămas numai pe jumătate. Aceasta e Galata.

Zidul cel tare, acoperit cu vechi țigle prăfuite și sămănat cu bageaguri tot de țigle, închide casele, drese, ale egumenului de pînă mai dăunăzi și chiliile, iarăși prefăcute, înaintea cărora închișii — dezertori și nesupuși — sunt trecuți în revistă de alt sergent. Biserica se înalță în mijloc, cărunță, neîngrijită, dar tare ca granitul. Petru Șchiopul, biet Domn cucernic și bun, o clădi cu dragoste și cu multă cheltuială, luîndu-se după modele din Constantinopol, care se deosebiau foarte mult de zidurile lui Ștefan-cel-Mare și ale celuilalt Petru, Rareș, înaintașul Șchiopului. Pridvorul e o întregă clădire deosebită, alipită la trupul bisericii: răzimat pe două contraforturi zimțuite,

el are două rînduri de ocnițe și e străbătut de trei ferești. Biserica însăși e mult mai înaltă și mai încăpătoare decît cele vechi, dar podoa-bele, afară de aceleași ocnițe, lipsesc cu totul; fereștile sunt mici și goale; cele două turnulețe n-au putere, și eleganța lor e mai slabă decît în bisericile trecutului de lupte.

Cetățuia vine aproape în față, despărțită prin valea adîncă pe unde trec liniile căii fe-rate, vale de spini și prin pustiu prin care ră-tăcesc porcii slabi ai mahalagiilor din apro-piere. Dealul se înalță deodată, cu coastele-i pîrlite și săpate în gropi risipite, — pe care le-au înlocuit acum plantațiile încă șubrede și sămănăturile mănăstirii-model cu aspri călu-gări țerani. E așa de ușor de luptat, încît tre-buie să crezi că în acest loc a fost de la înce-put cetățuia de apărare a tîrgului domnesc, a tîrgului de negoț și popas din vale, care se des-face din vîrfurile înălțimii mai frumos decît de oriunde aiurea, înșirînd toate grădinile, tot haosul caselor sale albe, toată cununa veche a bisericilor, de la pestrițul lăcaș al Lipovenilor din dreapta, cu turnurile învîrtite, pînă la ma-rea Mitropolie gălbuie, cu stilul apusean, de împrumut, pînă la bisericile mărunte către Copoul a cărui cazarmă masivă se vede lim-pede la capăt.

Ctitorul bisericii din Cetățuia, astăzi inoi-tă între zidurile frînte de care fusese încun-jurată la început, a fost Duca-Vodă, a cărui Domnie căuta să imite pe a lui Vasile Lupu,

ocrotitorul acestui Grec cu noroc. În biserica lui Duca se vede urma Trei Ierarhilor lui Vasile. Pridvorul samănă cu acel de la Galata, dar fereștile sunt lucrate măiestrit în piatră și au caracterul gotic de la bisericile lui Ștefan; cele de pe laturile naosului sunt încadrate fiu, cu ciubuce însemnate jos cu două rozete. Turnurile sunt iarăși asemenea cu ale Galatei, dar la mijlocul lor trece un brîu de piatră împletit. Același brîu de ciubuce încinge toată biserica, tivit sus și jos cu cîte o horbotă de frunze și flori săpate. El înseamnă și toate nervurile bolții. Ușa de intrare în naos mai are un cadru pe care sunt aplicate frumoase și originale rozete. Pînă și mormîntul Doamnei Maria, fiica lui Duca, e o mică lucrare de artă în aceeașă ultimă înfățișare moldovenească a frumoasei arhitecturi de țară.

Cele mai multe picturi sunt vechi sau reproduc pe cele de la început. Pe păretele din dreapta, cum pătrunzi în naos, vezi pe ctitor, frumos bărbat cu barba rotundă, cu cuca-care sunt împlîntate pene de struț, cu haina de brocard verde, peste care e aruncată alta fără mînci, purtînd guler și margini de blană și șireturi de aur pe piept. Fiul său Constantin are aproape aceeași îmbrăcăminte: coconul poartă o pălăriuță roșie, cu blană jos și pene de struț la o parte. Doamna Anastasia e învesmîntată într-o rochie de brocard siniliu, prin care trec mînceuți de mătasă albă cusută cu fir; din pieptarul de fir se prelungesc bete aurii ce se înfășoară pe mîni. Domnițele Ecaterina, Ileana, care a fost soția lui Nicolae Cos-

tin, Ruxandra, Maria au rochii de același fel, roze și roșii. Pălăria tuturora e ca a „coconului“ Constantin.

Zidurile vechi au rămas întregi pe trei părți, cu spărturile înguste din care odată trăgeau puștile; numai spre Galata malul a lunecat cu tot ce purta pe dînsul. A rămas marea clopotniță, timbrată cu una din cele mai frumoase înfățișări ale bourului Moldovei. Neatinsă s-a păstrat vechea „baie“ — de fapt: cuhne-domnească, supt cupola în care s-au înfipt rădăcinile buruienii. Dar din cămările lui Duca bogatul, ale frumoasei și neastîmpăratei Doamne Anastasia și ale copilelor domnești era în picioare numai un horn afumat de focurile vechilor ospete și o splendidă sală cu bolți gotice pe care le pecetluiau la încheieturi delicate rozete de piatră; într-un colț un sfînt din zilele creștine răsăria încă sfios, șters de vreme ca și cum l-ar fi cuprins o ceață.

Gînduri bune au adus aici reparații și clădiri nouă, care se potrivesc ori ba cu ceea ce ne-a lăsat, în sigura lui rezervă artistică, trecutul; au venit oaspeți cari n-au învățat încă din pagini de istorie toată evlavia datorită locului unde sunt; ctitorul așa de binevoitor al mănăstirii nouă, mitropolitul Pimen al Moldovei, va ști, desigur, să facă, pe lîngă bună gospodărie și bună slujbă, tot ce trebuie ca să nu fugă sfioasa poezie de trecut căreia-i plăcea între ruinele neatînse de nimeni.

De la Cetățuia un drum șerpuitor apuca odată printre porumburi dese, cu frunzele ade-

sea strânse și uscate de secetă. Nicăiri nu se vede o locuință, iar la capăt priveliștea Iașilor e închisă de dealuri. Deodată într-un fund ocrotitor de vale vezi mănăstirea Hlincea.

Ceea ce lovește mai mult e negrul zid de împrejmuire, cu totul neatins: și aici Domnul ctitor își va fi găsit tainița pentru apărarea sa și a averilor sale. Biserica e mică, cu un singur turn și un pridvor liber; ea a fost dreasă pe vremea lui Ștefăniță Lupu. Nici o inscripție mai veche nu se păstrează, dar pe perețele din dreapta se văd încă trei chipuri: două poartă căciula din vremea lui Mihai Viteazul, dar și a lui Vasile Lupu, iar cel de-al treilea, îmbrăcat în roșu și cu o pălărie roșie pe cap, are înfățișarea de cardinal. Această zugrăveală mai nouă așteaptă încă o cercetare amănunțită pentru a spune ce înțelege că reprezintă.

În față cu dealul Cetățuiei, Frumoasa se vede adâncită, cu cele patru turnuri de tinichea care sticlesc la soare, clădire cinchită, ciudată, al cărui rost nu-l prinzi de la început. Drumul la dînsa merge printre case de sat curățele și se mîntuie înaintea porții turnului înalt pe care e scrisă întrebuintarea de astăzi a clădirii: spital militar pentru boale de ochi.

Bolnavii cu căutătura tulbure sau cu capu-n cîrpe răsar din toate fereștile, alții așteaptă pe bănci prînzul, care se pregătește sub un sopron. Unii dintre dînșii se află în primejdia grozavă a orbirii, dar flăcăii sunt altfel veseli, și sosirea căruței cu pîne neagră, sunetul goarnei de chemare sunt primite cu o mare bucurie.

Biserica se ridică albă, înaltă, clădită într-un stil cu totul neobișnuit la noi. Arhitectul lui Grigore Ghica, din jumătatea dintăi a veacului al XVIII-lea, chemat a înlocui vechea biserică de pe la 1590 a lui Balica, a lucrat după norme apusene, și a făcut o zidire religioasă în stilul Renașterii, cu fronton antic, cu coloane, cu ferești înalte și largi, fără desfășurarea de linii a bisericilor Răsăritului. *Frumoasa* impune prin proporțiile ei mari, care întrec pe ale oricărei biserici din Țara-de-sus, dar „frumuseța“ ei stă mai ales în interior, cu atit mai mult, cu cît frontonul dizarmonic e rău păstrat, cojit și stricat încă printr-un adaos de lemn roșu și de sticlă. Înăuntru privești e însă în adevăr măreață: turnurile de tinichea, fără zid și croite numai ca acoperișuri de turnuri, cresc prin boltirea lor întinderea, liberă de orice piedeci, a clădirii luminoase. Opt stâlpi de marmură vârgată cu roșu împodobesc și sprijină, întinzându-se sus, cu capitele de stuc albastru, aurit. Pe părăți se văd sfinți foarte frumoși și chipurile Ghiculeștilor: Grigore-Vodă cu fața rotundă, barba înfoiată, Doamna, fiii, Scarlat și Matei, copii cu privirea blîndă, cu toată cuca greoaie și hangerul înfipt în brîu, apoi sus, moșii și strămoșii, fanariotizați la reparație, cu bărbi negre și albe, cu aceleași cuce obișnuite numai în veacul al XVIII-lea. Icoana de argint, închinată Maicei Domnului de Ecaterina Ruset, Doamna lui Constantin Mavrocordat, scînteie în fața catapitesmei, ale cărei aurării par nouă.

Toată această înfățișare nouă și veselă se

datorește lui Mihai Sturza. Domnul de-naintea anului 1848, care a ridicat pentru tatăl său și frumosul mauzoleu de marmură albă de lângă biserică. Strălucirea „Frumoasei“, o adevărată Mitropolie, n-a ținut însă multă vreme, și astăzi, dacă ea se bucură încă de o îngrijire care nu se dă unora din vecinele sale, poporării, pompa oficială, o încunjurime vrednică de dînsa lipsesc puternicei biserici din veacul al XVIII-lea, ultim monument pe care un Fanariot l-a durat pentru ca să amintească trecerea lui prin țerile noastre. În loc de călugări sunt bieți soldați bolnavi, și pustiu de mult e paraclisul lui Grigore-Vodă, în care se macină pe încetul jețul domnesc cu săpăturile alese.

Și acum, pe șoseaua prăfuită, supt soarele de amiazi, care face să scînteie locomotiva harnică a unui tren ce înaintează. În dreapta, o frumoasă casă mai veche, de care birjarul nostru leagă numele lui Cuza. Hanul Socolei dă ieften pîne albă, brînză veche și ouă proaspete, împreună cu bere ieșeană de „Zimbru“ și vin limpede din podgoriile Cetățuiei sau ale Copoului; cărți poștale ilustrate și o „Istorie a lui Ștefan-cel-Mare“ de acel ce scrie și aceste rînduri, tăiată, dar necetită de domnișoara ce a cîștigat-o la premii, împodobesc masa odăii curate, unde se întinde pînzătura pentru prînz.

Mai departe, casa nouă, cu două rînduri, a

unui „șef“ politic din vremile noastre¹. În fața grădinii întinse, umbroasă ca o pădurice, a lui Rivalet — unde atâtea chefuri s-au dezvoltat fără privitori, pentru trecerea vremii „boierilor“ veseli —, o sumă de clădiri gălbii, împodobite cu zugrăveli, cu smalțuri, cu lem-nării de vile, se perîndează pe înălțime în jurul unei biserici rotunde, gîrbove, fără caracter și frumuseță, care pare să dateze cel mult din veacul al XVII-lea, deși a înălțat-o întii Sultana, una din fetele lui Lăpușneanu, tiran evlavios el însuși. Firma arată că aici e o casă de nebuni, și un anunț adaugă că intrarea fără „autorizare specială“ e oprită.

Dacă nu ții samă de această poruncă, te găsești ca într-un orașel nou și mort, ale cărui trottoare se coșcovesc, ale cărui uși crapă, ale cărui ziduri se vor apleca în curînd. Nebunii nu veniseră încă în această imensă reședință, care a costat, se zice, milionul și care mai cerea multe mii de lei pentru a fi mobilată. Ei nu vor veni — credeam — încă multă vreme, și la sosirea lor zidurile se vor nărui poate. Între cele mai strălucite idei ale vremii noastre de megalomanie trufașă, a fost desigur și aceea de a închide pe nebuni în nebunia de risipă a acestui palat zădarnic pe care priceperea șireată a unui antreprenor evreu l-a făcut după chipul și semănarea nebunilor de tot felul, a celor fără răspundere și a ce-

¹ Minunea de grădină a lui Mihai Sturza e sălbătică, și nimeni nu mai caută odihnă și frumuseță pe aleile ei astupate de mult. [N.a.]

lor asupra cărora ar trebui să apese cea mai grea, mai strivitoare din răspunderi, dacă ar fi o adevărată rînduială în această țară de oligarhi ai politicei răufăcătoare !⁶

Ținutul Vasluiului

Adun aici călătorii nouă și vechi, foarte vechi.

Nu merge încă drumul de fier la Vaslui. În zori de ziuă trăsura lui „moș Costachi“, fratele mamei, vine să mă ia la Roman. E cinci ceasuri dimineață cînd clopoței sună la poartă; și afară e o lumină albă, limpede, *nevinnovată*; aș zice o lumină tăcută, fiindcă tăcerea e desăvîrșită, și totuși lucrul cel mai mare e lumina tînără și nouă.

Sămănături și iar sămănături... E în iulie luminosul, roditorul, și oamenii seceră pe lanuri. De cîte ori au mai secerat de atuncea și cîți s-au schimbat printre sămănători, secerăți și dînșii pe cîmpul de muncă neconținută a vieții!

Iată hanul de la Bîra, la jumătate de drum. E un han creștin, și liniștit, și curat, și umbrat, cu perdele de cit date jos, și mirositor, — îmbălsămat de sulcină. Pe cînd se gătește mămăliguța pentru drumeți, ochii mei urmăresc șirul de tablouri care înfățișează sosirea în Mexic, închisoarea, osînda, moartea, pe cîmpia de împușcare, și pompoasa îngropare a

frumosului împărat Maximilian, cu ochii buni și lunga barbă blondă!

Apoi undeva o pădure, deasă și lungă, prin bălțile careia se zbate un roi de fluturași albaștri. Copaci bătrâni păzesc tăcerea, pe care o sfarmă numai un filfiit de aripi grăbite, o ciocănire de bardă, o pîrîitură ușoară în vreascuri și sunetul argintiu al clopoțelilor cari îngînă mersul cailor obosiți.

Acum se apleacă soarele cald spre sară; cel dintăi fior de taină străbate largul șes încunjurat din toate părțile de dealuri moi, blinde. Ne apropiem de târgușorul Negrești.

Iată viile din stînga, iată velnița părăsită. Cele dintăi case boierești se văd în împrejmuirea lor de crengi uscate și spini. Iată în sfîrșit „curtea“, cu casa nouă și cea veche, cu grajdurile din fund, cu coșerul de răchită, cu bucătăria năpădită de ierburi pe coperișul de țernă, cu cele două grădini din față, cu cerdacul cenușiu și cu geamlîcul din fund. Am ajuns, și clopoțelii sună mai bucuroși, cînd trăsura suie, într-o ultimă silință a cailor, dîmbul prin care se întră pe poartă. Ai noștri ne așteaptă, și ochii bucuroși se opresc asupra moșului puternic, asupra mătușei triste, asupra celor trei verișoare în albe rochii de vară.

Așa a fost an de an, multă vreme, din copilărie pînă în tinereță, și puține locuri îmi sunt

mai duios cunoscute decit acest Ținut al Vasluiului.

Văd moșia Negrileștilor: ariile de aur, munca treieratului, cu vuietul mașinei zorite care înghite snopii și varsă bogăția grăunțelor. Aud glumele și rîsetele și strigătele, și-mi trece încă înainte cutare icoană ștearsă și văd anume priviri.

În deal, e vierul moș Malancea, care păzește strugurii brumați cu sulița în mîină, suliță adevărată, cu vîrfuț de fier ruginit. Malancea e nalt, negru și foarte slab, crunt și bun, după împrejurări. Are un lan de popușoi, trei lei pe lună, un bordei supt pămînt, un cotoi pe cuptorul bordeiului și un cocoș deasupra, lîngă ogeacul ce fumegă fum albastru, suptire ca o poezie și mirositor ca o floare de fîn.

Colo e dealul cu fluturi mulți: fluturii albi cu dungi și ochiuri, fluturii galbeni tiviți cu albastru, ale căror aripi se mîntuie cu un pînten, fluturii portocalii, cei roșii pe fond negru ca un cărbune, cei roșii cu mici pete negre și micuții fluturi albaștri. Dincoace e șipotul de apă rece și limpede, care aleargă pe pietricelele curate, fără să le ascundă. Departe, e livada copacilor bătrîni sălbăticiți, grădina moartă, casa cu două rînduri, în care abia ici și colo se mai descopere un geam întreg și ale căreia uși încuiate de rugină le spargem cu zgomot, în triumfala noastră vînătoare după stafii. Alături, ce pașnică stă biserica mică, de lemn negru!

La mijloc, evreii stăpînesc, într-un lung șir de căsuțe și bolte: ce bine-mi miroșiau băcă-

niile cu multe saltare și borcane, cu migdale, bomboane proaste și siropuri vechi! Iarmarocul cel mare umple maidanul de cară și de oaspeți de la țară, și atunci scrîncioabele se învîrt nebune, de parcă vreau să frîngă oasele mușteriiilor, caii de lemn ai caruselelor se rotesc până le amețesc călăreții, panorama sticloasă de oglinzi și de mărgelile chiamă prin cîntecele de durere ale orgei sale pe aceia ce vreau să vadă războaie depărtate, țeri necunoscute și pe tînăra Dolores, care, deși făcută din ceară albă, își mișcă în chinuri pieptul de gumă, cînd stă să-și dea sufletul înaintea publicului!

În toate părțile aleargă drumuri de țară și șosele. Pe unul dintr-însele ajungi la o veche casă de gospodari, unde cine vine trebuie să mănînce trei zile strudelă de nuci și să bea vin vechi, — osîndă pentru cei bătrîni și mare bucurie pentru cei tineri și pentru copii. Pe altul te duci spre o vie cît o grădină, unde pîndește un cîne strașnic, legat puternic în crama de lemn vechi. Aiurea, sunt finețele înalte și copăceii de porumbrele sălbatece. În sfîrșit, pe drumul cel lung care trece printre două dealuri rotunde, te urci spre culmea încununată cu o frumoasă casă de țară, cu o întinsă livadă și o vie minunată, unde trăia un patriarh bucuros între copiii săi, pentru cari se ascuția secerea morților cumplite. Și ce mai rătăcirii la lumina lunii, pe drumuri albe, între cîmpii adormite, lîngă păduri vrăjite, ce mai trezire a gazdei în mijlocul nopții, ce mai sfaturi cu șerbet de cireșe amare și cu apă limpede în păharele brumate de frig!

Sau serile de liniște în grădină: un cer ce scînteie ca o catapiteasmă. De jur împrejur, lungi zări argintii. Pe dealuri ard focuri de păstori foarte depărtate, și de acolo vin prelungite chemări de bucium: tu-tu-tu-tu... Din mijlocul nostru un glas se înalță și cîntă. Și pare că noi toți cîntăm, pare că pămîntul și cerurile și pădurile și șesurile cîntă. Stele se deslipesc de pe boltă ca fermecate și curg în fulgerătoare săgeți de lumină albă.

Atîta veselie era în firea acestui Ținut, care nu e nici la munte, nici la șes și se împărtășește de o îndoită frumuseță!⁷

Mănăstirile din Neamț

Spre Agapia, în liniștea căderii serii.

Case de sat, biserici de lemn, livezi. Îndată intri în drumul de țară, mărgenit cu garduri împletite, cu garduri de cătină în floare, care străbate satul Agapiei. Căsuța stă în mijlocul copacilor și popușoaielor înalte, al căror spic răsfirat nu e mișcat de cea mai slabă adiere. Gospodarii nu s-au întors încă de la petrecerile serbătorii, dar gospodinele au gătit de masă, și prin ușa deschisă se văd fluturînd flăcările pe vatră, supt ceaunul de mămăligă aurie.

Satul a încetat, și acum se întinde pretutindeni împărăția gingașă a cîmpului înalt-înflorit. Un copil s-ar perde în această pădurice cu

vîrfurile albastre și galbene și albe, prin care pătează ca de sînge floarea roșie a scaiului. Așa își vor fi închipuit cei vechi nesfîrșitele întinderi mirositoare ale cîmpilor Elisei, prin care înțelepții și poeții omenirii trec vorbindu-și în zîmbet.

Acum locul se înalță în dealuri pe care le îmbracă bradul sever. În dreapta, în stînga, în fund, aceeași perdea a milioanei de ace întunecate, care nu suspină, nu freamătă, nu chiamă, ci se mișcă numai de un tremur ușor, — pădure vie cu înfățișarea morții, ca zeii cari, pogorîndu-se pe pămînt, iau fața oamenilor, dar nu simt, nu zîmbesc și au glasuri care vin din alte lumi.

Între zidurile codrilor e apărută Agapia.

Aceași aleie de case pospodărești ca la toate mănăstirile de maice. Cele mai bune, acoperite cu o zale fină de șindile bine legate, au un cerdac pe stîlpi, la care ajungi printr-o scară, patru odăi, — două de-o parte, două de alta, cu o sală la mijloc; apoi odăi jos, pentru ucenicie, care vin ca slujnice și rămîn, după moartea și moștenirea ocrotitoarei, călugărițe: bucătărie, livadă, curte, împrejmuire înaltă, bine lăcătuită, împotriva oamenilor răi cari pot veni din vale, de supt păduri, unde nu păzește nimeni.

Pătratul de ziduri și biserica au astăzi o înfățișare neorînduită și nenorocită. Șchele, lemnație nouă, dărîmături negre. Anul trecut, focul a fost aice grozavul oaspete care distruge. Pornit de la clădirile de lemn ale unei infirmerii, la un ceas de noapte adîncă, el a răsărit

ca o făclie roșie a nimicirii deasupra frumoasei și trainice clădiri cu două rînduri, boltită și împodobită cu cerdace, a Hatmanului Gavril Lupu, frate de Domn, a cărui soție purta feciorelnicul nume de Liliana. Ca un zmeu furios el a zburat arzînd asupra întregului coperiș, crăpînd zidurile groase supt puterea a-vîntului său sălbatec. Nici biserica din veacul al XVII-lea n-a scăpat: dacă zidurile au rămas întregi și icoanele, odăjdiile au fost mîntuite, fumul ce se coboria de pe acoperemîntul în flăcări a înnegrit picturile din boltă și din susul părășilor ale maiestrului Grigorescu; se văd însă din minunile pe care le-a săvîrșit, cînd era un băiețandru, marele pictor, sfinți singurateci și scene care sunt vrednice de buna pictură italiană a veacului al XVII-lea sau de maiestrii direcției *clasice* de la începutul veacului trecut; din înălțime, fața curățită, pentru încercare, a unui sfînt privește senină și frumoasă ca un fericit aplecat asupra grozavului întunerec al Iadului.

Oamenii sunt aici tot așa de interesați ca și încunjurimea naturii, ca și clădirile. Întîlnesc pe bătrînul preot, cu fața împietrită, de prooroc centenar, care e tatăl poetului Vlahuță, și iată, în vesela casă a surorii sale, Vlahuță însuși, care și-a tuns aripile negre ale părului și apare astfel, mic și slab cum este, ca un tînăr puțin cam bătut de brumă; vorba lui rară, cu adînc răsunset, nu e nicăiri mai potrivită decît în acest cadru de religie a naturii

și de religie a oamenilor. Iar lângă acest poet liniștit și trist zglobiile unei fete blonde par niște neastîmpărate spirite ale pădurii care pătrund prin fereștile deschise ale bisericii și flutură cu aripe trandafirii în jurul vechilor policandre greoaie.

În cerdacul casei sale, „maica Albu“, mama primarului din Piatra, care ne-a primit părințe, vorbește ușor ca despre lucruri ce ar fi fost ieri și senin ca despre lucruri ce ar privi pe alții. Înaintea noastră trece o parte din viața Moldovei de la Mihai Sturdza până la boala principelui Ferdinand. Inginerul austriac Oswald, tatăl povestitoarei, lucrările lui, creșterea de bărbat pe care o dă singurului său copil, o fată. Apoi gospodăria harnică, roditoare și fericită: căutarea moșiilor, mînarea pădurilor spre șchelele Dunării, alergarea cailor, oilor pe drumurile țerii, călătoriile în Franța lui Napoleon al III-lea, în Germania lui Wilhelm bătrînul — „Wilhelm cel Mare“, — sosirea în țară a principelui Carol și căsătoria lui, vremurile de mîndrie și strălucire, care fac să se ivească o lacrimă de recunoștință către Dumnezeu în ochii bătrînei maice. Acum, în liniștea celor șeptezeci de ani trecuți, ea privește în urmă, cu o mîndrie înduioșată, lungul drum străbătut al vieții, și sfîrșitul muncii ca și al nedesăvîrșitei odihne de aici i se înfățișează în aureola mîngîietoare a credinții.

Din cînd în cînd, ca răsunetul unei vechi dureri, buciumul străjerilor sună în tăcerea mănăstirii adormite.

Spre schitul din deal. Abia s-a făcut ziuă, și din nouri plumburii cari cuprind tot cerul, cade o ploaie de dimineață, înghețată, când în stropi rari, când în pînză. Din satul sărac, cu casele rare, țerani se suie pe cărarea dintre brazi, purtînd pe umăr coasa lucitoare. În dreapta și în stînga vederea e închisă de păretele întunecat al înalților arbori solemni.

Un zid, înălțat cu cheltuiala Doamnei Anastasia a lui Duca-Vodă, încunjură vechea mănăstire întemeiată de Petru Șchiopul, cu cîteva zeci de ani înaintea Agapiei din vale. Multe reparații au schimbat cu totul cea dintâi înfățișare a clădirii, și interesantă e astăzi numai ruina care a crăpat adînc zidurile și amenință să dea jos acoperemîntul de șindilă. Cîteva case ale maicelor par a se răzima de catapeteasma vie a brazilor.

Spre Neamț, drumul trece printre pajiști și sămănături în lanuri mici, felurite ca niște scoarțe meșteșugite. De pe o culme se vede în depărtarea limpede șirul albastru adînc al munților Neamțului, iar în vale pata de livezi și case a tîrgului, lîngă cetatea gălbuie, lipită cu un mușchi pe stîncile cu poalele răzăluite.

Apoi ne coborîm în valea rîului Neamț, care strecoară iute apele-i limpezi, verzi-argintii, supt înălțimile împădurite, supt stîncă goală, care pare tăiată cu cuțitul, în adîncurile codrilor liniștiți. Printr-unul din ei se trece spre mănăstirea nevăzută. Măreții stejari se înalță drepti ca stîlpii, unindu-și sus frunzișul ca

o boltă. Un ciudat obicei le-a dat nume puse pe tăblițe; întîlnim pe ale suveranilor, ale principilor, ale cîtorva miniștri, ale unor ingineri și persoane politice; un neobișnuit amestec de nume, de la Lascăr Catargi pînă la Chihaiia și... Costrobăț. Cu timpul, toate celebritățile naționale își vor avea stejarul, a cărui împu-ternicire sau slăbire va putea sluji pentru preziceri asupra viitorului ce așteaptă pe patroni.

După ce pădurea se încheie, turnurile mănăstirii încep a se vedea în vale. Te-ai aștepta să găsești aici un zid puternic și înalt, o măreție de clădiri vechi, potrivită cu istoria de peste șesē sute de ani a acestui lăcaș din cele dintăi timpuri ale Moldovei. În sălașul cărturarilor din veacurile al XV-lea și al XVI-lea, în focarul de reforme călugărești al lui Paisie din veacul al XVIII-lea, în laboratorul maeștrilor de tipar de acum vreo sută de ani, ai socoti că trebuie să se găsească gospodărie, muncă și lumină.

De la început, aceste păreri se împrăștie. De o parte și de alta a drumului, sunt căsuțe curate, în care numai rare ori găsești un călugăr, căci în ele se adăpostesc oaspeții de vară ai Neamțului; acei cari străbat cărările și drumurile și ocupă băncile din jurul mănăstirii. Înaintea acestei mănăstiri stă un urît capac de zid ce slujește de baptisteriu, clădire nouă, ieftenă și cu totul lipsită de gust. Pătratul de ziduri ce cuprinde arhondaricul și clădirile e rău îngrijit, și cerdacele de lemn negru se perindează jalnic pe păreții spoți de demult cu var. Turnul de la poartă, cu banca pentru mu-

safiri și mulți călugări fără treabă, e o greoaie clădire oarecare; cînd cu vizita principilor Ferdinand și Maria, un meșter în compiiamente a zugrăvit supt o coroană inițialele lor, iar un alt meșter în complimente le-a schimbat în ale lui Partenie Mitropolitul, cu prilejul celei dintăi inspecții a noului ierarh. Una din biserici e cu totul modernă și nu se înseamnă prin nimic decît prin strălucitul aer din vremea fiilor lui Alexandru-cel-Bun, care, pus într-un cadru și spînzurat, se șterge de soare ca o fotografie oarecare de nici un preț.

Cît despre biserica lui Ștefan, ea se deosebește prin mărimea ei, dar puțin a rămas numai din frumuseța ce va fi avut odinioară. Vezi încă fațada, ocnițele, contraforturile, ferestile sculptate în stil gotic. Dar varul s-a așternut peste discuri, peste smalțuri și cărămizile aparente. Acoperișul a fost cu totul prefăcut. Turnurile apar schilodite printr-o înnoire stîngace. În fund, un adaos pătrat strică armonia liniilor stranelor și altarului. Înlăuntru, unde se vede minunatul epitaf de marmoră lucrată în relief, cu vorbe slavone și românești, al lui Paisie, pietrele de mormînt au fost deslocate; în pridvor, în naos ele sunt acoperite cu grele lespezi de marmoră, împodobite apoi cu covoare, și într-un colț al stranei nouă, de lemn simplu, ți se arată un fel de mică tainiță, care cuprinde în fund, unde nu mai vezi, piatra de mormînt a lui Ștefan fiul lui Alexandru-cel-Bun, orbitor al fratelui său și jertfă a nepotului, care-i tăie capul.

Pentru a curăți cloaca multelor chilii unde nu se mătură și nu se deschide fereastra, pentru a înlătura trîntorii și vînătorii de femei, ar trebui o mîină de fier. Nenorocirea mănăstirii a făcut însă ca, multă vreme, să fie la Neamț stăpînire de bătrîni: egumenul Veniamin Nițescu, un om mai energic, n-a stat multă vreme. Înlocuitorul său de astăzi, arhiereul Narcis Crețulescu, e un om cu cunoștinți pentru un călugăr și un om harnic, care a strîns în curs de mulți ani de zile lămuriri foarte întinse cu privire la toate mănăstirile din țară. Aceasta nu-i dă însă nici autoritatea, nici spiritul gospodăresc ce ar trebui. Iar, cît despre folosul sîrguinților științifice ale ambițiosului prelat, el e desigur mult mai mic decum cred unii din Moldoveni. Părintele e altfel un om amabil, care onorează îndată cu „măi tu“ pe un tovarăș de studii istorice, e un mare iubitor de teorii neguroase și un tip de romantic fără școală, metodă și stil. Flămînd, căci vestea venise că la arhondărie nu e decît un borș de mazăre, și plin de grijă pentru mijloacele de a trece mai departe — căci mi se spusese că, de multe trăsuri ce s-au dat din bunătatea cerească celor ce ceruseră fără să aibă drepturi, poate să nu fi rămas pentru cine aducea autorizație de la Ministeriu, — ascultam mai îngrozit decît în alte împrejurări asigurările părintelui că odinioară Cetatea Neamțului era aici, că între clădirile ce se vedeau din cerdac sunt unele care datează de la 1200, că Dacia au avut a face cu istoria acestui Ținut, și, pe lîngă aceste împărtășiri atît de nouă și de fo-

lositoare pentru mine că biserica lui Ștefan-
cel-Mare e . . . veche.

Drumul merge prin același Ținut înflorit de sămănături și pajiști în toate colorile, prin aceeași liniște a pădurilor mari spre Cetatea Neamțului. De la o vreme însă, el cotește în stînga, taie apele, împărțite în șuvițe vioaie și clare, ale Neamțului și atinge, supt vechea clădire de apărare, șirul munților împăduriți, cu temelia goală, de piatră tare, verzuie-sură.

De jos se vede un zid, gol de acoperiș, zimțuit de mîni vrăjmașe, de focuri, de lepra ucigașă a părăsirii; o fereastă îngustă, plină de albastru vesel, se mai vede crestată în ceea ce a fost odinioară un turn.

Ca să te apropii, nu e alt drum decît acela de încunjur, din dreapta, unde suirea a fost ușurată, de altfel, în timpul din urmă prin tăieturi. Nemărgenita pădure neagră păzește împrejur, ocrotind spre valea părăsită albe vite răzlețe. Cărarea e răpede și presărată cu bolovani, plăci și așchii din osatura granitică a muntelui, care a dat și platoșa neînvinsă a cetății de sus. Cînd ajungi la dînsa, o poartă gotică, cu arcul frînt, lăsată într-un zid de piatră sfărîmată grosolan cu ciocanul și prinsă într-un ciment care e astăzi și el o piatră, îți dă intrare deasupra căreia se ridică înaltele ziduri din petre verzi și roșietice, străbătute de porțile joase și scrijelate de ferestruice. Dedesubt, sfărîmăturile și pulberea acopăr, desigur, un întreg rînd de beciuri și tainițe, în

care se țineau, ca la Suceava, mijloacele de apărare ale puternicului cuib de ostași. Mîni poate, cînd iubirea pentru trecutul nostru va fi mai mare și se va arăta în felul ce se cuvine, comorile îngropate vor ieși la iveală, dezvăluind mai bine cultura vechilor timpuri.

Ruina a deschis o largă poartă de privire asupra văii pe care soarele de amiază o scaldă în lumină. Apa Neamțului aleargă nebunatică prin întinsul cîmp înverzit, pe care l-au înviorat ploile din urmă. În fund, se zăresc înălțimi. Case de țară sunt risipite într-o neorînduală veselă. Iar, în stînga, Tîrgul Neamțului, fiul umil al cetății mîndre, se ascunde în bogăția de frunziș a copacilor.⁸

*O călătorie de primăvară în Putna.
Schituri. Dălhăuții*

Din Cotești un drum între vii, între case cum numai arare ori le va fi avînd prin alte părți țeranul român, duce, încovoindu-se de două ori, spre Dălhăuți, mănăstire de călugări, pe care o ascund sus, cu totul, pădurile cele mai vechi, mai îmbielșugate, mai deplin triumfătoare, ce se pot închipui.

O biserică de sat foarte chipeșă într-o întinsă curte îngrădită. Lîngă gardul de nuiele din țarină, o cruce mare de piatră e înfiptă în rîpa drumului; inscripția îngrijită, în slove chirilice, pomenește peirea, de „boală năprasnică a

ciumii“, întîmplată la 1829, a doi soți pe cari *moartea neagră* i-a îngropat împreună. Cîțva drum încă, și privesc se deschide largă asupra șesului verde, asupra Milcovului cuprins între rîpi, asupra Focșanilor ce se înșiră în mai multe pîlcuri, lăsînd să se vadă întăi pata albă a unei căzărmi. Și mai departe încă, același șes verde, care de aproape e frămîntat de modîlci lutoase, aleargă până în zare, unde curge Siretiul.

Această frumuseță care se desface în fiecare dimineață din negurile reci și se cufundă-n fiecare sară în aburii fumului, o vede călugărul ardelean care păzește la mitocul din vale al Dălhăușilor. Ea arată calea ce duce la schit, un drum de lut frămîntat cu prund și cu pietroaie, cînd mai înalt, cînd mai adînc, cînd mai îngust, cînd mai încăpător, după toanele apelor de munte ce se zbeguie aici cînd cad ploile multe sau cînd zăpada se topește de blîndeța primăverii. Copaci bătrîni fac strajă cît vezi cu ochii, iar în stînga toată valea, toată coasta, toată culmea e o împărăție a crengilor verzi, care nu mai îngăduie nimic, care înghit, acopăr, ascund totul. Depărtările răsună, și din desîșuri e o întrecere de glasuri, și mai suptiri și mai groase, printre care cîntecul surd al cucului, vesnic același, pare că socoate clipele. Pe supt tufișuri și prin uscături se strecoară, răsucindu-si fricos lungile trupuri de frunze, mari sopîrle foarte agere. Dintre-o poiană se apropie lătrăturile furioase ale dulăilor de stîină, cari au mirosit om străin, în aceste ținuturi sălbatece unde, iarna, ei duc

război cu lupii flămânzi. Aceasta e viața de aici, astăzi ca și acum două mii de ani.

Tot mai adînc pe cărarea aspră, al cărui lut a fost prefăcut în clei de ploaie din ajun. În sfîrșit un alt drumuleț se deschide la dreapta, și încă de la obîrșia lui vezi o biserică gălbie. E schitul. Patru dulăi păzesc intrarea la dînsul. Călugării cari lucrează la o parte într-un cîmp se uită la noi ca și cum am avea darul de a îmblînzi fiarele. După multă dezbateră, se desface în sfîrșit un argat cu favorite, un bătrîn foarte bătrîn și foarte vînjos, care face liniște între credincioșii pa'nici ai pustietății sfinte. Tot așa de bătrîn, se apropie egumenul.

Dălhăuții au trei biserici, un frumos arhondaric nou, o stupărie, din rodul mirositor al căreia gustă și oaspeții, și o sumă de căsuțe risipite. A fost odată și o școală, dar ea e în risipă. Cîteva cărți bune le-am mai găsit încă pe rafturi. Călugării sunt abia unsprezece la număr, și nu se găsesc oameni destoinici pentru ca să le ia locul, atunci cînd ei trec la pacea cimitirului verde, lîngă heleșteul secăt; casele lor se dărîmă în același timp ca și trupul culcat supt brazda din care răsare crucea.

Amiaza caldă ne găsește în pridvorul arhondaricului, supt coperemîntul de șindilă, pe băncile ce încunjură masa de țară, din care lipsește numai cocoșul făgăduit, care nu s-a putut găsi, din fericire pentru dînsul. Curtea mică e pustie. În față, ochiul se cufundă-n marea adîncă a frunzelor liniștite. Și pădurile nestrăbătute cîntă, cîntă . . .

Un părinte cu ochii vioi și lungul păr alb, rar, cere voie să cînte și el, și-și drege gîtlejul cu un pahar de vin profir. S-a așezat acum în fața mesei, drept ca în strană. Zîmbește puțin privindu-l, deși a înștiințat că în Atos el a învățat cîntece meșteșugite de la cel mai vestit dascăl de cîntări din Răsărit. Dar, cînd glasul se înalță, el capătă sonorități metalice, puternice și clare, și vechiul imn bisericesc străbate văzduhul ca un răsunset de trîmbiță războinică. Cîntărețul stă nemișcat, ochii vioi sunt pironiți în pămînt, numai glasul limpede și tare plutește deasupra noastră și, peste pacea curții de biserică, se unește cu simplul cor al psalților pădurii, cari au învățat aceeași închinăciune de la un meșter și mai mare decît cel de la Atos...⁹

Spre Severin

Printre păduri, mai dese pe malul nostru, păduri de toamnă cu verdele stropit de aur și sînge, printre coaste de arătură proaspătă și de imașuri veștede, pe lîngă ostroave părăsite, — spre Severin. Casele sînt rare: dincolo albe supt coperișul roșu, dincoace ascunse supt căciulile de stuh ale sărăciei. Drumuri se înfundă înlăuntrul țării, spre culmile ce se văd în fund, ca un zid cu vîrfurile mușcate, de un albastru bătut de brumă. Apa se face deodată îngustă, și nisipul ce-i zăcuse în fund, prelun-

gește acuma țermul. Carpații se apropie de Dunăre, s-o stîngă, și valurile-i strîmțorate se vor lovi dincolo, îndată, în straja Balcanilor. Mîntuirea e numai în săparea adîncului, unde, și acolo, se împotrivesc stînci ascuțite.

Mai nerăbdători sînt deocamdată Carpații. Ei scot mai înainte stîncile lor, învelite cu iarbă uscată, cu arbori și tufișuri verzi, roșcate. Ele se dau însă în lături, și un cerc se deschide într-un mal mai jos. Pe acesta e prins Severinul, cu nenumăratele-i case în colori veșele, cu grădina-i străbătută de „turnul“ vechi, cel mai frumos din orașele acestei regiuni a Dunării.¹⁰

Cernețul. Topolnița

Între un deal portocaliu, dezgolit și cu fața năruiată, și între altul se zărește un turn alb. Peste puțin ai înainte-ți schitul.

E zidit de Căpitanul, apoi Aga Buliga, mort în biruința de la Finta a lui Matei-Vodă asupra Cazacilor și Moldovenilor, la 1653. Stilul e acela de la Arnota: turn cu zimți, pridvor, ocnite pe laturi; dar trei muchi răsar din umflătura altarului. Zugrăveala, bună, e făcută de doi meșteri, cari arată ei înșii că au fost unul Grec, altul „Vlah“. Buliga și soția, apoi o fiică a lui, dorm în pronaos, care e despărțit de naos printr-un zid străbătut de o ușă joasă. Ca îndeobște înaintea lui Brîn-

coveanu, podoabele în piatră săpată lipsesc cu totul.

De jur împrejurul schitului alb sînt răspîndite ca florile de primăvară multe oi albe, al căror cioban nu se vede. Subt dealurile verzi și roșii, alba Topolniță fuge, în șopote, la vale.¹¹

Pe Dunăre spre granița sîrbească

Dincolo de Porțile-de-Fier, Dunărea curge între munții închiși ai Serbiei și între înaltul mal bănățean, pe care liliicii din dumbravă, persicii și caișii din grădini desfășură ninsoarea lor albă, roză. Valuri de miresme plutesc o clipă deasupra apelor line și se împrăștie iute, ca o iluzie.

În stînga, după ce s-a închis păretele de stîncă îmbrăcat cu arbori rari, nici o țipenie de om nu se zărește; doar cîteva capre se cațără, lunecă, se prind din nou: conducătorul lor rămîne nevăzut. Înlăuntru, e mișcare și viață brută, în minele de aramă de la Maidanpec; aici, spre apele ce-și însoțesc alergarea spre strîmtori, nimic decît calmul maestos și trist al coastelor sure, scrijelate, goale. În dreapta pînă sus pe deal se deschide ogorul, în mersul lin al boulenilor suri. Dar și în această parte, ca o amintire dăinuitoare a vechilor vremi cumplite, cînd sînge vrîsta aple cu luciu de oțel, casa se ferește a ieși la

iveală, parcă ar sta să răsară de dincolo, din ascunzători tîlharul, piratul de Dunăre. O stră-veche stare de veşnic război pare să apese încă, după atîtea schimbări şi prefaceri, aceste ape despărţitoare de ţări şi neamuri.

Doar dacă Roma şi aici a făcut, pe vremile ei, pace, buna pace de muncă roditoare. Tablele cu inscripţiile Împăraţilor în clare şi suptiri caractere latine sînt încă legate de scheletul stîncilor. Şoselele de azi, de-o parte şi de alta, sînt în legătură cu drumurile pe care cazmaua romană în mîni voinice de soldaţi le-a deschis întăia oară. Se văd încă găurile săpate în piatră de uneltele lor. Amintiri care au chemat şi chiamă la refacerea creaţiunilor dispărute.

Într-un târziu, la locul unde râul se despică pentru a încunjura un ostrov în care se deş-teaptă verdeaţa sălciilor cu crăcile moi, ziduri se înfruntă de-o parte şi de alta. Marea operă a Romei a fost ruptă, — pentru totdeauna ruptă, — şi în locul Imperiului singur sînt acum, în evul mediu, regate care se pîndesc şi se înfruntă, lăsînd, în rivalitatea lor lacomă, fără stăpîn şi fără folos, imensul, măreţul drum de apă.

De-o parte, suit cu zidurile-i tari pe trepte coroiate de stîncă tare, Golubaţul, „cetatea porumbelilor“, Columbaciul, îşi ridică turnurile acum deşerte între pietrele cărora păsări de altă speţă decît blîndul „hulub“ îşi strecoară trupul către nevăzute cuiburi. Zidirea se ţine încă solid pe malul îngust deasupra căruia poteci încalecă muşuroiul pietros. Aici odată,

acum cinci sute de ani în capăt, unguri, dar și polonii lui Zawissa cel Negru, ostași ai lui Vodă-Dan Munteanul au încercat în zădar să oprească mersul înainte al trupelor otomane zburînd din găoacea de piatră pentru mai marea glorie a lui Dumnezeu proslăvit simplu în religia Islamului.

În față, din cetatea lui „Laioș-Crai“ a rămas un dinte știrb de granit, și din ape se ridică altul, ca și cum l-ar fi pierdut în cale un uriaș clăditor de palate.

Mergînd către acest loc al încleștării oștilor, Dunărea freamătă. Un vînt iute o biciuiește în lung, și valurile se întrec, se ciocnesc, se amestecă, se înghit, zvîrlind spume, ca în Mare. E o subită minie care învălmășește totul, deși din cerul primăvăratec se coboară raze de lumină proaspătă.

Puțin mai departe, malul nostru se umple de clădiri și lume se vede îngrămădită la ponton.

Sîntem la Moldova Veche.¹²

Tismana

Șesul oltean pe care-l străbate acceleratul nu samănă cu șesul, revărsat ca o apă, al Țării-Românești. Simți că mergi pe o înălțime mai mare, și necontenit, de amîndouă părțile, pămîntul se înalță încă. Lăicerele, scoarțele arăturilor proaspete, ale fînețelor verzi, ale puți-

nelor lanuri de porumb chircit și uscat se cufundă și se ridică în linii blinde. Privirea prinde astfel mai bine satele mari, strâns alcătuite.

Și rasa e alta, mai bună, mai mîndră. Fața, albă, e ușor ovală; fruntea dreaptă, dar nu largă, ochii mici cu liniile ascuțite, nasul puțin coroiat, gura și bărbia frumos croite tivesc în profil obrazul mare, întins, nu bosumflat, nici osos ca al bulgarilor, cu urechea fin desemnată; mustața e mică, suptire: un „spic al grîului“, cum zice în cîntec. Cînd merg călări cu căciulile înalte, tot una de late la bază și la vîrf, cu mantiile de abă albe plutind în vînt și acoperind ca un valtrap spinarea cailor mărunți, ți se pare în adevăr că vezi ostași de lupte sau de răscoală, dintre cei ce au făcut vestite aceste plaiuri. Icoana de căpetenie tăcută, cu fruntea încrețită și buzele strînse, a lui Tudor, răsare înainte-ți, și pare că-l vezi pornind în ziua de februar, cu un cer de plumb, greu ca acesta de astăzi, cu văzduhul tot așa rece, — cer și văzduh ca și cugetul lui de om cu sufletul închis, care grămădește ura și-și hrănește dintr-însa setea de răsbunare —, parcă-l vezi pornind, cu cetele norodului, în largi mantale de abă albă, pentru a-și înfrunta ursita.

Drumul de la Tîrgu-Jiului la Tismana se desface îndată din larga șosea care duce la Severin. E tot o șosea, mai îngustă și mult mai

rău îngrijită: ploile au căptușit-o cu un strat de noroi apos.

De o parte și de alta, se văd ușoare înălțimi depărtate; în mijloc, porumbiștea cu foile îngălbenite. Îndată însă linii de dealuri se ridică-n cale, și pădurea începe, ca să nu se mai oprească până la zidurile Tismanei, care e însăși mai înecată în păduri uriașe decât orice altă mănăstire a noastră.

Deocamdată, stejari tineri se înșiră deși, cu înaltele trunchiuri suptiri. Vechea pădure e sfârșită, și pe o culme goală, plină de scînduri cladite, fierăstrăul taie scîrșnind trunchiurile mari jupuite. Apoi vin ochiuri de lumină, perdele ușoare de aburi. Pînă ce, la urmă, stejarii bătrîni te înfășură, două ceasuri întregi, cu taina lor umedă. Unii au trunchiuri și crengi tot așa de copleșite de mușchi verde crescut ca o catifea, și dungi albe arată pe aceia dintre stîlpii codrului cari vor încheia în curînd supt securea lucrătorilor lungă și mîndra lor viață, lăsînd vlăstarelor loc și lumină.

Prin pădurea bătută de ploaie trec numai puțini drumeți, supt glugi, cu umbrele, călări, — și țaranii călări au adesea umbrelă — sau în căruțe și trăsuri. Lipsește mai cu totul scîrșîitura înceată a carelor cu boi. În luminișuri și prin curături pasc oi albe, înaintînd cu un clătinat ușor al micilor trupuri rotunde, și vite răzlețe. Jaleșul, care a numit odată un județ, se răpède, rîuleț limpede, supt podișca drumului. Încolo, numai pacea întunecoasă a soborului de stejari. Pare că ești prin codrii Neamțului.

Un singur sat pînă la Tismana, Peștișanii. Cele mai multe case sînt încheiate, ca în munții Moldovei, și mai ales acolo, la Neamț, din birne grele de lemn aspru cioplit. Cerdacul se razimă pe stilpi tot de lemn. Două odăi alăturate au fiecare cîte-o fereastră și cîte-o ușă în față. Adeseaori o garnitură cu zimți împodobește spinarea coperișului și stă și deasupra porții mari, uneori săpată. Încolo, nici zugrăveli pe pereți, nici forme de lut în chenare la colțuri sau în jurul pereților, nici flori pe polițe, ca în alte părți de muncele și munte. Biserica din acest sat e de lemn negru, și nici într-o parte întinderea verde nu e sămănată cu turnuri de zid, ca la alte biserici. Mulți țărani au fața tristă, nemulțămîtă; de alminterea și tipul nu mai e acel de jos din margene: vezi obrazuri boțite lîngă capete rotunde, cu părul și ochii negri ca în Muscel. Zăvelcile sînt lucrate mai mult în roșu dungat, însă cea din față e scurtă și îngustă ca o pestelcă.

Lași calea spre Baia-de-Aramă, vechiul tîrgușor mehedințean, și apuci la dreapta printr-o porumbiște întinsă.

De la o vreme, înălțimi mari, păduroase, se văd în fund. Doi zmei par că se pîndesc înainte de a se înșfăca în ghiarele lor de stîncă. Drumul duce spre dînșii, trecînd prin satul româno-țigănesc Tismana, și te cufunzi iarăși în pădure, care aleargă pe coaste, încunună culmile și pare că vrea să-ți taie cărarea, pe cînd crengi se ating deasupra în arcuri de triumf mai frumoase decît acelea ce au rămas de la o

primire oficială în tot lungul șoselei. Această pădure cățărată și coborită în adâncuri, acest vălmășag de trunchiuri și de frunziș bogat nu se poate asemăna cu nimic din ce am văzut până acum. Apa Tismanei, negrie, fuge în neconținute vârtejuri albe de spumă.

Printre ramurile ce închid zarea privește un turn, cercetînd cărarea, apoi el se ascunde iarăși, și numai iată că la o cotitură Tismana toată: turnurile amîndouă, o poartă de intrare, zidurile nouă, galbene, se văd, înjghebînd o cetate puternică. La picioarele ei, pornind din ighiaburi ascunse, o trîmbă de apă cristalină țîșnește și, arcuindu-se lovește un colț de stîncă învelită cu mușchi, pentru a se coborî apoi prăpăstuit, ca un sul de argint, spre Tismana în vale, unde zac ruine roșii, nouă. La dreapta, verdeța se rupe, și un înalt părete de piatră sură face căpătăi tuturor clădirilor.

În stîncă aceasta se arată, tocmai sus, poarta neagră a sihăstriei Sfîntului Nicodim, acel evlavios călugăr sîrbesc care a venit la noi pe la 1370 ca să întemeieze după normele cu bună rînduială din Atos viața călugărească a românilor. Cu cheltuiala sa, din banii strînși de la bunii creștini, și cu cheltuiala Domnului din Scaun, Vladislav-Vodă, bunicul lui Mircea, el clădi în acest colț de rai, unde vara e strălucită și iarna foarte blîndă, cea dintăi mănăstire mare pe pămînt românesc, cea dintăi durată din zid: Tismana.

Ea trebuie să fi fost mică, dar armonioasă, în felul cum arta bizantină s-a împămîntenit la sîrbi, sau chiar în felul lavrelor Sfîntului

Munte. Aici se îngroapă sfântul, — pe care-l amintește astăzi o urită lespede de pe la 1840 într-un meschin grilaj, lângă biserica nouă —, și tot aici și celalt ctitor, Vladislav-Vodă. Din pietrele lor de mormînt, din odoarele dăruite de dînșii, din clădirea însăși n-a mai rămas însă nimic. Dar la 1541, mîntuind în ziua de 14 septembrie, Radu Paisie, care a clădit bolnița Coziei, făcu din nou, în același stil, Tismana, cu o ușă încadrată în flori de crin sculptate și cu pereți foarte înalți, de tot sus boltiți pentru îngustimea bazei. Se poate spune că turnurile de acum, două mărunte zidiri octogonale, nu sînt ale lui Radu, ci au înlocuit pe acestea, care se vor fi dărîmat. Roatele săpate din ocnițe, cadrele ferestrelor cu flori cunoscute ar dovedi că și Tismana a primit o nouă prefacere, dar numai în amănunte, pe vremea lui Brîncoveanu. Glogovenii au făcut apoi, în veacul al XVIII-lea, încă o reparație, care le-a dat dreptul — credeau ei — de a-și zugrăvi chipurile de familie, uitînd pe vechii ctitori, și să-și îngroape morții în pronaos. Un pridvor s-a adaus, în sfîrșit, la reparația din zilele lui Știrbei. O nouă reparație pentru clădirile încunjurătoare s-a făcut dăunăzi, nu pentru cei cîțiva călugări cari au mai rămas, ci pentru un sanatoriu care nu-și poate găsi ocupanții din cauza umezelii și rămîne să fie camere de închiriat pentru vară.

Astfel, pe locul celei mai vechi mănăstiri românești se înalță astăzi o clădire cam deșăntată pe dinafară, într-un cerc de case fără arhitectură. Lipsește verdeața, florile, arborii,

mişcarea unei mănăstiri. Pe pajiştea săracă zac trupuri mărunte de rîndunele fulgerate de frigul timpuriu, pe cînd una din ele se zbate flămîndă în bolţile bisericii, unde şi-a căutat un adăpost care-i va întîrzia moartea. Pare sufletul nemîngîiat al bătrînului ctitor . . .¹³

Cozia

Urmăm o cotitură a Oltului, şi, după un drum scurt pe şosea, Cozia se arată, cu cele trei turnuri ale ei şi zidul alb, dres de puţină vreme, al clădirilor mănăstireşti. Oltul e mînios aici şi-şi frămîntă apele spumegînde pe vîrfuri de piatră, iar, pe un mal şi pe cellalt, două înălţimi împădurite, cu frunţile colţurate, par doi zmei întăritaţi ce se răpăd unul împotriva celuilalt.

La stînga drumului, pe o înălţime, lîngă o căsuţă unde stă urmaşul smerit şi sărac al falnicilor egumeni de odinioară, şi lîngă o vilă nouă pe care episcopul de Rîmnic, Atanasie, a clădit-o mai dăunăzi, privighează bisericuţa bolniţii, de o fină armonie veche. Supt o frunte cu două rînduri de ocnîţe, un stîlp gros, de cărămidă, sprijine pridvorul, din care dă în biserică o uşă împodobită cu săpături în lemn. De jur împrejurul zidirii, în forma îndătinată a crucii, aleargă ocnîţele lungăreţe prin care se deschid puţine fereşti înguste, iar sus se întind mai multe rînduri de zimţi în

cărămidă. Lucrarea toată e făcută din cărămidă pusă în lung și în lat, pe rînd, închisă într-un ciment tare și sămănată cu bucăți de piatră tăiată.

Ea păstrează vechea zugrăveală, foarte frumoasă — asemenea cu aceea de la Slatina în Moldova —, din care se desfac, pe partea dinăuntru a piciorului de zid din pridvor, chipurile încununate ale lui Mircea-Vodă și fiului său Mihail, care e un copil încă, amîndoi în veșmintele apusene ale vremii lor, luate, de bună samă, după cea dintâi zugrăveală a bisericii celei mari. O panglică de inscripție ce încunjură sus pridvorul spune că întemeietorii bisericuții au fost Petru-Vodă, zis și Petru de la Argeș sau Radu Paisie, Domn până la 1545, și fiul său Marcu, și prin urmare din timpul lor vin sfinții din pridvor și aceea dinăuntru clădirii care se boltește puternic supt turnul roșietic. Ctitorii se văd în mîna stîngă a naosului: Petru, în haină verde de brocard de aur, blăniță cu cacom, căzînd peste o alta roșie cu flori tot de aur, Marcu, și el încoronat, în brocard albastru, tot așa blănit, peste o haină dedesupt roșie; Doamna Ruxandra, soția lui Radu, văduvă întăi după Radu de la Afumați și deci fata strălucitului Basarab Neagoe, poartă cercei mari de aur, din cari atîrnă lanțuri până pe umeri; haina ei de brocard alb e împodobită la piept cu o placă țesută în fir, și două gaioane de fir îi sînt cusute pe umeri; tot astfel e îmbrăcată și fiica nevrîstnică a Domnului, Zamfira, numită așa după o rudă, Zamfira lui Moise Voevod.

Biserica mare e peste drum, în vale, avînd în apropiere Oltul. De jur împrejur o cuprind clădirile de locuință, cu cerdacuri boltite și pridvoare pe stîlpi, care se obișnuiau în veacul al XVII-lea, spre sfîrșit. Acum, eleve din Azilul Elena Doamna își petrec aici vacanța, supt o supraveghere care lasă de dorit, și de două luni de zile ciripiri obrăznicuțe răsună neconținut acolo unde cuviința patriotică și omenia ar cere să fie desăvîrșită liniște în jurul mormîntului, vechi de peste cinci sute de ani, al lui Mircea, care a întemeiat Țara-Românească¹.

...Și care a clădit și Cozia, supt pădurile de nuci sălbateci, care au perit de mult. Dar clădirea lui „se lipsi“ — spune pisania de la 1707 — „den podoaba ei cea dintâi, pentru mulțimea anilor“ și ajunse cu totul dărăpănată. Neagoe Basarab fu cel dintâi care se gîndise la ctitoria străbunului: o mare pictură, de datină apuseană, se așternu lîngă cea mărunță, în cadre pe fond albastru, din pronaos. O nouă prefacere opri mersul ruinei, la două sute de ani de la întemeiere, în 1580—90, cînd, supt Mihnea-Vodă al II-lea, egumenul Amfilohie ridică din nou, pe lîngă biserica mare și bisericuța Sfinților Apostoli, un paraclis al Adormirii Maicii Domnului, care s-a păstrat pe urmă și în zidăria cea nouă a chiliilor. Peste cîțiva ani se îngropă lîngă Mircea bătrînul — a cărui piatră de mormînt era, poate, ca și astăzi, numai un bolovan ros de orice inscrip-

¹ Călugării au revenit de mult, dar nu și buna gospodărie (1939). [N. a.]

ție¹ —, nenorocita mamă a lui Mihai Viteazul, călugărița Teofana, moartă cinci ani după uciderea fiului ei.

Apoi Brîncoveanu ajunse Domn al Țării-Românești și, luînd în primire Scaunul lui Mircea, el făcu pentru lăcașul de odihnă al acestuia ceia ce nu făcuse celalt mare înnoitor al trecutului în zidirile lui sfinte, Matei Basarab. El se hotărî să zidească la loc cu cheltuiala sa Cozia și dădu această sarcină unuia care o putea înțelege bine, lui Antim Ivireanul, meșterul cel mare în aducerea la îndeplinire a frumosului. Antim, care stătea pe atunci în apropiere, fiind episcop de Rîmnic, se puse la lucru, orînduind toate după planurile sale. Intrebuințînd toate cunoștințele sale despre arhitectura bisericească a Românilor, el dură pridvorul boltit, cu patru stîlpi în lat și cîte doi în lung, făcuți din piatră vărgată prin săpături în toată lungimea ei și împodobită sus și jos cu flori. El refăcu de iur împrejurul bisericii în formă de cruce ocnițele în două caturi, ferestile a căror veche săpătură de vulturi cu două capete rămîne totdeauna o minune de închipuire în plan, de gingășie în lucru, și cu florile răsăritene ale vremii sale cîrpi știrbiturile. Dacă nu el dădu ocniților de sus un che-nar de sculptură cum nu se mai află aiurea și-l prinse cu plăci săpate, al căror model se află la mănăstirea de Argeș, lui i se datorește eleganța simplă a turnului din mijloc, asupra

¹ Comisiunea Monumentelor Istorice a refăcut mormîntul (1939). [N. a.]

căruia se opresc privirile aceluia ce descopere, în valea ei ocrotită, Cozia.

Astfel s-a mîntuit de peire, prin cheltuiala celui mai bogat și mai darnic Domn și prin îngrijirea Mitropolitului românesc care a înțeles mai bine frumuseța, ctitoria lui Mircea, sfințită totdeauna prin mormîntul lui, — pe care noi astăzi nu-l mai putem împodobi după cuviință, ca unii ce nu-i mai înțelegem prețul.¹⁴

Hurezii, Bistrița, Arnota

La doi pași de mănăstire e stîncă, înaltă, goală, aspră; în ea se sapă o peșteră care a scăpat nu o singură dată de tâlhari și de năvălitori străini și comorile Sfîntului și viața egumenului, a călugărilor. Iar, sus de tot, acolo unde atîrnă negurile, deosebești prin ele, ca o lungă pată albă, Arnota, care strălucește de departe, în noapte, călătorului.

Drumul merge prin cărări de sat sărac, prin prăvălișuri de bolovani, prin poteci de pădure rară, nouă, căptușite cu frunze ruginite. A plouat, și lupți, urcîndu-te, nu numai cu răpegiunea coastei, ci și cu lunecușul cleiului negru. E o mare tăcere tristă, pe care o rupe numai lătratul hărțăgos al vreunei javre, foșnetul unui Mocan căciular, care se suie pe calu-i mărunt. Pentru cîțiva gologani, un flăcău rupe din po-

mii livezii crengi mari brobonate de prune brumării.

Am ajuns în sfârșit. Iarăși turnul și zidurile din vremea lui Știrbei, care stătea prea aproape de Arnota ca s-o poată uita; dar, mai mult nelocuite, — căci călugării au lăsat ca urmași numai doi bătrâni paznici —, ele cad pe încetul în ruină, abia după cincizeci de ani.

Biseriçuța, spoită mai dăunăzi, are tipul curat al clădirilor lui Matei-Vodă, căci Brîncoveanu a dres aici numai o fântînă. Pridvorul e închis; pe laturi, zimți, câte trei ferești, ocnite rotunde, deschise sus, iar în rîndul de jos închise; un singur ciubuc la mijloc, fără săpături. În pronaos doarme într-un mormînt înalt, de marmură, cu săpături ce înfățișează tunuri, tobe, semne de război și stema țării, Matei Basarab, iubitul Domn și părinte bătrîn. La picioarele lui stă Danciul din Brîncoveni, ale cărui rămășițe au fost aduse din Mitropolia de la Alba-Iulia, unde Danciul perise pe vremea lui Mihai Viteazul, de fiul său acesta, Matei-Vodă. Tatăl și fiul odihnesc singuri, în mica biserică de munte, încunjurată de neguri, bătută de ploi și asigurată, prin greutatea și primejdia potecii ce duce la dînsa, de lăcomia străinilor dușmani. Bătrînul mocan ce întîmpin la întors, suind călare, pare umbra bunului patriarh ce rătăcește încă în această pustietate aspră, prin care Bistrița se izbește ciudoasă, cu iuțile ape de argint.¹⁵

Oltul... Ce idei mărețe nu deșteaptă el în mintea cui nu l-a văzut niciodată! Marele rîu care dă numele unei țări, care desparte două climate, două înfățișări deosebite ale pămîntului nostru, „Oltul mare“, pe care-l trece Tudor din Vlădimiri, Oltul ale cărui „unde spumegate“ bat, în poesia lui Alexandrescu, vechiul zid al Coziei lui Mircea Întemeietorul. Aștepți maluri prăpăstuite, sălbatece, hotar adînc tras de natura însăși, aștepți ape învâlmășite, vuind, ciocnindu-se de malurile ce se năruie de loviturile îngrămădite.

Ei bine, nu. Chiar fără seceta care i-a îngustat atît de mult cursul, chiar fără arșița celor trei luni de lumină crudă, Oltul nu e „fluviul“ visat de atîția dintre noi și cîntat de poeți. El n-are un pat adînc rupt în pămînt, și maluri romantice nu-l îngrădesc cu un farmec sălbatec. Măreția se află la noi numai în triumfala înaintare a Dunării împărătești sau în culmile de piatră goală ale celor mai înalți dintre Carpați. Numai acolo. Altfel natura românească e bogată, felurită, plină de farmec și de noutate, dar bună, prietenoasă, fără sublimități tragice, așa cum e și poporul; vioaie, schimbătoare și luminoasă ca și dînsul. Oltul are țermuri, nu maluri, o albie de prund, iar nu o surpătură a solului sau un întins pat pentru ape largi. Adîncimea-i nu înfioară, și sirene de ispită și nenorocire, Nereide mincinoase, nu pîndesc în fundul întunecat al valurilor, ci nu-

mai păsări de apă, micuțe și neobosite, își răcoresc aripile în apele lui mai mult plumburii decît albastre sau de un verde vesel. Abia ici și colo spume, unde cursul se ciocnește de dinții de piatră ai solului: nici atîta zgomot și alergare zglobie ca la un torent din valea Prahovei. El trece liniștit înainte.

Ca rîu însă. Ca torent crescut în lunile de primăvară sau de toamnă, e altul: un uriaș nebun, care smulge arborii, care leagănă bolovanii ca niște jucării, care izbește mînios zidurile mănăstirilor ce-i pun stavilă și amenință să rupă panglica de prund acoperită de dungii de fier care formează drumul cel mare al timpului nostru. Dar aceste groaznice dovezi de putere nu le dă el, rîul, din avîntul izvoarelor sale, ci ploaia revărsată din norii darnici și torentul ce se naște dintr-însa. E o mare furie străină, trecătoare, pe urma căreia rămîn apele plumburii, curgînd lin pe prund, în albie îngustă, spre Dunăre, care se face așa de lată prin alte ape, din țări unde soarele ia mai puțin din rîurile pămîntului.

Nici mănăstirile n-au o înfățișare întunecată potrivită cu amintirile ce se îndreaptă neconținut spre zidurile lor. Cozia lasă să se vadă un zid alb ciuruit de fereste, o cupolă acoperită cu tinichea, mai departe o altă biserică, părăind mică. Mănăstirea aceastălaltă, Cornetul, al cărei zid face parte din tunelul căii ferate, e mai neagră poate de fum decît de vechime. Cu toată bătrîneța lor, clădirile acestea puțin înalte, fără puterea de impresie a artei gotice, reparate de pe la 1830 înainte, albe, scînteie-

toare, sînt mai mult icoane zîmbitoare decît priveliști care să impuie și să răsune adînc în inimi.

Și muncelele, munții, sînt în același ton împăciutor al sufletelor. Numai la Lotru vezi stîncă goală, compusă din așezări paralele drepte sau oblice sau din linii întortochiate: galbenă, sură, roșie, ca în anumite părți de către Adriatică. Înainte pînă la Cîineni, — două sate, în Argeș și Vîlcea, legate printr-un pod de fier —, pînă la Cetatea Lotrului, un turn sur pe malul Oltului, pînă la Turnul-Roșu, ale cărui tencuieli fărîmate par în adevăr stropituri de sînge, în urmă pînă la Rîmnic, muncelele, mai mari ca în Gorj mai mici decît în valea Prahovei, sînt acoperite de minunate păduri, în care în zadar ai căuta bradul înălțimilor sălbatece, și adăpostesc sate ale căror case albe se văd strălucind ici și colo. Ești în Ardeal fără să-ți pară că în adevăr ai trecut munții. [. . .]

Ce graniță a fost aceea care, odată, despărția, la Olt, Ardealul de Țara-Românească, de cît mai rămăsese din vechea Țară-Românească liberă, se vede lesne atunci cînd, în alt drum, după război, pe la Turnul-Roșu, treci de pe plaiul robiei de ieri în părțile stăpînirii românești seculare.

Dacă n-ar fi deosebirea între vechii stîlpi de pe margini, ai crede că te afli într-o țară pe care niciodată vicisitudinile vremurilor n-au împărțit-o. Linia supțire a șoselei trece între

aceleași înălțimi rotunde, imense mușuroaie asupra cărora, și de o parte și de alta, măcar aici, în vileagul oricui, nu s-a întins harnica operație distrugătoare a exploratorilor de păduri.

Ieși din Boița, care, vechi punct de graniță, veche carantină și vechi adăpost de contrabandiști, are, cu înguste-le-i drumece întortochiate, cu sumbrele case mari de lemn, ba chiar cu privirea biruitoare a sătenilor, deprinși a căuta poteci și a se feri de pază, un caracter de cetate închisă, și îndată te prinde pacea solemnă a marilor întinderi nelocuite.

Nimic din freamătul Predealului, din întrecerea excursioniștilor fără ocupație, din răpezierea camioanelor cu marfă, nimic din prietenoasa cale deschisă a Brașovului supt vechiul castel. Nimic, iarăși, din învălmășirea păduroasă a Bratocii, până la care nu se suie șuvița spumegată a Teleajenului, rămas în ripă. Aici pare că treci printre străjile încremenite ale vechilor uriași adormiți supt scuturile pe care au crescut aspri copacii codrului. [...]

Sîngele oamenilor lui Litovoi și ai mai vechiului Vilcea, de la care și-a luat numele județul, fierbe într-înșii. Și femeile au în privire îndrăzneala asprului, macrului om nedomesticit, obișnuit să se zbeugie în libertate, cînd hrănit, cînd flămînd, cînd biruitor, cînd biruit, dar neînduplecat în chiar înfrîngerea sa și gata s-o ieie de la capăt, căci ce preț are viața în sine dacă nu-i smulgi emoțiile tari ale luptei! Și, iată, pe trupul vinjos al rarilor drumeți se revarsă prin această Loviște, în devăl-

mășie cu Argeșul, splendorile veșmîntului arhaic, aur și purpură, din portul domnițelor mărețe; vâlul slujbelor de încoronare se coboară pe umeri tari și, cum una ține în mîni floarea roșie a mușcatului, — care e în graiul vechi ostășesc „sîngele voinicului“ —, ai zice că de pe părășii bisericii medievale s-a coborît chipul ctitoresc al fetei de Voevod ținînd în mînă flori pentru Fecioara hramului.¹⁶

Pe drumul Voevozilor

Într-una din ultimele mele călătorii la Curtea-de-Argeș (sau Curtea Argeșului, capitala din Argeș, fiindcă aceasta înseamnă cuvîntul) am dorit să refac, călăuzit de amintirile eroicei vremi a începuturilor politice românești, drumul pe care acum peste șase sute de ani l-au făcut Voevozii întemeietori, aceia cari, de pe Poienari, unde era „Cetatea de Argeș“, s-au coborît la această „Curte“ pentru a se îndrepta apoi către Cîmpulungul coloniilor catolici de peste munți, — opera românească substituindu-se așezării străine, mare și capital fapt în istoria neamului nostru —, drumul lui Băsărabă-cel-Mare, — căci așa i-ar fi zis bătrînului Basarab, — care se odihnește în ctitoria sa din Biserica Domnească, drumul lui Nicolae Alexandru, fiul lui, care stă, neatins

încă de cercetările noastre, supt lespeda simplă din biserica de cetate cîmpulungeană¹.

Printre zidul bisericii lui Neagoe, de care s-a alipit barbar cimitirul, cu înfățișare turcească, al germanilor năvălirii și profanării, și îngustul încunjur al bolniții, cu mormîntul, pecetluit de marmură neagră și năpădit de buruieni, al lui Lecomte de Noüy, se începe calea care duce la Albești și la acea Vale a lui Dan, care pomenește poate, numele altuia dintre Domnii cei mai vechi. Apoi apucăm la dreapta, ca să tăiem pe rînd muncelele, care îndată vor da numele lor județului învecinat cu acest istoric Argeș.

Rar am făcut o călătorie mai singuratecă. Pare că numai amintirile trec la adînci ceasuri de noapte în sunetul zalelor pline de mucegaiul mormintelor, și singurul sunet care rupe tăcerea sacră e al arhaicelor chiote de bătălie ce se întorc din stîncă în care s-au oprit acum peste o jumătate de mileniu. Multă vreme nici măcar drumeți țărani, din acei români ai ținutului de întemeiere, uscați, oacheși, cu o negreață roșietecă, de aramă, cu fulgerări ciudate din ochii foarte negri, cu căutătura cruntă, — neam de neînduplecați ostași, dintre aceia cari clădesc o țară și o țin împotriva tuturor primejdiilor. Să-i vezi călări pe caii mărunți cu traista merindelor la coapsă, ai căuta arcul și măciuca de care au fost copleșiți și striviți ostașii lui Carol-Robert, încercînd, la

¹ Cercetările d-lui Virgil Drăghiceanu nu i-au putut descoperi rămășițele (1939). [N. a].

1330, să facă din Țara-Românească o provincie de hotar a Ungariei regale. Cînd, la poalele umuia din dealurile care se urcă greu prin lunecuşuri de ploi îndărătnice, din pletele codrilor neatînşi, am întîlnit însă un automobil care se înămolise, îmi venia să întreb pe acest intrus cu îmbrăcămintea ciudată ce caută în dreapta Domnie a stăpînitorului nostru Vodă-Basarab, care nu suferă în oblăduirea sa decît voinici viteji și femei frumoase.

Singuratecă și tăcută cale. Deasupra, sprijinit pe coama pădurilor, neclintitul coviltir de nori Nu se desface și nu picură încă: e învelișul trist al măririlor care s-au dus cînd țara s-a mutat la vale, lăsînd în urmă pe ctitorii și apărătorii cei dintâi. Numai la capăt, în Cîmpulung, șivoiul se va răpezi din nou drept în apele spumegate, vuind a răzbunare și nimicire.¹⁷

Mogoșoaia Brîncoveanului

Bucureștenii cunosc Mogoșoaia, care e mai aproape de dînșii decît alte locuri de primblare. Mergi prin aleia de morți săraci ai Căii Grivița, care trece pe lîngă urîta poartă funebră a cimitirului Sf. Vineri: mai totdeauna vei întîmpina carul hîd cu cununile, birjile ce șchioapătă pe caldarîmul rău, femeile care plîng în tăcere sau zbucesc în chiote, pe cînd pe laturile stradei stau fete de mahala cu co-

curi înalte și flori și bărbieri iefteni cu șorțul alb înainte; oaspeți de circiumă cu ochii tulburi se uită nepăsători la priveliștea durerilor. Florari, pietrari pentru morminte, buchete grele, cruci albe cu slovele aurite . . .

Un câmp întins, care, cînd se duc înaltele sămănături ale primăverii, are înfățișarea unui maidaș. Mai departe, linia fortificațiilor trece pe lîngă perdelele de copaci deși cari o ascund: cazărmi se sapă în pămînt, cupole, care ascund tunuri gătite, își încălzesc liniștit pălăriile de tinichea roșie-ștearsă, grupe de căsuțe albe, pașnice, cuprind soldați. Mulți țigani foarte curați, adecă foarte negri, pe cari căldura i-a lustruit, i-a spoit. Cîte un umbrar unde zdrăngănesc cobzele și în zilele de serbătoare se văd părechi cuprinse de brîu.

O linie de tramvai cu aburi duce la o biserică mare, nesfîrșită, la un parc frumos, la două grădini de bere, unde servesc țigani foarte „naturali“ și unde lumea venită pentru răcoare se încălzește în „serbări populare“, la care se zgîiește toată împrejurimea oacheșă, îmbătată de muzici și de zgomot. Un glas țigănesc răgușit, — trebuie să te uiți ca să vezi că e o femeie, și încă nici atunci nu ești sigur, — întinde silabele idioate ale unui „cîntec de lume“ din ziua de astăzi, unui cîntec de „hamo-o-o-or“. Pe șoseaua prăfoasă stau brecuri deshămate, din care s-au coborît nemți cari caută berea, indiferent de împrejurările în care se bea. Neconținut vin vagoanele greoaie, care înaintează maiestos pînă înaintea țiganului . . . țigancei care cîntă despre „ha-

mo-o-or". La dreapta, la stînga cîte o vilă goală, cu slugi răsfațate pe nobilele terase, cu bătării în grădini. Cîte o cîrciumă cu obloanele închise și băncile mucezite. Cîte o casă gospodărească, dar fără gospodari. O mare fabrică de bere, cu coșul înalt. Toate acestea se chiamă Bucureștii-Noi și reprezintă proprietatea unui profesor de la Universitate, de la Facultatea de drept. Noroc collega! Berea d-tale e bună.

Încă pe atîta pănă la Mogoșoaia. Aici e un sat adevărat, cu mulți români și destui țigani. Căsuțe albe, neîngrădite; cîrciumă, în care astăzi, de Rusalii, zdupăie hora, cu ușoara mișcare de filfiire, în care steclesc toți fluturii și tremură toate panglicile și florile, mișcare pe care, oricît ai vedea-o, tot ți se pare mai frumoasă decît învîrtirea nefirească a bărbaților care țin femeile în brațe ca niște perini: valțul orașelor. Un mare parc, o lungă pădure nobilă, închisă, astupată, lăcătuită. Urmași ai lui Vodă-Bibescu locuiesc în această insulă aristocratică, despre care geografii ar putea spune numai cu greu că este în comuna Podoleni, în satul Mogoșoaia, din județul Ilfov al României.

Ne oprim înaintea porții castelului¹, și prin crăpăturile ei putem zări cîte o fereastră arcuită, bucăți de ziduri roșii, un cerdac pe stîlpi. Îmi pare ciudat gîndul că această clădire ar fi pornit de la Constantin Basarab Brîn-

¹ Azi cu gust reîntregit de soții George Valentin și Marta Bibescu (1939). (N.a.)

coveanu, Domn a toată Ungro-Vlahia și cel mai darnic ziditor de biserici și mănăstiri, cel mai măreț bogătaș domnesc ce-a fost vreodată prin aceste locuri, cel mai bun închinător al lui Dumnezeu și binefăcător al oamenilor de pe pământul său. Ce bucurie de oaspeți va fi fost în vremuri pe aici . . .

Chiar lângă înaltele ziduri care izolează castelul, între nuci bătrâni și un bielșug sălbatec de buruieni, se vede o biserică, bună biserică smerită, drept-credincioasă, din timpurile vechi. Un mare acoperiș de șindilă se mlădie, ca în vechile lăcașuri bucovinene, după liniile zidirii, și din el răsare un turnuleț de lemn. El e pus la o parte, deasupra unei umflături a zidului, în stînga pridvorului pe stîlpi. E o orînduială nouă, care n-a prea fost urmată aiurea. Altarul e în cinci muchi, stranele nu se desfac în abside rotunde. Un brîu împarte părății în două: jos sînt pătrate ca niște cadre, sus linii de înfloritură se împleticesc original în formă nouă, ca vârguțele prin care se împrejmuiesc straturile în vechea mea Moldovă.

Ting-ting, ting-ting face clopoțelul din turnul de lemn, tras de o mîină de copil, de țigănuș. În pridvor e răzimată o năsălie acoperită cu postav curat. Se aude cîntîndu-se veșnica pomenire. Și prin ușița joasă apare preotul în odăjdii, paracliserul smolit, o femeie cu pomenile prinse într-o legătură și cîțiva țărani cari poartă pe umeri în sicriul lui de lemn un bătrîn cu căciula îndesată pe liniștita față de ceară.

Ting-ting, ting-ting . . .

Nici jale, nici pripă, nici frică. Moșul merge înainte, pe sus, cu ochii închiși supt căciula mare, cu gura mută supt mustața albă, supțire.

— De ce a murit bătrînul?

— A zăcut trei zile și-a murit... Așa i-a fost lăsat lui. E de bătrîneță...

Ting-ting, ting-ting... Dumnezeu să te ierte, moșule!

Logofătul Constantin Brîncoveanu a isprăvit această biserică în luna lui Septembrie 1688, cu cîteva săptămîni înainte de a fi Domn el însuși. Zugrăveala s-a făcut cînd ctitorul era acum Constantin-Vodă, și în pronaos se vede el, Voevodul, cu patru fii, Doamna cu șase fete, — neam binecuvîntat ca în vremea patriarhilor. Se mai află jilțul cu prag de piatră săpată, unde stăteau soții domnești, încunju-rați de bogata lor odraslă.

Și acum? Păreți smoliți de fum, strane de lemn prost, ferești de pe care au căzut pe alocu-rea cadrele de piatră înflorită, icoane nouă supt frumoasa catapiteasmă veche, un biet paraclisar țigan, poporeni săraci. Poate că mîni se va dărîma lăcașul și de pe părete va cădea chipul Domnului, Romînului, moșneagului de odinioară, care va muri astfel încă odată.

— Dumnezeu să te ierte și pe Măria Ta,
— moșule! ^{18'}

Împrejurimile Bucureștilor

Împrejurimile Bucureștilor n-au fost cercetate pe atîta pe cît se spune de rău de dînesele. Dumineca bucureștenilor din popor și burghezie, — „lumea bună“ se încuie în casă sau străbate vulgul în trăsuri bogate —, se încheie pe stradă, în grădini, la berăriile de afară: Luther, Oppler¹, prin crișme și cafenele; Șoseaua chiamă pînă târziu noaptea, în timpul frunzelor, adecă al răcorii și tainei, drumeți singurateci, părechi bucuroase de umbra aleilor și zgomotoase familii în haine ce nu se poartă-n toate zilele. Herăstrăul a murit aproape cu totul, și el adăpostește numai aventuri, beții și, întîmplător, bătăi și sinucideri: mai dăunăzi otrăvile unei fabrici goliseră iazul de peștii cari formau una din ieftenele atracții gastronomice ale localității².

Aiurea nu se merge. Mănăstirile, care erau, în alte timpuri, și ținte de primblare pentru butce și calește, au acum alți locuitori decît călugării, și porțile lor se deschid nenorocirii omenești de tot felul, iar nu dorinții vesele de a pierde cîteva ceasuri supt albastru, în mijlocul verdeții. La Văcăreștii lui Nicolae-Vodă Mavrocordat, o minune de artă în vremea ei, sînt hoții; la Mărcuța nebunii, la Pantelimonul lui Grigore al II-lea Ghica, un simulacru de castel vechi apusean înălțat în acest Ră-

¹ Și ele mai părăsite acum (1916). [N.a.]

² Opera de refacere s-a întins și aici (1939). [N.a.]

sărit pe la jumătatea veacului al XVIII-lea, sînt incurabili. Hoții au stat mai mult și în frumosul ostrov din lac, în care vreun Domn de la începutul secolului al XV-lea a înălțat juvaierul de mănăstire al Snagovului și, în urma făcătorilor de rele, îndreptați spre alte temniți, ruina și-a întins mrejele de rădăcini sălbatece și ploaia a curs, până la reparația de dăunăzi, prin spărturile mortale ale acoperișurilor prăbușite. Cernica Știrbeilor, veche de patru sute de ani și ea, — încă o mănăstire în „baltă“, cu toate că aici iazul, năvălit de rogoz, e fără frumuseța celui de la Snagov, — s-a făcut un cimitir, pentru înalți clerici și pentru familii care iubesc pompa cavourilor, dar nu pot cheltui mult. Rămîn Căldărușanii, cam doșiți, și mănăstirile de maici: Pasărea, Țigăneștii, unde puținii oaspeți sînt cele mai deseori tot așa de sceptici în materie de cuviință ca și în materie de religie.

Dar această regiune șeasă, în care se opresc apele rîurilor de care nu mai simte nevoie Dunărea apropiată, nu e nici monotonă, nici fără caracter și poezie. Vara, șoselele și drumurile șerpuesc prin lanuri mănoase și înalte pășuni, și pe ele se strecoară, în raza de viață puternică a marelui oraș trăsuri, cară și căruți, dintre care unele, încărcate cu scînduri și lemne lucrate, se coboară tocmai de la munte, găsind mai lesniciosă această cale ieftenă. Pădurici răsar din toate părțile, cruțate de civilizația care n-ar trebui să se atingă nici de acum înainte de acești arbori frumoși și binefăcători, ale căror frunze, păturite an de an

în mlaștină, au făcut pământ bun de hrană și în stare să ție sate și orașe. Satele sînt dese și mari.

Niciodată însă aceste împrejurimi ale Bucureștilor nu sînt mai frumoase decît în delicațeta tristă a zilelor de toamnă. Tufișurile, bălăriile nu mai ascund vederea cu verdele lor prea exclusiv în stăpînire. Se vād locuințele risipite, turmele rătăcitoare prin aurul șters al imășelor moarte, pe care-l pătează, ici și colo, de un verde îndrăzneț, vioi, o buruiană mai îndărătnică sau un colț de rîpă ferit de arșița și de veștejirea pașilor. Lîngă miriști, lîngă porumbiștile presărate de cioturile frînte ale strujenilor, arătura nouă, vînată de măruntele ploi dese, aruncă vărfuri fragede de verdeață din sămănăturile anului ce va să vie. Iar pădurile cu brațe negre sau înfășurate încă în strălucite zdrențe roșii, ruginii, galbene, cuprinse de frigul iernii ce se apropie, par că se apără prin negurile în care se înfășură.¹⁹⁾

*Intr-o zi de April spre Căldărușani.
Snagovul Țigăneștii*

[. . .]

Nu trece multă vreme, și vederea se deschide asupra unui lac, pe care păduri vechi îl mărgenesc de o parte. Apele de oțel albăstriu se înfioară de vînt, prelingînd malul buruienos al unui ostrov rotund. Din el se ridică,

printre cărămizi și pietre risipite de mîna vremii ce se joacă ironic cu clădirile trecătoare ale oamenilor, un turn puternic, pe care anii l-au scrijelat adînc cu dungi de ruină. Dintre aceleași dărîmături se ivește armonioasă și clară o biserică. E mică, precum sunt mici toate clădirile sfinte ale vechimii noastre, menite să strîngă la un loc pe credincioșii unui sat sau ai unei singure mahalale puțin locuite. Șiruri de stîlpi împart în trei spațiul cel îngust al lăcașului. Minunate picturi din cea dintăi jumătate a veacului al XVI-lea acopăr zidurile; pe lîngă marile icoane ale Adormirii Vovedeniei. Intrarea în biserică — deși se spune că a fost cel dintăi hram, — ni se înfățișează de două ori, la dreapta pronaosului și pe fața de către altar a vechiului părete despărțitor, Mircea Ciobanul și familia lui, în care deosebești pe Chiaina, — nu femeia stranică din nuvela lui Odobescu, ci o față rotundă, tînără, cu păr bălan, sămănînd cu Ștefan-cel-Mare, hunicul.

Aceasta a fost biserică de mănăstire, și călugării vor fi încăput numai bine în cuprinsul ei întunecat, care miroase acum a muced și mort, a țărînă și a mormînt. La început forma era o cruce, al cării mîner îl alcătuia un pridvor cu stîlpi rotunzi; un singur turn se ridica înaintea punctului unde se umflă în dreapta și în stînga absidele căptușite cu strane. Podoaba o făceau două rînduri de ocnițe: cele de jos, lunguiețe, întregi, cele de sus în arcuri; în turn, ele mergeau de sus pînă jos, coprinzînd în boltirea lor ferestruicele înguste, ca

niște mari sprîncene încondeiate deasupra unor ochi mărunți.

Cine a fost ctitorul dintăi al celei mai vechi din cele trei biserici de aici nu se poate spune, dar desigur că un om din veacul al XV-lea, care în Țara-Românească, ca și în Moldova, a dat operele de arhitectură religioase cele mai frumoase în spațiul cel mai mic, și fără îndoială și lucrurile cele mai originale ale meșteșugului clădirii la români. Piatra de pomenire a întemeietorului a căzut, s-a distrus, dacă nu va fi zidită undeva în încărcăturile reparațiilor de mai târziu¹. Cronica țerii scrie însă așa: „Vlad-Vodă Țepeș. Acesta au făcut cetatea de la Poienari și au făcut sfînta mănăstire de la Snagov“. Țepeș a putut fi ctitor aici ca și Matei Basarab la Căldărușani, ducînd mai departe ceea ce altul începuse; căci mănăstirea capătă daruri încă de la înaintașul său Dan, fiul lui Mircea. Ziditorul cel vechi pare a fi un boier sau Domnul însuși, încă supt Mircea. Locul era bun și pentru apărare, cînd se ridicau podurile și năvălitorii fără luntri, după fuga pescarilor mănăstirii, se găseau înaintea zidurilor înalte și groase pe piatra cărora se linciuriau apele line, cu funduri adînci și mîloase. Poate că aici s-au adăpostit boieroaicele și copii cînd Sultanul Mohamed al II-lea însuși a venit să vadă ce viteji cresc pe acest pămînt sălbatec.

¹ S-a găsit o piatră; ea trebuie să fi fost pusă în amintirea reparației de Brîncoveanu. [N.a.]

Dacă Țepeș a stat aici, și sîngele a trebuit să curgă, sîngele care era pentru sufletul acesta tiran ca un vechi vin ce încălzește inima și iuțește mersul gîndurilor. Așezată lîngă București, mănăstirea a primit din cînd în cînd trupuri de boieri mari, fiind socotită ca un loc de îngropare ales. Astfel se odihniră aici pe rînd, lîngă vechii boieri din vremea lui Neagoe: Părvul din Craiova, Marele-Vornic, și Logofătul Ioan, ajuns prin pocăință un smerit monah, — cu ajutorul călăilor lui Mircea Ciobanul și lui Alexandru, fiul acestuia, toți fiii lui Dragomir Postelnicul și ai soției lui, Margă. După uciderea celui dintăi, mama cuprinsă de durere părăsi plăcerile zădarnice ale lumii și îmbracă veșnicul doliu al călugăriei, numindu-se de-acum înainte monahia Eufrosina. Ea se îngriji ca fiecare dintre copiii ei iubiți să fie acoperit după datină cu o piatra frumos săpată, în care i se pomenia fără nici un fel de plîngere chipul morții. Apoi cîndva — căci pe groapa ei n-a lăsat să i se însemne clipa plecării către ai săi, pe cari-i doria de mult, — bătrîna călugăriță muri zîmbind, căci i se va fi părut că zărește prin negurile sfîrșitului omenesc strălucirea întîlnirii voioase cu fiii coșiți în tinereța lor plină de îndrăzneală. Ea se culcă la picioarele celor patru morți tineri, ca o slugă care e gata să se deștepte și să ajute pe acel ce suferă, și lespeda ei suptire, îngustă, pomenește numai că acolo se odihnește în sfîrșit o „mamă plină de durere până la moarte“, o mamă ai cării patru fii au fost tă-

iați, și o călugăriță¹.

Cîteva zile după uciderea Turcilor din București, Mihai Viteazul îmbogăți și el cu un trup descăpăținat gropnița Snagovului. Oamenii domnești aduseră la mănăstire rămășițele sîngerînde ale lui Dima, fost Stolnic supt Ștefan-Vodă Surdul și trădător față de Domnul cel nou.

Apoi liniște se făcu în țară, și mănăstirea nu mai primi astfel de daruri domnești. Ea îmbătrînise puțin, din timpurile lui Mircea până în acelea ale lui Matei Basarab, care-i dădu o rivală în Căldărușani, ce fusese până atunci numai un schit în mijlocul șesului. Clădirea tragică a lui Țepeș și a lui Mircea Ciobanul, mîndra mănăstire domnească, pentru care se culesese dijma pe atîtea moșii și se pusesese de o parte banii vămii de la Prahova și vămii din Brăila, văzu trecînd aiurea norocul ocrotirii și al daniilor.

Veni însă o zi cînd Snagovul, care primise pe morții ce căzuseră aiurea de urgia domnească, fu însăși lăcașul unui omor din porunca stăpînitorului. Grigore-Vodă Ghica bănuia pe Postelnicul Constantin Cantacuzino, om bătrîn de vreo șeptezeci de ani, vestit de bogat, de învățat și de bun, că-i sapă Domnia. Dorobanții veniră noaptea de-l ridicară din așternut, într-o Sîmbătă spre Duminecă. Un răd-

¹ La o reparație care a inzestrat ostrovul și cu o ridiculă și nelocuită casă de preot, cărămida care rostia atîta durere s-a distrus ori s-a furat! (1916.) [N.a]

van duse pe prins între arme la Snagov, unde luntrea mănăstirii îl primi pentru a-l trece spre moarte. Moșneagul ascultă a doua zi liturghia căzut în genunchi, ca unul ce știa pe ce drum se află și ce aproape-i este sosirea. El își mărturisi păcatele și primi împărtășania înaintea altarului care nu mai păstrează nimic din comorile de artă din vremuri. Acolo unde astăzi florile galbene bogate în raze se bucură de fericirea primăverii calde, se ridicau zidurile în care călugării își aveau chiliile, iar oaspeții odăi de primire de care-și aduceau aminte cu recunoștință. Ele închideau o curte pietruită în care se aflau cele două bisericuțe ale Bunei-Vestiri și Adormirii Maicii Domnului¹, precum și trapezăria. Când se făcu sara, Marele-Postelnic fu zugrumat de un stîlp, la 20 decembrie 1662; ștreangul se strînse și albul cap căzu pe piept, pe cînd clopotele din turnuri sunau rugăciunea morților.

Sicriul fu așezat în biserică supt lespezile căreia se odihniau jertfele Domnilor celor vechi, trădătorii din alte timpuri, și cei ce muriseră de jalea morții lor. O fată de Domn, Ilinca, soția bătrînă a bătrînului Postelnic, și toți fiii ei, șase la număr, căpătară voia să-și ia mortul. În acest loc îngust au stat ei cîteși șase, lîngă tatăl culcat pe perna somnului fără

¹ Dar vezi, mai sus, observațiile despre pictură. Mănturia e a lui Pavel din Alep, la jumătatea veacului al XVI-lea. O piatră adusă de aiurea în biserică de acum arată că la 1588 Mitropolitul Serafim a făcut biserica Bunei Vestiri. Dar piatra lui de mormînt se află acum dincoace. [N.a]

tulburare și lîngă maica plecată în genunchi. Ii vezi pare-că, stînd pe lespezi, deasupra oaselor fără capete: Drăghici, merit morții de ciumă, Șerban, care era să fie Domn și să moară tînăr, cu bănuiele de otrăvire, Constantin, care era să fie și el zugrumat, la cele Șapte Turnuri din Constantinopol, Mihai, al cărui cap ușuratec va cădea în Adrianopol, de aceeași urgie turcească, Matei și Iordachi, cari fură culeși încă în floare, de o moarte bună, care zîmbește tinerilor ca o iubită. Și luntri trec apoi pe lac, ducînd spre malul de sus, către Ploiești, către mănăstirea Mărgineni, sicriul acoperit cu stofe scumpe și alaiul de îngropare.

Cîte nu se schimbă înaintea zidurilor neînțelegătoare! Încă treizeci de ani, și Snagovul cernit de atîtea amintiri e acum un roi de harnice albine. Un străin a venit de departe, de foarte departe, unde stînci spintecă pămîntul și se azvîrl izvoare despletite, cu țândări de piatră în apa lor nebună, unde nu sunt zări întinse, de verde dulce și aur curat supt cerul albastru, unde lacul nu se zbate de mulțămire între trestiele înalte. Antim din Ivir era un meșter de predică, un meșter de scrisoare, un meșter de tipar, un meșter de zugrăveală, un suflet curat și o voință neobosită. Constantin Brîncoveanu, acel Domn strălucit prin binefacerile sale, l-a primit ca pe un trimis ceresc și i-a dat în mîni Snagovul. Totul se schimbă în cuprinsul și între hotarele mănăstirii: pămîntul dădu mai mult, oamenii își făcură mai deplin datoria, iar, mai bine decît

toți, Antim însuși. În chiliile sale, buchile frumoase, zugrăvite și turnate de dînsul, se așezară în tipare și însemnară pe hîrtie cărți pentru slujbă, cărți pentru îndreptarea vieții. Uite acolo unde se sorește șopîrla verde peste cărămizile calde, va fi stat adeseori într-un jeț căruia tot el îi va fi adaus săpături alese, părintele, privind apusul răsfrînt în apa liniștită. Cina s-a mîntuit, călugării închiși în chilia se pregătesc de odihna care va fi prea răpede întreruptă de slujba tainică a miezului nopții; argații mîină pe malul din față vitele ce se întorc la adăpost, cu un prelung ragăt de chemare; chiuiturile lor își răspund de la o cărare la alta. Printre sălcii se ridică fumul albastru al mămăligii de sară, și un caval răsună de la stîină. Soarele a trecut de pragul care pentru noi e noaptea, și razele lui din urmă, roșii în cer, se îndulcesc trandafirii în apa lacului pașnic. Antim privește cu ochi umezi această frumuseță care-i prinde sufletul întreg, sufletul lui de poet, cu multe răsunete; el se ridică și face semnul crucii spre mulțămire și binecuvîntare.

Antim ajunse Mitropolit și luă cu dînsul zilele cele bune ale Snagovului. Și această străveche mănăstire ajunse pe mîna călugărilor greci. Locuitorii ei se împușinară, fiindcă hrana lor nu trebuia să scadă veniturile Locurilor Sfinte; chiliile se ruinară, biserica tot așa, pînă ce se repară într-un chip care e o batjocură, puindu-se un zid ordinar între coloanele rotunde, de cărămidă aparentă, ale pridvorului, și cocoșîndu-se un turn nepotrivit pe

lingă singurul care trebuie să fie, după cano-
nul neschimbat al frumuseții.

Acea fiică bună a stoarcerii prin călugării
greci care a fost secularizarea, duse lucrul mai
departe. În locul hoțului în mantie de arhie-
reu, venit ca să simtă plăcerile pîntecului și
mulțămirea grămezilor de aur, veni acum ho-
țul în uniformă de pușcăriaș, închis ca să-și
ispășească păcatele printr-un trai de pedeapsă.
Un pod mișcător uni malurile pentru nevoile
închisorii: odată el lăsă în adîncuri un convoi
întreg din ei, pe care lanțurile-l traseră la
fund; crucea de lemn de pe malul din față
arată unde stau, iertați acum, cei pe cari oa-
menii, cari nu pot ierta, îi pedepsiseră. Bise-
rica mai cuprindea odoarele vechi: ele au fost
luate însă cînd ruina amenința să se surpe
asupra preotului și credincioșilor. Zidurile din-
prejur avură o soartă și mai rea: închisoarea
se strămută aiurea, și clădirea pe care ea o
pîngărise se dădu la pămînt. Reparația Sna-
govului s-a făcut dăunăzi de așezămîntul nou
al Casei Bisericii; înlăuntru și pe lături însă
pustietatea, care moștenește pe toți, n-a fost
încă scoasă din drepturile ei.²⁰

[Bărăganul]

Soarele, care a răsărit de mult, își tot zăbo-
vește triumful. Deodată, spre ceasurile 9, el
soarbe negurile și într-un larg zîmbet rece
arată nemărgenirea Bărăganului.

E un pustiu și nu e. În toate părțile se desfășură, ca o mare liniștită ce s-ar fi încheiat pentru totdeauna, șesul cu desăvârșire gol. Nimic mai rar decât, tocmai în fund, o perdea de arbori săraci. Satele nu se văd decât doar câte unul în marginea depărtării imense.

Adâncul n-are apă, și nici o rădăcină lacomă nu poate găsi pentru vegetalele mari izvorul de viață. Dar, într-un lung șir de veacuri, Bărăganul pustiu a fost patria bălăriilor înalte, dese, [a] micilor păduri cărora toamna distrugătoare le nimicește trunchiul șubred odată cu frunza îmbielșugată. Din rămășițurile acestor rînduri de ierburi putrezite, s-a alcătuit un covor hrănitor de pământ negru, în stare să dea înapoi viața cuprinsă în el, să hrănească din mormîntul său de buruiene. Pășunile au rămas, bielșugul verde pentru turmele venite din alte locuri, dar alături de dînsele plugul a deschis cîmpii de roadă pentru marii cumpărători de țarină întinse.

Și astfel aici păstorul mocan cu căciula pătrată trăiește ca vecin al țaranului cu căciula țuguiată. Pe rînd se înfățișează ochiului împărăția unuia și a celuilalt. Oi mițoase undulează mergînd prin miriștea gălbuie, în care se contopesc aproape. Cai speriați se opresc în marginea drumului întrebînd cu ochii lor mari umezi. Pluguri cu cai taie brazda nouă, pe cînd în ogorul vecin grîul nou mijește, des și verde. Cară, căruțe, trăsuri, transporturi de fîn se strecoară în preajma liniei ferate. Magaziile gărilor gem de sacii greoi, așezați în

rînduri pentru plecarea peste hotare. Accidentele cîmpului sînt ariile, căpițile de fîn, clădiriile de coceni, mașinile, casele paznicilor acestei bogății strînse. Lîngă stații se văd frumoase case de proprietari. Iar pe peroane se mișcă varietatea cea mai mare de căciuli ce se poate închipui — pînă și, la Ciulnița, micile tichii de blană albă ale bulgarilor. Haine cafenii, albastre, roșii, — scurteici și pantaloni largi — se amestecă între ele într-un tărcat tablou de îmbrăcăminte populară.

De la Ciulnița o linie secundară se desface din marea arteră, care peste podul ce străbate insula Borcea în cea mai strîmtă parte a ei, merge să caute Constanța, adăpostul corăbiilor. Și în jos se urmează Baraganul, dunga fără apă din preajma riului mare. Până la brațul Borcea, pe care sînt așezați Călărașii, mai e un singur sat, cu cîte jumătate de ceas de pustiu înainte și în urmă. Casele acestui sat, Siliștea, care se înșiră mult timp în dreapta liniei, lipsite mai cu totul de perdeaua ocrotitoare a arborilor, n-au unele din ele nici ușoara spoială a varului. În lutul gol al părților lor, supt coperemîntul de coceni înnegriți de ploi, ele par una cu țarinile și pășunile de care sînt încunjurate.

Alt șir de case după o lungă străbatere a deșertului. Un coș de fabrică fumegă. O grupă de cazărmi își arată coperișurile roșii de tablă. Clădiri mai răsărite vin acum la rînd. Sînt Călărașii.²¹

[...] Iarăși malul nordic jos, veșted, iarăși, în partea Dobrogei, păduri.

Cursul mărețului rîu atinge cea mai mare lățime a unui rîu european: e un adevărat împărat al fluviilor, care-și scaldă în lumina, ce-l întinerește neconținut cu puterea ei făcătoare de minuni, zalea de oțel albastru al valurilor, lungul păr umed al trestiilor. Pămîntul lutos, moale, se despică supus în calea mersului învingător al Domnului său și se dă în lături ca să-i îngăduie toanele nebunatece, cînd un nou aflux de tinereță îl aruncă pe cărări oprite. Ai crede că pe acest singur drum triumfal el va ajunge în brațele Mării, întunecate și puternice.

Dar nu. Iată, lîngă un mic far alb, ca un început de ostrov, o limbă de pămînt, pietruită pe o margine, care se înfige în inima rîului. Și vaporul apucă la dreapta, pe cînd alte valuri albastre merg drept înaintea zării. Sînt de aici înainte, fără piedecile de mlaștini pe care le închipuie cineva — căci aici puterile care schimbă mersul apelor, precipitarea de mîluri statornice, se mișcă numai în adîncuri, — *două* Dunări. [...]

Dunărea vie e acea care se dezbină în dreapta, înspre pămîntul dobrogean. De amîndouă părțile, malul e al nostru, mal de ierburi uscate și de copaci ce încep a se veșteji de toamnă, — un peisagiu care ar părea olandez dacă ar fi mai multă verdeață umedă, dacă

s-ar vedea case scînteietoare din geamurile lor curate și vesele prin colorile lor deschise, dacă, în sfîrșit, n-ar fi acest frumos cer albastru, darnic de lumină limpede. Încă de la începutul desfacerii apelor, privirea se lovește în fund de un deal, de un șir de dealuri lipite între ele, pe care sînt stropite case albe, multe și rare, ca niște flori de cîmp răsărite pe o pajiște săracă. E un oraș dobrogean, și arată să fie un foarte mare oraș.

Întîlnești o insulă mare, o încunjuri; ți se pare că te închizi într-un lac, și-ți răsare o trecătoare de apă albă, care se întinde apoi ca un braț de rîu. Orașul pare că-ți tot vine înainte, cu mahalalele lui deschise ca niște brațe primitoare. Pe un deal rotund, pe un scund muncel, se vede o suliță arătătoare, care chiamă de departe atenția.

Iată-ne, în sfîrșit, în basenul, tivit pe jumătate de casele orașului. Îl vezi acum în cele mai mici amănunte, căci, primitor cum este, dorit de lumină și de oaspeți, el îți arată tot ce cuprinde. Un chei larg, ulițe strîmte, strîmbe, de cetate veche turcească, acățîndu-se pe coasta celor patru dealuri, biserici, dintre care una, lipovenească, se mîndrește naiv cu coperișurile-i verzi, edificii publice, al căror caracter architectural amintește alte stăpîniri decît cea românească. Iar, sus de tot, aleargă pe muche o golgotă de mori, care-și lungesc în cerul de amurg ca niște negre brațe de cruce aripile de lemn vechi.

Aceasta e Tulcea. Odată a fost șchelea turcească din Nordul Dobrogei și cel mai însem-

nat din orașele acestei peninsule formate de Dunăre și Mare. Turcii aceștia cari leagă la ponton funiile ce opresc vaporul, cari duc pe umerii lor osoși sacii și scîndurile, erau atunci stăpîinii aici. Corăbii cu pînze albe și painjeniş de funii, văpsite în colorile vii, verde, roșu, albastru, care plac Răsăritului, înșesate de vîslași și marinari, de drumeți spre țerile noastre, veniau prin Chilia, pe supt întăriturile Ismailului, se opriau aici pentru hrană și reparații și plecau pe urmă spre centrurile de schimb ale Galaților și Brăilei. Erau pe atunci locuitori mulți în Tulcea păgînă și nu stăteau goale casele mărunte de piatră sau de lemn: către geamia care veghează încă pe mormîntul trecutului mort, cu minaretul ei, stîlp funerar, se suiau pe stradele ascunse bătrînii cu părul tuns scurt, tinerii cu fețele palide și ochii oblici, supt fesuri și cealmalele de șaluri pestrițe, băiații cumiști și melancolici, pășind bătrînește, și credincioșii de toate vîrstele călătoriau la ceasurile de rugăciune, într-un evlavios tîrșiit de papuci, spre casa lui Allah care dă biruința, bogăția și puterea.²²

Din străinătate

I. ITALIA

Impresiile unui adolescent

[Veneția]

Și totuși, cu toți englezii, ghizii și „ragazzii“, e așa de frumos în taina-i întunecată de veacuri, târgul palatelor de granit și al leilor înaripați, crăiasa de odinioară a mării Adriatice, ocrotita lui San Marco! Nicăiri în lume poate nu se grămădesc atâtea palate, și rămășițele unei societăți dispărute nu sînt mai îmbielșugate: e o necropolă întinsă Veneția, mormîntul de piatră al republicei apuse, groapa dogilor îmbrăcați în catifea, cu bereta de fir, țuguiată, la ceafă. Gondolele în haina lor neagră, cu odaia cernită în mijloc par niște sicrie plutitoare pe valurile verzi și, ciocli ai frumoasei moarte, giandarmii cu tricoarne negre păzesc, corecți și nemișcați, la colțurile stradelor, aleilor cimitirului. O treime din locuitorii actuali trăiesc ca paraziții pe trupul cetății stinse: unul îți vinde fotografiile și vederi ale bisericilor și palatelor, altul, ghiduri pentru oraș, un al treilea îți deschide zîmbind porțile căptușite cu fier ale monumentelor. Calicii mai ales păstrează în expresia feții ceva din dogii muieți în fir și mătăsuri, din senatorii cu *pourpointe* de catifea; același nas evre-

iesc, îndoit la mijloc, ascuțit și plecat la vîrf, aceiași ochi bănuitori și mîndri, cari se observă în vechile cadre de pe părății vechii reședinți a dogilor, și adesea pe strade, vînzînd buchete, vezi profilul fin și părul bălan al Veneției lui Tintoretto ori Veronese. Săptămîni întregi poți să-ți treci vremea, colindînd din biserică în biserică: cea mai mică dintre dînsele trebuie să aibă lucruri care, aiurea, ar face reputația unui oraș și care aici, ca pretutindeni în Italia, trec nebăgate în samă. Toate din veacul al XVI-lea, toate au frontonul cenușiu, lespezile mîncate de vreme și sfinții sculptați, ascunși în scorburile de piatră roasă. De veacuri nici o biserică nu s-a zidit în acest oraș-necropolă, și nu numai o biserică, dar, mai că mi-ar veni a crede, că nici o casă. Veneția dogilor a încremenit, și singură vremea a zvîrlit deasupra cadavrului de piatră zăbranicul ei de vechime: oamenii n-au schimbat nimica. Și aceasta te scutește de priveștiștea caraghioasă a vreunei case moderne, cu arhitectura algebrică, detunînd cu ferestile numărate în acest amestec de stîlpi de porfir, colonete de piatră și cupole rotunde, care se cheamă Veneția.

Pornește într-o dimineată frumoasă, cînd cerul pare un ochi mare albastru, care rîde, și soarele aprinde raze pe vestele de pînză ale lucrătorilor și fustele rosii ale venețienelor, pe piața lui San-Marco. E neasemănat: în față, marea presărată de gondole negre, vapoare și corăbii cu mii de ațe de pînjen pe aripile lor de pînză. În mijloc, un pătrat de zidiri vechi și

înnegrite, care fac din piață un fel de curte interioară; de o parte și de alta *procurățiile*, în față biserica sfântului Marc și parte din „palazzo ducale“, reședința dogilor. Lasă stâlpii de granit ai palatelor și cariatidele cu lungi barbe, care-l sprijină și, dacă se poate, fără să alergi la luminile unui ghid, intră în vechia biserică, prin frontonul deasupra căruia se înalță cele patru cupole cu cruci mari aurite în vîrf. Deasupra, pe frontonul albastru, presărat cu stele de aur, mai sus decît sfinții ceilalți, cari par că cearcă să se ridice spre dînsul, San-Marco veghează deasupra locuinții sale cu lunga lui barbă, desfăcîndu-se lămurit pe ceriul fără de nour. Leul Veneției, cu laba pe blazonul cetății, stă dedesupt și, de o parte și de alta, sfinți în turnulețe, mozaice cu fond de aur, coloane fără de număr, inscripții latinești de pe vremile dogelui Dandolo, cei patru cai de bronz aurit aduși de dînsul după cuprinderea cetății Paleologilor, dau bisericii acesteia bătrîne, ale căreia începuturi se pierd prin veacul al X-lea, o aparență fantastică, grotesc de bogată și de împodobită, a uneia din acele curți fermecate, pe care în „O mie și una de nopți“ vrăjitorii amorezați le coboară din lumea visului pentru iubitele lor. Nicăieri aiurea ceva asemănător nu se întîlnește; venețienii au avut în mîndria lor aristocratică, un singur gust, o singură admirație, a bogățiilor. Și au fost bogați, de o bogăție nemai-pomenită, care le permitea să-și prefacă cetatea într-o pădure de statui, într-un palat fără de capăt. San-Marco se resimte de această

indigestie de bogății a cetății: biserica modestă zidită în stil roman prin veacul al X-lea, a fost împodobită, aurită, încărcată de toate minunile pe care stăpînii Adriaticei le vedeau prin locurile depărtate, unde abordau galerele lor cu păreții sculptați. Prin veacul al XV-lea, după ce corăbierii venețieni dusese departe steagurile republicii, maiestri veniți din Constantinopol, cu mintea plină de aurituri și mozaice, schimbară, acoperind-o cu o haină nouă, mai strălucită, vechia fizionomie a bisericii. Mozaicele de sticlă aurită împodobiră cupolele rotunzite, puse de maiestrii bizantini pe coperemîntul luciu al bisericii romane, sfinți mari cu ochii cuminți și expresivi, cu fața slabă și trupul pierdut în hainele lor roșii și albastre începură să privească din înălțime altarele îngreuiate de bronzărit și aurituri, orbitoarea „*Pala d'oro*“, coloanele mărunte de marmură orientală, în care roșul porfirului se amestecă cu verdele malahitei. San-Marco deveni o biserică grecească, un fel de sfînta Sofie, Kremlinul plin de podoabe al apusului. De departe atunci trebuie să fi produs un aspect liniștit și dulce, biserica adormită supt cupolele ei rotunde, supt paza sfinților de mozaic. Pentru a fi însă ceea ce este astăzi, biserica trebuia să mai sufere o schimbare la față: pe la 1400, maiestri apuseni, tovarășii celor ce ridicau pînă la cer horbotatele turnuri ale catedralei urieșe din Colonia, veniră să mai îngreueie aparența casei sfîntului Marco. În fața cupolelor, turnurile gotice se ridicară, cu ascuțitele lor vîrfuri și ferestruicile lor cultivate,

și aice pe malurile Adriaticei, venită să se lege cele două arhitecturi, cea extatică și aprinsă a Apusului cu liniștita și adormita arhitectură a răsăritenilor, într-o operă neînchipuită, grotescă, fantastică, splendidă.

Prin porți mari de bronz, aduse din Răsărit, supt arcadele aurite și smălțate de mozaicuri, intri în biserica luminată de candelă de argint. Mozaice în toate părțile, pe cupolă, pe pereți, de-a lungul galeriilor, la care te sui de-afară printr-o scară umedă și întunecată. Cei de sus, mai vechi, sînt sfinții orientali, operă a Grecilor, ceea ce se și cunoaște după aerul curios, stîngaci și comic al bieților oameni, pierduți pe fonduri arbitrare de aur. În galerii, au lucrat maiestrii mozaici din apus: contururile sînt mai statornice, desemnul mai independent, fizionomiile mai deschise. Înțelegi, că nu mai ești în țara ieratismului, a civilizației mumificate supt influența ucigătoare a popilor ignoranți și stupizi. Amvonul de marmură orientală steclește în fund, la stînga, cu coperemîntul rotund de marmură galbenă, trupul de o alta, roșie și verde, coloane mici la baze, tărcate și multicolore. În mijloc, scînteietor de lumină, răsunînd de glasul preoților, cari scandează adînc și trist silabele latinești, îmbrăcați în lungi rochii roșii și albe, „*il altare maggiore*“, altariul cel mare, ascuns supt baldachinul de marmură neagră, în dosul șirului minunat de sfinți sculptați pe dunga de marmură trandafirie, ce se razimă pe stîlpi. În mijloc un Hristos răstignit pe o cruce uriașă, un Hristos, care pare că nu mai simte, nu ca Hristosul du-

reros și spasmodic, pe care l-am văzut la San Giorgio Maggiore, cu rănile-i sîngerînde și fața-i cadaverică. La dreapta și la stînga: sfînta veacului de mijloc, Madona, și San-Marco, patronul cetății dogale. Și atîția sfinți, atîta aur, atîta marmură, fum de tămîie, cîntat de preoți, sfîriit de lumînări de ceară . . .

Se aud pașii pe lespezi: un zgomot sec și prozaic. Profanăm tăcerea bisericii, rugăciunea credincioșilor. Un glas horcăitor lîngă noi: un ghid cu pîntece uriaș și musteți de-un stîngen *explica* biserica unor engleji, atenți, reci, corecți, tîrînd silabele, sunînd consoanele. Și, pierdute în stălele de lemn, pe breviarele minuscule, cu fețe palide și triste, femei se roagă lin, încet, pierdut, supt glas de preoți, în biserica luminată. La stînga, aurită de raze, o venețiană, o fată de vreo șeptesprezece ani, albă ca marmura de Istria, cu păr de aur ca fondul mozaicelor: un profil de Madonă, gene lungi pe obraji palizi. Ieșim. De-afară se aude încă perdut și dulce cîntecul latinesc al preoților rași la față, și San-Marco de sus, cu aureola pe frunte, păzește biserica fantastică, cu ascuțite turnuri gotice, cupole rotunde și sfinți înnegriți de vreme, în scorbure de piatră.

Înainte, piața bisericii, la stînga, palatul ducal, la dreapta „*Torre dell'orologio*“, în față, celălalt turn, „*il campanile*“. Singur San-Marco oferă priveliștea nostimă a unei biserici, care-și are turnurile de-o parte, cel cu clopoțele alătura, la o parte cel cu ceasornicul. Acesta din urmă, restauart probabil în timpurile din urmă, e boltit și face loc uneia din

căile cele mai frecventate ale oraşului, acea care duce la vechiul „*ponte di Rialto*“. La capăt, o mică platformă pe care se înalţă un clopot uriaş: doi gladiatori de acelaşi metal bat ceasurile cu ciocanele lor înverzite. Şi, profilându-se pe ceriul albastru, așa de dulce, al Veneţiei, cei doi coloşi bătînd în clopotul peste care veacuri au trecut, produc un efect neobicinuit şi fantastic. Leul veneţian cu faţa lui maiestooasă şi liniştită, cu aripi pe spete, pare că pîndeşte, aurit şi împodobit, deasupra anticului ceasornic, care de la 1496 pînă acum socoate mersul neconţenit al vremii, schimbătoare şi veşnică. Un potop de gînduri mi se răpede în minte la priveliştea turnului anticei basilice a sfîntului Marco; cîţi oameni feluriţi, cîte privelişti deosebite a văzut splendidul leu de aur de pe înălţimea turnului cenuşiu! În alte vremi vechia Veneţia, Veneţia cea vie, dogele în haine de fir asistînd la leturghie, în mijlocul senatorilor şi inchizitorilor, ale căror stale şi acuma-l aşteaptă încă supt baldachinul de marmură neagră, oştirile republicei defilînd supt umbra porticelor, cu halebardele în mîină, şi pumnalele lucrute fin la coapsă, ambasadori străini, persanii cu căciuli ţuguiete, liniştiţii burghezi din Nürenberg, genovejii fudui, viind să se plece înaintea maiestăţii dogelui viteaz şi încercat, senatorilor cu barbă albă, crunţilor inchizitori. Acum tineri cu tandafiri în piept, cu plastron crocmolit şi barba în colţ se abordează cu „Dis donc“ al parizienilor, veneţiene cu turnură şi rochii albe trec supt poarta boltită, şi un individ fără

nume colportează în cutii de chibrituri broaște țestoase țipînd în *franțuzește*:

Du torti vivant, torti, torti, Moussié!

Ce o fi zicînd bietul leu de aur de barbele ascuțite, pălăriile cu o grădină în vîrf și negustorii de „*petit torti vivant*“!

Cellalt turn e zidit în cărămidă, cu un vîrf ascuțit, deasupra căruia plutește un înger uriaș, cu aripile de aur, blagoslovind Veneția. De pe înălțimea celor 98 de metri ai lui, orașul tot se vede, pînă ce ultimele palate se pierd în aer: un aer fraged, răcoros, . . . miros sălcii de apă sărată se răsflă, și din cînd în cînd un curent de *patchouli* vine să-ți amintească faptul că există o categorie de oameni cari au specialitatea vizitării monumentelor vechi. Te întorci: favorite — iar englezii. Păcat, era așa de frumoasă Veneția, văzută din înălțimea turnului vechi de 1000 de ani aproape! La temeliile urieșului de cărămidă, „*loggetta*“, odăița unde halebardierii muiiați în fier păziau palatul dogilor, înșiră sculpturile lui Sansovino, care împreună cu Girolamo Campagna sînt autorii mai tuturor statuilor venețiene. De jos cînd te uiți, vîrfurile turnului nu se mai vede: pare că sprijină cerul . . .¹

[*Lido*]

Înainte de a lăsa în urmă țîrgul lui San-Marco am vrut să văd una din insulele care împetrișează cu verdeața lor luciul mării, și am pornit la Lido.

Era seara: gondolele grămădite în jurul pieții păreau niște pești uriași și negri, cu spina-rea deasupra valurilor, și din ele zgomotul vîslașilor, cîntînd și strigîndu-se de la o luntre la alta, îți asurzia urechile. În dreapta, un zgomot nedeslușit de minavete și muzică: e sărbătoare — *la Festa*. Într-acolo vrea să mă ducă gondolierul, un moșneag gîrbov și uscat, care se vede că duce încă dorul petrecerilor italienești cu butelii de Chianti destupate, cîntec de muzici pe gondole și miros amețitor de pește sărat.

— *A! signore, la Festa . . .*

Glasul i se oprește în gît, nici o adunătură de cuvinte nu-i pare lui că ar putea să reproducă frumusețile de la *Sagra*, minunatul loc de unde, ca un răsunset depărtat, se aude vuietul petrecerii și, lingîndu-și buzele, mă privește duios și rugător:

— *Al Lido non è niente . . . Alla Sagra, oh! alla Sagra . . .*

Îi răspund că-l cred, dar mie nu-mi place nici *Sagra*, nici petrecerile și vreau să mă duc la Lido și mă întorc să-l văd ce mutră face.

Se uită la mine cu milă, cu despreț aproape.

Un om, căruia nu-i place *Sagra*, nici *la Festa!*

Și, resemnîndu-se, ia din nou vîsla în mîină și, despîcînd valul, îngîină:

— *S'ella commanda, che! s'ella commanda!*

Tace. Nu se mai aude decît zgomotul apei tăiate de ascuțișul vîslei și, departe, pe piața San-Marco, *ragazzii* țîpînd și urlînd din neobositele lor gîtleje. Mai încolo, pe un vapor, ma-

trozii cîntă aprins, o arie curioasă, străină de tot pentru urechile mele, ceva lugubru și îngrozitor de jalnic, cu hohote de plîns și răcnete de durere în tăcerea nopții. Gondole trec repede pe lîngă noi, mînate de cîte doi vîslași cu cordele la pălărie, și finarele lor merg să se piardă într-un depărtat cerc de foc, într-un soare roșietic, *la Festa*. În față se mai zărește malul, bucata de pe lîngă grădinile publice, și la stînga mea priveliștea minunată a *pieței*, ce pare învălîtă într-o pînză de lumină roșietică, transparentă, ca o apoteoză.

Fînaarele scînteie fantastic deasupra Mării, în care lumina lor pătrunde adînc, uriaș de adînc, stîlpi mari de foc fără de capăt. Un vînt încrețește abia fața apei, care pare albastră, de un albastru deschis și dulce, ca în tablourile maieștrilor venețieni. O cărare de lumină tremurătoare pe apă: e luna răsărită din Mare și deasupra Mării, călăuza bălaie a corăbiilor cu pînzele umflate. Cerul e albastru, fără de un nour pe dînsul, împrejmuît de jur împrejur de o margine roșietică. Stele clipecesc ca niște ochi de copil somnoros, pe bolta fără samăn de curată, și singuratec și trist sună valul tăiat de lopată.

— *Qui è l'ospedale dei pazzi.*

Mă uit înainte: pe o insulă îngustă o clădire veche, un palat și acela, cu fațada cenușie, horbotată de ferești. Cîteva lumini sticlesc la geamuri: unele, cele mai de jos, vin să se prelingă pe luciul mării. Și, în această noapte tăcută și luminoasă, mă înfior înaintea clădirii întunecate, care se înalță ca o stafie, și

în dosul căreia oameni ca și mine urmăresc cu mintea visuri grozave și icoane fără de trup.

— *I pazzi, i perduti, i sventurati.*

E comentariul poetic al gondolierului, răsunînd limpede în tăcere. Și, leneș, fără de scuturătură, mînați de o mîină nevăzută, mergem înainte, tot mai înainte, fără să ne mai gîndim la drumul făcut și la cel ce trebuie să-l mai facem.

Am ajuns la Lido. Niște scări de marmoră.

Un calic sordid oprește gondola; ne coborîm.

Un om stă răzimat de-o coloană, groaznic prin întunec, cu ochii aprinși, statura înaltă. Mai departe, un restaurant mîrșav, unde un individ gros, cu mîinile goale și surtucul lepădat, ne poștește să luăm „*un bicchiere di birra*“. Sfios, îi cer o înghețată, și glasul celui în jiletcă are o sonoritate neobișnuită cînd îmi răspunde, trîntind de masă paharul:

— *Pas de glace. Oh! pas, Moussié.*

E frig și mi-i frică. Gondolierul nicăiri: i-am dat zece bani și a pornit să-și întărească mușchii, cari *nu-s de fier*, cum mi-a spus-o pe drum. La o crîsmă, un băiat pîrlit și trențăros joacă o fată în fustă roșie. Gondola, legată de țarm, sună plîngător în noapte.

Insula se desfășură pînă departe, cu drumuri albe, pierzîndu-se între întunecatele tușișe, cu copaci înalți și plini de întunec, ascunzînd cu masa lor neagră, pe care vîntul de seară o face să se înfioare leneș, căsuțe pierdute. Nici un pas altul decît al *ostelui* în cămașă, nici un alt zgomot decît al minavetu-

lui obosit și pocnetul ciubotelor de la crîsmă, pe nisip. Și din toată această întunecime, nelămurită și adîncă, din această tăcere sălbatecă, din Marea, care se întinde înainte, oglindă cernită, pe care vîntul din vreme în vreme o încrețește fin ca o draperie de statuie antică, din tot acest necunoscut tainic și fioros, se desface o senzație ciudată și tristă, ceva ca un lucru uitat de mult și văzut *altfel*, ca o notă pierdută dintr-un cîntec cunoscut:

— *Buona birra . . . o buona . . .*

Pași grei se apropie; o țigară aprinsă pune o pată roșie în întunec și gondolierul, care nu miroase de fel a bere, se apropie leneș de luntre mormăind laudele berii celei bune.

— *O buona . . . buona . . .*

Marea e neliniștită, cînd gîtul ascuțit al luntrei începe a fărma valul cu pliscu-i de oțel. Uneori vîntul vine mai tare, și gondola se ridică, pentru a cădea iarăși, cînd valul slăbește, cu o pleoscăială udă și molatecă. Nouri deși se grămădesc în jurul lunii aproape de asfințit, și legănatul valurilor crește din ce în ce mai mult.

Gondolierul spune povești de înecare, [despre] nesiguranța capricioasei logodnice a dogelui, Adriatica fermecătoare și mincinoasă. Și mă gîndesc atunci la o lovitură de vînt mai îndrăzneță, la șuieratul furtunii bătînd apele, la plînsetul mării zbuciumate, la o luptă aprigă cu moartea, care s-ar mîntui prin confundarea înceată în sînul primitiv al valurilor, la o nimicire treptată și dulce, ca în poveștile acelea din Miazănoapte unde *rusaliile* cu plete

bălai și ude fură în adâncimea apelor pe îndrăgostiții lor, c-un zîmbet...

Am intrat în canele. *Piazza* Sfintului Marc și *piazzetta*, aprinse de lumină, sticlesc de parte, într-o aureolă roșietică. Singur turnul se înalță cernit, în noapte, de toate durerile și umilințele reginei apuse, și la dreapta, pe *cheiul Sclavonilor*, vapoarele se profilează în întunec.

De la *Festa* un zgomot depărtat de muzică răsună, ca o melodie rară, eterică, în care notele brutale sunt înghițite de depărtare.

Niște cîntăreți ambulanți, sau mai bine plutitori, cîntă serenade pe gondole, la porțile palatelor, unde americanii și evreii înlocuiesc pe superbii senatori, pe mîndrele patriciene...

Și, de-mi aduc aminte de Veneția, ca de o dragoste uitată, o văd așa, în bătaia razelor lunii, cu horbotă de argint pe acele de piatră ale colonetelor, cu apele încrețite ale Adriaticei presărate cu diamante de lumină, și aud departe cîntecul de la *Festa*, melodia trăgănată și lină ca o cîntare din *lieduri*, ca un răsunset de harpă eoliană în grădinile uitate ale unui palat fermecat de bătrînele ursite...²

[*Domul din Milano*]

E așa de frumoasă catedrala aceasta. Un frumos deosebit care nu e frumosul calm al Parthenonului ,acel liniștit și solid al bazilice-

lor romane de la San-Satiro ori Sant'Ambrogio, acel amestecat și baroc al operelor arhitecturii moderne. O fantazie nebună săpată în piatră, o rugăciune zidită din granit. Când am văzut-o întâia oară, o pădure de ace desfăcându-se lămurit supt un ceriu de tablou venețian, m-am îngrozit cugetînd la cîți oameni au trebuit să-și mînințe zilele, ridicînd piatră cu piatră, ascuțind turn cu turn, de cînd cea dintăi temelie a fost pusă în țărna scormolită pînă chipul de aur al Fecioarei a putut pluti deasupra tîrgului întreg, blagoslovindu-l de pe înălțimea lui de o sută de metri. Cîte statui, un tîrg întreg, în toate pozițiile, cu toate fețele, de toate mîinile: sfinți cuvioși, războinici, fecioare blînde și evlavioase. Din loc în loc, ironic, un monstru de piatră cu gura căscată ori un drăcușor cu coarnel^o încîrligate rîde rătăcit printre această lume de apostoli și mucenici plini de rîvnă și de credință. E acel amestec de serios și de bufon, care caracterizează toată această zbuciumată perioadă a veacului de mijloc, ridiculizarea, așa în glumă, fără vreo intenție răutăcioasă, a lucrurilor celor mai respectate, celor mai sfinte. Același burghez medieval, care se pierdea, trup și suflet, înaintea altarelor căntușite cu zugrăveli, smălțate cu statui, care simția trecîndu-i pe frunte fiorul divinului, rîdea cu gust, un ceas după aceea, cînd Maica Domnului ori cutare alt sfînt canonizat făcea de pe scenă niște declarații nu tocmai cuvioase și la locul lor. Între statuile catedralei de la Strassburg, mi se pare, un predicatoriu cu capul de

vulpoi ține o înțeleaptă cuvîntare de pe amvon unui auditoriu blajin, cu trupurile de oameni și capetele de gîscă. Apoteoza bufonului, a ridiculului săpată în piatră, în păreții bătrînelor catedrale. Un desîș de turnuri se înalță, supțiratic și scobite, ca o imensă horbotă de granit, deasupra bolților ogivale ale bisericii, căutînd să se întrecă din înălțime, să se lupte în a atinge albastrul veșnic fugar al ceriului Lombardiei muntoase. De cînd bazilica începu să se ridice, pe vremile lui Gian-Galeazzo Visconti, până azi, turnurile n-au încetat de a se înmulți făcînd mai nestrăbătut de priviri, cînd te uiți în jos, acest palat al rugăciunii extatice, — Domul din Milan. De jos, impresia e zdrobitoare: nu vezi capetele celor 98 de turnuri bătute cu ace de granit: singur trupul casei Mariii și picioarele turnurilor se văd: reparații s-a făcut și se fac încă, și piatra albă, peste care dalta restauratorului a trecut, face contrast, pătează negrul granitului cernit de vreme. Un imens joc de biliard la 68 de metri deasupra pieții, unde se concentrează viața Milanului de astăzi, de omnibusuri și fabrice. Dă-te mai la o parte însă, pe Corso Vittorio Emanuele sau în galeria aceluiași rege, biserica se arată acuma în toată întinderea și nemărgenita ei bogăție; idealizată, suptietă de distanță, scaldată în lumină. Și cînd razele soarelui joacă pe pietre, pare că turnurile se înalță încă, statuile se pleacă, și un fior de taină străbate zidurile minunate.⁵

La Pisa, impresia aceasta de sicriu muced, de oraş mort, e mai desăvîrşită. De amîndouă părţile Arnului casele vechi, palatele înalte, îşi întind într-un şir fără de capăt faţadele modernizate şi văruite, unele prefăcute în cafelele. Un defileu nesfîrşit de schelete de piatră, înţepenite şi umede, pe malurile cununate cu finare ale râului leneş, de o lene adevărat meridională, care se tîrîie printre balustradele de piatră, lat, somnoros şi paşnic, parcă i-ar fi greu să-şi mai ducă spre albastra Tireniană valurile galbene şi mîloase. Te uiţi, şi nu-l vezi cum curge; doar din loc în loc o tremurătură nesimţită, un fior, tulbură faţa de oglindă a molatecului Arno ori fire de paie călătoresc încet către *porta a Mare*.

Marea-i coló, după fortăreaţa cea neagră, cu cîenelele de cărămidă arsă de soare, ascunsă pentru totdeauna pizanilor. A fost o vreme, cînd undele cele aducătoare de bogăţii veniau pînă aicea, lîngă poduri. Acuma însă, odată cu apunerea strălucirii pizane, Tireniana s-a retras şi ea, lăsînd departe-n urmă cetatea, încet, încet, ca pe un mort care ţi-a fost drag odată. Şi lanţurile portului, după ce au rugenit sute de ani, în arsenalele genoveze şi florentine, atîrnă jalnic pe părăzii vechiului cimitir, alături cu morţii ceilalţi, rămăşiţe de fier ale răposatului port.

Sara, puțină mișcare începe să se simtă pe stradele deșerte și colbăite. Muncitori în haine de sărbătoare se primblă pe cele patru Lungarno, și la lumina finarelor aprinse expresia tristă și pustie a orașului e mai puțin simțită. Acuma, în mai, nopțile toscane sînt splendide; căldura înădușitoare s-a dus odată cu soarele cel pîrjolit al Italiei, o boare dulce vine dinspre Arno, palatele pierdute-n umbră întind turnurile lor deșănțate ca niște enorme pîrghii de spînzurători pe ceriul albastru deschis, pironit de stele sclipitoare și albicioase. Înaintea unei cafenele, în fața apei, poleită de lumina răsfrîntă a finarelor, doi muzicanți rătăcitori cîntă adormitor și dulce cîntece străine. El e scurt și țapăn, o figură rotundă de roman, părul tăiat mic, mustețile sure; ea, înaltă, cu ochi aprinși supt căpița netezită a părului negru, ce se lasă-n jos ca o mantă de întunec pe umerii largi, coperiți de o leancă de cit, cu florile roșii. Cîntă din gură, în picioare, și el, pe un scaun, lîngă dînsa, înfioară cu arcușul coardele unei vioare străvechi. Ceva săritor și plin de farmec, care se rostogolește pe coardele-nvechite, potrivindu-se cu glasul ei supțire și slab. Din cînd în cînd, cu degetele dezmiardă o ghtară și bîziitul cutii de lemn adaogă încă la aparența curioasă pentru urechi a cîntecului acestuia, răsunînd din cobza vechie, între scaunele cafenelii, în fața Arnului de argint topit.

Piza are o Universitate și ea, până și ea; se cunoaște după tinerii de-o veselie nu toc-

mai gingașă, cari-și rod hainele de băncile cafenelelor, cugetînd la Pandecte și după dascălii cu favorite cari dorm în Campo-Santo burghezescul lor somn veșnic, lîngă Henric de Luxemburg și cavalerii veacului de mijloc. Sara, Universitatea se coboară în oraș, și, dacă *zanzarele* nu te lasă să dormi, auzi la ferești răcnete entuziaste, țipete spăimîntate și hohote mefistofelice menite să-ți arăte că Pisa nu-i moartă, cîtă vreme vor fi cafenele-n palate, bărci pe valurile Arnului și tineri veseli în Universitatea medievală.

Ziua, *far-niente* cuprinde lumea zgomotoasă a orașului, și, pe cînd de sus plouă valul fierbinte al soarelui de miază-zi, stradele dezolate și deșerte par alei de cimitir. Din loc în loc numai cîte-un calic, sordid, răspingător și lacom, se usucă la soare, ori, dintr-o birjă lîngă ziduri, vreun individ cu bluză albastră îți adresează un măgulitor „psstt!“, arătînd cu degetul către cer, ceea ce se traduce în limba noastră: „Nu-ți trebuie o trăsură, Domnule?“ La Dom e tîrgul calicilor: unul stă la poarta campanilei, un altul la baptisteriu, restul pe scările de marmură, supt splendidele uși de bronz. Orbi, șchiopi, gușați, cu chibrituri în mîină, cu pomana pe buze: o *Cour des Miracles* înaintea treimii divine a arhitecturii pizane. Un pătrat de verdeață uscată de soare, pe care doar pe lîngă ziduri lucește nalba vînată și trifoiul roșietic. În față, crucea domnului, la dreapta turnul plecat, în stînga comănacul răsturnat al baptisteriului: Campo-Santo cu dunga lui de

stâlpi falși închide orizontul. Fațada domului vine înspre baptisteriu.

Două pătrate de marmură albă, unul deasupra altuia, se desfășură liniștit și măreț pe ceriul albastru, cu stâlpii albi și negri cari împodobesc păreții, cu o horbotă de baso-reliefuri răspîndite de sus până jos, ca o perdea sculptată în marmoră albă. Temeliile s-au pus din veacul al XI-lea tocmai, și veacurile trecute au lăsat întipărirea lor pe piatră, care are o față gălbie la soare. În nuntru, frunțașii școlii florentine s-au întrecut să împodobească zidirea crucișă, sprijinită pe stâlpi mari antici. Sodoma și Andrea del Sarto în altar, Perrino del Vaga cu madona lui, la o parte. Preuți slujesc într-un colț, și biserica-i așa de mare, încît din partea cealaltă cîntarea latinească pare un bîzîit neînțeles și slab. Clopotele sună măsurat și lin în Campanile. De jos, te înfiori, văzîndu-l; socoți, în fiecare clipă, că uriașa masă de marmură, tubul acesta săpat, are să se prăbușească asupra-ți, din temelii până la clopotele care lucesc sus, între colonețe. Admiri la Milan îmbielșugarea frumuseților, extatica lor eterizare, la Partenon proporțiile perfecte și maiestatea totalului, la turnul plecat îndrăzneala neobișnuită a zidirii, călcarea în picioare a tuturor regulelor arhitectonice, masa aceasta enormă de marmură, care se sprijină altfel decît toate celelalte. De sus, de pe jucăria aceasta de clopotniță, Piza toată se cuprinde cu ochiul, fără ca dunga lată a Arnului să se gîcească măcar printre casele

pătrate, pe care le acopăr eternele oale roșii ale Italiei. În față, dealurile de înaintea Apeninilor desfășură spetele lor crestate, coperite cu păduri, ca o nesfârșită perdeă verde pe marginile baldachinului albastru al ceriului de miază-zi. De aici turnul nu mai pare plecat cînd te uiți în jos, la tăpșanele verzi, numai cît greutatea ce o simți urmărindu-i rotunzelile îți arată în el ceva neobișnuit și curios, neajuns altă dată și realizat aici, în marmora aceasta albă. Comănacul baptisteriului străjuiește domul de cealaltă parte, și, cîtiva pași mai departe, coloanele cimitirului se orînduiesc înainte-ți. Innuntru, închipuirea veacului de mijloc, grotesc și extatic în aceeași vreme, se exprimă pe deplin în tablourile lui Gozzoli și ale școlii lui Giotto. Supt contururile țapene și hieratice, supt profuzia de colori tari și băta-toare la ochi, o expresie uimitoare se desface din figurile acestea vechi și șterse de vreme. Este un iad acolo, care întrece orice zugrăvire prin cuvinte, o apoteoză a grotescului, o desfrî-nare a ridiculului imaginației, și lucrul e făcut de oameni cari tremurau desigur cînd zugră-viau pe întunecatul cap al stăpînului căldărilor cu smoolă clocotită. Un drac, dar un drac... *à peindre*, dacă n-ar fi deja boit frumos și cu îngrijire pe păretele de sud al Campo-Santului, nalt și gros, fără coadă, cornițele masive și scurte ca la vițeei cei tineri, niște dinți de balenă, cu care sfășie gustos nu știu cîte trupuri de vinovați. Pîntecele, jupit înadins, îi arată acolo, măcinați de dinții groaznicului Lucifer;

foc gîlgîie din măruntaie. Și nu-i singur: o ființă așa de simandicoasă trebuie să-și aibă slugile, însărcinații de afaceri, toți drăcușori cu chip de dobitoc, cari călăresc, gîtuie, țin pe pîrghii și căznesc pe păcătoși, cari, bineînțeles, poartă pe obraz toate semnele pocăinții *in extremis*. Alătura, sensul vieții e arătat printr-o parabolă colorată și aceasta destul de pesimist pentru a mulțami inima răposatului filosof Schopenhauer. O vînătoare: un domn feudal înainte, *dama* lui lîngă dînsul. Au șoimi pe umeri și arme în mîină; călări, cutreieră cîmpia, cu suita lor în urmă. Numai mătăsuri și catifele, îmbrobodind trupuri rotunde și mușchioase, împodobind gîturi albe și molatece. Și deodată, la o răspîntie, lîngă un deal unde veghiază pustnici curioși, cu bărbile lăsate pe piept, groaza cuprinde pe curteni, cari se dau înapoi. Trei morți pe țărna goală, trei sicrie fără capace; unul, schelet acuma, rîzătoriu și ironic, altul în toiul putrezirii cărnurilor, un al treilea în umbră.

Înainte ciolanelor și cărnurilor vinete, mătasa pare că se rupe, catifeaua se desface și vinețala se răsfrînge pe domneștile chipuri ale vînătorilor. E înțelesul vieții după giottiști, și oare nu-i cel adevărat, înaintea căruia se închid ochii și care se acopere cu perdeaua minciunilor zădarnice din fiecare zi?

Tăcut e Campo-Santo, mari umbre se lasă pe sarcofage și zugrăveli, titve rîd pe basoreliefurile mormintelor.⁴

[.]

16 mai

Palatinul luminat de soare, în veșmîntu-i de grădini și aromit de flori, se întinde la dreapta forului, pe care-l îngrădește cu dealul lui cel înalt. Intri pe la bisericuța rotundă a sfîntului Teodor, ghemuită acolo în colț, lîngă baratcele de intrare, care samănă cu niște minuscule porți de templu egiptene. În stînga încep dărîmăturile: acolo chiar, templul lui August, coperit cu iarbă, lîngă dînsul odăile nenumărate ale palatului lui Tiberiu, care par niște peșteri căptușite cu cărămidă, supt mantaua de copaci frunzoși care-l acopere. Unele odăi sînt destul de bine păstrate, cîte un stîlp, făclie de cimitir, pare că iese din pămînt printre dărîmături, ori un crîmpei de mozaic colbăit luminează într-un colț. Alte odăi sus, nesfîrșit de clădiri, prin ale cărora copereminte prefăcute în țărână soarele vine de se joacă pe capitele căzute și pe oalele răzlețe. Cîte o balustradă de lemn, boită în albastru, taie această monotonie de lut ars și coperit de colb.

În odăile aceste stricate urmașul lui August, mizantropul fiu al lui Tiberius, Nero, își ducea întunecatele zile.

Cîte tragedii nu vor fi văzut păreții aceștia goi și de cîte glasuri de rugăminte nu vor fi răsunit! Pe fragmentele acestea de mozaice

călca stăpînul lumii romane, omul bănuitor și nesigur, care printr-o lovitură de teatru trimetea din Palatin la Gemonii frunțile cele mai fudule. Reconstitui cu mintea casele, așa cum erau odată, cu criptoporticele întunecate, atriul luminat de soare, tabulariul în fund și sala de ospete, în care luxul roman grămădia bogățiile lumii întregi: limbile de păun, fazanii din Pont, mistreții din țara Marșilor, scoicile din golful Persic, vinurile din Lesbos și Mareotis. Tiberius în mijloc, cu fața lui marmoreiană, nasul scos înainte, tare și drept, privirea fixă și buza desprețuitoare, ca în superbele lui statui așezate în Vatican. Nu Tiberius al lui Tacit, despotul oriental, care cu o vorbă taie capetele mîndrilor optimați, caricatura sîngerată ieșită din condeiul omului de partid și al retorului, ci omul, așa cum trebuie să fi fost, timid și ipocrit, urînd o lume care-l ura pe dînsul, în fond slab și deziluzionat de viață. Unul din acei ultimi coborîtori ai familiilor vechi, cari se nasc cu desprețul pe buze, ducînd pare-că pe spetele lor gîrbove de timpuriu povoara traiului de sute de ani al neamului întreg. Un om nenorocit, care n-avea decît doar ambițioasa iubire a Liviii ca să-l sprijine, desprețuit de limfaticul August, care i-a lăsat puterea, fiindcă n-avea pe altul la îndămină. Frate-său mort, femeia lui o curtezană de stradă, moartă-n surgun, acea Iulia, care prefăcuse în desfrînare nesățioasele poște de stăpînire moștenite de la tată-său, nepotu-său Germanicus amărîndu-i zilele cu popularitatea lui crescîndă, trezind poate demonul invidiiei în inima

bătrînului prin neconținutele-i biruinți pe mările Rinului. Pe urmă anii de la sfârșit ai scursului de puteri împărat, otrava lui Pizon, plinsetele teatrale ale Agripinei, toate bănuielele acestea de otrăvire și de omor căzînd asupra casei lui, nevinovată poate. Seian îl trădează, omul acesta de nimic, ridicat așa de sus de dînsul, și această ultimă lovitură de nerecunoștință, amărînd încă acest suflet chinuit de bănuială, îl aruncă pe stîncă de la Capreia, unde — spune-n urmă gura lumii — s-a dus să-și ascundă rușinoasele desfrînări, departe de palatul acesta dărîmat, pe coastele Palatinului, deasupra Velabrului. Și bănuiele de omor planează încă asupra acestei morți triste, în insula stîncoasă și pustie, bătută de valurile albastre ale Tirenienii.

Pe sus trecea podul lui Caligula, fantazie nebunească a împăratului acestuia în glumă, care încetează de a fi copil pentru a fi nebun, duce expediții în bolțile Galiei pentru a culege scoice, și leagă dealurile prin poduri pentru a putea vizita pe sus pe *colegul* său Jupiter de pe Capitoliu, cu care se întrecea din trăsnete. Alte amintiri răspîndite aice: Viteliu fugind lîngă Miliarul Romei, Caligula ucis în criptoporticul casei Liviii de tribunul Chereas, în mijlocul întunerecului, la doi pași de odăile sclavilor.

Aproape și casa Liviii. Sus scările casinului vilei Farnese, de unde, în cerc, toată Roma, de la Coloseu până departe înspre apus, se vede steclind la soare, pierdută într-o atmosferă caldă, care pare că tremură molatec

înaintea ochilor. Din grădini, mirosuri alese alcătuiesc un concert de parfumuri, în care trandafirul dulce dă nota dominantă. Nici o adiere de vînt; toate par înțepenite supt această lumină orbitoare, ce se coboară din ceriul albastru închis, pe care nourași albi se primblă ca niște ștergare de mătasă; glas de păseri pe brazii uriași, ce-și clatină de aripe acele albastrii și fine, cu un tremurat dulce și sunătoriu. Casa Liviii vine în vale; acești baroci de Italiani au găsit cu cale să-i puie-n cap o pălărie de zinc, un coperiș homeric de burlesc pe zidurile acestea milenare, și pare undat de argint topit acest coperemînt, scăldat în lumina de amiază. Scînteii scapără pe colțuri și, jos, zidurile dorm în întunerec. Dacă n-ar fi părții mînjiți de umezeală și coperemîntul căzut, ai crede, că ieri severa și mîndra femeie a lui August a părăsit atriul pustiu. Din atriul pavat cu mozaicele acele splendide ale Romanilor, ai în față trei camere, *tablinum* în mijloc, la dreapta și la stînga alte două odăițe. Toate sînt zugrăvite, și pe alocurea colorile au o precizie și o frăgezime de mierare. Una are festoane de flori, alta stîlpi, o a treia mari place roșii; fresce murale de o valoare capitală se mai cunosc încă pe zidiuri; scene mitologice, Io trîntită la piciorul unui copac, supt paza lui Argus, pe cînd un Hermes supțiratec și rumăn, ca un copil de cor, se arată, altele mai vechi, mai șterse. În față chiar, pictorul a avut ideea curioasă de a zugrăvi o fereastă, pur și simplu o fereastă, rotunzită sus, prin care se vede casa din față, cu slujnice pe balcoane, cu fațadele

străbătute de ferești mărunte și așezate fără regulă. Un tricliniu, cu fresce înfățișînd fructe, la dreapta, și un lung șir de căsuțe mici și strîmte sfîrșesc casa Liviii, în împrejurimile templului lui Iupiter Victor și ale palatului Flavian, cu enorma lui sală împărătească, cu bazilica-i splendidă încă și astăzi. Un englez, îl chiamă Mills mi se pare, l-a prefăcut în parte într-o vilă, și englejii, această nație de turistotomani, ar trebui să-i ridice o statuie.

Napoli

Dincolo de Campagna romana, Apeninii încunjură drumul cu prăpăstioasele lor stînci acoperite cu păduri. La lumina soarelui, vîrfurile și creștetele stau adîncite-n umbră, pe cînd văile, ce le brăzdează cu creștăturile lor paralele, strălucesc aurite de lumină, cu o ușoară ceață violetă ce pare a pluti deasupra copacilor, ca și cum ar fi sufletul fermecat al pădurilor bătrîne. Veșnic, pe întinderi nesfîrșite, aceleași păduri, aceiași munți...

Pe urmă cîmpia, cu umbroase păduri de fagi, legate cu viță de vie horbotată la margini. Soarele apuind pare că aleargă printre trunchiuri, ascunzîndu-se după ele și ieșind iar la lumină. Uneori, cînd trenul merge mai răpede, mărul de aur pare că se sfarmă în bucăți, prelungindu-se, aruncînd șuviți mari de lumină, pe frunzele colbăite.

Și, deodată, la capătul cîmpiii, Napoli.

· · · · ·
E un balamuc, un vuiet fără de nume aici la gară. Într-un colț, niște băieți pîrliți la față, cu șăpci negre de mătasă pe cap, se trîntesc, se alungă, urlă, chiuie, într-un nour de colb, supt ultimele raze ale soarelui apuind. Unul singur are o îmbrăcăminte mai omenească; sînt între dînșii paltoane lungi până la călcăiele goale, care par a scuti pe purtătorul lor de cămeșă și alte accesorii, surtuțe fără de nume și fără de culoare, cămeși indescriptibile. Și toți se uită serios, fără un zîmbet pe față, cu niște ochi mari negri, muiați în cerneală.

Mă sui într-o trăsură. Doi din băieți se pun pe capră, un al treilea s-a prins, Dumnezeu știe cum, în coadă. Strade late, neregulate, cu casele trîntite la întîmplare. Colb și zgomot. Într-o răspîntie, un șarlatan ține lungi discursuri, care trebuie să fie foarte interesante, judecînd după toți ochii aceștia, care se uită țintă la învățatul doftor popular, în jurul trăsureii lui pline de toate leacurile de pe lume. Doi pași mai departe, o ceată de băieți fac echilibristică, suindu-se unul pe spatele altuia pentru a luneca pe urmă în colbul fin și alb, care li slujește de pat toată ziua. O mulțime enormă și gălăgioasă însoțește din urmă și pe de lături un regiment de soldați de linie, amestecînd glasurile cele mai nepotrivite din lume cu sunetul ascuțit al trîmbișilor. La stînga, deodată, un deal se desface, cu niște case mari, galbene, pierdute în vîrf, și de la care pornește un haos de alte zidiri de toate mărimile, albe

la ultimele lumini de apus ale cerului. Pare că de sus un vrăjitor le-a rostogolit pe costișă, unde fiecare s-a oprit la întâmplare. Teatre curioase deschid porțile lor mari deschise, căptușite cu afișe multicolore. *Teatro delle follie*; prin canaturile date într-o parte se văd cîțiva stîlpi întunecați, păreți mînjiți, aparența unui interior de crîsmă, din care ar lipsi numai gărăile pîntecoase. Apoi, în dreapta, în stînga, teatre și iar teatre, toate întunecoase și sordide, cu ușile mari deschise, de pe care afișe rupte spînzură ca niște steaguri ciuruite de gloanțe. Un arsenal negru, de o negreață de lemn plouat și vechi, cu soldați ce păzesc prin îngrădituri, așa că nu se văd decît de la supțiori în sus. Și portul întinde catargele plecate, de care funiile se leagă ușoare și fine, ca niște ațe de paianjen, pe ceriul de sară, albastru deschis, tivit înspre apus cu o dungă violetă întunecat ce se pierde în roșietic, și pe care nouri suptîri, cu desăvîrșire trandafirii, plutesc ca niște eșarpe de mătasă.

Apoi pe strade la deal, pietruite cu lespezi mari rombice, pe care roatele sună sgomotos, mergem fără sfîrșit. Birjarul pare că nu-și știe drumul, și din cînd în cînd îl văd cu fața apoplectică întoarsă spre mine, mormăind numele hotelului: „Belle-vue, Belle-vue“. — Un domn galonat ne scapă; e portarul otelului negăsit, care se suie în capră, lăsînd pe băiatul de acolo să-și urmeze călătoria aninat de coada vehiculului meu. Și ajungem la o căsuță cucuiată pe deal, unde o cocoană grăsulie-mi arată de pe terasă o căpățîină de zahar pierdută

în noaptea stropită cu stele: e Vezuviul. Un panăș de fum plutește veșnic pe vîrf. Lîngă mine, trîntită pe două scaune, o babă englezească visază, ea știe la ce și la cine, și — o mierare! — în salonul din mijloc, alătura cu o scrisoare autentică a lui Garibaldi, o „Revue internationale“ din 1887 doarme lîngă gramatica lui Curtius!!

25 mai

E sărbătoare astăzi: tapete roșii și perdele tivite cu aur acopăr mormintele cele vechi, pe care le poți vedea numai furișîndu-te supt ochii încruntați ai preotului, în mijlocul uimirii credincioșilor, ce privesc cu groază pe apostatii ce nu pleacă genunchiele asupra mozaicelor de porțelană. Toți în haine de sărbătoare, rași, pomadați, corecți; femeile poartă rochii bătătoare la ochi. Prapuri de purpură deschid calea procesiunilor, pe stradele picurate de ceară.

Am văzut un giuvaer de bisericuță vechie, *l'Incoronata*. Te cobori pe scări înnuntru; întunerec și umed, o pivniță, în care măcar nu miroase a tămîie ca aiurea, ci a ceapă. Picturi de Giotto, pierdute sus, într-o galerie, și pe urmă grozave figuri moderne de porțelană colorată.

O porțelană vulgară, cu colorile așa de barbare, încît îți rănesc pare-că ochii, o porțelană industrială și științifică, așa de îndepărtată de statuetele lui Luca dela Robbia, grupul de la

San Domenico¹, sfinți de teracotă, dureroși și rugători, Hristosul sfișiat, cu genunchiele vi-
nete, culcat în groapă.

De pe strada Santa-Lucia, marea se desfășură fără de sfârșit, pierdută în brume ca liliacul, pe care zădarnic cearcă să le pătrundă pîrjolitorul soare de miază-zi; corăbii trec de parte, lăsînd dungii de argint pe ape, luntri negre aleargă gingaș pe valuri, cu pînzele umflate și catargul drept spre ceriu. Pe mal, lazzaronii dorm trîntiți, cu fețele lor pîrlite și simulacre de haină coperindu-le trupurile, în fața mării dumnezeiești, supt soarele potopitor de cald.

Pe deal, la San-Martino. În dreapta, încă odată orașul se desfășură, cu nenumăratele-i copereminte roșii și albe, ca un mozaic neregulat și splendid, ce se ascunde în vale și se cațără de păreții căptușiți cu livezi ai dealurilor. Un semi-cerc, un pătrar de lună, de la palatul Capodimonte pînă departe pe Riviera di Chiaja; plutind deasupra acestei mări de acoperișuri, cupolele rotunde privighază, amestecînd tonurile lor plumburii sau de porțelană tărcată în acest turn al lui Babel de colori. Casele roșii și galbene, bisericile cu turnurile lucitoare, supt soarele acesta fără părechie, plutesc în lumină.

Împreimuită de dînsele. marea, pierdută într-o ceață suptire, cu valurile de un albastru desăvîrșit și catifelat, se leagănă la vînt. Pe întinderea uriașă corăbiile par abia niște

¹ Probabil o amintire greșită. [N. A.]

frunze mari negre nemișcate, și pînzele umflate ale luntrilor zboară ca păseri de omăt pe oglinda de safir a Tirenienii. Și, amenințător, la o parte, Vezuviul întinde coastele-i coperte cu vii, avînd în vîrf veșnicu-i șfichiu de fum, care, izvorînd din gura colosului, se răsfață colo sus dintr-un nouraș alb și scărmănat. Alte dealuri, munții depărtați, pierduți cu toții într-o ceață de poveste, albastră și limpede.

San-Martino e închis, tot așa și Muzeul de acolo... e groaznica lor duminică. Lîngă o dughieniță plină cu șipuri de licoare de-a călugărilor, o crîsmă singură poștește cu ușa deschisă musafirii. Un băiețandru oacheș soarbe dintr-un păhar pe jumătate deșert, lîngă o garafă simțitor scăzută, și, la o masă murdară, în fața lui, o adorabilă copilă bălaie, cu profilul de Rubens, îi rîde în ochi, provocător și murdar.

26 mai

Pausilipul, vechia curmătoare de necazuri a lui Maecenas, se desfășură, pe dealuri de lut, îmbrăcate cu livezi. Cîte o peșteră se înfundă fără de sfîrșit, deschizînd veșnic gura-i de întunec, pe alocurea, petece albastre de mare se ivesc pe după crengi. Un miros de *drobițe* plutește în văzduhul străbătut uneori de mirosul sălcii al mării, adus de adierea vîntului, pe aripile lui răpăzi...

Pozzuoli își răsfiră casele, chiar lângă țärm, tivit cu dunga îngustă a drumului colbăit. E iarăși sărbătoare, se vede. O muică militară bate din talgere pe o piață, marinari de toate neamurile mănîncă cireșe însemnate de muște, și, în jurul unei fîntîni pretențioase, care varsă apa pe stradă, copii se trîntesc în glod. Coloanele templului lui Serapis se väd înnegrite și mîncate de scoici, și sus, la Solfatara, bolnavi merg să se otrăvească cu mirosul groaznic ce țîșnește de acolo din pămînt, cu un zgomot asurzitor. Un principe napolitan, cîrmuziu la față, cu ochi negri, în friguri, cutreieră cu pași nesiguri aleile.

27 mai

Azi trebuie să merg la Vezuviu. Mă scol dez de dimineață, pe la vreo 5, cînd ceriul albastru deschis are limpezeala unor ochi de copil care se trezește. Lume enormă pe strade: omnibusuri fără de număr. Zgomot pe trotoare. Până și lazzaronii de la port sînt treji și trîntiți pe pietre; cu fața spre soare-răsare, așteaptă să adoarmă din nou aici, pe mal, unde numai soarele le pare destul de cald și somnul dulce.

Printr-un haos de case, prin coclaure de uliți fără de sfîrșit, până la piața Marinei. Aceeași mare pierdută în brume, pe care leneș se poartă aripile de omăt ale luntrilor pierdute, *Lanterna* dominînd întinderea cu sulu-i trandafiriu. Pe urmă Resina, unde sumedenie de oameni mă înconjură, propuindu-mi suirea

Vezuviului, în toate limbile, cu glasurile cele mai felurite. Unul are mutra desăvîrșită a italianului: oacheș, ochii negri și vii, pălăria pe ceafă, un om pe care n-aș vrea să-l întîlnesc într-o pădure unde am fi singuri amîndoi, altul ras corect ca un englez, cu două favorite, atîrnînd deplorabil pe fața-i stropită de pistruie roșietice. Și mergem înainte, cu doi cai, cari la fiecare mișcare se pălesc unul de altul, pentru a sări imediat în sus, indignați . . .

Vii și iar vii, pe haragi lungi, cu vițele așezate de-a curmezișul. Din loc în loc cîte un cireș cu fructe roșietice ori un *moșmol* cu frunze lucitoare. *Drobițe* mărginesc drumul cu horbota lor aurie, vărsînd miros nepomenit de dulce în văzduh. Și de ce mergem, făcînd brîie în jurul muntelui, Napoli se desfășoară colo în vale și marea albastră și înălțimile transparente ale Ischiii.

Deodată verdeața încetează. Pe cînd în dreapta viile mai cresc încă, pe această țărănească cenușie de lavă pisată, în stînga, lostopanele negre singure arată la soare cîmpiile lor nefirșite, care par brăzdate de o mîină nevăzută, samănă cu o mare înțepenită, închiegată în mijlocul unei furtune uriașe, o mare de iad, cu apa cătrănie. Pe alocurea lava se înfățișează ca niște trunchiuri noduroase și uscate, culcate de veacuri, aici, în praful vînat și adînc, de o adîncime așa de mare, că picioarele-ți dispar literalmente supt aceste grămezi enorme de cenușă caldă. Și mă uit cu jale da drumul englezului Cook, frumos și neted ca-n palmă, pe

care missele cu dinți lungi se primblă în vagonete.

Și, deodată, n-am mai văzut nici marea albastră, smălțată de albele aripi de pînză ale luntrilor, nici orașul întins supt picioarele mele, în chip de triunghi urieș, pe malurile mării, până pe depărtatele cîmpii. M-am întors, mort de oboseală, pe spinarea ghizilor, pe cînd colo sus, fumul veșnic al vulcanului părea că-și bate joc de jalnica mea întîmplare.

28 mai

Prin Vomero, la muntele Camaldulilor. E amiazi. Supt căldura amețitoare, nici o șoaptă prin frunziș, nici un tremurat de aripe în pădurea de lîngă sat, un sat, care samănă foarte bine cu o mahala de oraș mare. Strade pavate, plăci de marmură în răspîntii, o dughiană de pălărier, cu cîteva hornuri la fereastă. Pădurea e rară; molifți înalți ridică sus stogul lor de frunze ascuțite și fine, de un verde albăstriu. Drumul merge pe o muchie, de pe care ochiul pătrunde în tot acest întins defileu de copaci suptiratici. Din loc în loc, cîte-un măgar, un măgar cuminte, tremurînd din urechi la soare, niște urechi fantastice pe acest trup gracil și slab. Deasupra, pe cei doi desagi, ce atîrnă de-o parte și de alta a răbdătorului dobitoc, pînă la pîntece, vreun moșneag cu șapca neagră și obrazul ras și dubit la soare, ori cîte-o napolitană cu pălăria de paie plecată înainte, umbrindu-i fața, mai totdeauna bătrînă și sar-

bădă. Se pierd pe cărare, și drumu-i așa de uscat încît multă vreme încă răsună pocnitul copitelor, ritmat și leneș. La o răspîntie, în marginea unei alte păduri, un șir întreg de măgari ni iese înainte, serioși toți și de o lene nepomenită în toate mișcările lor, ducînd pe spinare niște enorme grămezi de vreascuri, cari-i fac să samene cu niște arici fantastici, cu urechile lungi și coada supțire. Departe tocmai, doi flăcăi bronzăți la față, cu cămeșa albastră căscată pe piept, îi urmăresc cu ochii, țipînd ceva în limba lor așa de tare și aprins, încît socoți cuțitele aproape de-a ieși din teacă.

Ne-am oprit înaintea unei osterii. De-o bucată de vreme, doi copii ne urmăresc, un băiat și o fată. El e îmbrăcat ca toți țărani de pe aici, ea poartă pe un trupușor de gîndac o rochie de lînă târcată, ale căreia colori vii se potrivesc de minune cu obrazu-i de țigăncușă, lucind la soare. Ne duc la mănăstire, unde femeile n-au voie să intre, Dumnezeu știe de ce. O poartă mare zăvornică, înaintea căreia un om se odihnește . . . de prea multă odihnă, una din acele fețe de țărani napolitani, indiferente și adormite. Sună dintr-un clopot ruginit, și la o ferestruică, deasupra, un călugăr iese cu capul pentru a-și observa musafirul. Se vede că mutra mea-l asigură, de vreme ce îndată după aceea aud sulul de fier lunecînd cu zgomot în verigi și-l văd înainte-mi, un moșneag alb ca omătul, cu ochii buni, îmbrăcat într-o rasă de postav alb, încins cu o frînghie. Mă primește zîbind și iar zîbind mă poartă prin

coridoare lungi de mănăstire cu colonete albe și inscripții latinești. La stînga, o ușă, care duce la un cîmp de grîu aproape copt, cu spicele grele, făcînd paiele să atîrne în jos, și la o bisericuță cucuiată pe un deluleț, îmbrăcat cu trifoii trandafiriu și *drobițe* aurii și aromite; apoi, pe niște portițe, la o cărare strîmtă, mărgenită cu viță de vie verde deschis, tăind în curmeziș cenușiul negricios al haragilor de plop. La capăt, o terasă vechie, încunjurată cu lespezi, avînd în dos o bancă cu mai multe despărțituri, care pare furată dintr-un amfiteatru antic.

E cea mai frumoasă vedere din tot ținutul. La dreapta, pădurile se țin lanț, și privirea, lunecînd pe trunchiurile umbrite, se oprește numai la tăpșanele de iarbă lungă și mătăsoasă, presărată cu mierea-ursului vînată și nalbă galbănă. În față, marea, așa de albastră că se întrece cu cerul, care, el, sus, pare o mare de lumină, un ocean de safir topit, de o strălucire orbitoare. Insulele o pătează: Nisida în față, pe stînci negre, țîșnită din mare, prin puterile cele ascunse, care clocotesc aici supt coaja de cenușă vulcanică, des scuturată de cutremure. Alt foc decît al soarelui se ascunde acolo jos, urmînd lucrarea-i tainică și necurmată și ridicînd din vreme în vreme acoperișul acesta șubred ca pe o jucărie. Insulele apar și dispar ca într-o feerie, la porunca întunecatului Hephaios, care-și fierbe lava în căldările de supt pămînt, șiroaiele de lavă se revarsă peste cîmpii, și orașe întregi se îngroapă, cu oameni cu tot, supt potopul cenușii calde

a vulcanului. E aici aproape uriașul cel rău, Vezuviul, depănînd pe crater sulu-i de fum, ce se răsfiră-n nouri, și, văzut așa de liniștit, îți pare un munte ca toți ceilalți, căruia fumul ce revarsă îi dă o frumuseță mai mult și care, de-ar fi mai mic, ar sămăna cu solfatară de la Pozzuoli, dealul acela încrustat cu cristale de pucioasă, care par un omăt de aur palid. Și, mai jos, dinspre Resina, Herculanium doarme de veacuri, mai încolo Stabiae și dincoace ruinele ieșite la lumină ale Pompeii, toate adormite în spasmele durerii, supt capacul de cenușă întărită și împietrită, ce le slujește drept sicriu. Deasupra orașelor moarte, via crește acuma și iarba verde, ca și cum nimic nu s-ar fi întîmplat, morții n-ar dormi jos, strîmbați de ultimele dureri, nici Vezuviul n-ar amenința din față. Veșnica nelogică a naturei, cea mai sîngeroasă dezmințire a copilăreștilor pretenții, pe care omul, acest „mușchi”¹ crescut pe fața pămîntului, le ridică asupra mamei lui vitrege, enormei naturi, inconștientă și fără țință. Și aș vrea să văd pe Leon al XIII-lea predicînd bunătatea fără de sfîrșit a Proniilor cerești, pe cadavrele împietrite ale celor trei orașe.

În stînga, Napoli, prelungit prin dunga trandafirică a Sorrentului și Castellamarei, departe Ischia pierdută în brumă, în față cu stîncoasa Capri. — „Trebuie să mai stai, îmi spune călugărul, la asfințitul soarelui e mai frumos, se duce bruma . . .”.

¹ Expresia e a lui Taine [N.A.]

Îi mulțămesc și mă întorc spre poartă, urmărit de glasul bătrînului, care-mi spune ticăloșia traiului lor, cum li s-a vîndut mănăstirea, lăsîndu-i pe stradă, *messo sulla strada, signore, poveri vecchi*... Și mă întrebă iar, cu ochii lui cei cuminți, de nu-s napolitan.

Mă simt măgulit în știința mea de poliglot și-i răspund, cu cea mai mare seriozitate posibilă, că nu, napolitan nu-s, dar Roman, venit aici cu afaceri. Bietul moșneag mă crede și-mi spune că sînt și la dînșii în mănăstire romani, „frați de-ai dumitale, de'vostri fratelli“, închi-zîndu-mi ușa.

La întors, aceiași măgari liniștiți, același sat modern, ba, mai mult, același moșneag cu pleoapele roșii, dormind pe o piatră, în umbră, lîngă o exploatație de pucioasă, cu emanații nesănătoase.

28 mai

Pompeii e dezgropat întreg aproape. Un tîrg întreg de ruine, care pare ars ieri de focul Vezuviului. Stradele se înșiră printre case acuma, ca și cu aproape 2 000 de ani în urmă, cu lespezi groase plumburii, prin mijlocul cărora pietre mai ridicate ajută să treci de la o parte a drumului la alta. Casele sînt deșerte acuma; făcătorii de săpături au găsit cu cale să le curățe de toate mobilele pentru a le duce la Napoli și n-au lăsat aici decît părății goi, acoperiți încă de fresce splendide. E o pictură deosebită, pictura aceasta murală a Romani-

lor, sămănînd pare-că în îngrijirea stînga-ce a conturilor cu aceea a prerafaeliților, dar cu mai puțin ieratism, mai multă libertate și uneori un realism pronunțat. Sînt fructe minunate, prin aceste *triclinii* vechi, fructe cu toată frăgezimea lor de viață vegetală, zugrăvite de maiestri obscuri și necunoscuți. Arabescurile antearabe ar putea rivaliza cu cele din Alhambra ori din întunecatele palate ale Marocului. Cînd am fost în vechiul oraș, în colțul unde se mai fac săpăturile, lucrătorii scosese de supt cenușă o casă cu trei rînduri, pe ai căreia păreți niște coccostîrci pe fund negru erau zugrăviți cu o dibăcie, la care pictura a ajuns tîrziu numai după învierea ei. Am văzut pe urmă frescele de la muzeul din Napoli — *affreschi pompeiani* — care țin vreo șapte săli, și aici frumuseța și plenitudinea zugrăvelii sînt uneori cu desăvîrșire de mierare. Sînt între ele cadre mari: un Herakles cu Omphale ori un Perseu liberînd pe Andromeda, dintre cele mai bune. Trupurile sînt cu mîină sigură delinuate pe părete, culoarea, în care un galbăn roșietic special domină, e încă proaspătă. Aceeași îngrijire pentru detaliul anatomic bine observat și înfățișat, aceeași viață a cărnurilor goale și coapte la soare. Ieratismul de forme, rigiditatea tipicală a conturilor se găsesc numai în mormintele de la Capua și Paestum, unde s-a descoperit prețioasa frescă a războinicilor Samniți. Și dacă pictorii italieni au precursori între necunoscuții zugravi de case ai orașului de provincie Pompeii, același lucru și cu peisagiștii

flamanzi. Cîteva zeci de peisage, din Pompei, Herculenum și Stabiae, se desfac pe tencuiala pãreșilor, unele în medalioane, cîte patru de tablou, altele separate. Fașade de temple, case rãzleșe, capete de cîmpie, în acea luminã, care deseori se întilnește în tablourile lui Claude Lorrain, mai asemãnãtoare cu acestea încă prin ruinele antice presãrate în verdeașta cîmpiilor ori umbroaselor pãduri. Scene realiste apoi: femei gãtindu-se înaintea oglinzilor de bronz sãpat, cu fașa lustruitã, luînd boiele din vazele pãstrate încă, una zugrãvind cu modelul pus înainte, apoi scene din *forum*, negustorii și procese între coloanele strãlucitoare de luminã...

Sculptura se simte și ea de această tendinșã generalã cãtre realism, care dominã prin ultimele timpuri ale imperiului; pe lîngã nenumãratele statui de divinitãși, portretele cãlãri ale lui Nonius Balbus și fiului sãu, foarte exact reproduse dupã naturã, cu toate zbîrciturile bãtrînului, cu toatã elasticitatea de carne și gracilitatea de contururi a tînãrului. O grupã de toatã nostimada duce pînã la capãt această tendinșã de a ciopli în marmurã lucrurile vãzute; un țãran gol, cu o legãturã numai la mijloc, gãtește un porc, rãzîndu-l, pe cînd fecioru-sãu, un bãiat de vreo doisprezece ani, grãmãdește vreascuri supt cãldare. Ți se pare, cã acest grup a fost sãpat în veacul al XIX-lea, și nu cu atîtea veacuri înainte.

Casele sînt aproape toate cu un lux de bun gust clãdite. Împãrșirea e mai pretutindeni ca în casa lui Pansa, cea mai regulat ziditã din

toate. Printr-un vestibul strîmt, cu podeaua de mozaic, intri în *atrium*, deasupra căruia, prin deschizătura luminoasă a *compluviului*, apa curge în *impluvium*. În dreapta și în stînga, camere de oaspeți, mari cît niște saltare de scrin, în față, după un alt șir de odăi, stîlpii peristilului, continuați cu oecus și uneori cu grădina de fructe. Sînt împodobite cu coloane colorate sau îmbrăcate cu stuc, cu tablouri murale, cu pavage de mozaic, care nu cedează, desigur, celor mai frumoase mozaice creștine, acelu de la Santa-Maria Maggiore, de pildă, ori de la Santa-Pudenziana. Mozaicul joacă un rol covîrșitor în casele acestea și, mai pretutindeni, tablourile alcătuite din pietre sînt mai realiste decît celelalte. La intrare, cîte un urs, cîte o mască, ori vreun cîine încruntat; în interior, adevărate covoare de mozaic, precum splendida bătălie de la Issus, găsită la 1831, cu biga minunată a lui Darius în față.

Toate sînt boite dinspre stradă cu roșu ori alte colori mai întunecate, arătînd trecătorilor un zid închis, străbătut de ferești rare și înguste. Cîte un balcon se întindea în afară uneori; unul se mai cunoaște și azi. Dughienile de vin sînt mai numeroase decît toate celelalte, cu urnele înfipite-n piatra care formează un unghi drept. Din loc în loc, cîte-o „*osteria*“, cum îi zic ghizii, cu fresce de oameni cinstindu-se, ori desigur, vreo bărbierie, cu firide pentru sopoane și dresuri, cu scaun de piatră pentru clienți, cari ascultau, cîtă vreme industriașul îi curăția de podoaba capului ori a bărbii, nenumăratele *potins*, ce se debitau la Ro-

mani în dughienile *tonsorilor*. Dincoace, morarul măcina grăunțele în morile de piatră, mai departe togele se spălau de *fullones*, oameni înstăriți aici, de vreme ce ridicau o statuie Eumahiii, *denariis propriis* și nu *pecunia publica*. În mijloc — forul întinde coloanele-i dărîmate, presărat cu pedestale, supt templele lui Iupiter și Apollon, care-l privighiază, lîngă bazilică, ce dă în strada marină. Pe urmă cele două teatre la o parte, mai încolo amfiteatrul de pe deal, termele, păstrate minunat de bine, cu stucul încă pe păreți, conductele de plumb neatînse și băncile de bronz ale lui Vacula la locul lor.

Un singur lucru lipsește: oamenii; ba nu. Sînt, ce-i dreptul, vreo zece la muzeu, în toate posturile posibile, înlemniți de agonie, îngropați în cenușa vulcanului. Și el, Vezuviul, se profilează pe ceriul albastru ca un munișor de mîna a doua, deșirînd veșnic șfichiu-i de fum, pe cînd urechielnița întinde frunze la soare, șopîrlele de ruine se întind pe pietre, cu ochii lor de candelă, și cazmaua săpătorilor sună pe lavă.

Sara

Vezuviul e neliniștit. Fumul alb a dispărut; e întunecat acuma, și, ca și cel de la jărtfa lui Cain, se tîrie spre pămînt, amenințător, tot în direcția Pompeii. De pe gură, sus, cite un

glob de foc se ridică, pentru a se coborî iarăși, ca o candelă ce se stinge. De n-ar fi mișcarea aceasta ritmată, ai crede că luna se ivește, roșie și sîngerată, ca toamna pe brumă, deasupra vulcanului. E lava, care forfotește în fund, în căldările cele veșnice. Din cînd în cînd mă-rul de sînge zvîrle scînteii, ce se pierd pe coaste, înspre Castellamare.

Și marea-i liniștită, cenușie în noapte, cu stafii de corăbii, ce o despică a lene. Ținte de aur pe covorul de safir al ceriului. Un glas cîntă pierdut, nu se știe unde, și, colo, pe dealuri, lumini se aprind ca alte stele, mai jos, neregulate și rare. Zgomotul cetății sună departe . . .⁶

(1895)

*Cose di Venezia*¹

Dimineață de duminică. Lumea se trezește mai tîrziu. În acea comunitate care se întinde de la o lature a strădiței sau canalului la alta, apare întăi la o fereastă, instalîndu-se pentru mai multe ore, o pisică albă, indiferentă pentru nimicurile veacului. Apoi un student cu ochelari contra soarelui — sunt negri și galbeni, odioși! — își prinde pacheștile în balconaș.

¹ *Momente din Veneția* (it.) [N. ed.]

Anume capete de păr des negru, creț, nu-și fac încă apariția. Jos, un domn cu pălăria de paie, mătură. Băbușca, mică aproape cît un ghem, se coboară de la rîndul al treilea unde cultivă stăruiitor în balconașe trei mușcate, și-și prezintă prinosul de rămășițe ale gospodăriei. Funcționarul chibzuieste că așa ceva nu se aruncă în canal și, deschizînd cu atenție capacul cutiei de fier din colțul „Fundamentelor Morosini della Regina“, adună acest depozit lîngă altele pentru o descărcare aiurea. Aviz edililor bucureșteni.

La dreapta, o mîină aproape nevăzută curăță balconul, și cine face acest oficiu trece într-o mișcare grațioasă.

Aici orice act al vieții, și cel mai umil, face tablou. Jos o sprintenă făptură, ale cării mînici de stofă suptire, roză, par niște aripi, atinge abia greoaia ușă de cetate, și iată alt fluture apare, în albastru, cu aceeași pălăriuță pe căpușor, și într-un tremurat de colori părechea aproape aeriană zboară peste pod ca să meargă la un atelier de croitorie.

Cu un fiaschetto² înfășurat în paie o siluetă înaltă trece cu atîtea mișcări delicate ale corpului fragil pe care se mișcă în cochetării de pasăre capul frumos cu conciu roman, încît ar putea lua lecții o dănțuitoare.

Merge să-și facă provizie de vin.

Pe cînd jos, luntre grele duc proza de toate zilele, pisica albă se primblă filosofic pe balconul care-i aparține, iar, în altul, o siluetă

² *butelcuță* (it.) [N. ed.]

întru toate asemenea cu cealaltă, pare o damă de la 1 300 care între crenele își așteaptă cavalerul.

O răsfirare de obloane vechi. Mîni cu lungi degete suptîri care așează o floare. Un cap pletos care se înfundă în mirosul plantei. Un stor roșu care se lasă până aproape de dînsa. Tabloul e fixat pe azi.

Din mii de acestea se face Veneția neimitabilă.⁷

(1922)

Note venețiene: Torcello

Cine vrea să înțeleagă Veneția, „Venețiile“, cum se zicea odinioară, trebuie să plece de la Torcello.

La prima înfățișare, pentru o populație de abia cîteva sute de oameni, vieri, cultivatori de zarzavaturi, pescari și luntrași, un mal mărginit cu haracii viței, cîteva crescătorii de găini, de rațe și de iepuri de casă, cărora li se consacră în apropiere un institut special de cercetări, cîteva case prin ferestrele cărora se văd scînteind vechile arămuri de bucătărie, pe cînd vreascurile umede fumegă pe căminul de modă veche. În față, canalul, dincolo de care se văd ușoare neguri pînă la pămîntul care mi-jește în fund cu altă părăsire și altă sărăcie.

Taina e însă la capăt, în cuprinsul larg al unei piețe unde nu se mai adună și nu se va mai aduna niciodată „poporul“, unde nu vor mai porunci șefii lui autonomi, unde nu vor mai fi judecățile și nu se vor mai împărți poruncile, turiștii, aduși în grupuri ca să plece tot așa de ignoranți ca la sosire, fiind aici singurii oaspeți.

Revăd acest loc de scumpe memorii și de sacră reculegere a doua zi după un congres de studii bizantine, care, între splendorile bogate, de o tehnică perfectă, ca pentru o republică înfloritoare și un împărat de lume, de la San-Marco și de la Ravenna, ar fi putut să poposească aici pentru a vedea, pe de o parte, începuturile bizantine pe pământ italian și, pe de alta, transpunerea acestor reglementări de artă în naive și profund sincere, deci pentru noi adânc mișcătoare, înseilări de folclor, nu fără amestecul uneori al marii tehnice înseși, care înjgheabă pe aceste ziduri de basilică aproape rurală marile figuri ale închinării orientale.

Să înlăturăm ceea ce s-a curățat, netezit, lins și adaus de restauratorii a căror eră se pare că nu s-a închis cu totul în Italia. În basilică se ciocănește și se lustruiește; alături, la Santa Fosca, lucrul s-a și isprăvit și, în locul vechilor pietre, e acuma un pavaj de ief-ten ciment roșu ca la orice berărie.

Dar în bisericuța legată de lăcașul cel mare printr-un peristil cu delicate coloane de *chios-tro*, cam așa cum s-au adaus în cazul, unic la noi, de la Bălteni lângă București, se recu-

noaște ordonanța interioară căreia-i corespund afară capacele suprapuse ale unui fel stîngaci de a realiza bolta: două semicercuri de ambele laturi înlocuesc ceea ce la noi se face, mult mai elegant, prin ceea ce francezii numesc „trompes d'angle“. Încolo goliciunea cea mai bine lustruită, izgonind și cea din urmă umbră tremurătoare ce s-ar fi putut ascunde în colțuri nemăturate și nescuturate. Dacă n-ar fi sfințenia locului, s-ar putea danța la accentele unui „jazz“.

Dar nici o reparație restauratoare nu va putea să înlăture scînteierea strălucită a mozaicului pe fond de aur al basilicei. Judecata cea de pe urmă e pe perețele dinăuntru, unde era odată ușa de intrare, pe cînd la noi aceste scene, în așa de puțin și de țărănește umil, se văd pe partea exterioară a acestui părete.

E aici o rînduire iconografică de un caracter unic. Povestea e rînduită după un tipic pierdut, sau după fantezia unei minți proaspete, capabile de o continuă creațiune. Ce nu se află aici, din Vechiul și din Noul Testament, în jurul lui Isus marele și ultimul judecător! Voinici îngeri cam greoi, cu fața rotundă, lătareș senină și aproape surîzătoare, trupuri goale care așteaptă biciul ispășirilor fără sfîrșit, scăfirlii care fac temelia însăși a acestor desfășurări în mai multe registre, un realist Sfînt Petru care, ingenunchind, își îndeplinește și el rolul în această tragedie a sufletelor chemate la marea alegere. Fiecare figură, fiecare atitudine merită o cercetare deosebită: nu e una care să nu adauge ceva nou la acea

istorie a tipurilor care și-a căpătat un așa de mare rol în istoria artei.

Întoarce-te acum în cealaltă parte, spre cele trei abside de o atît de pur bizantină alcătuire pe care e pe cale să o strice acuma, într-un brutal conflict de linii, șirul de trepte, culese nu știu unde, care duce la scaunul episcopal de piatră dură în care tradiția populară vedea însuși tronul lui Attila, iar turiștii prilejul de a se încorpora, așezîndu-se pe dînsul, dezvoltării unei depărtate istorii.

Te vei găsi întîi în fața celei mai extraordinare figuri a Maicii Domnului.

Ea se desfășură, se înalță, plutește pe toată întinderea puternicei bolți. Lunga haină de întunerec adaugă la proporțiile uriașe. Mărunt, capul cuprins în vâlul de același mister are în severitatea ochilor puternic sprîncenați o extraordinară putere de impresie.

În dreapta, Isus, — nu fără oarecare similitudine cu acela care domină, ieșit din vreun adaus cu caracter popular, în mijlocul solemnilor apostoli în chiar principala boltă a basilicii marciene — are aceeași blajină înfățișare ca și în scena Județului. Aici a intervenit iarăși, cu lipsa-i de proporție și de măsură, dar cu spontaneitatea-i vie, cu tendința-i de a se apropia de orice suflet, traducerea în acea latinătate populară care începe aici, în veacul al XI-lea — poate și mai veche —, ca să ajungă, după multe alte împrumuturi din Constantinopol, la Duccio, la Cimabue și la Giotto.

Bizanțul inițial e, de altfel, și aiurea, în micul Muzeu ce dă figurile aspru modelate ale unei *palla* de metal, umilă corespunzătoare a celei de la San Marco, și prapurul, datat din a doua jumătate a secolului al XIV-lea, în care, Sfânta Fosca răsărind lângă Maica Domnului, felul de lucru, cu fir de argint pe mătasă și cu figurile schițate cu condeiul pe vechiul fond, par a fi numai continuarea unor obiceiuri de rit care trăiesc și pînă astăzi la noi.

O încercare de întoarcere în trecut

O înviere a secolului al XVIII-lea se încearcă în cele trei rînduri de înalte camere luminoase, de o așa de armonioasă împărțire, cu săli de recepții de care ar fi putut fi gelos Ludovic al XIV-lea, ale Palatului Rezzonico.

Frescele lui Tiepolo, de o nesfîrșită îmbielșugare în răspîndirea unor alegorii cărora știe să le dea vieață și mișcare, pe urmele înaintașilor, tot așa de meșteri în umplerea spațiilor, de la sfîrșitul secolului al XVI-lea, sunt pretutindeni pe plafoane, unele extraordinar de vii în colorii, altele de o tehnică nouă și curioasă, revărsîndu-se și pe ziduri. O altă frescă acopere încă păriletele din fund al unei încăperi de dormit: acolo, secolul al XVIII-lea a ieșit din abstracțiile franceze și-și caută subiectul în chiar vieața de toate zilele, prinsă aici în petrecerile, în *mummeriile* sale, care conti-

nuau, rafinându-se, în ciuda decăderii politice a Republicii, căci societatea rămânea deosebit de vie și trăia în nestrămutata credință că nimic n-ar putea să dărime așezămîntul, respectat pînă atunci de o lume întreagă, al strămoșilor.

Căci e vremea lui Guardi și a lui Longhi. Pe cînd Canaletto se oprește asupra monumentelor înseși, văzute într-o atmosferă de convenție, astrală, lunară, fără nici un efect de culoare, fără nici un simț al luminii, oamenii ne jucînd nici un rol și vieța mărunță a cartierelor îngrămădite nefiind vrednică de maestrul frontoanelor și fațadelor, aceștia alți distrează și înveslesc. Longhi e corespunzătorul lui Goldoni; unul pare făcut pentru celălalt; ei se întregesc astfel. Nu se poate o mai bună ilustrație pentru poetul comic decît a acestui glumeț al pensulei. Aș zice chiar că această adăugire e o necesitate.

Revăd scenele de interior care rîd grațios asupra amănuntelor, sprinten sau umil umane, ale unei atît de ușuratece și de simpatice societăți care continua să se hrănească din colonii. Cutare pînză slăbuță prezintă o masă de mulți oaspeți, cari nu se gîndesc decît la fericitul seceriș al ceasului care trece.

Cînd e vorba însă de viața celor cîteva mii de sus, aici e o grijă deosebită de o înaltă cuviință, de o nobilă demnitate. Comedia e pentru vulg — se mai reprezintă, ziua, pentru popor, *Baruffe chiozzote* a lui Goldoni, — și acea glumă de caricaturi umane, amintind pe flamanzi și olandezi, tot așa. E stilul Rosalbei

Carriera cu fețe și veșminte care par petale de floare. Chiar când Tiepolo își înfățișează soția cu tîmplele înălbite ușor de subț căița brodată, el nu uită să adauge figurii de o atît de autentic venețiană seninătate, puțintel melancolică, parcă ar fi întrupat amintirile, tot ce avea ea ca pietre scumpe la gît, la braț și degete, haina întunecată desfăcîndu-se maiestoașă în contrast cu atîta spumă de horbote, acoperind ceea ce a fost odată înflorirea triumfătoare a sînului.

Costumul larg, măreț, de paradă orientală al veacurilor de cea mai mare prosperitate s-a dus. Lumea se întoarce la haina strîmtă a evului mediu, dar ea nu prinde de-aproape trupul, ci filfiie într-o spumă de dantele, într-o fluturare de mătăsuri, într-o coajă de catifea, aurul răsfățîndu-se în ramuri, florile stropind vestele. În marea feerie a unei epoce care nu știe ce o așteaptă, revoluții, cuceriri și tiranii, aducînd spaima în mijlocul acestor răsfățați ai unui lux mergînd pînă la copilărie, vor veni asprii oameni cu părul tuns, cu hainele strînse și șterse, cu mersul grosolan și amenințător.

Se vor goli încetul pe încetul palatele care pînă atunci sunt încă pline de mișcare și de bucurie. Se vor întuneca oglinzile, astăzi atît de pătate, în care cîndva s-a răsfrînt atîta frumuseță și atîta cochetărie. Și se vor închide în dulapuri, căci nu mai e cu ce să se deie ospețele, acele porțelane a căror înfățișare formează astăzi partea cea mai bogată și mai atrăgătoare a acestei expoziții.

Ce nu este aici! O parte străină, exotică, foarte dibaci imitată: vase de China în vremea când Extremul-Orient începe să intereseze, să atragă și să fie imitat — și aici e o cămaruță chineză. Se imită produsele saxone și vieneze, de oameni veniți din afară, lucrând cu privilegiul. Catalogul ilustrat, *La porcellana di Venezia e delle Nove*, dă momentul când se începe și aici arta cea nouă. Tot felul de desemnuri cu flori, unele din ele apropiindu-se chiar de stilurile artei noastre populare, cu o singură virgulă multicoloră în mijloc, nu se deosebesc de ceea ce s-a iscodit, după vechi modele din evul mediu, în lumea germanică. Dar cu un Vezzi, apoi cu Geminiano Cozzi, asociatul „Nemților“, care isprăvește liberându-se de dînșii, vine o artă decorativă care se apleacă spre dorințele populației și ține samă de nevoile și mijloacele ei ca și în alte privinți; totul, chiar când vine de la popor, se preface după acest mare mediu colectiv în care s-a topit atîta aristocrație a singelui și atîta educație a vieții istorice.

Acești clienți vreau mărunte lucruri gentile. Dar la poporul care a dat în veacurile al XVI-lea și al XVII-lea atîtea peisagii, atîtea iesle și atîtea Patimi ale Domnului, cu un mișcător patetism țărănesc sau cu o duioșie plebee, *o adevărată nouă ramură a sculpturii în mic, în modest și sărac se adaugă atunci*. E reprezentată de fabrica *delle Nove*. Ca și marea sculptură de catedrală, ea place, dar și învață în același timp. E și, uneori, o caricatură care înveselește și, altă dată, o galerie etnografică,

o prezentare de curiozități naționale, o exemplificare de costume.

Sunt copilași, adevărați amorini, în acel port al secolului al XVIII-lea care le șede mai bine decît oamenilor în vîrstă: unul, sprijinit de „camarazi“ tot așa de fragezi, are beret ducal și hlamidă, și un îmblînzit leu al Sfîntului Marcu cască spre dînsul. Femeia de la țară cu găina în poală oferă cu gestul grațios al unei doamne mari oul pe care vrea să-l vîndă. Alta netezește pe copilul care vine cu fructe. Țărani de fantazie sunt tot așa de cocheți. Și țărani aceștia, cari rîd, cîntă și joacă, vin toți din *Pastor fido*, dar au hazul care lipsește sentimentalității fără sînge din literatura curentă. Nu lipsesc declarațiile de iubire subt copacul bătrîn, slujnicuțele sprintene, care par a veni din Goldoni.

Din lumea orășenească vin părechile ce cîntă din gură și din teorbă înaintea ferestrelor unui palat nevăzut, membrii vechii arlechinade, grupurile mascate. Tot felul de oaste apare și ea pe farfurii.

Dar iată o lume apropiată de noi sau chiar a noastră. Un tînăr turc cu turban și haină stropită cu floricele se îndoiaie de șale. Un deplin cunoscător al Orientului a putut reda singur așa de bine femeile, cu văluri și fără, cu lungile rochii vărgate de la numărul 124. Toată această societate orientală, care e așa de familiară prin comerț venețienilor, apare cu eunucii negri în pantaloni înfoiați ca niște plapome, cu cîzlar-agale grași, purtînd pe cap pălăria lor cilindrică, cu derviși purtînd tiare.

Și un Domn tânăr, bărbos, al nostru, își arată, încins cu galben peste un caftan ușor înflorit, calpacul alb de cacom, avînd fundul roșu.

Dar această tovărășie așa de variată și de interesantă n-a perit. Ea se continuă prin toată lumea care iese din stradelele înguste, care se mlădiază pe șerpuirea plină de surprinderi a Merceriei, care călătorește pe *vaporetti*. Aceleași tipuri se moștenesc din generație în generație: își trec înainte, în hainele vremii noastre, dogi și proveditori, căpitani ai mării, generali, ostași. Cînd e un călugăr, o călugăriță, nu vezi măcar în costum vreo schimbare. În ce e pe ziduri, pe pînză, în marmoră și porțelan recunoști pe aceia cari ți-au trecut subt ochi și cari te aștepată afară, iar cei pe cari-i întîlnești par să se fi coborît din tablouri, să fie chiar însuflețirea medalioanelor și statuilor. Și la toți, din cauza legăturilor știute și neștiute, din cauza acestui mediu de superioară și generală artă, e ceva dintr-o distincție supremă, care se manifestă în atitudine, în gest, în cuvînt, toate de o așa de armonioasă cuviință. Băiețanul care vislește în luntrea ce duce provizii are toată mîndria și delicateța blondă a unui fiu de doge sau a unui paj de rasă.

E curios cum lipsește în artă acea iubire pentru copil pe care o găsești la un Murillo. Și totuși ei, prin strigătele și piuiturile lor, prin exercițiile de gimnastică uimitor de periculoase peste barele canalurilor, prin adunările lor sgomotoase și cîntecele lor, prin

neastîmpărul care ține toată ziua, sunt stăpînii cetății.

Dar o umbră de cumițenie trece asupra lor în aceste vremi grele cînd aerul zbîrnîie de loviturile grăbite ale elicelor de aeroplane. Rareori vechiul șal își coboară franjurile pe spina voinică a unei *popolane*, vestitele puțuri sunt numai o piesă de sculptură și cu viața lor s-a dus prilejul lungilor sfaturi cu cofele de aramă roșie înainte, și o întregă fantazie populară s-a împrăștiat. Zeița standardizării, metalică și electrică, domină tot mai mult și aici.⁸

[1937]

Pisici venețiene . . .

Nu se pot număra pisicile Veneției. Bizanțul le-a încetățenit, și acolo, în centrul Orientului, ele veniseră ca animale sacre, multă vreme oprite de a trece la păgîni, din arhaicul Egipt al zeilor-dobitoace, sau al dobitoacelor-zei.

În toate cartierele ele apar, dar mai ales în cele sărace, păzitoare ale nesfîrșitelor ganguri și ale imenselor pivniți părăsite, contra invaziei guzganilor rătăcitori și flămînzi, pe cari s-ar părea că-i strîng.

Cîte una albă, grasă, domnește din vîrful olanelor bătrîne, ca o stăpînă de casă. Altele

se dezmiardă în brațe de fete și de femei care le alintă, de copii cari le trag de coadă. Restul se strecoară nenorocite prin ungherele fără hrană. Nu miaună, nu cer. Divinitatea lor inițială impune o demnitate solemnă mizeriei lor. Nu le vezi încrucișînd strada, ca să împiedece mersul, posibil numai prin aleasa eleganță a claselor populare, prin străduțele așa de înguste și de întortochiate. Cutare, cu funingine în bătrîna ei blană albă, a încremenit de agonie pe o margene de marmură. Gondolierii o cunosc și-ți explică: s-a tras acolo să moară. Cu ochii pe jumătate închiși, ea se încălzește de o ultimă rază de soare. În muțenia ei animalică, fără idei abstracte și idei religioase, moare și ea în aceeași profundă și cu totul nenorocită umilință dureroasă ca și noi.

Sînt discrete și tăcute. Nu le auzi. De pe acoperișurile roșii și sure li se ridică imnul de iubire strigat tare deasupra canalelor. Și ele știu că aici nu se face zgomot, nici de o așa mare bucurie ca aceea, și se iubesc deci cu dinții de fiară strînși . . .⁹

[1938]

II. ORIENTUL

Intrarea în Constantinopol.

Deodată din mersul obișnuit al trenului zarea se întunecă. Mari ziduri răsar din pământul gălbui de la o margine a privirii la alta. Sînt turnuri uriașe rotunde, din care răsar altele, sînt falduri pătrați, sînt păreți de piatră vrîstată cu cărămidă roșie. Sînt sfărîmate, dar încă destul de puternice pentru ca să ai siguranța că ele nu se vor desface mai mult. Aceste ziduri au apărut pentru cea din urmă oară Constantinopolul în ziua de 29 Mai 1453, cînd, cu îngăduirea Precistei ocrotitoare, Pannaghiei apărătoare a creștinilor, Mohammed al II-lea a luat Roma cea nouă, sfîrșind cu viața lui Constantin Paleologul șirul Împăraților romani stătători aici, pe care o începuse, cu o mie și o sută de ani înainte, Constantin-cel-Mare, întemeietor de lege și de împărăție. De aici s-au coborît ultimii ostași creștini ai metropolei împărătești, împreună cu tovarășii lor genovezi și venețieni, și fuga lor a fost începutul peirii. În urma lor, bandele în ceal-male alergau în fuga cailor pe toate stradele înguste, aducînd prin lovituri de săbii și sulite mulțimii ce se gătia de biserică pentru hramul

Sfintei Teodosia vestea strașnică a căderii cetății. De aici a pornit iureșul pîngăritor care a spurcat de sîngele jertfelor și de murdăriile Asiei bisericele străvechi ce cuprindeau în sine, supt cupolele aurite de mozaice, mormintele împăraților „încununați de Dumnezeu“, mari și mici, buni și răi, de un neam sau de altul, dar adormiți cu toții în credința mîngietoare a lui Hristos.

Și mai departe se înșiră frînturile de ziduri bizantine, într-un șir sau în mai multe, chiar lîngă Mare, de o parte și de alta a liniei; unele sînt lăsate în pustietatea și goliciunea lor, cu ierburi și copaci prinși în încheieturi; de alții se razimă clădiri de lemn ale săracilor; peste unele părți din ele au fost clădite palate, căzărmi nouă, care și acelea sînt astăzi părăsite, cu ferestrele sparte deschise din gol în gol. Puține cetăți vor fi avut o întăritură de ziduri ca acestea, și, cînd vîrfurile lor se acoperiau de luptători, cînd „focul grecesc“, ce ardea și în apă, curgea asupra luntrilor barbare care încercau ce s-a părut o mie de ani cu neputință, mîndria romanului ce n-are a se teme de oricîți sălbateci, se va fi deșteptat în sufletele acestor greci și asiatici ce vorbeau grecește intitulîndu-se totuși cu îndătinatul nume glorios al Romei.

Iedi-Cule stă scris pe o tăbliță. Și aici sînt alte ruine, ale închisorii de Stat cu șapte turnuri care a cuprins atîta groază în tainițele ei de întunec, de la cămările cu ferestruicile

zăbrelate până la „cuptoarele“ din pământ pline de umezeală și duhlite de putori. Aici a petrecut bătrînul Constantin Brîncoveanu cele din urmă săptămîni nespuse de chinuite cu care era sortit să-și mîntuie lungă viață de fericit soț și părinte, de boier bogat și de Domn cu noroc: în aceste tainiți s-au făcut împotriva lui cercetările cu chinuri, și de aici a ieșit el să moară în fața chioșcului de lîngă Marea albastră, unde într-un tîrziu pescarii greci au cules din valuri trupul său și al tuturor fiilor săi, zvîrlite de hingherii cari-i purtaseră pretutindeni, spre deosebita bucurie a marelui oraș sălbatec. Și alții cu o soartă mai bună au pătimit aice, pînă la tînărul Grigore-Vodă Callimachi, care, bănuț fără dreptate de trădare în război, a fost gîțuit în încăperile marii închisori, pentru păcatele săvîrșite împotriva Împărăției.

Trenul trece acuma pe strade, între cafelele, șerbegerii și limonaderii, între cămăruțele unde lucrează în vileag tot felul de meșteri.

Din loc în loc se deschide privirea asupra cîte unei risipiri de case de lemn, mari, mici, între arbori și ruine, ori asupra unei stăpînitore moschei cu întinsa cupolă adormită și minaretele ce străpung limpedele văzduh senin al zilei calde de sfîrșitul lui iulie. Cu aceasta ne oprim în gară, unde îndată hamalii întunecați la față, în mari turbane de toate culorile, deprinși să ducă geamantanele ca și scîn-

durile, ca și mobilele, ca și trupurile de vacă întregi pline cu untdelemn, prind ca o jucărie bagajele noastre.

Trebuie să recunoaștem că aici la gară este rînduială, o bună rînduială, fără bacșișul de care răsună cărțile călătorilor. Pașapoartele sînt cercetate cu luare-aminte și pricepere de un bătrîn funcționar care vorbește de tot bine românește și ține să arăte prin unele întrebări cunoștința lui despre lucrurile noastre. Și la revizia de vamă merge destul de bine; cu toată oprirea cărților, cele ce aduceam cu noi nu sînt luate. Doar avem o clipă de teamă cînd întunecatul servitor al vameșului, care aștepta cu o încăpătoare oală de clei în mîină, se gătește a așterne o mare pată peste geamantanele noastre. Dar și această primejdie trece.

Revizorul de pașapoarte ne-a întrebat și de otelul unde avem de gînd să tragem. Îndată ce-l spunem, el chiamă pe „reprezintantul“ zisului otel, un destul de impunător bătrîn cu pălăria de paie ștregărească. El pune la cale toate, tocmește factorul, cu un preț pe care să-l poată împărți cu „faitongiul“, și, după ce a mîntuit toate, se urcă pe capră, de unde nu uită a da lămuriri istorice și arheologice, într-o nemțească destul de stricată.

Trecem astfel printr-un mare haos fără nume cu roatele dîrdîind zgomotos pe un caldarîm desfundat, făcînd să fugă înaintea noastră, supt ochii liniștiți ai negustorilor și meșterilor din baratcele de lemn, supt privi-

rile furişate din odăile pentru femei ale înal-
telor case de scînduri tot felul de lume. Sînt
copii murdari şi caraghioşi, sînt femei creştine
vesele şi neastîmpărate, femei turceşti cu faţa
descoperită în întregime sau pe jumătate
ascunsă, bărbia şi fruntea fiind învelite cu
hobotul, sau cu totul mascate de hobotul acesta
însuşi ori de văluri negre, dese, prin care tot
mai pot descoperi ceva. Sînt hamali ce-şi mîină
dobitoacele mărunte, care poartă tot ce se poate
închipui: pîne, lemne, cărbuni. Sînt vînzători
de stradă cari zbiară cît îi ia gura — deşi nu
ca oltenii noştri — ducînd pe beţe fărîme de
berbece, măruntaie, capete jupuite, pînă şi
coarne pline de sînge. Lîngă dînşii, alţii poartă
coveţi acoperite, al căror cuprins îl arată unul
sau doi porumbi fierţi, înfipti drept, cu toate
foile lor. La răspîntii, vînzătorii de şerbete ră-
coritoare servesc un client după cellalt. Soldaţi
trec în toate părţile, prieteneşte şi liber, ca
spre o petrecere. Şi, spre a ţinea oarecare li-
nişte, nu e nimenea altul decît un biet omuleţ
cu fes, de multe ori un bătrîn, care sună din-
tr-o trîmbiţă mică şi tot face semn cu mîna
în dreapta şi în stînga, — pentru tramvaie.

Astfel ajungem acuma la pod, unde aşteaptă
un paznic, căruia faitongiul îi strecoară în
mîină, din mersul răpede al trăsुरii, un bănuţ
de argint de doi piaştri, fără a primi în
schimb vreo hîrtie. Peste ţesătura de fier se
întind scînduri de lemn rele care sună şi ră-
sună, tremurînd, la asaltul roatelor fiecărei tră-

suri. Lumea de pe lume trece în sus și în jos: derviși orbi ce cerșesc, recomandați de turbanul lor verde, negri adevărați, spîni; negroaice cu fața lucitoare, de abanos; asiatici și africani foarte întunecați, cu bărbile și mustățile rare; oameni în uniformă, europeni în haine apusene, femeile lor foarte elegante, lîngă cadîne în veșminte de mătăasă neagră, albastră, vînată, înflorită, ce strălucește și fișîie, lîngă femei musulmane din popor care se înfășură în zdrențe înverzite sau în cituri proaste cu flori grosolane. Trăsuri se întîmpină, se întîlnesc, se ciocnesc, își rup fiarele fără să se amestece cineva în tot vălmășagul uriaș care obosește, dar impune.

Însă ceea ce-i mai uimitor nu este numărul acestor oameni, mișcarea lor și înfățișarea felurită ce au. De o parte și alta a podului se întinde cea mai albastră Mare. La stînga, ea se înfundă în uscat rotunzindu-se frumos; acesta e Cornul de aur, Chrysokeras al celor vechi. La dreapta, ea se lărgeste treptat pentru a face o și mai mare umflătură, sămănată și de niște insule, raiuri în albastru, ca insula Princhipo; e Marea de Marmara. Iar cît prinde ochiul în urmă dealurile pietroase prăvălite spre apă sînt pline de casele negre și roșii ale sărăcimii fără de număr, de înalte palate cu caracterul nou, ministerii și alte oficii, de vechi ruine sure și, mai presus de toate, de cupolele și minaretele moscheilor, pe care orice copil ți le arată cu degetul: marea, strivitoarea moscheie a Sultanei Validè, din veacul al XVII-lea, chiar în capul podului; moscheia lui Mohammed al II-

lea, unde a fost Sf. Apostoli a Grecilor, moscheia lui Ahmed al III-lea, și, mai ales, ceva mai în fund, moscheia care a fost cea mai mîndră biserică din creștinătate, Sfînta Sofie a lui Iustinian. Și, jos, trec vapoarele în mari valuri negre de fum, învîrtind roțile ce prefac apa în stropi de diamant și în fierberi de spumă; lunecă iute ca șopîrlele multele caice, se strecoară albele pînze ale pescarilor și așteaptă atîtea vase ușoare cu steagul musulman: semiluna albă pe roșu, acoperind cerul cu painjenișul miilor de funii.¹

O sară în Constantinopol

S-a făcut sară, și serile acestea ale Constantinopolei au o deosebită blîndeță. Soarele s-a ascuns, lăsînd o mare dungă portocalie în marginea dulcelui albastru deschis. Lumea s-a rărit pe străzi. Moscheile s-au închis la 6 ceasuri. Pînă și podul cel mare, cu veșnicul lui furnicar, s-a golit mai cu totul; nu mai e nevoie de cei doi paznici cari, la fiecare lature din fiecare capăt, stau cu mîna întinsă după cele zece parale, luînd de la unii și lăsînd să treacă vreun biet călugăr creștin sau vreun biet derviș ce fac semn că n-au cu ce plăti. S-au cărăbănit și cerșitorii, cu fesul înfășurat în turbane murdare de toate colorile, ologii ce-și arată bucățile de picior rotunzite, orbii cu pleoapele închise, ce mișcă neconținut din buze,

buboșii cei cu nasurile și buzele mâncate prin care li răsar groaznic doi dinți dinainte; coșoșii, piticii, albi, cafenii, negri, înfățișând și în ce privește cerșitul babilonia neamurilor; s-au strămutat în alte părți vânzătorii de covrigi cu susan, de paste dulci suptiri, de tot felul de turte, negustorii de porumb fiert și prăjit, cei de zaharicale turnate în formă de ramuri scrijelate. Dar pe margine, de o parte și de alta, înhobotate strâns, s-au așezat cadine, femei din vecinătate, care, cu spatele la trecător și cu fața la Mare, privesc pînă se întunecă cu totul. Pe vapoarele cu toate steagurile din Europa se aprind luminile; pescarii din bărci se pregătesc de culcare, iar caicele prin care comunică mai repede Asia cu Europa, Pera și Galata cu Stambulul trec în lucirea fugară a felinarelor de la cîrmă. Prin grădini prind a trece greoi liliaci.

Cafenelele se umplu însă tot mai mult. În cele din Stambul, vin toți neînșurații, toți părinții de familie chiar, cari n-au crezut că e mai bine să îmbrace scurteica și giubeaua albă a odihnei și să stea în liniște între ai lor. În Pera, toate felurile de europeni sau de vorbitori ai limbilor europene se bucură, pînă la scaunele ce vin chiar în mijlocul stradei, de urletele pe nas ale fonografelor așezate pe marginea fereștilor deschise. Lumea mai aleasă se adună în grădina „des Petits Champs“, unde, pe lîngă „jocuri olimpice cu cinematograful“, se anunță „le Petit Faust“, sau „Werther“. Afișe lipite la intrarea gangurilor chiamă tinerimea la cafelele-șantante, cu „artiste“ străine,

care au pentru ce să iubească Pera unde se câștigă ușor și se cheltuiește mult, unde banul, adesea puțin cinstit, se cheltuiește în necinste.

Pînă în ziuă se tot poartă pe stradă, ca în Italia, oamenii din popor ce stau de vorbă în răgaz sau întorșii de pe la deosebitele petreceri, chefuri și orgii. Dar, de la un timp înainte, tocănitul pe lespezi al bățului pe care-l poartă veghetorul de noapte, strigătul prin care acesta vestește ceasurile sînt în cele mai multe cartiere zgomotele de căpetenie. Dar de pe înălțimi neconținut Marea se vede pătată de atîtea și atîtea lumini, care par un al doilea cer coborît pe ape.

Dacă nu dormi și vrei să te răcorești cu fereastra deschisă, auzind muzicele, țîntarii vin îndată să-ți ție de urît . . .²

Cele șapte turnuri și zidurile bizantine.

Puține sînt vechile orașe din Europa care să-și fi păstrat zidurile, și nu e nici unul afară de acest Constantinopol al lucrurilor celor mai neașteptate, care să le aibă astăzi așa cum erau în clipa ultimului asalt. Dacă n-ar fi decît aceasta, și încă ar face să vii de oriunde în vechea Capitală a Comnenilor și Paleologilor.

„Zidurile bizantine“ încep de la malul chiar al Mării de Marmara. Trei păreți merg alături: cel din margine, de lîngă drumul ce se strecoară în umbra chiparoșilor din cimitirele cu

atâtea pietre de mormînt, vechi și nouă, e dărîmat în cea mai mare parte; al doilea se înalță încă destul de sus, cuprinzînd în sine mari turnuri rotunde sau unghiulare; al treilea e țesut din perdele de piatră vrîstată cu linii de cărămidă, care leagă între ele mari bastioane. Unele din aceste centre ale apărării sînt mușcate adînc de peire, altele se țin întregi, avînd numai pe frunte o cunună deasă de buruieni ori cornul unui copac înalt cu rădăcina îndărătnică; sînt altele crăpate, prăvălite, desfăcute chiar, sprijinindu-se în căderea uriașă pe o parte încă zdravănă din mareața împrejmuire. Firește că nici vorbă nu poate fi de vreo pază: printre pietre, ierburi, gunoaie, rătăcesc numai urîți negri sau negroaice, oameni din popor sărăcăcioși făcîndu-și primblarea sau venind să culeagă cine știe ce lucruri pierdute în lepădăturile marelui oraș. Îndată, pe locul unde era odată Poarta de aur — ce sărăcie și pustietate e astăzi acolo! —, zidul se oprește într-o mare cetate cu patru turnuri. Trei dintre ele au fost dărîmate abia în 1753, de cutremur; pînă atunci era deci în adevăr un Iedi-Cule, o „cetate a Celor Șapte Turnuri“, închisoarea de Stat turcească înlocuind vechiul Heptapyrgon de apărare bizantină.

De mult ele nu mai îndeplinesc această sarcină care a făcut groaznică amintirea lor. Cînd intri pe poarta înaltă, te găsești într-o grădină de legume cu petece de vie; turcii de astăzi au arendat unui pașnic cetățean cu fes locul atîtor chinuri, suferinți, omoruri, aruncări tainuite în Bosfor. Grădinarul cu contract vinde bilete ief-

tine și dă pe vizitatori în sama unui băiețaș zdrențos și desculț, care el însuși are o deosebită plăcere să poarte felinarul prin toate ungherele, să suie și să coboare negrele scări din adâncurile de piatră, să deschidă ușile ce duc în cămăruțele fără lumină și să coboare în strașnica tainică a Furnului, a puțului de piatră, unde a fost aruncat în ultimele-i zile Constantin-Vodă Brîncoveanu, bogatul bogaților și fericitul fericitilor, — bucăți de hîrtie care flutură nebunatece izbindu-se de pereți și mîntuie într-o mare lumină roșie care destăinuește fundul umed.

Cu dînsul vedem inscripțiile de jos, latine, săpate frumos de italienii din insulele cucerite, cari au pătimit aice, în temnița pentru prinșii de război, pentru ambasadorii Puterilor dușmane, pentru Vizirii fără noroc în lupte, pentru Domnii mazili copleșiți de pîrile rivalilor și pentru „trădătorii“, adevărați sau închipuiți, de orice fel. Deasupra uneia din ele, cam zgîriată de un patriot turcesc prea zelos, văd litere pe care le recunosc răpede cu bucurie; în vechea noastră slovă chirilică e scris: „Vasilie Orășu“, numele unui boier moldovean, fiul unui Hatman de la sfîrșitul veacului al XVI-lea, unui dușman al lui Mihai Viteazul¹. Ce vînt te-a adus în acest loc, jupîne Vasile Orăș, din vremea cînd alt Vasile, mai mare ca tine, Vasile Lupu, Domnul Moldovei, suferi aici, de

¹ Iscălitura o înseamnă — cum am văzut mai târziu — și D. Ralet, în călătoria sa la Constantinopol, în anii '50 [N. a.]

frică și de rușine, după gonirea lui din țară? Ce prigonire te-a oprit în aceste ziduri ale umezelei, întunerecului și morții? Și te-ai întors tu vreodată ca să vezi frumuseța cerurilor senine, a grânelor coapte mișcându-se de vânturile prielnice, a căsuței românești la umbră supt pomii cu roade a jupînesei tale ce te aștepta, cu dor și cu durere acasă? Ori te-ai prăpădit aice, frunză smulsă de furtuni vrăjmașe și zvîrlită pe acest nisip al nesimțirii pentru durerile omenești?

Abia poți călca pe scările umede, abia poți încăpea în chiliile robiei. Iar, când ai ajuns deasupra, raiul se pare că se deschide în larga desfășurare a Mării albastre, a cerului limpede, în revărsarea aurie a clădirilor, sămănate de suptiri minarete albe, a mărgăritarului celor două continente.

Apoi trecem pe creste de ziduri, coborîm și suim iarăși, pentru a vedea la lumina felinarului alte capcane de oameni.

La urmă, ne găsim în curtea cu pepeni verzi și smochini din cari atîrnă rodul rotunjit, care, rupt de pe crăci, lasă o picătură de lapte cleios. Din bogăția ierburilor iese mormîntul unuia din Sultanii cari au gustat și ei chinurile acestui loc de suferință, și acela a lui Ahmed, cel de al doilea Chiuprului, gîtit aice pentru neizbînda sa asupra nemților.

— Un Osman, zice călăuzul, arătînd spre acela din monumentele de piatră care poartă cealmaua mare, rotundă, meșter înfășurată.

Ieșim de aici, din locul unde au pătimit atîția din neamul nostru, în frunte cu Vasile-

Vodă, prins de nenorocirea lui, pînă la supusul creștin Brîncoveanu, care a perit în marginea Mării frumoase de august, supt ochii Sultanului neînduplecat, înaintea chioșcului de priveală al acestuia, văzînd întîi cum se zvîrcolesc în praful cald trupurile tuturor copiilor săi: al lui Constantin, lui Radu, lui Ștefan, lui Matei. O altă poartă mare se deschide într-o singuratecă strădiță, și vulturul bizantin, cu un singur cap și aripile strînse, e pecetluit și acuma deasupra înaltului prag de deasupra.³

*Imprejurimile Constantinopolei
În sus pe Bosfor*

Din toate părțile, Constantinopolul are împrejurimi care sînt pentru dînsul ca un colan de mărgăritare.

Pe de o parte, înaintînd în Cornul de aur printre multele luntri orientale cu painjeniș de funii mărunte întreșesute, se urmează malul Stambulului, încununat sus cu înaltele cupole prinse între două, patru, șase minarete. Fanarul își arată goliciunea sărăciei de astăzi, fațadele de urîte cărămizi pîngărite, maidanele pline de gunoaie, marginea de apă unde-și usucă pînzele pescarii. Mai departe, Eiub apare, cu alba geamie sfîntă în mijlocul verzilor chiparoși ai cimitirelor pline de morminte cărora li se mai aduce încă închinarea. La capăt, apa pierde gustul ei sărat, și pe pietrișul Traciei uscate vine zburdînd un rîuleț de munte. Aici

sînt „Apele Dulci“, unde ieșiau odată tinerii și frumoasele fete, bogatele matroane, încărcate de juvaieruri, ale Fanarului și, la o parte de jignirile turcilor, se bucurau de răcoarea apei săltărețe.

În termene scurte, mari vapoare ale Statului, cu steagul roșu și semiluna albă fumegate, duc în sus pe Bosforul ce desparte prelungirea Perei de Asia. E întotdeauna o îngrămădire nebună de oameni de toate neamurile, vristele și treptele: funcționari în redingote, șalvaragii din popor, imami cu legătura albă; curzi ce-și aruncă papucii, lăsînd să se vadă labele păroase și mușchioase, persani, egipteni, europeni cu pălării, lîngă raiale cu fesuri, femei levantine, de un lux nebun, soldați de ai Sultanului, marinari de pe staționare; francezi vioi, oacheși, germani cu ciocuri de barbă bălane, ruși greoi; numai cadînele, cu mersul de lilieci sperioși, s-au ascuns jos, în încăperea cu perdele ce stă acuma gătită pentru ele. Negustori de gazete vînd foile turcești, ca „Icdam“, cele grecești, perote, caricaturile pipărate ale foilor ilustrate din Europa, pentru care, ca și pentru arta șantezelor, turcii au cea mai mare admirație. Simigii se ridică de jos, aducînd simple pähare cu apă, iar băieții de la cofetăriile orientale poartă lipite pe hîrtie ca niște nasturi corăbiile rotunde, pecetluite la mijloc cu o migdală.

Se văd întăi cazărmile, care răsună dimineața de cîntecele prelungite ale trîmbițelor.

Apoi iată un palat de marmoră, înalt, mare, foarte alb, scâldat de valuri pe cheiul său păzit de felinare suptiri. Pînă departe se întind imensele lui atenanțe.

Aici e Dolma-Bagcè, și palatul e pustiu. Abdul-Aziz, sultanul scos din domnie înaintea războiului din 1877 prin tăierea vinelor în baie, a locuit aici. Și se pare că pentru Abdul-Hamid umblă prin aceste mari săli de marmoră, mobilate luxos europenește, o stafie de groază pe care nu vrea s-o întîlnească. Aici sînt pri-miți noii oaspeți din Europa, al căror steag se înalță atunci pe măreața clădire a Turciei nouă, dar Padișahul nu-și poate afla odihna în acest rai de marmură, care, pe lîngă alte defecte, are pe acela, foarte mare, că se vede.

Puțin mai departe, alt palat alb, ceva mai vechi, cu aceleași scări de marmoră spălate de valurile albastre, e Ceraganul. Și aici a murit un Sultan, dar nu de-a dreptul, iute și silnic prin scurgerea singelui cald în baia de porțelan cu florile albastre, ci pe încetul, zi de zi, în lungi ani de singurătate și închisoare i s-a potolit, i s-a ațipit sufletul pe cînd lumea uita pe acela care fusese al douăzeci și optulea dintre sultanii osmani domnitori în Constantinopol. Cînd a murit dăunăzi — sînt doi ani de atunci —, foile din Pera au reprodus știrea oficială a răposării în palatul din Ceragan a Măriei Sale Murad-Han, Împărat al Otomanilor, cîțiva servitori credincioși și puțină lume oficială l-au dus apoi la un mormînt, spre piatra împodobită cu cealma împărătească a

căruia nici un călăuz nu duce pe călătorii, pe mușiè-ii și bacșiș-efendiii din Europa.

Palatul Validelei, mama Sultanului, lung șir de odăi închise în două, în trei rînduri, falnică grădină pierzîndu-se pe coasta aceasta a Perei; acolo, între femeile ei, stă, fără să fie văzută vreodată, roaba cu noroc care a putut da un stăpînitor moștenirii de pămînturi și oameni a lui Osman. Din cei 10 000 de lei ce se culeg zilnic de la podurile peste Cornul de aur, 2 000 vin aici în haznaua Validelei, bătrîna ascunsă după fereștile cu obloanele moarte.

Palatul Șeiculislamului, tălmaciul oficial și neapărat al Coranului, cadiul cadiilor, păstrătorul datinelor de drept ale Împărăției, pe lîngă Padișahul, șef religios. Poate e omul care se apropie cu mai multă siguranță de sultan, și, cînd cu atentatul împotriva lui Abdul-Hamid, „Împăratul“ scăpă de moarte printr-o convorbire întîmplătoare cu acest Șeiculislam, în scurta trecere de cîteva minute numai de la palatul său din Ildiz la moscheia Hamidie.

Ildizul e sus, pe coastele Perei, o altă Dolma-Bagcè fără Mare și pe care n-o pot descoperi ușor privirile. De departe e înlăturat străinul de jandarmii în mundire albastre, de soldații de toate armele, de falnicii Arnăuți cu fireturi roșii, din garda, căreia Abdul-Hamid și-a încredințat viața. În această strălucită tainiță, bătrînelul gîrbov cu mustața groasă sură, fără nici un fel de podoabe la uniforma de ofițer, află și hotărăște, ca un autocrat ce este, totul, cu desăvîrșire totul. Statul se cîrmuiește, până la cel mai mic privilegiu dat unui vizitator eu-

ropean, prin *iradelele* sale, poruncile a căroră ieşire e aşteptată zile întregi, cu o nerăbdare multă vreme înşelată. Primeşte puţin, chiar pe ambasadori, şi nu se sfieste să refuze cu complimente politicoase turceşti pe cine nu-i place sau l-a jignit cu ceva. Mîncările le ia totdeauna singur; ele i se aduc pecetluite, şi mai mulţi demnitari le cearcă înainte ca el să se atingă de dînsule. Piciorul nu-i mai calcă în strălucitul harem plin de atîtea roabe frumoase. De ani de zile n-a mers prin stradele Stambulului, şi numai în zilele Ramazanului barcagiii săi auriţi îl duc la Sf. Sofia a tuturor Împăraţilor. De la palat la moscheia de alături îl trece în fugă cupeaua cu geamurile negre şi, la coborîre, pe sus îl ridică mînile muiate în aur ale Paşilor şi curtenilor săi.

Iată acum cele două aripi de ziduri ce aleargă spre Mare: Rumeli-Hisar, Anadoli-Hisar. Iată apoi şirul de sate în care atîtea dintre familiile domnitoare asupra noastră îşi făceau case, unde puteau trăi mai la o parte, în răgaz, — bisericuţele mai păstrează morminte în legătură cu dinastiile Domnilor români; Arnăut-Chioiu, satul Arnăuţilor, Curù-Cismè, unde astăzi stau, în vile măreţe, tot felul de mari bancheri greci şi alţi aventurieri ai finanţei. La Terapia, la Buiuc-Derè vin, vara, ambasadorii, dintre cari unii zvîrl sute de franci în fiecare zi. Otelele sunt pline de lume, fiindcă toată „societatea bună“ a Perei s-a adăpostit aici. Din fereştile deschise vin

chemări, rîsete... Pe terasa vreunui restaurant mănîncă lacom tot felul de pîntecoși, pe cînd pe fereasta deschisă vin urletele și tropăiturile din piano ale trupelor de șantan, venite să-și facă dumineca aice, pescuindu-și clienții. Luntrile gătite mărgenesc ȣermul, înfățișîndu-se pentru primblări.

Iar, dincolo de minunata panglică albastră a strîmătorii largi, coasta înaltă, galbenă, a Asiei cu verdeaȣa rară și satele mici, puține.

Spre această Asie ne îndreptăm peste cîteva zile.⁴

*Împrejurimile Constantinopolelor
Malul asiatic. Insula Prinkipo*

Vaporul Navigaȣiei Otomane trece iarăși pe dinaintea Vîrfului Seraiului, unde clădirile vechiului palat se îngrămădesc multe, albe, în mijloc cu un turn ca de biserică. Un mare vapor englez și-a cufundat botul tocmai acolo, și-și ridică din valuri antenele desperate.

De aici plutim în albastrul de piruzea al Mării de Marmara, „Marea albă” a Bizantinilor, Propontida celor vechi, Mare mică, senină și așa de liniștită, încît în cele mai multe zile e mai curînd un lac de poezie din care te miri văzînd că se înalȣa namilele pietroase, gîrbove ale insulelor Principilor: Proti — cea

dintăi —, Antigone, Chalke, locul de surghiun al patriarhilor și, în sfârșit, tocmai la capăt, marea, încântătoarea Prinkipo.

Dincolo de zăgazul cel nou, încununat cu un monument alb, sînt cele două localități legate la un loc: Cadi-chioi, „satul judecătorului“, și Haidar-Pașa, numit după stăpînul său de odinioară. Cadi-chioi, mai depărtat, are strade multe, frumoase prăvălii și destule case de vară, cu grădini de oleandri, din care ies creștine cu pălării mari albe sau femei musulmane, care-și lasă toată fața descoperită în această încunjurime cu totul creștină. „Frații școlilor creștine“, Asumpționiștii au așezările lor în acest vechi Chalkedon al discuțiilor teologice și sinoadelor.

Hadar-Pașa e începutul liniei anatolice germane și se clădește pentru dînsa, potrivit cu însemnătatea ei, un uriaș palat. Deocamdată din cîteva cantoane cochete te urci în cele mai elegante vagoane ieșite din fabricile bavareze. Trenul merge iute și numai de-a lungul șirului de vile, de unde, sara, iese o lume turcească nouă, fără multe prejudecăți, cu femeile frumoase, descoperite, privind la copiii ce țin în brațe.

Stațiile se chiamă după marile dealuri galbene, mai mult pustii. Ne oprim la Mal-tepè, unde așteaptă înaintea hanului de deasupra Mării, luntrile, de multe ori croite elegant și împodobite cu colori și canafuri ca niște gondole.

În cel mult un ceas de lunecare pe albastrul ușor frământat de valuri, lopețile și pînza albă prinsă pe catarg duc la Prinkipo.

Coborîrea se face în apropierea strîmtorii ce desparte de Chalki, pe al cărei țest pietros, drept sus, se văd coperișurile roșii ale marelui seminarium patriarhal. Insula, vestită printre cele mai frumoase, are berării și otele, multe vile, cu arcade, statui, terase, și cea mai bogată verdeață din lume.

Măgăruși cu ochii blînzi, acoperiți toți cu mărgelile albastre, duc pînă sus la vechea biserică a Sf. Gheorghe. Cu trăsura răzbați, avînd neconținut de o parte și de alta largul senin al Mării, pînă la poalele dealului, trecînd pe lîngă cele două cimitire dușmane, al Grecilor și al Latinilor, acesta cu inscripția franceză.

Calea se face în sus pe un aspru povîrniș de cremene și prund, între coaste pe care cresc, în marea căldură crudă, tufe de lămîi cu frunza groasă, lucie, pini mărunți, cari îmbălsămează a rășină, puține floricele sămănate pe stîncă. În colțuri păzite de arșiță, familii constantinopolitane s-au oploșit: mîinîcă, dorm, joacă danțuri ce samănă cu ale noastre. În încăperile vechii mănăstiri se poartă femei în veșminte albe. Un meșter lucrează la frumoasa biserică nouă, pe cînd în cerdacurile joase ale celei vechi, cu icoane și pietre de mormînt din veacul al XVIII-lea, un paracliser face leneș candelule.

Iar pe sus, unde flăcăi și fete își fac curte
ca în vremea vechilor lirici, naiv și nepăsător,
— până la Bosfor, până la Dardanele, peste și-
rul osos al ostroavelor minunate, Marea albas-
tră, sărutată de soarele sălbatec, pare a fre-
măta de o nebună, de o uriașă bucurie . . .⁵

[1907]

III. GERMANIA—FRANȚA—ANGLIA

Prin Germania

Sîntem în vastul cuprins negru al stației „Friedrichstrasse“, și de acest colț de Berlin, către Universitate, către biblioteci și muzee, către Arhive, sînt legate luni întregi din viața mea de studii, acum douăzeci de ani și mai bine. Amintirile de atunci țîn mult, fiindcă sufletul, nou pentru viață, e așa de gata să le primească și așa de bucuros să le păstreze! Văd, parcă ar fi fost ieri, asprele zile de iarnă curată, albă, foarte rece, cu tăietoarele curențe de vînt înviorător care străbăteau adînc prin mînci, cu mișcarea iute a oamenilor deprinși a sta drept în fața năvălirii gerului, cu fața roșie de sănătate și de luptă; văd mōdele naive, purtate stîngaci pentru cine venia din critica fină a Parisului; văd multa muncă răsărind din orice se întîlnia în cale, perfecta disciplină fără vreo urmă de supunere sclavă ori de revoltă mocnind; văd însă mai ales, din toți ochii, de pe toate fețele, bucuria, marea, nevinovata și sfînta bucurie de a trăi din încordarea tuturor puterilor, netulburînd însă acea liniște sufletească fără de care ce e mai bun în viață, se pierde. Izvorul rece trecea din fugă, mișca

pietre grele, se prăvălia în adâncuri, se rupea în șuvițe luptătoare, se sfărma în mii și mii de stropi zburători, dar unda rămânea de aceeași limpeziciune de cristal și ca fulgii de zăpadă erau împrôșcările cascadei.

Undeva, într-o casă din Dorotheenstrasse, cu gimnaziul masiv în față, spre care se îndreaptă școlăria bucuroasă, care ar părea în stare să înghită toată învățătura lumii și s-o mistuie, undeva, într-o „pensiune de familie“, pe jumătate plină de americani mulți, de vioaie și dominatoare americane, de șireți japoneși mărunți, cu strecurările de pisică hoată, privesc această lume nouă, în clara dimineață de ianuar, în largul stradei drepte, nouă, aerisite și curățite. O fanfară ciudată răsună, fără alarma vibrantă a trâmbițelor, ci numai cu fluieratul aproape cîmpenesc al flautului, cu surdul duruit al tobelor. Clopoței ca la o petrecere de copii sună lîngă cozile de cal și tuiurile turcești ale unei ciudate alcătuirii de metal, care samănă cu un pom de Crăciun încărcat de toate dichisurile lui. Și cu ochi tot așa de mulțămîți, de buni și de ascultători trec, încremeniți în uniforma fără un singur fald nereglementar, cu picioarele încordate lovind granitul, soldații cu chivăra ascuțită ai Imperiului victorios. Și mi-e greu să recunosc în acești buni băieți rumeni, căroră vădit le place meseria, așa de împodobită și așa de respectată, pe barbarii cu cari m-au deprins lecturile franceze, pe morocănoșii purtători de *Pickelhauben*, gata să fure ceasornicele din castele și să împuște la marginea drumului pe țerancele bătrîne ale

Franciei învinse, pentru că au știut să nu ajute înaintarea dușmanului!

Universitatea, cu grădinițele ei din față și din dos, ascunzînd chipuri de învățați, — zbîrciturile fine ale lui Hegel, calma demnitate sigură a fraților Humboldt, — cu largul cuprins curat al sălilor așa de bine orînduite, cu perfecta ordine a cursurilor ce se urmau, cu trecerea grăbită a profesorilor — Curtius, Schef-fer-Boichorst cu părul de zăpadă, cu ochii așa de oboșiți, von Gizycki strîns în căruciorul său de infirm —, cu ascultarea încordată, uneori religioasă, a studenților, cuprindea lucruri și oameni care se deosebiau cu desăvîrșire de ceea ce le corespundea în nervosul, vioiul, plinul de tumult Paris. Asupra tuturor se întindea o largă pace religioasă, un fel de impunătoare obiectivitate ideală, care răsăria și din cel de pe urmă caiet lipit de nasul profesorului miop care cetia, cu totul indiferent la ascultători, dintr-însul. Cu glasul potolit ca un predicator, rectorul Virchow, vestitul fiziologist și dușmanul politic, neînțelegător și nenorocit, al lui Bismarck, primia în cancelaria cu fereștile înalte ca o biserică și dădea îndreptări și recomandații noului venit, noului inițiat, catehumenului. Și această pace se întindea și mai departe: asupra Bibliotecii regale din față, cu munca îndărătnică a sutelor de oameni de toate vristele, de toate situațiile, cari, cot la cot, smulgeau fapte și adevăruri nouă cărților ce păreau a veni de la sine pe mesele lungi, asupra pieții în care chipul, de Rauch, al lui Frederic-cel-Mare amintia cum se face o țară,

prin silinți neobosite și ascultare perfectă de glasul datoriei, asupra muzeelor incomparabile ca instalație largă și metodică, asupra sumbrului castel imperial cu fața neagră, dreaptă, simplă ca o profesiune de credință calvină și asupra bunului Dom bătrîn, ațipit, cu mormintele Hohenzollernilor, supt scufia blajină a cupolei sale, pe care în curînd trebuia s-o arunce în aer dinamita unei mari ambiții monumentale. De acolo din castel, în larga piață apărea, la ceasuri știute, pe acea vreme de trăsură și de cai, careta imperială, care trezia strigăte prelungi, desperate, alergări prăpăstioase pe scări și iuți zingăniri de arme între coloanele corpului de gardă, păzit de marile chipuri de marmură ale vechilor generali ai eliberării din 1813. Palid, mîndru, trece Wilhelm al II-lea, tînăr, numărînd abia zece ani de domnie, împărăteasa pe care abia începea s-o cuprindă vrîsta, zîmbitoare din bunii ochi mărunți; copiii împărătești, afară de Moștenitor, care figura cu un început de seriozitate militară în fotografiile din Pasagiu, erau încă mărunți, și aceleași fotografii înfățișau o fetiță zglobie, cu șireții ochi de alintare, care e astăzi o logodnică. Iute lunecau roatele pe pavagiul admirabil, și privirile de permanentă maiestate voită se opriau asupra bogatelor prăvălii nouă, între care se deosebiau librăriile și magazinele de artă, apoi asupra palatelor de la Poarta Brandenburgului, cu monumentul grec al victoriei, asupra coloanei cu biruitoarea zeiță de bronz, asupra aleilor, pe atunci înguste și umbroase, pline de părechi sfioase, care căutau

poezia serilor și a grădinilor, ale „Thiergarten“-ului. Iar între aceia cari-l urmăreau cu ochii se găseau atîția cari suferiseră ca să se poată ridica acele arcuri de triumf, acele trofee de bronz, acele palate ale unui nou Imperiu, de care sute de ani visase națiunea lor, și ei păstrau în inimi pe bunul bătrîn Wilhelm, de fapt cel din urmă rege al Prusiei patriarhale, — se arăta în muzee populare, ca o relicvie, perina pe care-și odihnise în agonie capul —, pe acel Frederic „cel Nobil“, răpit de o boală grozavă în mijlocul bărbăției sale puternice, pe care vrîsta o făcuse înțeleaptă.

Era, pe atunci, în Berlinul, doritor totuși de a ajunge, de a întrece Parisul, o atmosferă de idealism, de tradiții respectate, de bucurie a vieții, de liniște cumpătată și de cuminte măsură.

E oare azi tot orașul din 1890, pe care l-am mai văzut doar în treacăt acum opt ani?

Un val uriaș de mulțime se revarsă spre Unter den Linden. Într-un haos s-au confundat toate clasele, toate situațiile de rang și de avere. În anume privinți numai, samănă cu toții: în dorința de a părea, de a se impune, și într-o grabă tristă, penibilă, care se pare a-i stăpîni pe toți. E duminică, sînt la primblare, fabricile ca și birourile și-au închis ușile pe douăzeci și patru de ceasuri, dar totuși nu e aproape nici unul care, chiar cînd se uită la oamenii, de ceară, la monștrii, la afișele de cinematograf din Pasagii, să nu pară chinuit

de frica întârzierii de la o neapărată, grea și puțin plăcută datorie. Până și copiii cari caută o distracție și-au găsit una care cuprinde iuțeală și risc, senzația de primejdie și de extraordinară grabă: ei lunecă pe patine între toate vehiculele care se urmează, se încrucișează, se evită din fuga lor nebună.

Și din acest defileu de tramvaie electrice și cu benzină, de automobile, de motociclete se desface, în locul pocnitului de copite din vremuri, un vast sunet monoton, rupt doar de hârșcîiri și de sirene, care nu e așa de tare încît să impuie, să sperie, să zăpăcească, dar care împiedecă orice concentrare de spirit și orice liniște sufletească, în afară de neconținută amenințare a marilor iuțeli. În această muzică modernă, pentru ascultători cari poartă o mască de îngrijorare dureroasă, e chinuitorul vîjiit necurmat al unor încordări supraumane către suprimarea spațiului pentru înmulțirea timpului, pentru îngreuierea muncii, punctuală, exactă, neîndurătoare. Și e așa de mare acest vuiet fără variație, fără culoare, fără sens concret, încît mintea îngrozită își închipuie uneori că a dispărut cruțarea naturii față de slăbiciunea ființei omenești și că urechile noastre plăpînde, sufletul nostru slăbănog se umplu de covîrșitorul zvon al mișcării uriașe a lumilor.

Din toate părțile, prin voința Împăratului, a răsărit o lume de statui, mari, autentice și urîte: regi, prinți, generali, cîte o femeie, la

rînd pentru paradă. Asupra lor a căzut praful negru al fabricilor, pătrunzîndu-le prin toți porii, batjocurîndu-le maiestatea de marmură, ca de atingerea unor mîni înnegrite de muncă. E ca o răzbunare a celorlalți, a celor de azi, cari murdăresc nasuri de eroi și de potentăți, cari pun mănuși de funigine pe degetele fine ale doamnelor mari, cari-și sprijină brațele pîngăritoare pe catifeaua și aurul hainelor grele. Și, într-un astfel de mediu, pare că și acești oameni de piatră ar dori să se coboare de pe socluri și să alerge cu limba scoasă, torturîndu-și trăsăturile, apărîndu-și viața de automobile, către cel dintîi tramvai de „plăcere“.

Se lasă seara, pe o strălucită vreme de primăvară, caldă, fără vînt. Valul mulțimii trece înainte, și același patinagiu de automobile se desfășoară fără sfîrșit în lungul străzilor largi. Deodată la o clădire, apoi la alta, în curînd la toate, se aprind literele electrice care joacă iute, schimbînd afișele de săpunuri engleze, de hîrtii de țigară, de pesmeți à la... Leibnitz. Le vezi întăi cu oarecare curiozitate, apoi cu oboseală, ca să ajungi în sfîrșit a căuta să scapi cu orice preț de dînsele. Dar ele te urmăresc ca și vîjiitul necurmat al roatelor de cauciuc pe luciul asfaltului, și, ca și dînsele, ele aruncă în suflet o neliniște, o iritație și ca un fel de nelămurită teamă.

În restaurante se îmbulzesc primblătorii oboșiți ai duminicii. Într-un colț abia aflai unul

mai liniștit. Pentru italieni, Chianti și *spaghetti* pe listă; între oaspeți, și francesi. Orașul internațional care a crescut în ultimele decenii a ucis multe din vechile întreprinderi patriarhale, cu caracterul pronunțat german, cu o urmă încă a poeziei veacului al XVIII-lea prusian. În loc, au răsărit restaurantele strălucitoare și pretențioase ale marilor companii anonime, cu portarul uriaș cusut în fireturi grele, și ici și colo au venit și aventurieri străini pentru publicul străin, care-și ia tot mai mult reședința statornică sau îndelungată în noua *Weltstadt* recunoscută, pentru splendidele ei muzee, pentru bogatele ei biblioteci — ce masiv se ridică pe *Unter den Linden* noua clădire fără stil a Bibliotecii Regale! —, pentru învățătura plină de originalitate a profesoriilor ei.

Dar vin la restaurantele străine și localnici. Pe încetul, mesele se prind de părechi bucuroase. Nunta se va face când se va face și dacă se va face, dar deocamdată e destul de plăcut să se petreacă fățiș, înaintea lumii, viața de o seară, ca buni gospodari cari se iubesc. Mîinile se caută, lunecă pe la spate, ochii se topesc de mulțămire. E ca în vechile *kermesse* ale maștrilor flamanzi, unde fiecare e prea ocupat de lucrul său ca să se poată scandaliza de ce face aproapele. Și, mai știi?, cu schimbarea totală ce se petrece în omenire, poate că acesta e noul ideal de iubire: la capătul celor șese zile de cîinoasă muncă, ceasul de după primblarea de duminică, înaintea tuturor, exhibarea frumuseții sau voiniciei tovarășei, a

tovarășului ca exhibarea mîndră a unei rochii, a unui mărgăritar, a unei pietre scumpe. Și, pe urmă, viața e grea, și răspunderea mare! Familia deci va cădea, în această risipă a tuturor datinelor și credințelor noastre, în domeniul arheologiei pioase! Iar Erosul american, în a șaptea zi după Biblie, îi va lua locul...¹

La Colonia

Dimineața, ochii ni se opresc asupra graseilor cîmpii, totuși neconținut hrănite cu îngrășăminte himice, care merg lin către apa de vechi hotar și de cruntă dușmănie a Rinului. Caracterul țerii de colonizare, modernă, contemporană, recentă, a încetat. Linia dreaptă, fațada nouă, drumul de curînd pietruit, pădurea coșurilor de cărămidă proaspătă, bucuria vioaie a unei vieți americane care a început abia, lipsesc aici. În schimb vremile trecute trăiesc încă deasupra pămîntului și pînă sus în lumea norilor. Deasupra depozitelor de oameni cari, la ceasul începerii lucrului, ies din cutiuțele lor numerotate, aici mai murdare decît la Oder, se ridică bisericile Coloniei, ale căror temelii se sprijină în ruina templelor coloniei romane, care păzia frontul spre agitata Germania sălbatecă.

S-ar crede că toată mulțimea de case, care și aici cuprind atîta muncă bine rînduită, că toată această uriașă îngrămădire de lespezi fără

nume și fără caracter, înfățișînd numai calculele sigure ale arhitectului de azi, sînt dominate de avîntul nobil, de sprintena săgetare a turnurilor vestite în toată lumea. Cu toate acestea, de la imensa gară, între prăvălii modeste, prietenoase, pline de mîncare multă și proaspătă, de-a lungul liniilor unui tramvai electric oarecare, tixit de vesele chipuri oacheșe, înaintea squarurilor engleze cu flori răsărind din brazda vie, căutăm zidirea minunată în care sute de ani de muncă, veacuri întregi de ingeniozitate, de fantazie și mai ales de rîvnitoare credință fără de margini au izbutit să prindă într-o arcă de piatră neasămănată, ce pare a fi încremenirea subită a unei întregi viețe, tristă ca a schivnicilor, resemnată ca a mucenicilor, extatică ca a sfinților în zbor spre Domnul, nevinovată ca a fecioarelor cumiști, sufletul uneia din marile națiuni ale lumii.

Iat-o, în sfîrșit, pe piața care e o îngustă stație de tramvai, între zidul rotund al gării și lăcașurile fără stil — a clădit fiecare cum a vrut, indiferent dacă în față stătea opera cea mai splendidă a geniului arhitectonic german, — triviala scoică de piatră ieftenă a omului modern. Abia e loc de jur împrejur pentru o grădiniță închisă, unde încep să se rotunzească din tufele lor de frunze tari bobocii azaleelor. De sus, peste urletul semnalelor și hîrșciitul roților de fier care umplu încunjurimea, picură un ușor zgomot sec, care e tot

ce poate ajunge până jos din lovitura ciocanelor ce nu și-au mîntuit încă rostul aici. În-lăuntru, unde credincioșii catolici îngenunche pentru leturghie, supt paza țircovnicilor solemni în grele haine de paradă, se umflă sunetul organelor, suindu-și profunda, vibranta rugăciune către culmile ascuțite ale măiestritelor bolți.

Catedrala de la Colonia se poate admira după fiecare amănunt, ca și după imensa impresie a unei mărimi ce pare nemărgenită, mulțămită acelu amestec de grandioasă concepție și de onestitate migăloasă, de conștiință chinuită și fantasmă liberă în cercul ei restrîns, care dau caracterul și fac farmecul operelor evului mediu, cînd nu existau încă deosebiri noastre dintre fond și formă, concepție și execuție, ansamblu și detaliu, ci toate, izvorînd din același instinct, se uniau în aceeași mare și naivă unitate. O viață de om se poate cheltui în studiul răbdător al imensului material artistic ce înfățișează. Dar și cel mai stăruitor specialist, după ce-și va încheia lucrarea nu va putea zice că *a văzut* catedrala de la Colonia.

Lipsește spațiul, ca o pregătire pentru sufletul ce-și aduce ruga, lipsește încunjurimea smerită a căsuțelor ce se închină, lipsește tăcerea lucrurilor profane pentru ca singure valurile de armonie ale clopotelor să reverse în larg și să ducă tocmai sus vestea bucuriilor și durerilor noastre.

Nerușinat, veacul nostru cu buzunarele pline și mînilor negre de funingine își face rosturile înaintea sfinților cerului și a regilor legendei. Ei rabdă tot: tramvaie electrice, gări gîlgiind de fum, arhitectură secesionistă, gazdele de lucrători, comune ca o redingotă. Așa va fi tot mai departe, până ce ultima lovitură de ciocan va înceta în vârful turnurilor, unde lucrează numai tehnica modernă și pînă ce, înlăuntru din inimi rugăciunea sinceră va fi încetat. Și poate că atunci de la crucile de aur ale turnurilor din față pînă la pragul ușilor sfinte, miile de chipuri de granit se vor mișca de grozavul sentiment al înstrăinării lor totale, al inutilității lor desăvîrșite, și trupul lor de frumuseță se va sfărîma în mișcarea fugii pripite către locurile depărtate unde jos pămîntul e plin de flori și sus cerul cuprinde îngeri...²

Prin Franța de Nord la Calais

Franța... Spre dînsa ne îndreptăm. Sînt douăzeci și doi de ani de cînd n-am văzut-o. Și mi se pare că mă întorc către mine însumi, către cineva mai tînăr, mai vesel, mai îndrăgostit de toate, care am fost eu, pînă nu rostogoliseră asupra-mi acești douăzeci și doi de ani o întreagă viață, atîta muncă, atîta suferință și așa de puțină mulțămire... Mă voi înnoi oare la atingerea cu pămîntul țerii celor dintii și mai rodnice învățături?

Plouă cu picături reci și cu biete petale albe rătăcitoare. Cea dintîi gară a Flandrei franceze e hursuză de tot: neagră, umedă, cu groase depozite de murdării, și pe liniile licioase trec oameni cari-și țin pare-că toate năcazurile în spate. Rar s-o fi rîzînd pe aici, și atunci numai cînd din cer se coboară picuri de lumină bucuroasă.

S-a lărgit cîmpul. Mari întinderi au aceeași înfățișare, sînt poate ale aceluiași stăpîn. Ochiul micului gospodar nu s-a oprit, ca dincolo, cu iubire geloasă asupra fiecărui amănunt, casele nu-ți fac semne de prietenie, din albele perdele între privazuri verzi ca primăvara. Bătrîne, gîrbove, mîncate de mușchiul multor ani, ele privesc cu neîncredere din micii ochi răi ai fereștilor fără podoabe. Te întrebi uneori pe unde se ajunge la ușa ascunsă pe care oaspetele n-o poate găsi ușor. Ceva din evul mediu, din șerbia celui sărac și prigonit pare că a rămas, peste împrăștiarile silnice ale Revoluției Franceze, pînă astăzi.

Spiritul altor secole pare a domni și în orașele din cale, mîndre de catedralele lor străbune. Am trecut în Picardia micilor nobili doritori de isprăvi în lumile depărtate ale cruciatelor, și dintr-un astfel de oraș, ocrotit de Fecioara Maria, din Amiens, s-a ridicat acel tînăr viteaz, rîvnitor de lupte pentru Hristos, de jertfe pentru Cruce, din care s-a făcut un cancelar al Ciprului, un prieten al Regilor, un cunoscut al Papilor vremii sale, un creator de Ordine noi și un stîrnitor de războaie creștine care a fost Philippe de Mézières, „bătrînul pe-

lerin“ care-și mistui zilele în umbra mănăstirii Celestinilor din Paris. Și i-am fost tovarăș pe vremuri, acestui idealist de acum șese sute de ani, pe care l-am întovărășit pas cu pas, dintr-o speranță în alta, de la o deziluzie la altă deziluzie, până la ultima abdicare, în vremea cînd trăiam mai mult cu acest erou al celei dintîi opere istorice a mele decît între părășii casei din Quartier Latin, în care mă lăsase vîntul deșterării.

Lama de oțel a Mării scînteie la orizont, le-gînd pînze, purtînd ușor corăbii înalte, trime-țînd aprige suflări de vînt și mirezme tari. Oameni din toate țerile se îngrămădesc în cu-prinsul unei gări înguste. Hamali se aruncă tă-cuți asupra bagajelor, lăsîndu-ți în mînă plă-cile de metal numerotate. Semnalele vibrează asurzitor în gîturile de fier ale vapoarelor gata de plecare. Aici e Calais, dar nu acela care se întrevede în paginile de voioasă rătăcire luptătoare ale lui Froissart, Calais cu ziduri înalte, ai cărui burghezi se înfățișară cu fu-nia de gît înaintea lui Eduard al III-lea, re-gele englez ucucitor, nici Calais recucirit de la urîta și trista Maria Tudor, care păstră în inimă pînă la moarte numele cetății pierdute. Nu, ci Calais oraș nou, care poștește prin anun-ciuri pe cîmp să fie văzut, Calais stație de va-poare și debarcader al englezilor vecini, cari apreciază Franța mai întîi în libera mișcare fără grijă a micilor săi oameni oacheși, cu hai-nele dezbrîtate și neperiate.

Valuri înalte clatină vaporul fără confort și găteală, și pe bănci, pe scaunele înjghebate în pripă din cadre de lemn și din aspră pînză de saci stau ca înlemniți călători și călătoare de toate vîrstele, din cari jumătate încrețesc sprincenele cu anxietate, închid ochii cu desperare pentru un somn mîntuitor ori se lasă palizi ca moartea în voia zguduirii moleșitoare, până ce, într-un suprem acces, cei mai greu atinși orbecăiesc, cu picioarele moi, nesigure, către rampa de fier din margene. Trebuie o grea sfortare ca să te smulgi din acest mediu de urîță și murdară suferință, ca să te abstragi de la toate pentru a vedea numai valurile tăiate de ascuțișul prorei și cerul de un fraged albastru, pe care trec zboruri albe de alcioni. Calais a perit de mult în urmă, cu linia lată a coastei sale rupte de golfuri, și acum, într-o ceață galbenă-sură, se năzare altă lume, coaste mîncate de valuri, stînci tari și deasupra tuturor o înălțime păzind Marea.

Fără semnale — căci doar avem a face cu oameni serioși! — trenul cu vagoanele mici, joase, aducînd puțini călători, căci e numai pentru persoanele ce merg direct la Londra, cale de două ceasuri, și e mai scump, — s-a pus în mișcare.³

Rînduri din Anglia

Acum sîntem acolo, în fața gării mari, a cheiului care se întregește cu bolovani uriași cărați de vapoare din alte părți, ca toată pia-

tra în care încape bogăția și mîndria Angliei. Neatînsă stă pe vîrf cetatea veche a Doverului, unul din porturile care se cuprindeau supt vechea numire francesă de „Cinque-Ports“; ea își păstrează, cu tunurile gata, toată însemnătatea militară de pe vremuri, și străinii nu pot răzbate fără o voie specială în cuprinsul zidurilor contemporane cu cei dintîi regi normanzi, pe cari tot Marea-i adusese și cari se temeau de Mare.

Respectul pentru tot ce-a fost, e cea dintîi însușire, vizibilă chiar de la început, a vieții engleze. Și atîta e prea puțin. Ceea ce a fost *este*, și toți sînt hotărîți a-l face să fie și în viitor. Toate timpurile se ajută aici. *Și toți oamenii*, oricare ar fi bogăția și sărăcia, noblețea și creșterea plebei, învățătura și ignoranța unuia și a altuia. Peste timpuri, locuri, interese și capricii personale o nație întregă colaborează astfel, trecut și prezent laolaltă, pentru scopuri care sînt numai ale lor, exclusiv și imutabil naționale. Unul e sigur de celalt, și orice mișcare se sprijină pe acest sentiment de nezguduită siguranță.

Se vede și din felul cum se mișcă toată această mulțime aruncată pe țerm și aceia cari, în cea mai deplină demnitate tăcută, ca într-un salon de lord, îi primesc. Nu-ți mai căuta lăzile dacă ești cunoscător al țerii; domnul roșcat cu șapcă pe cap ți le va aduce, recunoscîndu-te dintr-o mie, la locul d-tale, dacă și d-ta vei ști să găsești, între atîtea trenuri,

pe acela în care el e dator să-ți aducă lucrurile, în schimb pentru o plată bună, dar fixă. Dacă vrei ceaiul, cafeaua, omleta, friptura cu care ești deprins, ajunge să fi telegrafiat la plecarea din Calais: vei mânca și vei lăsa toată fina garnitură a serviciului în tren. Nu te îndoiești de nimeni, și nimeni nu se îndoiește de d-ta.

Trecem oare prin grădina de plăcere a unui lord strivit de o avere care-i îngăduie să desfășure sute de kilometri de gazon înflorit, nesfârșite expoziții de vite de rasă din cele mai rare specii, culturi de păsări pentru care se cer jertfe imense? S-ar părea că da. Și acele curate vile, din ferestrele cărora râde, pare-că, mulțămirea unei gospodării desăvârșite, sînt neapărat adăposturile încîntătoare ale funcționarilor săi.

Bogat și fericit om! Ba nu: bogată și fericită țară! Pentru că tot ce se vede acolo, kilometru de kilometru, gară de gară, ceas de ceas, într-o lină lunecare fără opriri, sînt cîmpiile și locuințele sătenilor Angliei. Cu toată supunerea unei rase deposedate prin altă rasă, cu tot teribilul „doomsday-book“ („cartea judecății de pe urmă“), al tuturor confiscărilor, cu toată lunga șerbie în jugul unui mai puternic, cu toate crizele de producție și lipsa permanentă a grînelor trebuitoare pentru hrana marii insule, la acest nivel s-a ridicat țărînimea Marii Britanii. Energia disciplinată pe care a cheltuit-o nu-și află părechea poate nici

intr-o altă țară și nici la un alt neam: o foaie din Londra expune chipul femeii care caută de o moșioară întreagă *numai* cu inteligența și cu brațele ei, și nu e mai slabă decât atâtea leneșe ale unui lux trufaș, și mai ales nu e tristă de loc. Și sînt multe care se apropie de dînsa.

Iar, dacă vrei să vezi de unde vine această putere morală, fără care n-ar răsări așa de deasă pajiștea fragedă, fără care n-ar fi sămănate florile pretutindeni, și copii rumeni nu s-ar rostogoli între mieii albi, pregătindu-se în tarele aer liber, dătător de sănătate, pentru munca grea în cine știe ce negre contoare asiatice, australiene, africane, uită-te la acele turnuri groase, urîte, care se înalță deasupra bisericuței de țară. Biblia a dat Angliei acești țerani, cari se simt trăind supt ochiul lui Dumnezeu, binecuvîntați pentru binele ce-l fac, meniți osîndei pentru păcatele săvîrșite, aceste suflete simple, curate și tari, la care Drep-tul și Nedreptul se oselesc limpede ca ziua de noapte, acești credincioși devotați ai mulțămirii cu puținul care se capătă din munca plină de bunăvoință și de pietate a brațelor proprii. Biblia a dat acestea toate, și nu prin talmăcirea unuia sau altuia, de azi sau de ieri, ci prin înrîurirea nemijlocită și cu atît mai adîncă a graiului său plin de aspre învățături și de zîmbitoare speranțe.

Ne luptăm pentru pîne pretutindeni, deși cu o mai bună organizare și împărțire am pu-

tea trăi toți. Iată însă iadul pămîntesc în care oamenii se luptă pentru *spațiu*, și-l cuceresc prin inteligență, și-l fură prin viclenie, supt controlul Statului, care prin negrii săi *police-
meni* se îngrijește ca în această luptă atentă, plină de atîta încordare a atenției și a voinței, să nu iasă nimeni strivit. Din ce trebuie să facă fiecare locuitor al Londrei cu 7 500 000 de locuitori în fiecare clipă ochindu-și locul, desemnîndu-și linia, atingîndu-și prin minuni de strecurare sau intimidare a altora drumul, se deprind acești oameni să-și afle loc și drum în concurența cea mare economică a lumii.

Căci această gară, atinsă în sfîrșit, după un lung traiect în întunec supt case, la nivelul lor, deasupra acoperișurilor — zidurile toate fiind tot așa de goale, tot așa de negre, tot așa de triste — e în adevăr spectacolul în mic al activității unui mare popor. Mii de oameni s-au vărsat din trenuri ce sosesc din părți deosebite, aproape în același moment, alte mii de oameni năvălesc din trăsuri, din caburi, din automobile numerotate, cu înlesnire, și printre ei circulă, fără poruncile aspre ale vreunei șăpci militare, roșie sau albastră, sute de „comisionari“, *gentlemen* respectabili, pe cari ți-i semnaleză numai placa din care se vede cării mii îi aparțin, — și totuși deslocuirea și înlocuirea omului prin om se face cu cea mai deplină siguranță tăcută; zgomotul nervos, dezorientarea mînioasă, pretenția neajutată sînt apanagiul străinului.

Și acum începe — între geamurile trăsorii no. 5 000 și ceva — de fapt o nouă călătorie

până la otelul cutare din piața cutare lângă grădina cutare. Străbatem largi dungi de lumină, în care bagheta paznicilor negri acordă cu scumpătate un pas înainte vehiculelor ce se ating totdeauna și nu se ciocnesc niciodată, ne înfundăm prin înguste culoare pe marginele cărora tropotesc cu capu-n pământ mulțimi grăbite, dar nu nerăbdătoare, ne strecurăm pe lângă mari squaruri goale în lumina trichelilor electrice, și iată în sfârșit oprirea înaintea scării de piatră, rampei de fier, simplei fațade, a unei case care s-ar putea găsi tocmai așa și la Haga ori Rotterdam.

Sînt popoare care iubesc natura căutînd-o acasă la dînsa, „pierzîndu-se“ în fiecare duminică-n păduri, unde pas de pas se găsesc hîrțiile unse, cojile de ouă și florile veștede ale altora pe iarba călcată de picioare, îngălbenită de grosolane striviri. Așa e în jurul Parisului, poate și a altor orașe franceze, dar în jurul tuturor orașelor germane. Natura e la capătul tramvaiului, al trenului de plăcere, în umbra berăriei rustice, așteptînd, după program, în anume zile și la ceasuri anumite. Ai crede că, după plecarea admiratorilor, a oaspeților, a clienților ea „îchide“, numărîndu-și banii la tejghea.

Nicăiri o natură mai autentică nu încunjură orașele decît în această țară de orașe care e Anglia. Acel urît amestec de rosturi orășenești care nimicește aiurea frăgezimea, nevinovăția, pacea zîmbitoare a naturii, ameste-

cînd-o — ca la noi, din nenorocire, și tot mai mult! — cu acoperișuri de tablă roșie, cu po-doabe de ghips, cu statui de la vînzătorii ita-lieni, e aspru interzis, aice. „Murdăria e opri-tă“, și sînt oameni cari să pedepsească pe contravenienți.

Dar și în orașe natura *trebuie* să fie. Și e curios cum de la acest popor care știe să unească, măcar în cartierele burgheze, o uria-șă concentrare de milioane omenești cu mișca-rea aerului proaspăt pe piețele libere, a pornit, fie și după principii teoretice germane, miș-izarea către „orașele-grădini“. În acestea gră-dina adăpostește, fără a-și pierde caracterul, un oraș răsărit ca din pămînt prin voința ei, dar, în Londra chiar, orașele creează, prin voința de sănătate, de frumuseță, de poezie a unui popor căruia religiunea rustică a „lakiști-lor“ i-a trecut în suflet, grădinile în jurul cărora poate zice că se strînge viața și după care se numește locuința fiecăruia. „Squarul“ ajunge astfel o condiție de existență pentru burghezul Angliei, care nu e lipsit, în mijlocul celei mai formidabile cetăți de piatră din lume, de foșnetul frunzelor în vînt de seară, de răcoa-rea desigurilor, de mirezmele florilor din mai, de viersul păsării ce se oprește în treacăt pe ramurile ce se întind către fereastra lui.

Acum douăzeci și trei de ani aceeași Londră, într-o primăvară cu soare, pătată numai de cîteva brume ale dimineții, îmi părea cu to-tul altfel decît în acest mart rece, ale cărui

seri sînt străbătute de nemilosul vînt al Mării apropiate, care înviorează, ce e dreptul, dar pișcînd obrajii neobișnuiți. Undeva, lîngă British Museum, în față cu squarul care poartă eroicul nume medieval de Bedford, una din acele case particulare pentru familii mai bogate, care samănă pe deplin cu liniștita, curata locuință olandeză. Oaspeții sînt primiți ca în familie, fără prietenie, dar fără nici o reținere față de dînsul. La cele patru ceasuri de mîncare ale vieții engleze — și mîncarea nu înseamnă niciodată cafea cu lapte sau ouă fierte, ci puddingul reappare pe masă de patru ori, — se coboriau din odăi cei patru Români, — între cari Gheorghe din Moldova, indispus în dorul lui de liniște, de haosul Londrei ca și de agitația Parisului, — un tînăr milanez în călătorie de studii pentru viitoarea sa casă de bancă și un venerabil personagiu grecesc, cu largile favorite cărunte, solemn în franțuzeasca lui indescrîptibilă, care-și întrebuița jumătate din conversație ca să declare cui voia să-l creadă că orașele celelalte vor fi cum vor fi, dar Atena e totuși „cel dintăi“. Și unii vorbeau englezește, alții se trudeau franțuzește, atîția, ca mine, în neputință de a se înțelege, scriau răspunsuri la întrebările celor trei gazde, domnișoare, ori neveste cu bărbații în India, iar, supt ochii înnegurați de trufie ai bunului bătrîn Ekonomos, milanesul se lua la trîntă cu gazda cea mai tînără, care făcea fără nici un gînd rău acest sport de ocazie.

Din colțuri de arhive unde ardea lumina în miezul zilei, din largile săli bine orînduite ale

„Museului Britanic“, unde cărțile veniau și plecau de la sine pentru mulțimea cetitorilor tăcuți, nemișcați ca vechile volume din rafturi, mă coboram în strada largă, vie, dar, cu toată marea ei mișcare, cu atât mai *astîmpărată* decît a Parisului. Anticăria își desfășura pe trotuar rîndurile nesfîrșite de cărți uzate, care, cu toată îndelungata lor foiletare, trimeau încă mirosul lor plăcut de librărie nouă, de legătorie elegantă. Și prin ele am pătruns în-tăiași dată, a doua zi după cucerirea lor lacomă, într-o literatură cu mult mai originală, mai adîncă, mai omenească, plină de humour și de lacrimi, în literatura engleză. Și de acele priveliști, de acele mirezme de carte, de acel soare sorbit de neguri îndărătnice, de acele lumini electrice luminînd în mijlocul zilei, pînă și de acea sănătate solidă, de acea voioșie intimă, așa de puțin „engleză“ sînt legate pentru totdeauna în mintea mea parfumurile de cîmp ale lui Wordsworth, avînturile eterice ale lui Shelley, poveștile romantice ale lui Southey, aventura eroică a lui Byron, pînă la discretele mărturisiri duioase ale lui Tennyson și la frazele largi ale lui Macaulay și la strălucitele pagini de profeție morală reînnoitoare ale lui Carlyle. Amintirea lor nu se răs-pîndește asupra unei vieți întregi, ci ea se păstrează pînă acuma, oricîte elemente veșnic vii ar fi lăsat în suflet, oricîte schimbări ar fi poruncit în viață, în jurul acelor neuitate zile în care viziunea altei vieți s-a unit pentru mine cu revelația altor adevăruri, cu propaganda multiplă a altor idealuri.

Acuma studentul de atunci și-a făcut drumul în lume și-l așteaptă încercările ca și solemnitățile unui congres istoric. Și, în preajma celui dintâi ceas de recunoaștere, privesc în juru-mi odaia de otel de „limbă germană“, adecă de agenți de comerț, în care m-a adus o reclamă de călăuză. Căminul rece primește cu oarecare dușmănie cărbunii cari afumă fără să arunce măcar o limbă de flacăra albastră, trei mari ferești dau lumină și frig, vibrând de alergarea pripită a automobilelor, paturile de fier strâng la părete biata masă îngustă și cele câteva scaune. E aici ceva mai impersonal, dacă nu mai banal decât în celelalte depozite de călători ale lumii.

A doua zi se vedește strada. Sîntem în cartierul băncilor, mari clădiri de lespezi grele, cu gratii de temniță, fără locuitori vizibili. De o parte o biserică, al cării cuprins gol, ale cării anuciuri-programe îi dau mai mult înfățișarea unei școli de filosofie morală puțin cam veche, de alta — căci *această* religie nu recomandă nici un fel de posturi și nu oprește nici o bucurie sănătoasă a vieții, — hala imensă în care se înșiră, îngrijit învelite în cearșafuri, cărnurile Argentinei, menite să hrănească o zi pe aceia cari în Londra pot să mănince carne fiindcă de obicei muncesc mult mai puțin decât aceia cari n-o pot mânca. Încolo, prăvăliile cartierului, căci fiecare parte din această *lume* londoneză își are la îndemână tot ce-i trebuie și omul nu aleargă pen-

tru plăcere aiurea, și câteva mari case de export care nu-și vădesc specialitatea. Întreg acest adevărat oraș de burghezie mediocră se adună în jurul bisericii și a squarului, a colțului de țară, păstrat cu aspectul său de cultură primitivă, și fiecare din locatarii caselor vecine — și numai ei — își are cheia pentru ca la anume ceasuri din zi să stea supt frunziș verde cu cartea sau cu lucrul de mână.

Căci aici nu s-a întâmplat ca la Paris, unde administrația a dărâmat un oraș vechi pentru a face, cu bulevardele sale, lungi, cu largile sale piețe, orașul cel nou, unitar, avînd o singură inimă, un singur creier; aici nu s-a întâmplat ca la Berlin, unde avîntul unei vieți economice uriașe, de o perfectă tehnică biruitoare, de grandioase planuri mondiale, a contopit totul, prinzîndu-l apoi în vârtejul său de nebună ambiție. Nu, ci, precum vechi datine, legi din toate timpurile au format, fără principii superioare ale unei Constituții, veșmîntul legal modern al țerii, cam tărcat, dar foarte comod, tot așa bunul sat, de poetică viață rurală, de patriarcalism religios în jurul turnului parohial, s-a unit cu satul vecin, păstrîndu-și întreaga individualitate, și astfel s-a ajuns la un oraș „născut, iar nu făcut“, care n-a pierdut nimic din voia bună, din poezia umilelor sale începuturi. Cartierele formea-ă Londra, fără a se pierde într-însa, tot așa cum Anglia și toate coloniile sale formează Ocèana uriașă, Imperiul întins peste toate continentele fără ca vreuna din provincii să fi abdicat autonomia ei culturală și politică.

Ba iată și muzica țerănească, a cobzarului călător. Supt fereștile noastre s-au așezat patru gentlemen în haine negre puținel cam roase la mînici și la genunchi. Au salutat frumos, în dreapta, în stînga, înainte, în urmă, fără nimic din obsequiozitatea cerșitorească a colegului lor venețian. Apoi au cîntat cu brio, în dimineața rece, fragmente de operă și vechi cîntece populare. Căci acestea nu s-au uitat, și, mai tîrziu, la Oxford, în splendida sală a Colegiului „Tuturor Sufletelor“, s-a și dansat, de studenți și studente, înaintea celui mai ales public de istorici din Europa la sunetul acestor arii. Apoi, cînd s-a crezut că am auzit îndeajuns, rostul acestei „aubade“ s-a lămurit. Bănuții de aramă grea, cu zeița sprijinită în sulită —bani grei, pe cari toată lumea i-a părăsit pentru albul nickel lunecos, dar pe cari Anglia nu vrea să-i părăsească tocmai pentru aceea, — s-au strîns în pălăria tare, cam deformată de acest uzagiu, și banda a plecat înainte, spre alt squar, spre alt „sat“.

Nu prea departe de noi — chiar pentru cine nu ia tramvaiul de deasupra sau cel de deșutul pămîntului — se înalță, zguduită până în temelile ei de goana pripită a noilor automobile pe care nu le-au prevăzut constructorii — catedrala Sfîntului Paul. Sever stil greoi, din veacul al XVII-lea, interior pustiu, pe pereți cu plăci comemorative pentru eroii tenacității naționale, cari în Crimeia pier supt steag și la Polul Nord mor de foame și de frig iscă-

lind ultima scrisoare și ultimul buletin științific. S-a păstrat muzica gravă a organelor și pompa cochetă a costumelor catolice; liturghia se desfășură în genuflexiuni și imnuri. Numai predica amintește că din creștinismul revizuit supt înrîurirea mișcării *filologice* germane către adevăr și autenticitate în tradiția sacră, a rămas mai mult o legislație religioasă și o pedagogie națională. Afară de dînsele, fiecare particular poate să *caute*, în domeniul moralei, ca și în acela al explorației economice; și ce e în stare să găsească pe cărările lui, lângă drumul mare al Bisericii, de la care nu înțelege însă a îndepărta pe alții, o arată „Viața lui John Irving“ de Carlyle și Carlyle el însuși.

E Sf. Paul o biserică, una din acelea în care te duci pentru a înainta sau pentru a te reface, pentru a te împărtăși cu Dumnezeu sau măcar a te simți mai aproape de oameni? Desigur, *nu*. Se duce duminica toată lumea la biserică, și celui care, din neștiința obiceiurilor, nu aduce cartea lui pentru a urmări slujba, personalul bisericii îi oferă, mai binevoitor, mai cu sila, una. Dar poate că tocmai această urmărire și *verificare* a Cuvîntului dumnezeiesc ori măcar a rugăciunii pe carte e dovadă că sufletul e liber de tirania sfîntă a celui mai înalt mister. Vizita la biserică e adeseori datoria de contabilitate față de patron a negustorului cinstit.

Ori poate școlile mari pe cari le întrețin credincioșii în deosebitele cartiere londoneze și care adună mulți ascultători de toate vîrs-

tele și de toate rangurile la cursurile de conferinți teologice, morale și sociale, poate că ele reprezintă aici o nouă religie în faza filosofică, precum era la Atena în zilele lui Platon sau în cercurile romane ale stoicilor? E și acolo destulă arheologie biblică, mai mult indiferentă sufletelor, e exegeză stearpă pentru mințile care o înțeleg fără a putea fi rodite de dînsa. E ambiția, foarte engleză, de a-și poseda cît mai deplin Dumnezeuul.

În mijlocul Londrei, lîngă sumbra zamă de cărbuni care e Tamisa, se înalță în toată strălucirea bogatei sale înfloriri gotice „Mănăstirea de la Apus“, Westminster. Poate aici, unde a îngenunchiat mai multă adorație umană și organele au răsunit pentru mai multă durere, poate aici să fie locul de unde se poate pleca ducînd inima grea de păreri de rău și de pocăință. La ceasurile prevăzute de regulament, abia te streкори, după alți curioși, prin nava din mijloc, iar pe lături se îngrămădesc clădirile, de un pretențios simbolism, ale mormintelor pentru gloriei naționale. Pare că tot ce a fost mîndru în Anglia prin talent și voință se încalcă în patima de a rămînea și după moarte. Și cînd îi știi ce au crezut, ce au spus, ce au scris toți acești oameni de Stat, acești soldați, acești cugetători, acești poeți, nu te poți gîndi măcar la o înfrățire a umbrelor lor, fie și pentru steagul pe care l-au servit cu toții din toată inima și care-și flutură acum vechea mătasă deasupra pietrelor fu-

nerare. Și morții trebuie osebiți pentru ca din cenușa lor să poată vorbi ceva urmașilor. Din această profusiune de monumente învălmășite se desface aceeași senzație greoaie, înăbușitoare ca din cîmpul de măcel pe care zac în grămezi eroii, pe cînd cu atîta recunoscătoare evlavie l-ai petrece pe fiecare pînă în umbra bisericii din locul unde s-a născut.

În față, o altă biserică, mai mare cu mult, răpede înnegrită ca de atingerea șfințitoare a secolelor, își înșiruiește turnuri și vîrfuri ascuțite de piatră deasupra largii ape triste. Dar e numai Parlamentul, care-și ține uneori ședințele pînă în nopțile tîrzii. Rare ori valuri de mulțime amenințătoare se strîng în vecinătatea clădirii uriașe de unde se cîrmuiește acest colț de pămînt și mările întinse ce atîrnă de dînsul. Tribunele publice nu sînt năvălite la zile mari ca în țerile latine, aprinse de patima cuvîntului viu. Desigur că au fost în Anglia lui Pitt, Fox și Burke mulți și mari oratori, dar rasa lor, așa de vioaie în veacul al XVIII-lea, pare că s-a isprăvit astăzi. Și nu e vorba aici de *cum* spun, ci de *ce* spun, de *adevărul* cuvîntului, de *folosul* rostirii lui, de felul cum se oglindește în asemenea discursuri conștiința de sine și mîndria neamului. *Acestea* sînt amestecate în fiecare zi și în tot ce se rostește acolo, aceste elemente fundamentale ale sufletului englez, grele de amintiri, imbielșugate în hotărîri. Și ce e oare religia unui popor decît ceea ce cuprinde și vădește cele mai înalte aspirații ale lui, naționale, umane, supraumane? Și, dacă e așa, *aici* e biserica.

Și una atît de puternică, încît va trăi, mînînd pe urmașii lui Nelson, lui Wellington, lui Gordon și Scott spre alte văi tulburate de ghiulelele dușmanilor, spre alte ciocniri cu cele mai mari genii militare ale lumii, spre alte pustiuri arzătoare și spre alți munți de gheață ucigașă!

Pe coloane înalte de piatră, pe simple socluri cu inscripții scurte, caracteristice, se înfățișează în bronz și marmoră sfinții acestei religii care nu-și uită propagatorii și martirii. Aici statuia nu e o podoabă a pieții publice, și poate de aceea e exactă, e mare, dar nu e și frumoasă, ba nu e nici măcar în potrivire cu cea mai apropiată încunjurime a sa. Ea e îndeplinirea unei datorii și exercitarea unei influențe. Nu moare „fără sunet“ cine a fost fiu credincios al Angliei-mame și nu poate rămînea fără învățatură cine-și poartă pașii pe stradele Capitalei sale.

Un muzeu întreg e consacrat numai acestor glorii. Clădirea e donația unui particular pe care l-a veșnicit această mărinimie. Incepi de jos, cu poezii, cu nuvelistii, cu filosofii și oratorii; portrete pe pînză, schițe, manuscrise, bilete, relicvii de tot felul. Gînduri se desfac din acești ochi, din aceste rînduri zgîriate pe vechea hîrtie. Apoi se trece mai sus la oameni de Stat, la generali, la regi, fiecare avîndu-și colțul, unde-l caută măcar o admirație recu-

noscătoare, dacă nu-l încunjură iubirea nației întregi. Sînt locuri în care — ca în cazul celui de Monmouth — privirile se ridică de pe rîndurile în care se cuprinde rugăciunea de a se cruța o viață, pentru a vedea chipul celui decapitat după răspingerea grației. Și la ieșirea din aceste odăi înțelegi mai bine de ce s-a clădit atîta piatră grea pentru a da Mărilor depărtate o Capitală împărătească în această margene de insulă europeană!

În apropiere e celalt muzeu. Banul englez a căpătat cu greu acele comori de artă engleză care, dincolo de Canal, au intrat în Luvru printr-un decret al lui Napoleon învingător. Dar iată și pînzele engleze. În veacul al XVII-lea numai imitații palide; apoi pentru al XVIII-lea veac admirabilele scene de interior, în care se vedește viața unei societăți întregi, rînjitorii monștri umani ai lui Hogarth, peisagiile cu delicate contururi ale lui Turner, dar mai presus de orice, în acei ani de înflorire a tuturor măririlor, cu toată decăderea morală din care răsăriau, portretele de transparentă sufletească ale lui Lawrence, care a fost pentru lorzii și ladyile epocii Georgilor ceea ce fuseseră pentru înaintașii lor mai bărbați din zilele Stuartilor marele Flamand, ispitit și reținut, întemnițat în bani, lux și plăceri, Van Dyck, — și unul și altul atît de adevărați și de vaști în opera lor încît o vreme întreagă trăiește prin ei, și fără de ei ar fi rămas incomplet înțeleasă, pătrunsă neîndesulător în esența ei morală.

Merită vremea nouă în Anglia să aibă asemenea pictori? Poate că nu. Cel mai mare meşter modern a fost un admirabil animalier. Dobitoacele au totdeauna caracter.⁴

Oxford

Prin invitaţia la Oxford a unei părţi din membrii Congresului istoric am putut vedea un colţ din evul mediu păstrat în toată evlavia, disciplina, frăţia şi ascultarea sa monastică între zidurile mănăstirii de învăţătură din veacurile depărtate, până aproape de vremea când s-a stabilit în Anglia dominaţia normandă.

Un oraş oarecare, şi nu din cele mari, în care după figurile zgomotoase ale Londrei se simte cineva ca la ţară, în tihnă, cu inima liniştită şi gândurile înseninate. E aici curatul, paşnicul patriarcalism englez pe care pripa, zbuciumul vremilor moderne nu l-au izgonit de pretutindeni, ci care, apărat de turnurile vechilor biserici, primeşte azi pe străin ca şi acum un veac sau două.

Dar, îndată ce ai trecut pragul celui dintăi Colegiu, porţi bătrîne par să se fi închis în urmă-ţi. Vraja altor timpuri te-a cuprins cu totul. În curtea largă, pietruită sau veselă de pajiştea-i tînără, domneşte o pace desăvîrşită, ca şi cum la doi paşi n-ar fi strade moderne, o gară, linii ferate ce fac legătură iute cu altă lume, pe care aceasta desigur că nici n-a pre-

văzut-o și care, tot așa de sigur, n-ar iubi-o și n-ar putea-o prețui. Ziduri întunecate se ridică, unele din ele cu piatra mîncată de ploile sutelor de ani, fărîmițîndu-se încet supt lumina caldă a verii; sînt fațade din veacul al XVIII-lea, sînt și din al XVII-lea, al XVI-lea, din evul mediu însuși. Scărițe de întunerec, cu înguste trepte de piatră ca pentru suișul într-un turn de pază trec pe lîngă uși cu orbita adîncă, și ești mirat dacă, deschizînd vreuna, te găsești în biblioteca de cărți nouă, cu legăturile aurite, ale vreunui tînăr profesor. Alături cu învățătorii cei mari și cu acei cari-și încep cariera, profesori suplinitori încă, sînt cămăruțele studenților: un cuib de piatră în care încape numai bine patul de fier, dulapul de haine cu forme vechi de scrin, simplul lavabo de metal. O fereastă se deschide asupra coperișurilor de veche țiglă pe care o mănîncă mușchiul de multe colori.

La înălțimea aceea nu se ridică din freamătul stradei decît zgomote confuze. De altminterea, cine s-ar furișa prin aceste ganguri de umbră, din care speriate fug razele îndrăznețe care s-au coborît ca să vadă ce se poate petrece în funduri de neagră știință, de religie severă ca acestea? Apoi deodată sunete adînci, grave, de o impunătoare armonie zguduie văzduhul umed pe care-l strînge vechea piatră. Și atunci ochii urmăresc în dezvoltarea lui sprintenă turnul gotic sămănat de ace și flori care aruncă înainte gurile strîmbate ale balaurilor de granit.

Și ai apoi, după ce s-au închis obloanele, după ce s-au zăvorât ușile de jos, după ce lămpile veghetoare din odăile de studiu s-au stins pentru câteva ceasuri, o noapte fără păreche de bună, ca și cum adîncurile pămîntului te-ar fi cuprins în taina lor tăcută. Cînd, la turnul din față, se mișcă resorturile de fier ale ceasornicului fără moarte, ți se pare că fiecare clopot înseamnă sfîrșirea unui veac.

O, e mult „ev mediu“ aici! Îl găsești oriunde, respectat în reînnoirile pe care le impune uzura și nevoile, nebănuite altădată, ale vremilor noastre. El e în capela de stil normand, cu stîlpii îndesați, solizi și simpli în podoabele lor sfioase, cu mormintele celor cari de mult au trecut pe aceste lespezi care, lor, li se păreau nouă și temei al luptei pentru idealurile viitorului; îl regăsești în bibliotecile cu bolți joase, în care cărțile vechi, manuscrise și incunabule, par crescute din ziduri, în sălile de paradă, cu chipurile tuturor cărturarilor și oamenilor politici cari au ilustrat Colegiul, în refectoriile unde ți se aduce din penumbră, pe masa de gros stejar secular, vasul de formă veche în care scînteie roșietec berea tare și amară. Era evul mediu și în acele încăperi pentru moștenitorul tronului, principele de Wales, cu cele trei, patru ferești de fațadă, cu drumul neted către ușița de sus, pe lîngă cabinetul de studiu al profesorului-sentină. Cînd, seara, am intrat în sala înaltă, prin bolțile căreia treceau fiori reci, scuturînd

parecă pînze cenușii prin culmile pînă la care nu ajungeau luminile, tot evul mediu adunase pe lîngă fracurile noastre decorate mantiile roșii ale găzduitorilor noștri. Și totul părea aproape ieratic, după un ritual invariabil, până la nobila apariție a lordului Morley, așa de alb, de uscat, așa de slab în glasul cu care expunea, pare că în joacă, grele teorii contemporane, de filosofie, de istorie, de statistică, așa încît părea că a venit să ne învețe însăși lunga experiență de doctrină a acestor ziduri venerabile, înălțate până la seninătatea îndoielii care nu se poate alipi, dar nu se cutremură. Să ne mai mirăm că, o jumătate de ceas mai târziu, muzica zicea arii din vremea lui Henric al VIII-lea și a Stuartilor și în alt cavou de știință, cu aceleași adînci unghiuri de umbră, oameni tineri, fete sprintene se învîrtiau serios, doar cu zîmbetul pe care-l prevăd izvoarele, în danțuri întocmai și întocmai ca ale strămoșilor?

Dar nu numai prin Oxford am călătorit la „o mie patru sute“. Mi se trezesc în minte, cînd aud acel melancolic viers care odată rostia bucuria tinereței, lungile coridoare sumbre ale Arhivelor, dînd în curți negre ca și acestea, și compar cu acea locuință a arhiepiscopului de Canterbury în care te privesc înaintașii vremilor de luptă și suferință, fugarii, înjunghiații, decapitații, iar, cîteva trepte mai jos de sala în care o curioasă lume internațională și-a luat porția de 6 oare din pesmeți și șampanie, masiva, îngusta capelă unde s-au

spus vorbe mari de oameni cari și-au stăpînit timpul și peste al căror praf zac astăzi lespezile grele.

Dar la Oxford este și atîta tinereță și libertate și veselie... Vacanța mă împiedecă de a vedea avîntul spre știința veșnic nouă a tineretului, energic și sănătos, hotărît și sigur de sine, care a plecat. Însă urmele lui sînt pretutindeni. Aceste vaste grădini îi văd întrecîndu-se cu mîngea supt ramurile întinse ale copacilor liberi, în aceste biblioteci cărțile par încă a vibra de foiletarea lor grăbită sau entuziastă. Și, iată, bunul meu oaspete profesorul Robertson, mă duce la cluburile încă pline, în sala dezbaterilor unde, la anumite zile, se tratează cu pasiune, cu știință și cu talent nou problemele zilei, de oameni cari mai tîrziu, ajunși miniștri, guvernatori de țeri depărtate, șefi ai clerului, prinți ai științei, mari artiști și poeți laureați, vor trimete și ei chipurile lor, în semn de duiosă recunoștință, pentru a fi puse alături de ale predecesorilor, în succesiunea căroră se oglindește însăși dezvoltarea spiritului, și a conștiinței engleze.⁵

Paris

Spre Parisul de altă dată, al tinereței mele, am mers întăi, în acele puține zile, așa de lungi și așa de scurte, dibuînd, ca prin vechi ganguri negre, *supt* pămîntul care este acuma.

Am descoperit pe rînd ce știam odată așa de bine. Pe lîngă sentinela care, răzimată pe pușcă, își făcea o țigară uitîndu-se la camarazii cari se duceau la restaurante, am intrat în spațiul larg al curților interioare închise de zidurile regalului Louvre, în care, cu toată fe-reasta de unde Carol al IX-lea, cu gîndul la Dumnezeu cel bun și milostiv, a tras asupra supușilor săi de trădătoare confesiune „hughenotă“, pare că azi nu-ți mai vine a crede să fi fost un palat plin de viață, de bucurie, de petreceri, de crime. Am trecut pe lîngă re-dingota, împietrită în filfierea ei oratorică, a lui Gambetta și am urmărit perspectiva, de o așa de mare frumuseță încît n-o poți crede reală, a Pieței Concordiei, unde a curs sînge — și ce nobil sînge! — și unde flori neconte-nit reînnoite amintesc un ideal, și a Tuilerii-lor, în care verdeața străbătută de jocul copii-lor înlocuiește ruinele palatului ars de revolu-ție al lui Napoleon al III-lea, pînă departe la arcul de triumf napoleonian, bogat și sever, care închide zarea.

Am străbătut iarăși sălile de neprețuite co-mori în care se pierdeau cele dintăi uimiri ale mele de student. Se măriseră și se înălțaseră de toate cunoștințele și de toată experiența critică a unei vieți întregi. Și frumuseța în atîtea forme deosebite, de la vechea sculptură elenică din timpurile de îndoială, de la mozai-cele clasice pînă la noul peisagiu, noile scene istorice din largul dar al bătrînului negustor Chauchard, pînă la bronzurile frămîntate de

atita energie ale lui Kain nu se mai osebiau acum pe școli, pe epoce, pe nații decît pentru înțelegere: din ele toate se desfăcea ca un larg simț de pietate pentru toți acei cari au rîv-nit, mai sus decît viața, covîrșitoarea senza-ție a multiplicității geniului creator.

Iată acum larga linie a cheiurilor, frumuse-ța fără păreche a Parisului, în care Seina e numai o viață, în cursul ei viu, în malurile ei pline de lucruri mari și evocatoare de multi-ple amintiri. Pe cînd în Viena rîul eponim era o rușinoasă rîpă, care s-a acoperit, s-a „bol-tit“ pentru a face bulevarde nouă, iar Dună-rea își are viața ei aparte, viața orașului în-vîrtindu-se pe *ringurile* fără apă, pe cînd în Budapesta malul dunărean nu poate da decît plagiatul Parlamentului din Londra [. . .], pe cînd la Berlin Spreia e o prăpastie neagră cot-ită printre monotone case de lucrători, pe cînd în Londra Tamisa apare ca un braț de Mare melancolic menit unui continuu uzagiu practic, Seina, e aerul, e lumina, e sufletul Parisului, căruia-i dă răcoarea și acele apusuri pe care nu le cunosc orașele fără apă. De pe Pont Neuf, care era să se „taie“ în curînd pentru nevoile circulației, descoperindu-se baza lui de piatră, largă de un metru și jumătate, de lîngă statuia lui Henric al IV-lea, care, zîmbind în barba-i creață, n-ar mai putea da acuma găina de Duminecă în oala nevoiașului, urmăresc în sus cursul până la turnurile fără vîrf, rase și cu atît mai solide, ale admirabi-lei opere de sculptură arhitectonică ce e Nô-tre Dame, iar de cealaltă parte șirul de case

negre de vremi și de muncă și de glorie de pe malul stîng, șirul de grădini zîmbitoare, de largi piețe, de frumoase *avenues* de pe malul drept.

Cu emoție am coborît malul de piatră pentru a prinde acel „bateau-mouche“, spre care e totdeauna lume care aleargă și înaintea căreia se închide inexorabila bară de fier, cînd clopotul sună de plecare. Și, în fișuțul lin al valurilor, între germani amorezați, cari pe vremuri nu făceau concurență englezilor, am urmărit defilarea priveliștilor către Trocadéro: Institutul, modest și mîncat de umbră, supt cupola lui ca o pălărie veche, Voltaire rîzînd din colțul lui de pîndă la ce este azi cum a rîs în zilele lui de ceea ce era atunci, Palais Bourbon, a cărui colonadă simplă nu zice de loc marilor lupte istorice ce s-au purtat în el. În locul acelei fioroase grădini închise, cu colțuri de clădire arsă și dărîmată, care amintea zilele de beție distrugătoare în care Comuna a lăsat atîta numai din splendida Curte a Con-turilor — artiști săraci cu spirit aventurier gă-siau acolo neașteptate colțuri sălbatece de inspirație, — e acum o vastă gară nouă. Spectacole anglo-americane se îndeasă în umbra Turnului Eiffel, care e tot așa de disparat față de această cuminte aliniere a unor ziduri măsurate și bine socotite. Trocadéro, cu muzeele lui, e mai bine încunjurat de o comodă viață nouă, la aer și în verdeață.

Numai cine n-a străbătut zi de zi, lună de lună, an de an, cheiurile Parisului, cine n-a căutat cu o febrilă pasiune de vînător al cărții rare, al cărții frumoase, al autografului, al gravurii rătăcite prin soioasele lădiți de lemn prinse în ziduri cu scoabe de fier, cine, din sărăcia pungii ca și din plăcerea tîrguielii, n-a discutat îndelung cu ciudații vînzători, biete femei fără vîrstă, lăsîndu-și ca loctiitori copii prea cumiņi din prea multă experiență a vieții, bărbați cu îmbrăcămîntea, privirea și gesturile extraordinare, epave ale atîtor naufragii, numai acela nu cunoaște una din marile plăceri ale Parisului. Cheiurile mi-au dat acum douăzeci de ani o bibliotecă pe care am lăsat-o apoi în alte mîni. Dar mult timp după plecarea mea doriaam așa de mult surprinderile, *darurile* lor, încît și visul mă ducea noaptea înaintea vrafurilor pline de taine în care se amesteca, într-un haos așa de interesant, ce au lăsat ca frumuseță și știință toate țerile și toate vremurile.

Și acum, în vîntul rece, care taie, supt raza crudă de soare, mînilor-mi tremură atingînd lucruri fără nici o valoare și altele pe care nici odată n-aș fi crezut să le găsesc aici, cărți despre țara și nația noastră, scrieri în limbi străine de-ale oamenilor noștri — Dora d'Istria! —, însemnări de la persoane pe care le-am cunoscut. O, ce recoltă s-ar face aici într-o lună, amestecînd zi de zi dulcea pradă a acestor descoperiri cu înceata refacere a vieții strecurate în aceste locuri!

Și descoperirea urmează. Iată statuia de bronz, mare, sprientea, a Arhanghelului, iată Boulevard Saint Michel, iată cafenelele pentru studenți, restaurantele lor ieftene, anticvăriile în care poți găsi scrieri unice care se plătesc cu cinsprezece bani. Mulțimea foarte amestecată care vine din deal n-am cunoscut-o niciodată, și nu vreau s-o cunosc. Iată frânturile de piatră care după gratiile de fier arată Muzeul Cluny, cu antichitățile romane, medievale, din vechea Luteție, din Parisul Normanzilor, care, cu biserica sfintei patroane Geneviève, era *aice*. Și iată la stînga acea Rue des Écoles în care debarcam atuncea, căutînd la două bătrîne de nație suspectă cartierul cel dintăi parizian, lîngă odaia de întîlniri săptămînale a unui bătrîn și supt aceea în care ofițeri greci la studii săltau cu consoartele în sunetul pianului, pe cînd moluzul alb ploua pe masa mea de lucru.

Pe atunci se clădia la Sorbona nouă, care desigur că era de nevoie, în totala prefacere a condițiilor de lucru din timpurile noastre. Dar un colț din clădirea veche, care adăpostise atîta muncă devotată pentru găsirea adevărului, se mai păstra încă, și lucram noi, cei puțini la număr, fără sete de diplome, în cele cîteva odăi din biblioteca ce ni se puseseră la dispoziție de bătrînul Duruy, lucram între rîndurile cărților de prin veacuri, prinși între ziduri seculare, prin porii negri ai căroră pare că se strecurase știința atîtor generații, iar prin fereștile înguste privirea luneca în curtea de piatră asemenea cu a Colegiilor engleze,

și de acolo venia o adîncă și venerabilă pace, o mireazmă de evlavie, de cinste, de modestă sîrguință prin care se întăreau sufletele. Acolo auziam glasul, totdeauna ca dintr-un vis, al lui Gabriel Monod, cu ochii așa de oboșiți supt ochelarii lor, gluma vioaie, corozivă a abatelui Duchesne, acum foarte bătrînul director al Școlii franceze din Roma, expunerea precisă, cu atîta licărire în ochii cinstiți, a lui Bémont, păstrat încă, în acest an de jubileu, iubirii noastre și pe care îl găsesc între cărțile sale, mai retras și mai modest decît, la noi, un tînăr care-și începe cariera.

Și vreau să găsesc poarta de intrare joasă, neagră, gangurile înguste, scărițele de piatră, sucite, așa de întunecoase, pavagiul străbun de cărămizi roase. Încunjur ziduri mari și ajung iarăși la fațada cu figuri simbolice, alături de Collège de France, cu amintirea glorioasă a lui Claude Bernard, a lui Renan. *Căsuța noastră nu e nicăiri*: s-a dus — o află pe urmă — supt cazmalele dărimătorilor pentru a face loc unor săli luminoase în care e desigur tot atîta știință, dar fără umbrele, deprinse cu sărăcia și întunerecul, ale înaintașilor din alte vremuri. Și simt bine că în praful lor s-a risipit și ceva din sufletul meu.

Tot înainte pe strada acestor școli de tradiții vechi și mari. Undeva în fund e Rue du Cardinal Lemoine. N-am nevoie de nici o că-

lăuză, și de ce aș întreba pe cineva? Aceleași amintiri ca și pînă acum mă duc de mîină, așa de triste și așa de bucuroase în același timp. Și o găsesc. În stînga, zidul vechi din colț, — și ce mare a crescut acum, umbrind strada întregă, copacul tînăr care-și încerca deasupra pietrelor cele dintăi ramuri curioase de a ști ce se petrece în lumea oamenilor! La rîndul întăi de la 28 bis, al treilea după socoteala noastră, balconul de piatră nu mai are cușca de canari, de păsări din Senegal, și nu mai sînt albe perdele tinere la ferești. Și tot ce-a fost acolo nu mai este, cum nu mai sînt cei douăzeci de ani ai miei. Așa de adevărat cum e ziua rece și tristă de astăzi prin care trec însă din cînd în cînd raze călduțe ca ale regăsirilor.

În capătul cellalt, marea bibliotecă, spre care te duceai odată sus pe imperiala omnibusurilor trase de cai încet, încet, ca pe un drum de țară — acum sînt omnibusuri electrice și zguduitoare curse de trenuri subterane —, Biblioteca Națională a rămas aceeași. Curtea tăcută, sala de așteptare, funcționarul cu tricorn pentru revizia biletelor de intrare și ieșire. Dar frunțile plecate sînt altele: cele lucii de atunci sînt acoperite de țernă și cele lucii de acum aveau atunci voioase plete tinere. Iar bibliotecarul șef, gras, rumăn, mulțămit, e tînărul timid, cu ochii nesiguri supt ochelari, care-și cîștiga cea dintăi treaptă a vieții asupra slovei șterse a manuscriptelor.⁶

Pe la Versailles, cu linia albă a castelului regalității absolute, stăpînă peste toate și peste natura ea însăși, pe la St.-Cyr, cu clădirea școlii de fete a doamnei de Maintenon, prefăcută într-o școală militară, pe la satul Maintenon chiar, care amintește numele reginei neîncoronate a caducului Ludovic al XIV-lea, cu fundat în muștrări de cuget și temeri de iad, se iese din împrejurimile Parisului, cu casele apropiate unele de altele, legînd vechea tenucială sură de noul blocaj al clădirilor recente. Beauce, vechea Balsia, se desfășoară de acum înainte, cu întinsele-i cîmpii de grîu crescînd din zăma gunoaielor prinse pe fondul de pietricele și de argilă galbenă: lucrul cîmpului îl fac, și cu boii mari, întinzînd prelungile boturi trandafirii, țerani în haine de oraș și țerance cu fața îmbrobodită în alb și cu legătura albă supt bărbie, — figuri mici, rotunde, fără frumuseță. Tară de muncă, de bielsug. de economie, de egoism, care nu e strălucitor, dar e sănătos.

Chartres, al cărui nume vine de la un vechi loc de închisoare, *Chartre*, e un oraș miilociu, cu străzile înguste, mărgenite de case monotone. Prăvălii mari după modelul celor din Paris, mici dughene unde pe preturi de nimic se vînd cizme și ghete deopotrivă țintate cu cuie mari pentru țeranii dimprejur. Trecutul însă a lăsat ici și colo, pentru o modernitate pe care n-o salvează coloana lui Marceau, ge-

neralul Revoluției, nici statuia de bronz a acestuia în marea piață centrală, cutare scară veche zisă a „Reginei Berta“, ieșind ca un turnuleț crestă din cutare zidire fără caracter, ori case de locuit făcute din bîrne încrucișate asupra cărora s-a așternut vechea tencuială, ori prezintînd odăi ieșite în afară, care se sprijină pe vechi coloane; ale lui sînt ornamentele de frunze și flori, cu chipuri omenești amestecate, în două clădiri mai vechi; ba s-a găsit și o zidire de la începutul evului mediu. Poarta „Guillaume“, impunătoare, e cuprinsă în hotarele orașului și rîul curge pe alocurea între vechi maluri de piatră dînd perspective de canale flamande, fără luntri însă și fără viață.

Dar ceea ce chiamă asupra acestui colț de Franță răsăriteană admirația lumii e catedrala sa, poate cea mai frumoasă, chiar pe lîngă cea din Strassbourg, — care e *altfel* —, din acelea pe care le poartă cu mîndrie pămîntul francez.

Odată, lîngă un puț cu oase de martiri și lîngă o icoană făcătoare de minuni, vechi ziduri primitive, răpede distruse, înainte și după Carol-cel-Mare. Încă din veacul al VIII-lea, episcopul Gislebert înalță o nouă basilică, sup care se sapă răbdător cripta puternică, prin galeriile căreia, luminate de lămpi rare, se pierde astăzi pasul vizitatorului. Ea arse. Veacul al XI-lea văzu o nouă biserică, „gotică“, ce capătă îndată adausuri importante. O nouă clopotniță răsări deosebită de clădire, pentru ca apoi să i se adauge a doua tot în față, și

dincoace de vechea fațadă să se clădească un narthex. Din el se păstrează, strânsă azi între cele două turnuri și mutilată pentru a încăpea între ele, fațada zisă „regală“, de o bogăție deosebită. Părînd a prelungi cu liniile lor coloanele, se întind figurile de bărbați și femei, ale înaintașilor Mîntuitorului, fețe expresive în seriozitatea lor ieratică, dar uneori cu o răsfrîngere de misterios zîmbet pe ele; veșmintele sînt lucrate foarte îngrijit după ale acelei epoce. Deasupra, timpanul celor trei porți de intrare cuprinde scene din viața lui Isus și a Maicii Domnului. Pe cea din mijloc, Mîntuitorul, în glorie, tronează, încunjurat de cadrul format din două semicercuri reunite, care se observă în reprezentarea la bizantini a lui Hristos înviind. „Bătrînii din Apocalips“ se înșiră în registrul inferior. Capitelele au grupuri din Noul Testament; evangheliștii, cu figurile lor animalice, mărgenesc. Chipuri mărunte se desfășură apoi în scene vii prin nervurile care acopăr reprezentările principale. Într-un loc îngeri se închină plecîndu-și la pămînt, tîrîndu-si, largile aripi. Nu lipsesc nici semnele zodiilor, cu ocupațiile din fiecare zi, nici „cele șapte arte liberale“. Trei largi ferești se deschid peste cele trei uși, iar mîndra rosață a fațadei e acoperită sus cu o balustradă.

În veacul al XII-lea și al XIII-lea, după încă un foc mare, de la 1194 la 1220, se făcu o nouă biserică deasupra arhaicei basilice din criptă, și turnul din Nord primi bogata lui împodobire actuală, numai la începutul secolului al XVI-lea.

Portalele cealalte, de Nord și de Sud, sînt din al XIII-lea veac. Consacrate mai mult decît întăiul cultului Fecioarei, ele au figuri cu o și mai mare expresie, ca a Sf. Martin poruncitor, a Sf. Ieronim gînditor, a Papei Grigorie-cel-Mare, cu porumbelul Duhului Sfînt la ureche. Hristosul din portalul Sud e una din cele mai nobile reprezentări pe care ni le-a lăsat evul mediu.

Înlăuntru, înaltele coloane, cu patru adausuri în jurul trunchiului rotund, se ridică vînjos spre bolțile pecetluite cu flori, odată chiar cu o icoană a Fecioarei. Sus de tot, tribunele-și înșiră fațadele cu stîlpi mărunți. În fund, un grup sculptural din veacul al XVIII-lea strică linia, ca si toate fleacurile cu ex-voto atîrnate în capelele laterale, daruri ale credinciosilor de azi, care nu se pot răspinge. În nava principală, în cele două laterale, în bratele crucii, „transeptele“, lumina se schimbă la fiecare moment.

Ea vine prin superbe vitralii, din al XII-lea si chiar, în față, din al XI-lea veac. Sus, mari figuri se desfac în străluciri multicolore, de mozaic al sticlei colorate: jos, scene mărunte se cuprind în rozetele închegate împreună. Privirea străbate parcă, în penumbra bisericii, îndoielile conștiințelor creștine chinute, pentru a se opri la splendorile înflorite ale raiului Sacre simfonii de tonuri misterioase pun stărnire pe suflet.

În jurul altarului, care nu mai e despărțit de navă prin perdeaua de piatră sculpată, păstrată numai în resturi de un interesant

realism, ca Nașterea Domnului, timp de două secole, începînd cu al XVI-lea, sculptura a grămădit două sute de scene sacre, dintre care cele mai vechi au un foarte puternic relief. E un caz unic încunjurarea aceasta cu un brîu de sculpturi, vizibile numai pentru acela care străbate „deambulatoriile“ din jurul bisericii¹.

Acest singur adaus mai tîrziu contribuie la frumuseța totalului. Ce fără sens e stucul și marmura pe care le-au comandat pentru altar canonicii din veacul al XVIII-lea! Ce efect rău produc toate îngrămădirile de lucruri pretențioase și lipsite de gust care îmbulzesc capelele! Cît de puțin pregătît pare a fi preotul căruia i se dă în samă paza unui lăcaș care e sfînt nu numai prin menirea sa religioasă, ci și prin comorile de artă pe care le cuprinde! Nu s-o fi învățînd în seminariile catolice — cum nu se învață în cele ortodoxe — cunoștința acelor vechi și mîndre lucruri pe care preotul trebuie să le apere împotriva prostiei omenești care crede că le poate dăruia ceea ce pînă atunci n-ar fi avut? Încet, pe scările care duc la portalul din Sud, episcopul de Chartres se ridică: un bătrîn foarte uscat, gîrbov, dar elegant în veșmîntu-i negru căptușit cu violet și încă sprinten în mișcări. Tînărul erudit care lămurește catedrala membrilor Congresului de istoria artelor îi mulțamește în mijlocul expunerii pentru că a îngăduit să se

¹ V. lucrarea de orientare a d-lui René Merlet, *La cathédrale de Chartres* (în colecția Lefèvre-Pontalis), Paris, fără dată. [N.A.]

vadă catedrala. O prețuiește preotul oare supt toate raporturile? De fapt, după noua reglementație alcătuită la încetarea Concordatului el e numai uzufructuar, iar proprietatea bisericii o are Comuna. Aleșii votului universal la conducerea treburilor orașenești, aceia trebuie să aibă pentru marea taină a lăcașului clădit cu ostenele înaintașilor încă mai puțină pricepere decît slujitorii lăcașului...

În altă parte a orașului, biserica St.-Père sau St.-Pierre, cum i se zice acum, oferă ciudata priveliște a unei zidiri mult mai vechi care a fost înădită la amîndouă capetele. Are coloane romane și coloane gotice, succedînduse. Sculptura decorativă-i lipsește, dar unul din altare păstrează tezaurul celor mai frumoase figuri în smalt pe care le-a dat această artă, atît de franceză. Coloritul lor e de o putere extraordinară.⁷

Avignon

Pe Rhône în dimineța plină de neguri zboară păsări albe, cu aripile largi, deasupra Mării.

Spre Sud, întăi regiune fără caracter; case banale, depozite, fabrici. Apoi reîncepe frumosul cîmp verde, cu arbori mulți ca în Nord. Casele, care sînt din nou nevăruite, păstrează aspectul de pînă aici. Caii voinici, pe cari la Lyon în gară îi întrebuițează la traseul vagoanelor, fac arăturile.

La Ternay și aiurea turnul bisericii romane domină haotica aglomerație de case. În curînd însă dealurile înverzite închid de amîndouă părțile, cu vechi ziduri în frunte; dedesupt, râul splendid își coboară cursul larg către Mare.

Vienne, cu bogatele-i urme de trecut, cetate „regală” ca și Arles, pentru această Provență, a cării veche civilizație a răspins multă vreme unirea cu noua lume semibarbară a Nordului și mai ales subordonarea față de dînsa. Orașul, cu casele-i negre supt olane, are un caracter foarte romantic, crescut de umbrele călugărești cu glugi brune care se strecoară pe străzile înguste. În apropiere, între zidiri sure, o frumoasă biserică romană cu sulița ascuțită pare să fie a abație medievală. Vii, grădini îmbielșugate acopăr cîmpul strîns între înălțimile foarte îngrijit lucrate, chiar pînă în vîrf.

Valea se lărgește, și în dreapta apar, foarte înalți, munții pleșuvi; raze din soarele nevăzut lovesc în răzlețele căsuțe albe. Piatra sfărîmată răzbate și prin verdeața cîmpiilor, în care copaci frumos tăiați la coamă se înfrățesc cu vița slobodă. Mai departe ea mărgenește drumul și se cațără în terase paralele pe coastele pietroase. Rîul, neregulat, îmbrățișează insule împădurite, se sparge de blocuri plumburii: de pe culmi castele bătrîne se oglindesc în apele lui. Frumoasele biserici romane din același timp nu lipsesc în satele cu piatra îngămădită.

Valence oferă numai biserici și palate ușor refăcute; orașul are o înfățișare cu totul mo-

dernă. Cîmpia, tot mai largă, e mai puțin caracterizată; deosebite elemente se amestecă într-însa. Munții din dreapta apar luminoși supt ceața pe care soarele n-a reușit încă s-o împrăștie. Montélimart, în care iarăși par a se recunoaște nume latine, a dat Franciei republicane un președinte, pe d. Loubet. Podul elegant și grămada de pietre care formează centrul localității sînt de un aspect foarte pitoresc. Pinii maritimi ai Mediteranei împodobesc împrejurimile, și cărările sînt mărgenite de o iarbă lungă, uscată. Și iată, într-o grădiniță țerănească, întăiul platan.

La Châteaueux-du-Rhône stînce răsare din toată părțile deasupra largii ape de argint. O frumoasă biserică gotică e centrul unei așezări, deasupra căreia pe deal o uriașă statuie păzește. Un măreț pod modern leagă amîndouă malurile apei. Șosele albe ca varul trec printre pomi.

Dintr-o stîncă de cea mai ciudată alcătuire, adevărată rămășiță a unei imense cetăți dărimate, se ițesc turnurile de la Pierrelatte, care, cu toți cei doi *t* ai săi, nu e decît *Petralata*, „Piatra-Lată“, tocmai acea fortăreață naturală de care am vorbit. De-a lungul șesului deschis, Mistralul aleargă sălbatic, ca zgomotul unei mări răscolite. Sălciile, păpurișul din șanțuri se frîng, plopii își întind brațele și moțul pomilor se închină, pe cînd iarba lucie a cărărilor se mlădie în unde de argint. Piatra apasă pe coperișul, totuși greoi, al caselor. Vederea înălțimii căptușite de case vechi, cu un turn stăpînitor deasupra lor, e de un impună-

tor efect, cu pǎretele albastru al dealului ȳn spate. Ceva mai departe, adevǎrate *canones* de piatrǎ ȳntrec dǎrımǎturile puternicei fortǎrețe de pe culme. ȳndatǎ, Orange, ale cǎrui ruine sȳnt dintre cele mai frumoase pe care le-a lǎsat ȳn aceste luminoase locuri antichitatea. Arcul de triumf, bogat ȳmpodobit cu sculpturi, fusese ȳn evul mediu un castel, ceea ce l-a salvat. El vine, se crede, de la Tiberiu (la St.-Remy e un altul, nedatabil), iar Teatrul numai de la Adrian.

Roma trǎiește și astǎzi ȳn chipuri. Fețe brune, cu nasurile drepte, cu sprincenile frumos arcuite deasupra ochilor mari focosi, cari la vorbire schimbǎ ȳn fiecare clipǎ expresia lor. E și ȳn talia puternicǎ și mȳndrǎ. E ȳn acea limbǎ care, cu toatǎ dulcea pronunție galicǎ, are tot fondul vocabulariului latin, aproape fǎrǎ nici un adaus: limbǎ a luptei și a iubirii, care aici se chiamǎ provençalǎ și care pe malul mediteranean al Peninsulei Iberice e catalana.

Prin cȳmpia provençalǎ curg rotindu-se mǎrunte ape verzui, ca Sorgue. Frumuseța se unește aici cu o extraordinarǎ putere de a rodi. ȳnălțimile se depǎrteazǎ, se șterg. Totuși supt una din ele, rǎsǎritǎ ȳn mijlocul cȳmpiei, e Avignon.

Oraș alb și luminos, chiar supt cerul acoperit pe care-l frǎmȳntǎ Mistralul turbat. Alb, prin zidurile curățite ale Palatului Papilor, alb prin turnurile de la Catedrala Notre-Dame des

Duns, pe aceleași *duns*, am zice *dîmburi*. Alb prin trunchiul, care se înoiește neconținut, izgonind coaja neîncăpătoare, al platanilor cari mărgenesc strada principală, care e, firește, a Republicei.

E adevărat că din această stradă largă și veselă se desfac altele strîmte, întortochiate, cu părți din ziduri rupte, cu fațade de biserici gotice împleticind liniile unei roșețe. Dar și în ruină este aici, am zice, o bucurie de a trăi, în țara ce răsună vara de cîntecul greierilor.⁸

(1922)

IV. SPANIA — PORTUGALIA — CATALONIA

In Castilia

Țara „castelelor“ și o ogoarelor urmează, aceeași de la un grup de case gălbui la altul. Pe drumurile albe trec marile căruțe cu niște lăzi, cu două singure roți enorme, pe care le trag boi țapeni cu coarneau scurte sau catiri înhămați în rînd. La Venta de Banos numai, un orașel se mai răsfire pe coastă. La Duenas, supt un curios țumburuc de deal cu înfățișarea de vulcan stîns, cele două biserici strîng în jur toată turma lor, odată fără greș ascultătoare.

A doua Capitală a Spaniei Unite, Valladolid, care ar fi un vechi centru arab, reședință de *valiu*, se anunță printr-un impresionant cimitir uriaș în umbra pinilor maritimi cari, în lung șir solemn și trist, duc la dînsul. Mulțimea de duminecă e acolo, între cruci și monumente, vioaie și veselă ca într-un loc de odihnă musulman. Din ce în ce se vedește mai mult acest caracter popular al foastei capitale care și-a pierdut dreptul, odată cu Suceava noastră, la sfîrșitul secolului al XVI-lea, ca să-l recapete o clipă după 1600, întocmai ca și aceasta. Toată lumea e în stradă, pe piețele

prăfoase, la marginea șinelor, și cine nu încap
pe acolo se îngrămădește la nenumăratele fe-
rești ale caselor de o vechime neglijată. Ce nu
se vede acolo: bătrîna în solemna-i rochie nea-
gră, femeia tînără în veșminte colorate, fetița
de școală cu cartea lîngă dînsa, bărbați de
toate vîrstele, înfrățiți prin aceeași bună cu-
rîozitate nevinovată supt soarele cald. Figurile,
unele de o aleasă frumuseță, sînt din acelea
care au dat caracter picturii lui Murillo, în
vremea, cam tîrzie, cînd, totodată, arta spa-
niolă și-a găsit și subiectele și meșterii.

Două biserici alătura dau sensul vechi ora-
șului. Una are simplitatea discretă a lăcașu-
lui roman clădit din cărămizi fără podoabe;
cealaltă, fundația lui Filip al II-lea, în stilul
care a devenit oficial, „regal“, înalță în virful
zdravănelui turn galben o uriașă statuie a
Mîntuitorului veghind. Vioi tineri seminariști
cu o pelerină roșie-aprins pe haina neagră sar
să vadă trenul care trece. [. . .]

Pînă departe, mulțimea ieșită ca să guste
călduța zi de primăvară timpurie. În ea, sol-
dați: infanteriști cu ciacoul înalt din vremea
Restaurației franceze, cavaleriști cu șăpci en-
gleze și dolmane scurte, blănite ca ale husari-
lor unguri. Multe și frumoase femei. Supt
înalta frunte albă, cu cîrlionți de un negru
strălucitor, ochii albaștri-cenușii cu căutătura
iute și mîndră cari se vād așa de rar aiurea
decît pe aice. Cele mai frumoase dumbrăvi de
pini rotați cuprind împrejurimile.

Ciudate drumuri de țară, înguste, strâmte, nepavate; se vede că aici nu plouă des. Pe unul, un țeran coboară pe măgarul lui. Călărește ca femeile, cu amîndouă picioarele de aceeași parte. Arată așa, în acest echipaj, de parcă toată lumea e a lui... Aceeași minunată pădure acopere laturile.

Din turn de biserică în turn de biserică, prin ogoare foarte frumos lucrate. Cine vorbea de încetineală și neglijență? Aceasta e opera unor prefecți agricultori. Vechiul exemplu al arabilor, formați și ei la școala bizantină și persană, n-a fost pierdut.

Medina del campo e o răscruce de drum. Cel din stînga duce spre Salamanca, cu vechea-i Universitate, unde pînă ieri preda azi pribeagul Unamuno. Luăm pe cel din dreapta, spre Segovia.

Drum tăiat în lut galben de sămănături. Cîmpul rămîne un timp gol de pomi; doar ici colo, tufe de pini. Via va apărea îndată. În fund se năzar munții, cu totul albi de zăpadă, ai altei ierni care ne taie drumul. Și acolo a fost un hotar. Acei cari căpătaseră prin necurmată și sistematică luptă pămîntul fertil au reînceput bătălia pentru ca să ajungă și la altă țernă de grîu. Alternarea muntelui cu orogul face din peninsula o Românie în felii.

Apusul se lasă: la început fără fanfarele Orientului. Pe cerul de un albastru palid, cu marama suptiri de nouri, arborii fără frunze

se înscriu cu un aur palid, foarte gingaș. Totalul, cu fondurile rumene sau aurii, e de o incomparabilă finețe. Rar, profilul de întunec al unui tren pierdut. Este într-o parte un vioriu pe care nu l-am mai văzut nicăeri. Fromentin singur a găsit în Africa muntoasă astfel de ceruri. Este o feerie fără sfârșit, care durează ceasuri. Linii de rugină încheie agonia luminii.

Pomul crește acum într-un pământ cenușiu, fărîmițat ca o cenușă. În fund curg ape sărace, strîmbe.

De o diamantină claritate, luceafărul are în noaptea senină mîndria unui soare foarte depărtat.

În noapte, spre Madrid.¹

Madridul

Capitala Spaniei nu e un oraș care s-a făcut singur: el nu reprezintă, ca Parisul, un lung trecut, plecînd din vremile romane, pentru a înfrunta prin sine furtunile evului mediu începător, pentru a se organiza neatîrnat în mijlocul luptelor, pentru a căpăta o netedă și vitează conștiință de sine însuși și a prezenta, gata făcut, regilor cari ei înșiși să fi plecat din marginea lui, un adăpost contra primejdiilor, în vremea cînd ei erau mici și slabi. Nici un sfînt, nici o sfîntă nu-și întinde ocrotirea specială, din fundurile vremii, asupra orașului regal. Nici un turn de biserică nu

amintește vremea cînd energia burgheză să fi apărat dăinuirea liniștită a cetății. Nici o frîntură de zid nu vorbește de asedii susținute și de dușmani răspinși. Bucureștii noștri, pe cari așa de ușor se gîndesc mulți a-i părăsi pentru o nouă capitală improvizată și comandată, izvor de cîștiguri, e încă un vechi centru pe lîngă această capitală al cărei nume chiar nu se știe de unde vine, din ce izvor arab extrem de modest, și al cărui noroc a fost așa de tîrziu.

Și nici măcar regalitatea nu i-a dat Madridului iubirea și grija ei. Desprețuind lăcașul deschis oricării năvăliri și supus oricării tulburări, al unei populații anonime și fără trecut, ea și-a împlîntat reședința departe, pe un platou sec, vîntos și rece, unde zeul se simțea izolat în maiestatea lui. Dacă Ludovic al XIV-lea a imitat dinastia înrudită făcîndu-și Escorialul la Versailles, contactul cu Parisul n-a fost niciodată pierdut și, chiar fără iubirea, favoarea și ocrotirea Coroanei, imensul oraș a putut duce și mai departe, cu o crescîndă îngrămădire de bogății și cu o strălucire inegalabilă, măreața lui ursită. Pe cînd Cenusăreasa madrilenă a rămas smerită la pragul Maiestății Sale catolice, vegetînd inform și fără suflet. A trebuit ca Bourbonii, obișnuiți cu o Metropolă la îndemîină, să vie ca să-l ridice. Și de aceea, cu bisericile sale tîrzii, cu catedrala sa neisprăvită pînă acum, cu largile sale străzi moderne fără caracter și cu parcurile sale vaste, Madridul e mai mult o creațiune a dinastiei de sînge francez.

În lumina soarelui cald — din Guadarrama vine un aer curat și tare — orașul pare de o seniorală lărgime, de o superbă împodobire. E în atmosferă ceva din marea maiestate care secole întregi s-a perpetuat aici, în această țară care a condus lumea catolică întreagă, cum niciodată o țară n-a condus un grup din altele. În caracterul oricărei clădiri, în demnitatea oricărei mișcări, în conștiința oricărui om e ceva din această înălțătoare tradiție. Și, adaug, în același timp, în mulțimea care se poartă pe străzi liber, comod, fără grabă, fără frică, fără jenă, respectându-se între sine, dar fără să caute a se speria unul de altul, cum nu caută a se ghionti, a se înlocui pentru a ajunge mai răpede, este ceva din caracterul popular al acestei Castilii, în vechiul cuib țerănesc al căreia, făcut pentru vietăți mai mărunte și mai modeste, și-au găsit loc, spîrcuindu-l puțin pe lături, largile aripi ale vulturului imperial habsburgic.

Străzile de căpetenie, Alcallà — numele vechi arab, care nu e nici de datină, ci de întrebuințare lingvistică generală, — Calle Mayor, *Calea Mare*, sînt deosebit de largi, și ici și colo se întîlnesc mici parcuri (unul mai mare e o podoabă a orașului, Cișmegiul madrilen, care n-are trandafirii alui nostru). E opera de aerisire, de însănătoșare, de lărgire a plămînilor care datează din vremea cînd Parisul, supt al doilea Imperiu, și-a cîștigat bulevardele cele mari; nu știm care e numele „Hausmanului“ spaniol. Și clădirile cu mai multe rînduri s-au ridicat imediat pentru oficii: lîngă coloanele

antice ale „Congresului deputaților“, Ministere, Poșta, foarte impunătoare, Bursa, cutare Legație care vrea să se impuie (*imponieren* aceasta înseamnă Germania). Ici și colo fațade de cărămidă aparentă, cu un roșu cald, foarte plăcut în această vie lumină. Rare ori vreo urmă de trecut: se ascund bisericuțele modeste, foarte „rurale“ ale Madridului debuturilor. O fațadă de toată frumusețea prin lucrul extrem de delicat al marmurii gălbui, numai în ghirlande șerpuitoare, e aceea a vechiului Ordin de cavaleri Calatrava, sprijin al regalității în vremea grea și glorioasă a Unirii Coroanelor și a Cruciaterii.

În mersul cu pază al tramvaielor, în alergătura potolită a micilor automobile galbene, în parada trăsurilor cu vizitii și lacheii în livrele, în scuturătura căruțelor trase de câțiri răbdători, e aceeași „bonomie“ care distinge aici totul. Prin ceea ce aiurea ar fi o înfrigurată îmblinzire, iar aici se coboară și pînă la un bun pas de defilare, se strecoară bărbați cu haina banală, femei din popor, adesea cu un admirabil oval, cu o liniște junonică în obraz, cu calma lumină adîncă a marilor ochi negri. *Mantilele* de dantelă neagră strîng de aproape părul pieptănat în jos — s-a dus vremea coafurilor înalte și a cîrligelor negre, cochete lîngă urechi, și, vai!, și aici foarfecele asasinilor părului femeiesc operează în masă — și învelesc cu grație bărbiile ascuțite. Cine vorbește de o Spanie focoasă, trepidantă, sărînd

în sus la plesnitul castagnetelor, n-a călcat desigur în această „casă bună“, de boierească datină, care e Castilia.²

„Vechiul Madrid“ figurează într-o expoziție care formează un adevărat muzeu provizoriu, merit să rămâie în parte definitiv, — și alături de dînsul ceva din vechea Spanie întreagă.

Iată castelul regal de la început, cu turnurile lui în colțuri, cu unghiurile în retragere străpunse de ferești mărunte. Încă din veacul al XVII-lea masa lui sumbră, foarte pitorească, absolut potrivită cu caracterul general al țării, era întreagă. Regalitatea cea veche l-a locuit cînd nu era în Escorialul vecin: aici era popasul „Împăratului“; și, din odăile lui sumbre, porniau ordinele implacabile ale fiului său, regele catolicismului; în aceste încăperi fără lumină s-au ofilit tinerețele atîtor princese din sîngele Habsburgilor și atîtor viaoie fiice ale regilor francezi și în ele s-a isprăvit lunga agonie a unei dinastii stoarse de putere și prevăzînd catastrofa dominației sale peste cele două lumi; pe aici au trecut pe rînd, în lupta pentru o moștenire de mult scontată, Filip de Franța, începător al unei noi dinastii, și arhiducele Carol pe care suirea pe tronul imperial din Viena l-a făcut să cadă de pe cel spaniol, apărut pînă atunci cu atîta îndărătnicie. Apoi, cînd Bourbonii se înstăpîniră și zilele de nebunie ale fundatorului noii serii de regi se strecurară lungi și grele în cămărilor unde-și

dăduseră suflarea Habsburgii isprăviți, un foc purificator cuprinse în limbile lui roșii imensa clădire. Pentru a o înlocui se ceru, într-un timp când regina era italiană, planul unor arhitecți piemontezi, Invara, Sacchetti, și ceea ce răsări din mîna lor fu o reședință tot așa de solidă pe coloanele ei țapene ca și zidurile regale din Turinul lor de naștere.

Și străzile de pe vremuri, înaintea îndrăznețelor reforme ale „alcazilor“ moderni — alcadî = cadiul arab — aveau alt caracter, pe departe nu atît de măreț ca acela de azi, în care și modernul cel mai bizar își capătă dreptul în zidiri enorme: „miradore“-le Valladolidului se întîlniau, cum era așa de firesc, și în noua capitală. Un mare incendiu le-a mistuit și pe acestea, făcînd loc construcțiilor de o uniformă magnificență pe care le vedem astăzi.

Casa princiară de pe acele vremi avea însă podoabe pe care niciodată nu le va putea înlocui goala pretenție de astăzi. Mobila de atunci n-avea totdeauna un caracter local. Dar ce frumoasă era ceramica la care de mult nu se mai lucrează, această moștenire a artei arabe cu străluciri metalice curioase ori cea populară blidărie de la Talavera în care imaginația Sudului spaniol își dădea deplina și originala expresie! Și casa consulului nostru are exemplare foarte frumoase ale acestei industrii naționale, acum părăsite. Tapiseriile de la Buen Retiro, pe modele flamande și de aiurea sînt de o îngrijire deosebită și de o gingașă colorație; tradiția s-a păstrat și pînă azi în fa-

brica regală. Dar ce e mai frumos în această mare manifestație artistică sînt tapițeriile după cartoanele lui Goya.

Pictorul tragic al schimelor celor mai îngrozitoare, visătorul de spaime nemaiînchipuite de o minte omenească a dat aici dovada nesfîrșitei lui iubiri pentru poporul din care făcea parte. Viața de muncă la cîmp cu clădăria de aur a snopilor, tăiați de țerani și țerance cari, cu toată idealizarea, nu sînt de idilă, odihna de duminică la țară pe iarba proaspătă, în amestecul de veșminte și de colori, clipele de reverie cînd iubitul tăcut privește cu ochi calzi iubita, cumpărătorul cu gînd poznaș care se apleacă asupra mărții de portocale a negustoresei în aer liber, și nu numai asupra portocalelor de marfă, toată această lungă și variată friză a vieții spaniole la sfîrșitul secolului al XVIII-lea se desfășură aici în adevăr fermecătoare. Acel care n-a avut înaintași a lăsat la doi, trei din urmașii săi tradiția acestei arte adevărate și oneste care, în momentul cînd regalitatea se cufunda în scandalurile uscățivei regine Luisa cu ochii răutăcioși, care instala într-un palat anume pe aventurierul Godoy devenit prinț al Păcii, dovedea că viața adîncă a poporului, acoperită de suprafața strălucitoare, care-și pierdea acum poleiala, trăiește și că, în pictură ca și în realitatea de toate zilele, ea este temeiul.

O odăiță întregă e consacrată biruitoarelor la „cursele de tauri“, *espadelor* celebre, înfășurați în dantelele și în eșarpele lor. Tablouri le prezintă chipurile. Altele se opresc asupra

scenelor scîrboase și în această reproducere a bestialității lor, mai mult umane decît animale. Caii cu mațele date afară cari agonisează tăvălindu-se ori încercînd desperat să se ridice în picioare dezgustă poate mai mult decît spectacolul de măcelărie eroică el însuși. Din fericire alături se păstrează memoria, ceva mai scumpă, a marelor actrițe și cîntărețe, care, odată, au fermecat Madridul teatrelor și muzicii.

Regalitatea de ieri apare cu chipul capricioasei regine Isabela, înfățișată la toate vîrștele, de cînd copilă cu ochii palizi era mînată înainte de frumoasa, tînăra regină văduvă cu bruna față italiană, pînă la majoritatea legală a fecioarei cu privirea între nevinovăție și perversitate, pînă la carnea masivă, greoaie a anilor din urmă.³

Spre seară Madridul are o altă înfățișare decît în ceasurile de dimineață. Spectacole de Paris se întîmpină la fiecare moment pe străzile principale, și sergentul în negru, cu coif nemțesc, face pe capelmaistrul în cacofonia automobilelor răpezite în grabă. Șiruri de pietoni speriați așteaptă momentul cînd autoritatea dirijorului le permite să se grăbească spre casă. Vitrinele magazinelor scînteie de o lumină îndemnătoare. Capitala începe a trăi după ce lîncezise blîndul oraș de provincie.

Căci *vremea de viață* pentru Madrid începe acum. Dejunul, numit cu un cuvînt arab — cel corespunzător alui nostru se întrebuițează pentru colațiunea, pentru gustarea de dimi-

neață — se servește pe la vreo două. Apoi, cu gîndul la căldurile de vară, care ele au hotărît orariul, se face *siesta* (cuvîntul vine de aici); și în trenuri lumea caută a se face comod. La șase, cînd, în lunile calde, muntele-și trimite boarea, cei ce pot să se bucure de petreceri în-vie. Se cînează foarte tîrziu, și pînă la unsprezece. Iar teatrele încep abia atunci, și pe la două de noapte mulțimea le părăsește. Aceasta înseamnă însă dimineața scoasă din program. La birouri oarele de serviciu vor dura deci pînă la două, lucrul începînd atît de tîrziu. Iar, pentru a găsi pe cineva, trebuie să te prezinți pe la amiazi.⁴

Cetatea gotică Toledo

În jos de Madrid, pe drumul goticei Toledo, orizontul se deschide larg, cu o țernă pietroasă, mușcată de arbuști îndărătnici. Înălțimi blînde, o lungă învălmășeală de învăluri rotunde, urmează de amîndouă părțile. Despărțind lanurile de grîu verde, pădurici de măslini mărunți, cu pletele argintii larg răspîndite, se ridică din țerna roșie. Cîte o mănăstire pe culme, poduri romane gălbui, fugind către fundul zării. Apoi înalți arbori de pădure se profilează fin, încunjurînd livezi de pomi roditori; pe cînd verzi ape clare își răsfață luciul.

O reprezintație de operetă învie pe scenă o Spanie de acum o suta de ani, în care era și mai multă varietate și culoare decît astăzi. Apar nunțile de țară, *bodas campesinas*, precedate de alaiul veselilor chitariști cu pălăria largă întoarsă la margini, cu ghetetele strînse pe pulpă, cu haina larg răscoita asupra vestei solemne. Se țin discursuri în limba cea mai solemnă, și pentru ultimul țeran, a latinițății, se deșartă pahare de vin vechi de Xeres. Iată și fetele în rochii învoalte, galbene, roșii, verzi, cu multe franjuri, care flutură în vînt la învîrtitura vechilor danțuri. Iată *mamola* și *calesera*, cocheta de sat și fata catirarului, pline de foc în ochi și de nesfirșită grație sprintenă în mișcări. N-am văzut niciodată un mai „aerian“ mers, o mai aristocratică schimbare subită de atitudini, toate perfect adaptate, o mai lină lunecare de pași decît la cîntăreața care cînta din instinct cu farmecul glasului său armonia nobilă a fiecarui gust.

În această țară de dictatură sînt însă și libertăți curioase. Opereta de care vorbesc mai sus prezintă o conspirație supt Ferdinand al VII-lea, cu un erou urmărit, arestat și scăpat din temniță de zbiri polițienești cu pălării, redingote și mutre de civili. Victima despotismului e un romantic care înalță la rampă imnuri incandescente către sfînta libertate. Și, după ce „calesera“ cîntă gluma ei zglobie în care spune ce nu-i place, între alții „militari“ cu „săbiuța“ lor, orchestra o repetă în antract și de două ori publicul repetă cuvintele care

s-ar putea îndrepta și contra regimului, și le aplaudă.

Am cercetat și restaurante populare, de caracter arhaic, cu scărițe și terase îngrămădite, cu aburii de untdelemn ieșind din căldările de metal, cu lungile străchini de pământ afumate, cu sosurile arabe în care plutesc bucăți de carne sfărîmată ca în iahniile noastre, cu scroburile înflorite de pătlăgele. În multe se apropie cele două nații latine crescute pe amestecul cu Islamul moștenitor al Bizanțului însuși.

Seara, cafenelele se umplu de o lume amestecată, care stă ceasuri întregi înainte de masă, înainte de teatru, pentru a vedea și a fi văzută. Cu greu se capătă o masă, un loc măcar alături cu alții la cîte una care e de modă și unde se adună lumea bogată. Se consumă ceva, se cetește puțin, se vorbește destul, dar înainte de toate *se contemplează*. Frumoase toalete feminine se expun astfel, iar cele care le poartă pot suferi, cu siguranță de izbîndă, concurența femeilor din orice parte a lumii.

Admiri marele lux al bulevardelor largi, al caselor cu înfățișare de „zgîrieturi de nori“, al băncilor de o extremă bogăție, la care piatra de temelie a fost pusă de mîni regale. Căci azi acestea, palatele de marmură și bronz ale financiarilor, sînt Escorialele, și în locul lui Filip al II-lea în regală purpură omul de afaceri din biroul său dirige lumea și aici. Mai

ales cînd cele biete 500 000 de piese de aur ale Băncii Naționale din Madrid înainte de război sînt înlocuite cu miliarde, care sînt o mîndrie și puțintel și o — încurcătură.

Este aici o lume aleasă, care se interesează și de literatură și ia parte la adunări așa de alese ca a „Revistei Occidentului“ pe care o prezidează acum un scriitor cu o mare influență asupra tineretului, d. Ortegas. Sînt profesorii vestiți ai unei Universități care e pe cale de a se reorganiza: un Menendez Pidal, dintre cei mai vestiți filologi și istorici literari ai timpului, criticul cîntecului epic național și cercetătorul originilor limbii spaniole, un Amerigo Castro, introducătorul noilor curente ale filologiei romanice, creatorul foneticei în Spania, un Rafael de Altamira, istoric de o faimă care nu s-a oprit la hotarele Spaniei, un Ballesteros, căruia i se datoresc studii asupra vechilor instituții ale Spaniei. Și nu vorbesc decît de specialitatea mea și de cele înrudite cu dînsa. În medicină un dr. Cajal a fost pomenit și la noi, nu odată, pentru descoperirile sale, și fizicieni spanioli iau loc lîngă cei cari azi sînt pe cale a prefăce și în bazele ei știința lor.

Alături de acest modernism continuă însă vechea viață a micii burghezii, care se vede mai puțin.

Aranjuez, vechea reședință regală a șesului dulce, își întinde gara nouă și luxoasă.

Drumul străbate spre miazăzi întâi secul platou al Madridului, pentru a trece apoi la un ținut mai bine scaldat de ape, în care practica arabă, păstrată cu îngrijire, a micilor canale, hrănește brazdele acoperite cu sămănături felurite. În locul măslinului argintiu, pomi de roadă, meri în frunte, se înfig în pământul bun, cu îngrijire răscolit.

Țara se face din nou stearpă, pustie, aspră. Pe țerna ei plină de bolovani, străpunsă de ascuțișuri capricioase răsar turnuri de cărămidă roșie-galbenă, asemenea cu ale zidurilor toscane din același ev-mediu. Cărări se văd suind spre culmi printr-o revărsare de construcții spintecate, mucedo. E ciudat că trenul se oprește, într-un asemenea mediu, la o cochetă gară nouă, albă, împodobită cu toate eleganțele unei migăloase sculpturi de caracter oriental, cu colonete și aplicații din acele *azucenos* de ceramică locală, veche de veacuri, care adaugă aici și celei mai amărite și ciudoase clădiri o notă de pitoresc și de fragedă veselie. E introducerea maură expresivă la superba cetate care e Toledo.⁵

Cetățile maure

Pe drumul Aranjuezului, spre Sud.

La lumina soarelui strecurat prin nori peste auriul șters al cîmpiei se ridică în fund o al-

bastră catapiteasmă de dealuri și mii de păsări albe, desfăcîndu-se de pe lăvicerul brazdelor, zburătăcesc în aerul dimineții ca petalele bătute de vînt ale unor livezi de pruni.

Acum, sate albe, mărunte, supt coperișuri roșii de vechi olane. Ele fac un contrast tare cu un cîmp roșu-adînc, pătat de verdele, înțărit prin aceasta, al sămănăturilor mărunte. Cioturi de vie tunsă pentru iarnă se amestecă în vioaia catifea a grînelor. Mari ferme de același alb proaspăt se ivesc ici și colo, pe cînd în fund gheburile munților albaștri reapar. Pluguri cu cai conduse de țerani în cele mai pitoresce costume aleargă scrijelînd țerna de sînge. Moara orientală cu aripile ei de îndoială la îndemîna vîntului se profilează. Numai turnul gălbui al bisericii se desface din albele sămănături de căsuțe ca ale noastre.

Apoi iată întinderi triste, de bălți, de pămînt cenușiu, în care vagabondează numai turmele și se ridică fumul albastru al focurilor de păstori. Fundul se cascade pe alocuri în pietrării. Sumanul brun va reapărea însă îndată, harnic de roadă.

Arabul e aici pretutindeni. Pe cît în Nord casa privește, pe atîta se întîlnește aici zidul de pietre cufundate în ciment, care astupă și închide.

La Alcazar de San Juan se desfac liniile către Alicante, Almeria, Murcia. „Cinco casas“, Cinci case, numire de păstori, ca în văile Pindului și Carpaților. Peste un ceas, fundul se tivește cu munți vineți cari se ridică la mijloc în gurgui. Căruțe mari trase de voinici catîri

aduc fuioare întregi de frunziș cules cine știe în ce păduri, care, lipit de roate, dă aspectul unui alai bahic întors de la un cules de vii.

Din munții de cari ne apropiem, ploaia cade asupra șesului ca un larg vâl alb răsfirat. Femei cu glugi, în haine negre care se înfășoară, între panerele pline, se scutură domol pe spinările măgarilor ca pe vremea lui Abder-Rhman și lui Hachem, credincioșii califi. Sîntem la Valedepenas. Supt castelul său de pe culme, Santa Cruz de Modola se prezintă ca un cîrd de oi speriate. De departe în marginea munților în movilițe amestecul de roșu și verde, de albastru închis și de alb, cu umbre viorii, vrăjește ochii. Trecem peste dumbrăvi de măslini la muntele acoperit cu iarbă fină și cu tufișuri pitice. Și în această sărăcie sură plugușorul tras de asini taie brazda roșie. Mlăștini portocalii se hrănesc cu ploaia care picură din norii năcăjiți.

Peste puțin sîntem în vîrfurile chiar al muntelui, la Santa Elena, unde între stînci se încarcă în pachete scoarța plutei pentru dopuri și se bagă în saci ramurile verzi pentru a fi trimese la vale. În adîncul muntelui pe un pod hrentuit trecem apa verzuie murdară care se tîrăște pe piatra fundului.

Sierra Morena e plină de păduri rare suite pe piatra ei sură, și la capătul lor, supt ploaia deasă, apare din nou, pe înălțimea platoului, între înălțimi, verdele lan de grîu proaspăt. La celalt capăt al defileului sîntem la Vilches.

Muiate de apă, coastele roșii, de un roșu în-tunecat și sinistru, se desfac spre apele însingerate. Văi adânci se taie în trupul lor. Pe alocuri totul se învălmășește într-un fel de trîntă de uriași în umbra marilor dihăanii care păzesc deasupra. Alături peisagiul se desface în maiestăți ca acelea pe care le-a creat imaginația unui Salvator Rosa. Vadollano, „Vadul blînd“. Băiatul care strigă apa o face cu o ciudată melodie străină și arhaică, ce pare a veni din vremea arabilor.

La Baeța, cu vechi nume maur, cetate cucerită odată de cruciații regilor catolici, drumul se strîmbă către Apus. Muntele se lasă în coaste blînde, și iată cele dintăi flori de pomi acum, la sfîrșitul lui februar, în livezile de migdali și de portocali. Alături, iarăși, măslinul de argint, cu frunza plină, și lanul de grîu, crescut înalt. Raze de soare tînăr se alintă pe margini. Vremea plînge și rîde laolaltă, în copilăria încîntătoare a primăverii.

Toate coastele sînt apoi scrijelate cu dungile, de o perfectă împărțire, a măslinilor. E o imensă livadă de cîțiva kilometri pătrați. Nu se poate o mai îngrijită cultură a pomilor, și e un titlu de glorie pentru arabi, marii grădinari, moștenitori ai tradițiilor siriene și persane, că au fost în stare a crea această mare bogăție rămasă întregă atîtea secole după dărîmarea statului lor, după prigonirea și distrugerea, după izgonirea, de către Filip al II-lea, a unei populații atît de supuse și atît de labo-rioase.

Cîteva ruine sămănate pe malurile largului, limpedelui Guadalquivir, care alunecă spre Atlanticul depărtat, cîteva castele rotunde, ca acelea siriene, amintesc conflictul de secole care s-a urmat aici pînă ce regii creștini ai Nordului au învins cu totul și înlocuit pentru totdeauna pe regii păgîni ai Sudului.⁶

Granada

Miraculoase grădini încunjurate cu ziduri albe ca zăpada duc spre Utrera, de unde se desface linia la Cadiz. În jurul vilei cu terasă, zîmbitoare în noutatea ei, livada de portocali dă lumină ca prin candelă, din fructele ei roșii. Se desfășură ca niște cozi de păun fenixii, și toate felurile de cactus întind brațe ghimpoase care se umflă în rotunjimi de arici. Trunchiurile sucite sînt groase ca ale unui pom bătrîn și au înfățișarea unor șerpi ieșiți din mîluri. La Dos Hermanas, „Două Surori“ toată lumea a ieșit la gară, condusă și păzită de poliști în toate variantele tricornelor secolului al XVIII-lea. Un mal întreg te mîngîie cu flacăra miilor de zambile țîșnite la razele calde, altele cu amestecul de flori galbene și roze. Pe pajiști parcă a nins cu florile albe. La Utrera, stația e plină de lume în mișcare, și trenurile pleacă în toate direcțiile.

Spre răsărit cîmpii și livezi în țerna galbenă, sfărîmicioasă. Vătafi călări se opresc la

bordeie de stuh, deasupra cărora zboară galițele, iar cirezi pasc în față. Ferma, de-o parte, apare curată, albă.

Din grădini am dat acum în cîmpuri, în pajiști mîncate de vite, în mărăcinișuri tunse de capre; fluturi albi zboară peste un imens lan de înfățișare necunoscută pe care-l tivesc mari buchete de vioarele. La cantoane bucătăria se face în aer liber, cu oale ca urnele romane. Măgari se învîrt răbdători, scoțînd apa din adîncul pămîntului. Pe ogoare, ramurile de prisos ale arborilor se adună și se ard. Dar plugurile, de o formă foarte veche, care fac o bună ispravă, sînt de lemn. Un rîuleț se trece între dumbrăvi de mălini. La Arajal, castelul cu două turnuri de pe culme strălucește în albeața lui de o lumină fantastică.

La Marchena, carnavalul ne apare. Un grup de marinari, purtînd ghitare în mîină, încunjură un steag înflorit, pe care-l suie în tren. Pe peron, apoi înaintarea vagoanelor, un grup de muzicanți, văpsiți cu roșu și alb și avînd o umbră de mustați și de barbă, poartă pe cap pălării tari sau scufii femeiești de modă și cîntă, mătăhăind, din instrumente bizare, cîntece populare care strîng în jurul lor pe toți copiii din împrejurimi. O fetiță poartă în mîină un săculeț de piele înflorită după vechile datini maure.

De pe lanuri se ridică berze, mari, care s-au întors de mult în paradisul andaluz. Coșme-gile ce păreau acoperite numai cu stuh sînt făcute, cu păreți cu tot, din paie așezate în snopi. Înaintea lor ca și pe culmi, frumoși cai

cu capul fin, cari arată decadența lor arabă. Cei cari pasc pe cîmp singuri sînt împiedecați ca la noi.

Apoi dealul de granit se ridică, purtîndu-și în frunte măslinii și migdalii înfloriți. La Osuna castelul-biserică apare în vîrf cu fațada-i brună, pe cînd dedesupt și alte biserici acopăr cu crucea lor casele albe. Vechi oraș roman, odată centru universitar, în al cărui lăcaș se odihnesc ducii de Osuna. Biserica e o puternică fortăreață, de origine maură; în dos, o reședință ducală înaltă la colțuri turnuri rotunde, ascuțite ca niște minarete.

La Aguadulce pletele negre ale femeilor sînt pline de confetti aruncate din vreun tren de scutieri ai carnavalului.

Deși e duminică, lumea lucrează pretutindeni. Călăreți cutreieră ogoarele, sapa bate în grunzuri, femeile în genunchi întind albături pe iarbă.

La Roda de Andalusia sîntem seara ca în familie. Trenul stă aproape un ceas în mijlocul nației care supt soarele foarte cald umblă încoace și încolo, suie și coboară, rîde și cîntă. În sfîrșit plecăm pe platoul unde măslinii tineri-plantați se ridică din mijlocul grămăgioarei de pietre care-i asigură de dușmani în creșterea lor.

Nume de ciobani: Fuente Piedra, „Fîntîna din Piatră”: florile de migdal dau să între în vagoane. De pe brazde, unde se sapă pentru pomi noi, de la *fondete*, hanurile de drumul mare ni se transmite cu mișcări de pălărie salutarea unui popor vesel și bun.

Așa ne apropiem de ultimul șir sudic al Spaniei, Sierra Nevada, „a zăpezilor“ care corespunde ungurescului Havas pentru Carpații noștri.

La Boabdilla ne părăsește jandarmul și, fără a fi schimbat o vorbă cu noi, zice gentil la plecare: Adios. În gară, un alt grup în uniforme, beret verde, cămașă roză în jurul unui steag. Cîntă în cor, sună castagnetele, și pe tobe cu ciucuri se culeg ofrandele. Copii ne oferă pe fereastră „ultimul“ bilet de loterie: la Sevilla o femeie le vinde pe Serpientes la zece ceasuri noaptea.

De aici o luăm pe calea Guadalhorcei supt Sierra de Torcales. Din munte vin turme de capre roșii pe brazdele roșii. Catirii înșirați spintecă din nou cu plug de lemn brazda odată tăiată. Chilometri întregi, tot drumul e mărgenit de migdalii cu suava floare. Larga vale, cercul de munte, e împrejmuită din toate părțile de munți gîrbovi isprăvind în conuri.

Antiquera e o veche cetate romană, prefăcută în destul de însemnat centru industrial modern, ceea ce-i dă din toate părțile bune vile noi și îngrijite grădini. Înaintea unei frumoase clădiri acoperită cu olane verzi strălucitoare, copii cu măști improvizate se fugăresc ca pentru ziua carnavalului, și domnul elegant care s-a ivit imită cu degetele pe pachetul de

hîrtie de țigară sunetul castanetelor. La intrarea proprietăților porți libere, fără ziduri, acoperite cu olane, se sprijină pe ușori de zid.

La Pena, „a amorezaților“, formidabile blocuri de granit se ridică pe locul împodobit de legenda tragică; jos, apa se tîrăște înceată, verzuie, murdară.

Dar dincolo de trecătoare, supt dihania uriașă de munte, reîncep măslinii și lanurile de roadă, pășunile turmelor. Muntele Sudului nu mai crează pustietăți; el a servit numai unor osebiri istorice, imposibile fără ființa sierelor. Grupări de case albe sînt risipite în munte.

La Archidona, același spectacol popular de sombreruri, de confetti în capetele cu păr bogat ale femeilor care-și fac la gară plimbarea în fața unor tineri masculini de o superbă indiferență supt pălăriile cu fundul înalt.

Suim un platou de aproape opt sute de metri. Pînă și în haltele izolate carnavalul și-a scuturat pulberea de hîrtie pe capete, și ochii rîd. La coborîre o strălucită îmbujorare a cerului deasupra liniilor mușcate ale munților adînc albaștri, ale căror vîrfuri se aprind de cel mai delicat roz, pentru o viziune răpedetrecătoare. La un moment, tot cercul muntos se înfășoară în neasămănite curcubeu.

Seara se lasă încet; vite, cai, catîri, asini se întorc, supt muntele golaș, la ferma albă cu ziduri înalte; și mai departe urmăm pe pla-

touri, unde o singură apă și-a săpat albia în adânc. Ca niște licurici se aprind cele dintâi lumini, la ferme și în cătunurile risipite ale sierrei. Sîntem la Rio Frio, „Rîul Rece“.

Sus, s-a ridicat luceafărul, și atîta mulțime de greieri îl salută de se aude și peste zgomotul trenului corul răsufării cîntătoare. Pe munte sus, o cruce se aprinde ciudat de lumină electrică. La o stație perdută, copii cu grămada oferă apă proaspătă.

Granada.

Dormim în pături ascunse supt perdele, în față cu un salonaș de primire pe Via Colon, care, împreună cu Calle de los Reyes, a lui Ferdinand și Isabelei, „regii“ fără calificăție, taie în cele două direcții orașul. Pentru ca să ajungem la cel dintâi otel unde ne va pîndi un ghid, altfel băiat de treabă, dar care lucrează cu bieții noștri lei cu o dezinvoltură pe care o pot suporta numai cele mai autentice pesetas, trebuie o solidă scuturătură pe un lung drum mărgenit de înalte și frumoase construcții. Nici unul din orașele ce am văzut până acum, de la Madrid, nu înfățișează o astfel de serie de palate, demne de o Genovă. La fereștile aprinse pînă târziu, figuri curioase de a vedea pîndesc ultimele manifestații ale primei zile de carnaval, și la lumina electrică strălucesc bendițele de hîrtie multicoloră care

s-au aruncat din balcoane altor balcoane și care atîrnă deasupra capului trecătorilor. Cafasurile ca vechile sacnășii bucureștene rămîn pînă noaptea tîrziu luminate de dragul carnavalului.

A doua zi îl vom vedea, pînă la ploaia care curmă totul cu valurile ei răpezite, trimețînd pe străzi înguste, pînă la ultimele cărăruși întortochiate și murdare care se urcă în jurul muntelui, grupe de măști, dintre care unele foarte grațioase și altele foarte hazlii. Muzicanți defilează în costume tărcate, căruți cu catîri cară un tineret bun de glume, copiii de toate vîrstele și din toate clasele încep a simți plăcerea de a apărea măcar în haine altceva decît ceea ce sînt. Te poți întrea uneori dacă e *adevărat* ori ba de pildă cărătorul de apă a cărui înfățișare e cam rustică și arhaică, și mi s-a spus că pentru mulți blînille noastre și barba mea au putut fi socotite ca una din deghizările cele mai bine reușite (am plătit în schimb dublu trăsura, cum se face în carnaval și la Corpus Domini, plus 3 pesetas pentru că drumul era fără voia mea).

Dar ce mă opresc eu asupra amănuntelor trecătoare ale zilei de astăzi cînd orașul trăiește, cu toți cei 120 000 de locuitori, înainte de toate printr-un măreț și neobișnuit trecut!

Acest trecut, al regatului maur care s-a prăbușit cu sunet, în aplauzele întregii Europe creștine, acum patru sute și vreo patruzeci de ani, se vedește de la început, nu numai prin fațadele și decorurile caselor de pe marile artere, prin painjeniișul drumurilor mai mici,

dar și prin atâtea din tipurile femeiești care și acum, supt puternica lumină electrică a „căilor“ de lux, păstrează în haina neagră lungă, fără nici o podoabă, în hobotul ca o glugă de franciscan care le încunjură și le încunună capul, via amintire a unei stăpîniri care a durat aproape de două ori timpul de cînd armele Castiliei și Aragonului, inițialele „catolicilor“ sînt placate pe zidurile marilor clădiri. Și azi femeile nu merg în fabrici și unele doamne nu se prezintă în teatre. Și, dacă, într-o fanatică pornire de a stîrpi tot ce nu se închină lui Isus Mîntuitorul, Filip al II-lea n-ar fi pîndit, urmărit, pedepsit, ucis sau zvîrlit peste granițe acea comoară umană, de altfel împăcată și în slujba exterioară cu creștinismul biruitor, Moriscii, striviți pînă și în ultimul lor refugiu din Alpujarras, și alte tipuri decît cele de amestec, știut și neștiut, care răsar de la ferești și din umbra porților ar chema în minte vremea cînd domnia aici măsura, liniștea, tăcerea solemnă a Islamului.

Cetatea de azi e de altfel un lucru nou, o crescătură, de aspect vesel și fericit, a regalității răsărite din osul lui Ferdinand și al Isabellei ori o prelungire, vastă și luminoasă, a acesteia, în vremile moderne. Cele cîteva biserici care, afară de catedrală, servesc cultul cel victorios, nu se deosebesc decît prin energica țîșnire a unor turnuri-minarete. Odinioară grupele de case erau supt muntele dominatorilor mauri, acolo unde astăzi vegetează în peșteri săpate-n stîncă țiganii, cari în zburdăciuni copilărești și în zăbăvi de ambe-sexe,

destul de cunoscute nouă, aşteaptă pe străinii doritori de a vedea femeii urîte danşînd jocuri de o sălbăticie voită şi de o silită căldură, la Albaycin. Ori sus, la Sfîntul Nicolae, unde familii sărace cu copii mulţi umplu de zgomot cărăruşele care le pun în legătură.

Dimineaţa, ne îndreptăm spre ceea ce face, şi va face totdeauna, vestită Granada în istoria artei omeneşti, preţiosul dar, plătit, e drept, cu multe suferinţi, pe care Africa, galvanizată de farmecul fanatic al Islamului, l-a făcut Europei noastre, de bună socoteală romano-elenică, armonioasă, dar zgîrcită şi puţinţel cam rece în raţionalismul ei.

Alhambra nu e numai *un* palat, despoiat de moscheia lui, care ea n-a dominat niciodată Curtea; e un complex de zidiri fără plan, adăugit şi schimbat neconţinut, ca Vaticanul, şi avînd ca singură unitate încunjurul de înalte ziduri galbene flancate cu turnuri masive de apărare şi de pîndă. Fiecare rege din aceia ai refugiului de două sute şi mai bine de ani a căutat să aducă partea lui până în vremea cînd sărăcia, primejdia de fiecare clipă, neliuştea unei agonii prelungite împiedică orice refacere fiindcă zdrobiseră orice avînt. Considerîndu-se ca moştenitor al regilor grenadieni, precum făcuse faţă de vechii califi un Petru-cel-Crud din Toledo, Carol Quintul însuşi şi-a adaus partea. El a locuit aceste încăperi, a pus să se lucreze, după exemplul buniciiilor cuceritori, la ţinerea lor, de arhitecţi mauri, în cea mai bună stare, a făcut să se înscrie pe ziduri iniţialele lui ambiţioase P. U.,

plus ultra, „încă mai departe“, a ridicat deasupra rîpei care domină orașul, ca și întinsa vegă zîmbitoare la razele soarelui, munții de Nord, un pavilion cu delicate picturi pentru frumoasa lui împărăteasă oacheșă, Isabela de Portugalia — ce triste par odăile unde a fost măcar o clipă farmecul acestei femei! — și a avut chiar mîndria de a domina Alhambra, lumea fermecată a vechilor fantasme albe, cu maiestatea liniștită a unui palat de marmură albă, pe sculpturile căruia se joacă figurile goale — o, profanare! — și îngerii cu obraji plini ai Renașterii favorizate și plătite de dînsul. Dar din chiliuțele vrăjite ale morților de alt neam și de altă lege, a ieșit ca o putere distrugătoare, capabilă de a amorți ordinele trufașe și de a opri lucrul meșterilor supuși. Catastrofa visului de unitate a Europei creștine supt o singură coroană sau măcar o singură casă s-a produs și azi grămezi de pietre acopăr orbitele deschise ale fereștrilor și vîntul Sierrei plînge în ruina cea nouă, atunci cînd el se oprește, înduplecat, în zidăria primilor stăpîni.

Intrăm pe „Poarta dreptății“, plină de mărunte izvoade maure. Un mare porumbel gras, leneș pirotește în firidă.

Supt amabila conducere a omului care cu un nesfîrșit simț și cu tot atîta iubire conduce lucrările Alhambrei, unde așteaptă atîtea săpături încă, după alt sistem decît acela al renovărilor văpsite și lustruite după normele lui Viollet-le-Duc, cercetăm complexul de clădiri, care pentru un necunoscător formează un

labirint. De jos, am suit o maiestruoasă aleie de formidabili „ulmi negri“ amestecați cu arbori din țerile calde: de-o parte și de alta, apele Nevadei curg cu zgomot, cum ele sar mai jos în șanțul care se varsă apoi departe în Genii. O neconținută foșnire de izvoare iuți care dă acestei apropieri a unei reședinți regale de o subtilă complicație ceva din înfățișarea unei bătrâne păduri nelocuite. Acest strat puternic de copaci constituie izolarea necesară pentru a intra în lumea măririlor moarte și a legendei vii totdeauna. N-ai crede că la doi pași așteaptă clientela lor de englezi și americani romantici sau numai curioși două mari otele, dintre care unul poartă numele lui Washington Irving, nuvelistul nord-american care prin „Poveștile Alhambrei“ („Tales of the Alhambra“) a atras și atrage aici mii de călători. Numele francesului care cel dintâi a cîntat povestea de jale a „ultimului Abencerage“, Chateaubriand, n-a avut același noroc.

Un palat arab e totdeauna același lucru, la Cordova ca și la Sevilla, la Sevilla ca și la Grenada, și ca și în apropiatul Maroc, unde astăzi se caută termeni de comparație pentru aceeași artă. Totdeauna același lucru, și totdeauna altul, prin admirația neconținut nouă pe care o deșteaptă fiecare lucru văzut. Aici nu mai e desigur nimic din vechiul „Castel Roșu“ — acesta e sensul „Alhambrei“, — clădit, pentru a asigura o cucerire și pentru a împiedica o revoltă, pe vremea întiilor guvernatori și califi, nici apele care țîșnesc pretutindeni, hrănind la această înălțime de 700 de

metri grădinile de portocali și făcînd să cînte fîntînile de marmură cîntecul unei odihne de care vremea noastră e străină, nu se suiseră prin găurile de stîncă. După retragerea aici a dominației maure, vînată acum în acest colț al peninsulei, dincolo de care muntele de 3000 de metri cade drept pe marginea însoțită a Mării, a început lucrul cel mare, și turnurile Vela și al Omagiului, zidurile încunjurătoare, cea mai mare parte din lucrările interioare sînt datorite regilor din cele două dinastii ce s-au succedat.

Din marmură uneori, mai adesea din stuc, întărit cu piatră și colorat cu albastru și aur, dintre care în părțile nerefăcute se păstrează adesea urme palide, dulci, din porțelane care formează mozaice de o extremă delicateță, s-a făcut, cămară de cămară, *patio* (curte) de *patio*, purtînd nume care în parte vin de la Arabi, în parte sînt creațiuni populare ori arată destinația saelor și saloanelor: dormitoriu, sală regală, sală a ambasadorilor, sală a bărcilor, Mirador al Reginei, *patio* al mușilor și *patio* al chiparoșilor, dantele de piatră, cu liniile împleticite, cu sîmburii de frunze stilisate, cu scoicile ușoarelor stalactite, acoperite de tavanurile în care cadrul se supune docil sculptorului totdeauna anonim. Multe din uși s-au păstrat cu măiestrita lor alcătuire de marchetărie. E aici tehnică de tipare, foarte adesea, lucru cinstit de săpător, migăleală de mozaist. Pînă la ultima creațiune, acea vestită Curte a leilor, a leilor bizantini, schematic și rigid închipuiți ca aceia cari sînt la picioarele

jețurilor domnești și episcopale din bisericile noastre. Aici distrugerea, pînă la a soldaților napoleonieni, a lucrat mai puțin, și a fost mai puțin ispitită să adauge și să prefacă, reparația vremurilor noastre. Ansamblul se păstrează întreg, și în marea liniște dimprejur, alintată în glas de ape, închipuirea măgulită de aceste dedaluri săltărețe poate aluneca spre viziunea de altă viață pe care o caută aici puținii cercetători a căror poezie se împrăștează neconținut la fîntîna artei și la ecourile pierdute ale trecutului.

Trebuie ca această închipuire să creeze însă niște regi arabi de un alt caracter decît al regilor creștini dimprejur, vecini, prieteni nu odată, mai adesea rivali și la urmă cuceritori, fără a fi și destructori și vărsători de sînge?

N-are decît să privească oricine la basoreliefurile capelei regale din Catedrală pentru ca să se încredințeze, din spectacolul lui Boabdil, *el rey chico*, regele copil, usurpatorul, care vine umil, cu ochii plîși ca ai ultimului rege vandal în fața lui Iustinian, înaintea părechii biruitoare, pentru a-și da sama că acești regi erau mai „regi“ în sensul nostru decît în acela al califilor secolului al IX-lea. Înriurind, și pentru veacuri, lumea creștină dimprejur, ei înșii au fost înriuriți, de dînsa. Până și în acest sanctuarium al artei lor, deosebită, dar transmisibilă și absolut imitabilă, anumite scene de război și seria regilor cu turbane pe fond de aur dovedesc cît de mult se îndepăr-

taseră acei cari chemau pentru un astfel de lucru pe oamenii altei tradiții, de învățăturile primitive ale Coranului.

Despărțirea de aceste locuri e ca o rupere de farmec, o reîntreprindere în atmosfera realităților pe care toate cele văzute pînă aici o contrazic. Dar în drumul spre Generalife, sus pe stîncă, locuința de petrecere a acelorași regi în ceasurile de vară calde, aceeași influență misterioasă străbate pe vizitator. Mari chiparoși mărgelesc, după ieșirea din cărările de supt ziduri, un drum de pace înflorită, în același susur de ape săltărețe. Abia se văd în fund zidurile galbene pe care se mai păstrează cîteva îmbrăcămînți de stuc scociorît. De sus, vederea prinde din nou vega întreagă către oraș, pe cînd de cealaltă parte ochii se opresc la argintul zăpezilor fulgerate de soare.

În josul atîtor amintiri, în care s-a simțit bine „Împăratul“ avînd numai voința de a trona cu legea și arta lui în mijlocul acestei păgînatăți supuse, era odată moscheia regilor. Pe locul ei se ridică astăzi un *sagrario* din veacul al XVIII-lea. Nu pe dînsa, ci alături s-a lucrat îndelung la maiestrosa biserică din secolul al XVI-lea, pe care Carol Quintul a moștenit-o și a făcut-o ce este astăzi, cu cele cinci formidabile nave de o clară lumină, cu stîlpii cari sînt ca un turn pătrat de cetate

tare, cu capelele împodobite de picturile lui Greco, lui Ribera, lui Boccanegra, cu capele și sălile capitulare în care Alonso Cano a tăiat o delicioasă Madonă de autentic tip popular spaniol. În „Capela cea mare“, *capilla mayor*, cei doi regi fondatori ai puterii spaniole stau în genunchi, rugători. În Capela regală, *capilla real*, a lui Carol Împăratul, cu frumoasele sculpturi istorice din fund, două mari morminte de marmură, cu chipuri adormite și întovărășite de alegorii, de italianul Fancelli și de spaniolul Ordonez, amintesc, de o parte, pe Ferdinand și Isabela, cuceritori, spune inscripția contemporană, asupra necredincioșilor și potolitori de răscoale, și, de alta, pe nenorocita lor fiică Ioana cea nebună de dragoste, și pe acela de al cărui dor a înebunit fiica de rege, regină în întunecimea minții: frumosul Filip de Austria. Dacă în aceste chipuri e concepția unui creștinism luminat de limpezile raze ale Renașterii, e ceva din simplitatea musulmană a morții, cu cât mai impresionantă, în sicriile din criptă, simple cutii de plumb vechi, pecetluite cu inițiale aspre, la care se adaugă răclița lui Mihail, don Miguel, fratele, mort în copilărie, al lui Carol. Coroneta de aur a reginiei iubite peste secole de un întreg popor se păstrează în sacristie ca și, la canonici, veșmintele de aur dăruite de dînsa, oglinda zilnicei sale împodobiri. „Priviți“, spune copilul de cor care dă „explicațiile“, făcute limpede cu glăsciorul lui de cristal, „capul reginei e mai sus ca al regelui“,

esto porque era màs inteligente, „și asta pentru că ea era mai inteligentă“. Și poporul, care în zidirile maure caută tot „sacnasiul reginei“, și „baia Sultanei“ vedea în această femeie domnitoare ca o întrupare a Precistei înseși, regină a Cerurilor, aceea de la care, spune inscripția nouă de pe zidurile moscheii din Cordova, „oricine are o suferință găsește o mîngîiere“. Regina-madonă se intercala de la sine în șirul madonelor-regine.

Pentru a înțelege frumuseța Alhambrei nu trebuie să te uiți numai, cu ochi de turist, cu ochi de poet, cu ochi de artist sau cu ochi de savant la amănunțimile, de un gust atît de rafinat, ale zgîrieturilor imaginației unui popor genial. O astfel de clădire se compune din *trei* elemente; celelalte două sînt grădina și încunjurimea însăși: natura din prejur. Iat-o apărînd aici cu verdele ei clar, vioi, însořit, cu colțul de albastru închis între cadrele de stuc sculptat și tăiat drept în mijloc de colonete delicate. Doi pași mai departe, altă vedenie rezultată din această întreită colaborație: opera omului, rodul pămîntului, fondul de binecuvîntare al cerului.

Ar fi așa ca în dimineața glorioasă, acum spre seară, cînd ploaia cade furioasă și valurile ei se amestecă în gîrle tulburi cu prisosul apelor muntelui, țîșnind din urloaie?⁷

(1927)

De la Entroncamento înainte linia se desparte de valea Tagelui și apucă în sus, printre aceiași stejari-plută cari acopăr o sierră transversală. Caiși și persici înfloriți lângă verdeața proaspătă a sălciilor. Colțuri de vie și straturi de legume: aceeași bună îngrijire a pământului de hrană.

La Payalvo, între pini se desface drumul — pe care din nenorocire nu l-am putut face — către Thomar.

Aici în secolul al XIII-lea Cavalerii Templului își aveau comanderia. Peste un secol Ordinul era desființat și rugul se ridica în Parisul lui Filip-cel-Frumos pentru Marele Maestru, care muria afirmându-și nevinovăția. Regele dom Diniz creă îndată Ordinul lui Hristos, pe care-l așeză aici. Noi clădiri se ridicară pe lângă mănăstirea Maicii Domnului, și, Mare Maestru al noilor cavaleri, prințul Henric, descoperitorul, se înscrie între ctitori. Semnul regelui Emanuel, sfera stăpînirilor maritime, e însemnat pe superba clădire a bisericii, și un șir întreg de clăstre continuă mănăstirea Ordinului și biserica mai veche a Templierilor, dincolo de care se păstrează un și mai vechi lăcaș călugăresc.

Dar aceste ispititoare amintiri sînt ascunse pentru mine de perdeaua dealurilor cu țerna roșie care sprijină grupele de pini adînc verzi

lîngă palidul albastru al stejarilor-plută. Ceva mai departe bărbați și femei în haine multicolore taie piatra de sînge. Vagoanele aduc ciment de la Leiria, pe unde se merge la mîndria gotică — și ea neaccesibilă mie — de la Batalha, Războienii Portugalului, clădită pentru lupta care i-a sigilat independanța față de pretențiile castilane.

După Chao de Macaz, tunelul străbate muntele. Aspre case sărace sînt sămănate în pădurile rare. Ca mai peste tot locul, umila biserică nu se vede: Dumnezeu este mai ales al călugărilor și al regilor, cari s-au dus deopotrivă. Cutare veche casă cu cerdac negru în față, la Caxarias, are întru toate înfățișarea căsuțelor boierești de la noi. Gara e plină de scîndurile de brad, foarte sus clădite, ale sierrei. Țerance așezate pe măgari lasă să le atîrne picioarele îngrijit încălțate.

Mergem mai departe prin valea seacă mărginită de înălțimile îmbrăcate cu pini. Oceanul a trimes nori grei cari stau să crape pe culmi.

Regiunea e bine locuită, și din căsuțe răsar copile cu cîrpele negre, galbene, roșii privind cu limpezii ochi negri și suri la trecerea trenului.

Sîntem pe muntele cu pini și feregi: sus se ridică în vîrfurile ramurilor verzi lumînărelele albe ale mugurilor. Pe margene enorme mănunche de flori roze și galbene. Dar până sus țerani izolați lucrau și la culesul fînului sau la îngrijitul straturilor de bob. Oi sure, porci negri rătăcesc printre arbori.

Un grup de case brune, cinchite în sărăcia lor: Albergaria. Pe cîmp fete-și înfășură capu-n broboade portocalii care se desfac luminos pe verdele întunecat al dealului. Cu un cîntec curios lelița cu cîrpă neagră vinde apă și niște pînițe a căror față e ornamentată cu liniuțe întortochiate și cu flori.

Mai departe, spre marginile pădurii înflorește cu case nouă, roze și albe. Coroane întregi de flori violete acopăr cîmpul, care se tot lărgește. Apar roate de stropit ca la noi și, iară, fîntînile cu colacul de piatră. Reintrăm apoi în regiuni înalte de stînci și pini. În vale, livezi în parte larg inundate.

Incep să apară pe ridicături rotunjite, dincolo de care se deschid alte orizonturi, centre orașenești. Supt pinii din vîrf, într-o haotică rostogolire, Alferelos, cu largile-i depozite. În gară, petrolu englez, *Vacuum-oil Company* în vagonul-cisternă negru, tivit cu roșu.

Și aici harnică viață de țerani cari sînt organizați în cooperative și-și au un fel de standardizare a produselor, cum se vede din ouăle cu pecetie în vitrinele orașelor. Boi crunți stau opriți pe brazdă.

În șesul bogat asezările mai mari apar, între livezi de portocali. Iarăși recunosc cerdacul nostru începător.

Cîmpul asupra căruia trece un vînt nebun de marte e acum tot numai o floare. Din șesul acesta însă răsare încă o colină deasupra apei largi a râului Mondego, și miile de case albe care o acopăr constituie orașul universitar al Coimbrei.⁸

Coimbra care se răsfată pe ambele maluri ale Mondegului va fi fost odată și centru al vieții politice. Vor fi fost pe vremea acestor dinții regi strădițele înguste unde fiecare trăiește cum vrea, care și acuma se întortochiază așa de strînse încît e o problemă întilnirea unui car cu boi și a unei căruțe trase de catiri. Sus, era catedrala, acea Sé Velha (velho = vieil, vechi), care și astăzi își desfășură larg zidurile crenelate asupra căror au trecut atîtea reparații care au deformat-o. Portalul principal, la vest, prezintă încă frumoasele linii rotunzite ale stilului romanic din veacul al XII-lea, agrementate de coloane în care s-a cheltuit fantasia artiștilor portughezi. Cel din stînga e o fină lucrare a Renașterii. Și interiorul păstrează ceva din cea dintăi a lui împodobire, de la fîntîna de marmură de lîngă intrare pînă la altarul principal, de o migăloasă lucrare, trecînd prin capelele care cuprind monumente funerare și al unei contese de Vintimiglia, ajunsă pînă aici, ba chiar a „infantei de Grecia“, adusă pentru regele Alfons al IV-lea. Un claustru cu stîlpii supțirateci și rosațele de forme felurite s-a adus la lăcașul însuși în vremea cînd în jurul arhiepiscopului era o lume întreagă de canonici și altă călugărime. Aici sus, și numai pentru slujba lui Dumnezeu, se aduna atunci toată viața orașului.

Partea de jos nu era lipsită nici ea de edificii ale cultului. Au rămas numai două portale, un fund de altar și câteva coloane al căror caracter de la început a fost arbitrar schimbat, din ceea ce a fost biserica Sfântului Iacob, sau „Thiago“, de care istoria și legenda leagă atâtea amintiri, începînd cu acel veac al XII-lea, de aprige lupte pentru constituirea țerii, cînd i s-au ridicat zidurile.

Eroii acestei „descălecări“ portugheze, dom Alfonso Henriques, fiul Burgundului întemeietor și al frumoasei, „iubeaței“ dona Theresa, și Sancho I-iu, sînt aiurea, mai în fund, la mănăstirea (*mosteiro*) Santa Cruz. Frumoasele mauzolee poartă însă însemnele epocii lui Manuel „Împăratul“: crucea Ordinului lui Christ și globul stăpînirilor mondiale lîngă medaliaoane cu chipuri imperiale romane. Puternicul, bogatul rege a făcut, astfel, la începutul secolului al XVI-lea ceea ce Ștefan-cel-Mare, în Moldova secolului al XV-lea, a îndeplinit pentru în mare parte palizii săi înaintași. Se înfrățesc de altfel, aici, în lespedea de pe păretele din dreapta, prin grija aceluiași suveran, doi alcaizi, doi guvernatori ai Coimbrei, un senior de Chaves mort în 1374 și unul dintre ajutătorii lui Manuel însuși. Sobră, fațada terminată cu pinacule suptiri prezintă, mulțămită muncii meșterilor acestui rege, între cari un francez și un „meșter Nicolae“, poate portughez, câteva statui de cea mai fericită execuție în materialul de piatră galbenă care se desface așa de neted din negrul și albul încunjurimii. În margene, la Santa Clara, care

și-a pierdut tot caracterul primitiv, în această zidire a Sfintei regine Isabela, născută în Aragon, odihnește princessa Isabela, nepoata ei, și alți membri ai dinastiei de Avis.

Spiritul lui Manuel stăpânește aici întreaga mare operă mai nouă de construcții. Acestui spirit i se datorește și colosalul, profund impresionantul complex de clădiri care, cu fundații religioase anterioare sau pe ruinele lor, încunună stînca pe care e clădit orașul.

În veacul al XIV-lea încă, se dădea lupta între Coimbra și Lisabona pentru păstrarea școlii de studii înalte. Cum capitala a câștigat procesul și a stăpînit Universitatea un timp numai, în 1537 Ioan al III-lea, urmașul lui Manuel, a putut să înceapă marea operă a vrednicii adăpostiri.

Mă strecor în neștire, urmărind descoperirea, pe lângă claustrul vechii catedrale, pe lângă palatul episcopal, unde acum vuiesc mașinile Tipografiei universitare. Calc pe pietrele tari ale vechiului drum, mărgenit tot cu dependențe bisericesti dăruite școlii celei mari. Studenți în lungile lor talare, prezintate adesea ca toge, se primblă solemn în această cetate a lor. Cealaltă lume care umblă pe aici pare a recunoaște această netăgăduită stăpînire. Deodată pe substrucțiunile de cetate se ridică zidurile care adăpostesc o lume de profesori și de studenți.

Poarta din veacul al XVI-lea dă intrarea, lângă un delicat monument al lui Camoens, în această curte interioară îmbălsămată de mi-

rosul florilor ce nu se veștejesc. De jur împrejur înaltele clădiri vechi prezintă frontoane sculptate, scări monumentale: capela de o extraordinară bogăție a decorației interioare e lângă edificiul, din veacul al XVIII-lea, dar renovat de curînd după toate nevoile vremii noastre, al bibliotecii. Un puternic turn flanchează acest impunător ansamblu. Din colțul pătratului vederea se întinde larg asupra cîmpiei de un verde tînăr, asupra dealurilor acoperite de o vegetație îmbielșugată, asupra albelor clădiri risipite în toate părțile.

Nici o Universitate din lume n-are, într-o asemenea natură, un asemenea lăcaș. Trebuia un puternic respect pentru știință, pentru omul învățat, pentru *savio*, un fel de credință religioasă în cunoștințele omenești, și trebuia, iarăși, mîndria stăpînului multor țeri din toate depărtările, pentru ca, *fără* a rupe cu Biserica, adusă chiar să ajute la această înlocuire, să se înalțe o astfel de cetate sufletului omenesc aplecat asupra naturii și a lui însuși.

Și mă gîndesc că *aici*, în acest ultim colț vestic al latinității europene, ar fi o faptă comună latină de îndeplinit: să se creeze de toți moștenitorii Romei, mai mari și mai mici, la Coimbra un învățămînt filologic și istorico-literar prin care să se afirme unitatea de dezvoltare din țară în țară și din ramură în ramură a spiritului latin.

Azi, într-o luni, studenții cu capul gol și mantaua neagră peste îmbrăcămintea de același

caracter solemn și arhaic, cei de al cincilea an, *quintaniștii*, înfățișînd panglici late de o culoare deosebită, pentru fiecare Facultate, nu sînt singurii stăpîni ai învălmășitelor străzi din orașul de jos. Un puternic val de țerănime îi încunjură și-i năpustește.

În mijlocul drumului merg femei în fuste invoalte, de toate colorile, cu talia strîmtă supt sîn, cu picioarele goale, sprijinind pe cap — ele singure, nu și bărbații — greutatea de necrezut. Una are o povară de zarzavat, alta susține scînduri; cutare fetiță poartă vreo zece scaune prinse împreună, lîngă vecina ei care duce acasă un dulap. Fețe de o extraordinară energie, ochi pătrunzători și focoși, gesturi de o antică armonie în sprijinirea sarcinilor. Și sînt vesele: cum rîde aceea căreia vîntul turbat era să-i răstoarne coșul din creștet!

Toată negustorimea, care se ține din *aceasta*, e năpădită de clienți și cliente, care, acestea din urmă, nelucrînd în casă, iau totul de la tîrg. În fața gramofonelor se fac întregi grupuri uimite. Bărbați mai puțini, în haina de serbătoare, cu pălării înguste pe cap; toți încălțați. Fete de la micile industrii își acopăr capul cu cîrpe de mătăasă neagră și au piciorul încălțat cu îngrijire. Îndată se deosebesc din exemplarele de o rustică splendoare pe care le trimite cîmpia încunjurătoare. Am găsit printre acestea din urmă și cîte una cu pălărioara rotundă neagră care se purta prin 1850 în lumea elegantă. În total, nu se poate închipui o mai vioaie și mai pitorească pri-

veliște decît a acestei mulțimi care acopere și înviorează totul.

Se lasă seara: studenții s-au retras la mesele lor; lumea țerănească a pornit cu cumpărăturile acasă. Noile „avenide“, care se croiesc cu atîta activitate și zel în marginea orașului, sînt mai mult goale. Trec spre dînsese, de-a lungul grădinii botanice, desemnată de un italian, apoi de un urmaș portughez, — poate cea mai bine orînduită din lume —, urmez linia uriașului apeduct al regelui Sebastian, operă de mîndrie și de tehnică romană; în cartierele de jos liniștea se înstăpînește și singurul care aleargă fără preget e vîntul de Apus pe care-l trimete Oceanul.

Pe dinăuntru, Palatul științei e plin de aură-riile bogate ale secolului al XVIII-lea. Vechile cărți splendid legate se găsesc și astfel acasă la ele. Partea mai nouă a bibliotecii ni s-a părut a cere să fie adăugită.

Palatul arhiepiscopal e o curte arabă din cele mai gingașe, cu colonetele și scările lui. Un Hurezi, mai puțin ornat și oarecum mai sprinten. În el, s-a așezat muzeul Machado, care întrece cu mult valoarea unei colecții de provincie. Pe lîngă fragmente de sculpturi luate din vechea catedrală, lucrările de teracotă sînt de un interes uman dureros, al cărui realism izbește și zguduie. „Plîngeri“ ale lui Isus mort, în care ochii învinețiți cufundați în orbitele adînci strigă suprema suferință umană. Între tablouri, unul de Christovano Figueiredo

care reprezintă pe împăratul Heracliu readucînd crucea la Ierusalim. Sforțarea către adevărul istoric e evidentă. Vulturul negru al Bizanțului e de două ori pe steaguri. Împăratul e copiat, în figura lui terminată cu barba înfurcată, în pălăria lui țuguiată cu marginile mari, în veșmîntul ce poartă, după portrete contemporane ale lui Ioan al VIII-lea, basileusul tabloului lui Benozzi Gozzoli, care-l prezintă ca un „Craiu de la Răsărit“. E acela al medaliei contemporane sau un alt izvor? Problema merită discutată cu tot dinadinsul.

Partea ceramică cuprinde și frumoase produse ale acestei arte în veacul al XVIII-lea portughez.

A doua zi, ce sumbru cade ploaia în ropote, cu tunete și fulgere! În ceasurile, încă limpezi, de dimineață, pe podul de fier care leagă cu malul unde se desfășură alba fațadă, ciuruită cu două rînduri de ferești, de la S. Clara, din nou începe strecurarea lumii de la țară. Toate produsele cîmpului se aduc pe aceste capete de femei, adesea deosebit de frumoase. Supt jugul greu, boii roșii cu coarnele mari înlături, cară numai poverile cele mai grele. Nu se vede decît rar măgărușul care domină aiurea. De prin sate vin și automobile hîrbuite transportînd tot felul de oameni și de lucruri în amestec. Nu e minut cînd această defilare rustică să nu ofere momente de interes. În apă începe spălarea harnică a rufelor care se întind pe înalta iarbă mătăsoasă. Lungi bărci

negre înguste, cu vârful corogit, cărora depunerea greutateilor la mijloc le dă înfățișarea de gondole venețiene, fac trecerea de la un mal la celalt pe calmul Mondego fără valuri.⁹

(1928)

Terrassà

Peste vârful de la Tibidabo, ale cărui două cuvinte latine par să fie răsunetul unui verset liturgic — de aici vederea îmbrățișează tot orizontul, orașul desfăcut la picioare, larga mare pierdută în zări albastre, munții din față cari întind perdeaua lor în fața imenșilor Pirinei —, peste această culme stîncoasă prefăcută în loc de plecare al unui funicular, în teren de distracții, cu elevatoare care duc în cușcă de fier încă vreo sută de metri mai sus, se merge, pe o grea șosea tăiată în piatră, spre Terrassà, vechea Terrassà vizigotică.

Odată era aici, unde azi harnici muncitori fac postav de lână și ciorapi (*metges* în catalană) și vreo cincizeci de mii de locuitori se strâng pe un spațiu strîmt pe povîrnișul muntelui acoperit de pini, încă una din stațiunile romane ridicate pe satul iberic primitiv, Egara. Pietrele ei au rămas, cu inscripțiile lor drepte, severe, dar un nou popor le-a întrebuițat pentru clădirea nouă a unei noi religii, așe-

zată pe ruinele scurtei stăpîniri bizantine din vremea lui Iustinian.

Vizigoții au lucrat aici cum voia să lucreze vestitul abate Sugier la Saint Denis, cum au lucrat ai noștri cei vechi la Dănsuș, luînd de pretutindenii cu începuturi de arcaturi oarbe, prezintă într-o stilizare îngrijită, din veacul al XII-lea, scene religioase, legende, „istorii“, animale, monștri, flori și frunze din toate climele, păuni din Persia și vulturi din Bizanț.

Alături, biserica episcopală răsfăță razele imense ale roșatei sale deasupra portalului gotic cu atîtea ramuri. Și, pe cînd vechi podoabe medievale se cațără pe părății suri, barocul a pus în cutare capelă toată îmbielșugata-i înflorire de îngeri și de flori, toată strălucirea poleielilor lui.¹⁰

St. Cugat de Vallés

Pe un drum de țară, spre biserica și claustrul minunat de la Sf. Cugat de Vallés.

Opera maestrului Amalt, care declară în placa lui comemorativă că a făcut „pentru vecie“ acest castel, e astăzi părăsită de călugări; ciocanul profanatorilor de la 1835, cari pedepsiau arta pentru păcatele monahismului a lovit pe alocurea în piatra solidă, decapitînd un episcop, știrbind vîrfuri de coloană. Goale se suie scările zidirii secularizate către coperișurile de lemn săpat care putrezesc. Laurii de

atîtea ori seculari cu groasele trunchiuri suflă la cînt și țîșnește apa din bazinul făcut de ucenicii grădinarilor mauri fără să poată mîngîia pe altcineva decît pe un pictor singuratec. S-a oprit și procesiunea pelerinilor împii cari au batjocurit păreții cu însemnări în care crezul catalan se luptă cu cel castillan.

Ce-ar zice de acest pustiu bunii abați ai evului mediu, vechiul Blascarius, înfățișat de piatra sepulcrală, cădelnițat de un înger, abatele Buire, cel asasinat la 1351 în noaptea de Crăciun, abatele Estruch, din al XV-lea, cu mîinile purtînd în palmă stigmatetele Domnului și cîrja ținută ca un sceptru princiar?

Capitelele frumoaselor coloane svelte, tivite sus cu materiale diverse pentru lăcașul Domnului. Episcopii creștini moșteniseră templul zeilor, și prin grija unuia dintre dînșii, probabil după plecarea ostașilor basileului, în a doua jumătate a veacului al VI-lea, cînd șefii acestei mici biserici poartă nume grecești: Sofronie, Ilergiu, se făcu catedrala, biserica Sfîntului Petru, a Sfintei Marii din bucăți și baptisteriul Sfîntului Mihail.

Acesta din urmă, peste o bisericuță subterană, e aspru și gol, dar prezintă o interesantă colecție de colonete culese la întîmplare într-un vechi material cu capitelele foarte simple. Pe una din părțile bolții, supt un sever chip de poruncă, figuri tipice se înșiră, zugrăvite în roșu și negru, toate în veșminte romane, cu mîna sprijinită în tîmplă: e un conventus naiv de sfinți curat latini. Într-o absidă se prezintă omorul Sfîntului englez Thomas Becket.

Moștenind o parte din materialele basilicei, al cărui mozaic negru pe alb se desfășură în piața din fața ei, biserica Maicii Domnului, cu forma ei de cruce, turnulețul cucuiat pe cupola joasă, cu pereții ei împodobiți cu arcaturi oarbe, ca la noi, în clădirile religioase ale epocii lui Ștefan-cel-Mare, cuprinde mai ales o foarte frumoasă frescă. Marile figuri calme au o seninătate simplă, fără coloare locală și fără elemente de mărunțiș luate din lumea în-cunjurătoare. E un stil abstract, de cărturar din evul mediu mai târziu, fără nimic din șăgalnica spontaneitate a inspirației populare.

De toată frumuseța în ce privește adevărul scenelor ca și strălucirea proaspătă a colorii sînt cele trei mari picturi pe lemn (retables), dintre care una e a maestrului Huguet (1460), alta a lui Borrassà (+ 1474). În scenele de martiriu se oglindește toată viața contemporană, pînă la hirurgia picioarelor de negru transplante la martiri și la opera de infirmieri a în-gerilor. Răsăritenii apar cu turbanele și tunicele lor strîmte, cu pantalonii lor umflați, de la judecătorul din scaun pînă la călăul sprinten în laibărul lui galben, scos din mantia verde, în femuralii lui roșii, suflecîndu-se pentru îndeplinirea păgîneștii crime contra sfin-tului. Suveranul care privește calm, cu sceptrul în mîină, îndeplinirea crimei, e un sudan egiptean, cu înalta lui pălărie, cu bogata haină de brocard, cu îngrijire zugrăvită. Acestea sînt lucruri smulse cu un gest viguros din viață pentru a îmbrăca vechea legendă hagiografică. Se simt aproape de noi.

Tot așa cînd, în clădirea adăugită cu o navă din secolul al XI-lea, a Sfîntului Petru, mă găsesc înaintea celor trei abside ale bisericii primite lîngă fresce palide în care un ostaș cu trei coarne la pălărie sau un rege încoronat întinde sabia peste un întreg grup care se apără sau se roagă; deasupra pe o grindă de lemn trei colonete într-un registru, două în altul cuprind cîteva figuri de sfinți și de îngeri, slab încondeiate; un iconostas de zid din bisericile noastre, dar fără nimic la spațele lui.¹¹

Taragona

Drumul la Miazăzi de-a lungul coastei, cu unele pătrunderi în interiorul țerii, prezintă, pe aceeași stîncă galbenă, roșie, închizînd abia în crăpăturile ei puțin pămînt vegetal, o vegetație mai bogată decît coasta pirineiană pînă deasupra Barcelonei. Pe copacii cu frunzele lucioase încep a se coace portocalele, smochinii își sucesc trunchiul chinuit, dar mai ales carubierii, *garofalii*, fac ciudate contorsiuni dramatice cu puternicile lor ramuri: între foile ascuțite începe a se forma rodul abia vizibil acum, din care, în multe luni de zile, se vor face roșcovele, coarnele de mare, cu carnea dulce, cu semințele tari. Dintre lespezi răsar platanii pitici cari samănă cu niște tufișuri pletoase. Albastre floricele se învecinează cu

cimbrul parfumat, *thymus* al antichității romano-grecești, pe care-l caută cu patimă caprele negre cu ochii galbeni de drac și cu ugerul atîrnînd greu de lapte. La stînga Marea se desface din nesiguranțele timide ale dimineții și nesfîrșirea ei albastră freamătă supt razele așa de calde, încă, într-un sfîrșit de novembre, din țara unde abia în zilele cele mai aspre temperatura pare a se lăsa către zero, pe care nu-l atinge niciodată.

E dunga vechii colonizări romane pe pămîntul Iberilor supuși și ținuți supt jug. Semnele Romei apar îndată: un arc de triumf fără po-doabe acopere drumul, un mormînt cu grele lespezi e încă supt straja figurilor ostășești care se dejghioacă, muntele e tăiat pentru a da pietre de construcție unui oraș întreg.

Acel oraș iată-l: Taragona, Taraco de odinioară, capitala provinciei „*taconense*“.

Este aici o catedrală ale cărei începuturi sînt încă din veacul al XIII-lea. Fațada, la capătul ascensiunii largilor scări, are între două turnulețe cu zgrăbunțe gotice un singur portal larg încordat în care-și fac veghea de secole sfinți cu figuri mari umflate, cu pletele lungi în jurul Dumnezeuului mîntuitor prin credință și iubire. Dar la Barcelona pilaștrii robuști țin pe umeri bolțile larg croite. Pe lîngă cîteva morminte vechi, s-au adus de la Poblet, mănăstirea prădată de revoluționarii din 1835, în cadrul lor însuși, de o mai tîrzie sculptură, ră-mășițele regelui Jaime „Cuceritorul“. În corul larg plantat în mijlocul clădirii, canonicii în roșu își fac rugăciunile de după amiază; din

sacristie în curînd vor răsuna cîntările îngerești ale copiilor de cor, ale căror glasuri argintii se întovărășesc cu plîngerea orgei.

În claustrul vecin, închizînd o grădiniță îngrijită, coloanele înșiră capitele biblice și altele de o lumească glumă, în care se văd și pisici înfigîndu-și dinții în spinarea șoarecilor fugăriți.

Muzeul de alături cuprinde frumoase opere de pictură și sculptură, cu fețe dureroase de Criști, figuri de tăietură și veșmînt medievale în jurul sicriului divin; alături se păstrează largile tapițerii din secolul al XVI-lea.

Dar ceea ce fixează caracterul localității e Roma, care de atîtea veacuri trăiește aici.

Deasupra formidabilei rostogoliri de bolovani ciclopici, strămutați și clădiți aice cu voionicele brațe sălbatece ale Iberilor, cetatea Scipionilor și-a așezat metodic puternicele blocuri sure, cu disciplină tăiate în forme egale. Atîtea din case, muzeul catedralei însuși, sînt alcătuite din această nemuritoare moștenire, care, descoperită sau închisă, se întîlnește pretutindeni. Un turn al lui August căruia tradiția-i alipește numele de prigonire al lui Pilat, stă încă drept. Din acest puternic încunjur, în mare parte intact, privirea cuprinde cel mai încîntător orizont, pogorîrea de pe dealurile uscate a caselor albe, vesele, cu largi terase, crestele galbene-sure, bătute în față de razele pornite spre Apus și, ca fond, albastrul pîrete mușcat al munților depărtați. Ici colo, pe străzi

abia pietruite, femei cu nobila față prelungă, bătrâni cu fața aspră, copii în dezordine dau un trecător amestec de uman veșniciei de piatră.

Ce e nou, cu toată largă alee centrală, otelele curate, tramvaiele rare, cumintea mulțime, cuviincios gătită, care se primblă, pare numai continuarea acestui trecut de un mileniu și jumătate. În strada Cavalerilor, a vechii aristocrații, între casele înalte negre, cu scări complicate în curțile acum pustii, e ca un aer de antichitate imutabilă.

Și iată că lângă superbele clădiri pătrate, de o îngrijire incomparabilă, ale fabricii de tutun, morții vremilor au aruncat de pe umeri multă țărână îngrămădită și au ajuns din nou la suprafață.

Întâmplător, un întreg mare cimitir a răsărit în marginea orașului de vreo 30 000 de oameni cu oarecare industrie și export de uleiuri și alte mărfuri ușoare. Morminte de oameni bogați, sicrie de piatră și de plumb, inscripții dedicate Împăraților, până la Dioclețian și Maximin, lespezi votive ale legiunilor, între care și aceea care poartă numele lui Traian. Pe alei bine tăiate, între brazdele de verdeață defileul însemnărilor latine se urmează. În micul muzeu trei mozaice funebre stau alături: unul pomenește un personagiu important, înfățișat în toată splendoarea lui oficială, pe altul, între ramuri de viță în legătură cu numele mortului, se strigă: „Ampeli, requiescas in pace“, pe

o placă se pomenește Nectarista preteasa lui „Iupiter Amon“. E în grecește, și nu odată numele aparțin vocabulariului elenic târziu. De câteva ori salutarea preliminară e în această limbă: *κατα* , „bucură-te“. Unele inscripții sînt cu litere strîmbe, mărunte, plecate; un întreg folclor funerar.

S-a lăsat noaptea, pe cînd simplul portar, devenit arheolog prin deprindere, își sfîrșește explicările. Cerul senin nu-și arată încă stelele. Pe șoseaua de deasupra, urmînd pe cea romană din vremuri, copacii întunecați își rînduiesc straja. Un adînc întunec cuprinde pomi, pietre și oameni. Vocile scad ca supt o taină și o clipă ni se pare că nimic nu s-a schimbat în vremuri și că sîntem aici pentru ca să aprindem candelile, noi, Romani, la sarcofagiile fraților noștri Ampeliu, Nectarista, cei adormiți întru Hristos Mîntuitorul.¹²

Drum francez de întors

Asupra aceluiași farmec al naturii: stîncă roșă și mare albastră, cer care le servește și le îmbracă. Sudul francez a adaus grija omului de a realiza p̄retutindenii forma tipică, ușoară, comodă, atrăgătoare pentru dînșii. Este o feerie cu bucate și cu preț fix. Casa albă pariziană a înlocuit pînă lîngă Toulon, unde, pe munte sus, mai dănuiește turnul feudal, uneori înlocuit prin vreun post militar, și îngrădirea

caselor brune înjghebate din bolovani. Se vînd neconținut locuri, și vesela zidire proaspătă supt coperișul de țiglă roșu închis se răsfață la soare. Dar trecutul a fost ras pentru motive de conveniență și igienă; el nu place străinilor veniți să închirieze soare pentru bolile și oboselile lor, reprezentanților acestei omeniri dureroase, pretențioase și ridicule. Nu e nimic datorit hazardului, capriciului, improvizăției naive. Dunga elenică de la Antibes până la Minorca, tighelul foccian n-a lăsat nici o urmă, evul mediu doar ceva, și acela confecționat după putință.

Flori se văd, dar ele nu acopăr terenul. Din piatra acestuia răsar alți copaci decît ficușii otețelor: puțin tei, mulți platani prin grădini. La țară palidul măslin nu se lasă deslocuit.

Și pretutindeni se simte prezența ocupației anglo—americane. Mari afișe albastre recomandă Egiptul în englezește: pentru *sun* (soare), *health* (sănătate) și *romance* (romantică). Reclame mari pentru *Timesul* de duminică, parcă nu-l știe cine trebuie să-l știe. Numele românesc al lui Negresco — „le plus somptueux des palaces“ — stă în anunțarea otețelor cu faimă.

Niște americani își anunță de departe nu știu ce *triptrap club*, sau așa ceva. Armonia între țară și locuitori, care face farmecul unei regiuni, lipsește aici. Ar fi greu de altfel să se creeze pentru asemenea oameni o natură corespunzătoare aiurea decît în Africa de contrafacere a „palace“-lor.

Florile sînt pentru „Villa des Fleurs“, pentru cîte un imens „Bedford Hôtel“ în recent lansatul Beaulieu-sur-Mer.

De altfel vara eternă și aerul pur sînt o iluzie. Un întreg cartier de muncitori, stupi de celule negre, se dosește după monumentele luxului, fumul fabricilor îneacă, și lumea poartă în novembre, contra curentului rece de la Alpii acoperiți cu zăpadă, pardesiul.

Micile localități, Eze, Cap d'Ail, pot face o concurență puternică vechii regine „maquillate“ a Rivierei franceze. Aici măcar poate fi omul singur, cu cerul și cu lumina. Sus pe stîncă, într-o impunătoare situație, Monaco, principat din mila vecinilor, capitală și țară laolaltă, e mai curat și mai *adevărat*. Vechiul castel al Grimalzilor e plin de caracter.¹³

(1930)

V. NORVEGIA — SUECIA

Peisagii scandinave. Spre Norvegia

La Trelleborg, dimineața, după o liniștită străbatere în ferry-boat a Mării Baltice, a „Bălții“ scandinavo-rusești. Iarăși priveliștea, în aerul ozonat al dimineții, a simpaticului port cu casele roșii, biserică roșie, numai ziduri roșii, în jurul cărora se rotește praful zburător al rîndunelelor. Îndată începe cîmpul: grîu cu bronzatul spic greu, ovăs încă verde pe care-l pasc splendide vite cu părul alb și negru ca de cafea, trifoi în floare, dughie chiar. Pe șosea trec căruți trase de cai dintr-o veche rasă scurtă, voinică. În fund supt pomi grupe de căsuțe cu înaltul coperiș, în două ape, de țiglă, dar adesea de șindilă, de scînduri, chiar de stuh. Mori de vînt își înalță nehotărîrea aripilor largi răsfireate.

Malmö prezintă de-a lungul canalului, și în fața Mării de un albastru siniliu, inverosimil, pe care spuma apare ca o scamă răspîndită, catedrala-i roșie, șirul de case în aceeași culoare și piața la care vin căruțele țeranilor din împrejurimi cu caii scurți în picioare și văcuțele invariabil negre cu alb. La cîțiva kilo-

metri, cu același puternic turn roșu, cu același grup de case și desperarea agitată a morii de vînt în fund, același spectacol. Pe alocuri, alături de frumoasa recoltă, pepiniere, grădini de flori. Cea mai strictă și, adaug, mai elegantă împărțire a pămîntului.

Toate acestea sînt scoase din pădure, din vechea pădure gotică. Îndată ea apare, cu deșeurile ei nestrăbătute. [...] În mijlocul pămîntului învălurat pe neașteptate, se deschid lacuri a căror oglindă de un adînc albastru se desface dur din verdeața întunecată a păpurișului.

Mergem pe marginea Mării, căci la Gravidunga apelor neliniștite tivește din nou orizontul. Dar din viața istorică nimic: nici veche biserică, nici castel în ruină, nici ziduri de apărare. Parc-ar fi un colț de colonizare canadiană.

La Falkenberg sîntem în regiunea brazilor și a molizilor, cari cresc ca pădure pe coastele rotunjite. Spre Göteborg un mușchi roz-violet îmbracă piatra goală și totuși, alături, sînt cele mai frumoase sămănături, dese și pline. Nici un colț utilizabil nu e pierdut; grămezile de gunoi sînt găsite lîngă arătura proaspătă, lîngă lespezile sure pe care te-ai aștepta să cetești rune. La Warberg sîntem iarăși pe malul Mării și firmele pescarilor și afumătorilor de pește înconjură stația plină de trenuri. Ceva mai încolo măruntaiele de piatră ale dealului se taie. Vom trece între apele verzii care se coboară din lacul Venner și această aspră coastă de granit fumuriu, îmbrăcat pe alocu-

rea cu aceeași iarbă violetă: pentru întâia oară văd câteva oi păscînd o margene de lan. Pe alocurea spectacolul e ca în sierrele pustii ale Castiliei, dar îndată veselul lan gata de seceriș rîde la soare. Și în curînd pădurea, tot mai deasă, îmbracă piatra.

Göteborg împlîntă în această natură plină de antinomii puternicele-i case de piatră, lipsite și ele de orice element istoric. Un singur castel rotund, fără acoperiș, pe o culme, în mijlocul acestei țerării, și apoi ne reia pădurea cu bolovanii ei suri și brazii largi, în brațe. Și, totuși, și pe aici vezi țeranii la lucru: tăind cu picioarele pînă la genunchi în baltă papura, ori arînd un ogor cît o năframă cu singurul lor căluț rotungior, voinic și mîndru. La căsuța de lemn roșu nu lipsesc florile. Vitele nu țesălate, ci pieptănate cu cea mai mare îngrijire, pasc în luminișuri.

Trollhättan. Coada lacului Venner stăpînește prin ochiuri de mlăștini toate împrejurimile. Dar pe piatra goală apele nu poartă mîl și nu desfac miasme. Un ascuțit albastru de mare prinde de la soarele cald răsfrîngeri de oțel. La Oxpered e punctul prin care el, prefăcut în rîu, se coboară spre Mare. Lacul e încunjurat de la Mellerud. De pe dealul care, la schimbarea de direcție, domină un splendid peisagiu cald, aproape italian, el se vede supt dealurile din fund, dominînd toată zarea. Apoi reintrăm în pădurea de brazi.

Tingvalla: nume ca în Edde și în „Saga lui Frithjof“, Zeii scandinavi trebuie să mai umble cîndva prin pustiu acestor nesfîrșite

păduri. Ei își vor fi apărînd brazii sacri de a deveni hîrtie de export. La Ed abia cîteva vile se adună în punctul unde e mai vastă pînza de ape a celui mai sprinten din lacurile Suediei. Mișcări de mare-i încețesc însă luciul de un albastru metalic. Și aici zeii Walhalleti s-ar regăsi în ciuda Tehnicei care și-a rezervat în vremea noastră dreptul de a face minunile.

Și iată că în vîrful pietros al brădetului căsuțele de lemn din roșii încep a fi cenușii. O splendidă șosea mărgenește culmea. Miroasă a hotar. Și în adevăr la gara cu cărămidă aparentă văpsită roșu, Kornsjo, firma de „tollkontor“ arată că în adevăr aici e despărțirea celor două țeri. [...]¹

Oslo

Vîntul a adus nori. Tot spectacolul feeric a dispărut. În fundul zării se chinuie aprig un colț de Mare murdară. Cu două ceasuri înainte seara a venit. Agonia leneșă a zilei luride e mai tristă decît la căderea subită de perdea a locurilor noastre.

Dar lumea se întoarce de acolo, de la Mare, în valuri neconținute. Femeile sînt sprintene și cochete. Caută colorile cele mai văzătoare. E un pitoresc amestec de roșu, de violet, de albastru, de verde care se cuprinde între cele cîteva sute de metri ai pieței centrale. Nimeni

îmbrăcat rău sau neglijent, nimeni părînd trist. Sfirșitul de serbătoare cu trup înviorat și suflet refăcut al unei societăți absolut sănătoase. Se bucură și bietele bătrîne în negru, cu neînchipuite pene la pălăriuțele pescuite în fundul lăzilor și trec vorbarețe strada, făcînd ascuțite semne de umbrelă tramvaielor în plină tineretă care duc un adevărat roi de lume multicoloră și zîmbitoare. Copiii cu perișorul de in se zbat în hăinuțe roșii ca niște flori de cîmp în bătaia vîntului. Lîngă chioșcul cu țigări, singura prăvălie deschisă, trei soldați cu larg lampas la pantalonii largi își gîdilă nasul cu moțul negru al căciulițelor scoțiene.

Dar, cu seara, vine ploaia. Ca o perdea s-a tras pe tot cerul, și plouă. Pînă tîrziu în apa care cade, lumea așteaptă tramvaiul salvator. Pentru bucuria zilei de lumină și frumuseță, cu toate costumele acestea de fluturi liber exhibate, natura, crudă, își ia vama.

A doua zi, pe trotuarele ude mișcarea e extraordinară. Ea continuă toată ziua sub cerul amenințător. Fără nervozitate și amărăciune. Încet, aproape comod, cu o vădită plăcere. E ceva meridional în acești oameni ai înaltelor latitudini. Ei gustă vara, dumnezeiește de lungă în lumină, gîndindu-se la întunecoasele îngustări ale zilelor de iarnă. Ansamblul e foarte simpatic.

Nici un gust de brutalitate (știi oamenii aceștia să înjure?). Sergentul de stradă care se ivește cu ciacoul lui, dirige mișcarea automobilelor cu un ușor joc de degete ca al unui pianist expert. Omul cu sacaua Primăriei te așteaptă să treci. Sentinela de la palatul regal, în marea uniformă cu pene de vânător și cu pușca la umăr, stă să discute cu d-ta asupra posibilității de înscriere în registrele Curții. Comerțul se face cu cele mai alese preveniențe. Doar necunoștința limbilor străine pune piedici la înțelegere. Dar această înțelegere fiecare o vrea întregă, chiar dacă s-ar pierde vremea, oricât de multă.²

Țara

Ochiul nostru nu poate urmări îndeajuns fiordul, care se umple duminica și serbătoria de o nesfârșire de luntre cu pânze sau abur. Fiecare, dacă prinde ceva bani, este bucuros să cumpere vasul lui mic de primblare, așa cum, la noi, ar lua cineva un cărucior cu un mînzoc, ca să iasă la primblare afară. Fiordurile, pline de o lume nesfârșită, îți fac impresia unui zbor de păsări multicolore, care s-au abătut asupra acestor stînci goale. Străinul poate să rătăcească un ceas prin fiord, pentru ca, fără să știe, să se pomenească la urmă acasă.

În Norvegia nu este decît această coastă, afară de bucata de la Sud, unde se deschide

golful de Cristiania, golf în care intră degetul ridicat în sus al peninsulei daneze. Numai când trece cineva în Suedia, aspectul este deosebit. Sufletul iubitor de pitoresc aprig, căruia-i plac emoțiile puternice, sufletul zbuciumat, de care este plină epoca noastră, se simte foarte bine în țara fiordurilor. Acolo el află lucrurile extraordinare făcute pentru capriciul Zeului Mării, nu pentru plăcerea ușoară a oamenilor.

În Suedia, decorul interior este același. Însă cine are sufletul îndreptat către reverie, acela căruia îi place natura înfășurată în neguri, ar face mai bine să meargă în locurile acestea, unde Marea este însăși numai un mare golf. Apele sînt relativ liniștite, aici și coasta e de obicei prelinsă de ape cu o atingere netezind liniile pe care le adaugă încet mîlurile fine.

Marea Baltică n-are nimic dramatic, tragic. Coasta se ridică astfel, ușor deasupra mării, fără tăieturile fiordurilor. Un ținut de lentă pierdere dulce, lângă cellalt ținut de rupere prăpăstioasă.

Deosebirea, însă, nu stă numai în ceea ce privește aspectul Mării: ea se continuă și în interior. În Norvegia, platoul este străbătut de văi, unde casele sînt rar sămănate. Pot spune încă de acum că oricine aleargă după marele sat norvegian nu-l va găsi. Există centre urbane, care reprezintă aglomerații de cîteva mii de oameni, dar nu „satele mari“. Căsuțele de lemn se înșiră pe firisoarele de văi capricioase, create de primele cataclisme cosmice. Sînt ici și colo lacuri de întindere foarte mică: o apă

încremenită, care n-a luptat să ajungă pînă la fiorduri, bucăți de scurgere părăsite. Pe cînd, în Suedia, înfățișarea e cu totul alta. Lacurile Venner, Vetter și Mälar sînt din cele mai mari care există în Europa. Cineva se încurcă în geografia țerii ca mine, care, în caietul meu de note, însemnam neconținut apariția mării și erau numai lacurile acestea imense, răsărind pe neprevestite în peisagiu. Rîuri fără mare importanță alimentează aceste oglinzi de apă. Pe cînd, deci, Norvegia este un Ținut în care Marea a intrat, Suedia este apărată de Mare: aici rolul Mării este ținut în loc. Dar este „Marea“ interioară a vastelor lacuri, de pretutindenea. Cuvîntul german „See“ arată mai bine înfățișarea generală a acestui cuprins de apă, și lacurile sînt poate elementul esențial din natura suedeză.

Cum însă apa creează atmosfera, rezultă aici un aspect general deosebit de al Norvegiei, supt un aer care nu este totdeauna clar.

Ajungem la atmosfera însăși, acest element esențial al viziunii. Unele țeri nu sînt legate prea mult de atmosfera lor, fiindcă trăiesc prea mult prin ele înseși. Roma este așa de frumoasă în ea [însăși], încît atmosfera particulară și foarte interesantă a vechiului oraș o uită cineva: este acolo atîta lucru omenesc, încît ce dă natura poate fi lăsat la o parte. În regiuni cu casele sămănate, opera omului o vezi, o prețuiești, te înduioșezi de dînsa; dar ceea ce stăpînește înainte de toate este peisagiul. Dar acest peisagiu nu rezervă omului surprize ca în Elveția: ceea ce interesează nu

este el, peisagiul, nici opera omului, ci aspectul atmosferei, aspect determinat și el de caracterul cu totul deosebit al anotimpurilor.

S-ar putea crede că nu există în regiunea aceasta septentrională decît o veșnică iarnă, pe care trebuie să ni-o închipuim de o admirabilă zăpadă, care nu se poate compara însă cu zăpada noastră, menită a dispărea în cîteva zile, — ca să nu mai vorbim de orașele noastre, unde ea se transformă în noroi cum atinge pămîntul. S-ar putea crede că, în țara aceasta, primăvară și vară nu există. Ele există, dar cu un caracter cu totul particular, purtînd ca un mister, și avînd ca o frică de moarte, care le dă un farmec deosebit. O ființă plăpîndă, care se trece repede: toți ochii se opresc în-lăcrimați asupra ei. Gîndul că totul este pentru cîteva zile, pentru cîteva săptămîni, impune o atitudine deosebită de înduioșare. Noi nu ne uităm destul la primăverile și verile noastre: mai ține încă, o poți vedea și mine, și, iată, îți pare rău cînd trece fără s-o fi văzut destul. Dar în aceste anotimpuri care se grămădesc unul peste altul — primăvara și vara țin cam de la 15 mai pînă pe la 10 august —, în țara unde pentru a avea persici coapte se întrebuintează raze ultra-violete, la aspectul acesta fraged al pușinelor zile luminoase se adaugă din partea oamenilor o sete de a gusta ceea ce stă să treacă. Sînt, astfel, dumineci și sărbători cu soare, în care toți par beți de această vară, [de] surprinzătoare lumină, care

cade pe albastrul lin și clar al Mării și pe verdele adînc și tragic al munților.

Mai este o părere. Își închipuie cineva că zilele în acest Nord sînt de regulă foarte scurte. Vara, ele sînt nemăsurat de lungi. În august poți ceti la ora nouă și jumătate în lumina aceea tamisată, trecută ca prin sîtă, care e pentru arta suedeză un întreg capitol, cu degradările acelea de lumină, pe care le-a redat așa de bine un prinț din familia domnitoare, care e unul din cei mai distinși pictori ai țerii.

Dar își mai închipuie cineva foarte ușor că în iarna aceea lungă, cu zilele de cîteva ceasuri, trebuie să fie o tristeță nesfîrsită. Tristețea aceasta există în Anglia, unde zilele de iarnă se cufundă în neguri. Aici însă e cu totul altfel: și în zilele cu ceață rămîne stăpînitoare zăpada neatinsă, imaculată, care înseni-nează sufletele.

Nu voi uita niciodată zilele de soare rece dintr-o călătorie pe care am făcut-o, acum cîteva ani, la Upsala, unde fusesem invitat să țin cîteva conferințe. Cînd mi s-au deschis ochii dimineța, tot pămîntul era acoperit de giulgiul adînc și moale de zăpadă, albastră de albă ce era. Cerul de deasupra, sever de senin, părea că păzește aspru caracterul neprihănit al omătului alb. Prin scînteietoarea coaiă înghețată, drumuri deschise ici și colo, oameni mergînd pe ski, și în peisagiul acesta, cu căsuțele de lemn roșu, acoperite ele însele de un al doilea acoperis alb, se ridicau ca niște făclii funerare brazii uscați și negri.

Nu, cine se teme de iarna Nordului greșește. Nu numai atât, dar în noaptea însăși era atîta lumină venită de jos, lumină care, întorcîndu-se apoi din cer asupra pămîntului, da o impresie de religioasă solemnitățe.³

[1929]

VI. STATELE UNITE ALE AMERICII

IN CALE

1. Pe coastele Italiei

„Roma“ taie ritmice valuri potolite supt un clar cer de ianuar în marginea coastei italiene. Îndată după ieșirea din îmbrățișarea largului port genovez încununat de cel mai impunător front de palate, coasta se prezintă înaltă, aspră, stîncoasă, în sîn doar cu citeva grupe albe de sate. Zăpadă în ceață. Rar cîte o pasăre albă se aurește în raze.

Înuntrul mărețului vas de 33 000 de tone, clasa I, luxul expune pretențioase figuri banale: un cinematograf viu. Jos numai, la „popor“, călătorii pentru Neapole au vioiciune, culoare, interes. Aceia nu figurează, ci trăiesc. Pe cînd copilașul bogaților, sus, mîină supt supravegherea nursei cu lung vâl alb jucării de o mecanică scumpă și complicată, dincolo pe scînduri sar mingile și în colțuri ferite frumoasele fete cu țarțamuri la șalurile lungi lăsate în triunghi fac dragoste cu băieții oacheși, cari se cațără pe funii pentru puțin exercițiu.

Un formidabil zbîrniit de pasăre măiastră ne vine din față, trecînd ca fulgerul: e o aeronavă.

Apoi plutim pe vasta mare liberă, acum împăcată aproape.

Apusul se îmbracă în sînge și aur. El nu face loc nopții, ci unei difuze lumini care mult timp lasă transparent albastrul palid.

Acuma sîntem iarăși lîngă țermul italian: Toscana lunecă blînd spre apă. Deodată sîntem prinși între lumini pe ambele laturi, unde clipesc farurile de înștiințare. Un colan, al doilea de puncte luminoase tivesc mari umbre negre care se deosebesc în pete năvălitoare.

Elba. Acolo unde scînteie țermul e Porto Longone, Portul *Lungoiu*. La celalt capăt pe care nu-l vedem, Porto Ferrajo.

Acolo a fost adăpostul silit al lui Napoleon. Acolo biruitorii prin număr i-au închis „Împărăția”. Și el a privit-o ca atare. Din căsuța „palatului” său a orînduit porturi și drumuri, și le-a făcut. Apoi, într-o noapte, vasul ușor l-a luat pe furiș spre Franța depărtată. Pe aceste vaste ape o astel de jucărie spre un așa de îndepărtat țerm de primejdie, unde pîndia poate moartea. Niciodată n-a fost o atît de tenace voință în omul genial. „Norocul lui Cesar . . .”.

Și vasul se depărtează încet de apele epiceii aventuri, pe care o rechiamă ultimele tremurări de lumină ale farului care se pierde.

Acuma sus, nesfîrșit de sus, stau numai, poruncitoare, limpezile, ochioasele stele pe care le uităm. Ele singure deasupra adîncului.

La Ostia cu gura Tibrului, la „ușile“ Romei, vîntul scutură masa imensă a vaporului, care luptă cu năvala valurilor. Tocmai Roma să fie așa de rea față de vasul care-i poartă numele și asupra căruia veghiază icoana ei încununată cu coiful și cu lanța în mînă?!

Ne trezim la Neapole. Cetatea minunată se prezintă în alba risipire a miilor ei de case supt soarele care lovește în ascuțișul de turnuri și în faianța veșnic tînără a cupolelor. Trist, în ruina lui sură, castelul Sant'Elmo nu mai păzește o viață care ascultă de alte porunci, iar de cealaltă parte, în vîrfurile mușcat al păreților de granit căptușit cu lavă, Vezuviul toarce din caierul lui veșnic, nori albi deși, cari se întind în culmi crenelate; în față se tirăște fumul lărgindu-se tot mai mult, cuprinzînd munți și mare în răspîndirea-i destrămată.

Un moment în străzile de atîta timp cunoscute. Cu zborul neînfrînat al automobilelor se mai amestecă încă sprintena trăsuriică neagră, ori căruța de la țară, oscilînd între imensele roți rotunde. Pe marginea trotoarelor vînzătoare de toate cele și-au înșirat hardughii: e acolo tot ce vrei și nu vrei, de la frumoasa clădire de grădină a lămiilor și portocalelor proaspete, la șirurile de cărți — și una de Gustave Droz — a căror lectură e formal interzisă fetelor, poate pentru a le interesa mai mult, pînă la pieptenii de falsă bagă încrustată, la șirurile coralului de fabrică, la

toate zdrențele sărăcimii. Tipuri care nu se află aiurea se amestecă aici: largi fețe oacheșe, cu ceva grec și arab, adesea, în ele, în tempo de mers încet, capricios ori de o nervoasă pripă, în care nu e admirabila euritmie italiană; ceva care amintește Asia, ale cărui influențe, în atâtea domenii, s-au întins pînă aici. Dar e, incontestabil, un ritm de viață activă, care dovedește că și pînă aici s-a întins puternica zguduire nervoasă a „omului“. Al doilea oraș al Italiei e din ce în ce o foarte mare capitală și îndrăznețele largi strade noi abia încap neconținută revărsare umană care se strecoară vuind.

Drepturile aventurii și ale petrecerii n-au dispărut. Pretutindeni se înșiră numerele cîștigătoare ale lotăriei, cifre profetice se prezintă în tot felul de grafice misterioase. În mijlocul mașinelor care se întrec fără nici o cruțare pentru bietul om numai cu picioarele, trece cărucioara de reclamă a dramei de cinematograf pe care o trage caraghiosul cu cilindru cenușiu și fața ochioasă cu înfoiată fustă multicoloră de hîrtie.

Mare turbure, frămîntată, de un albastru african, cu indignate șfichiuri de spumă. Dar seara împacă. Noaptea trecem în dreptul Sardiniei pietroase. Iar în ziuă spre Spania supt cerul palid abia stropit cu nouri albi. Marea are suprafața unui lac care tremură ușor supt raze.

Ziua se mîntuie în ușoare degradații de vioriu. În fund, pe linia zării, încet, încet un vas se pierde.

2. Coasta spaniolă

Coasta Spaniei apare a doua zi abia sărutată pe vîrfurile de stîncă înzăpezite de o uşoară rază roşietică, ce se pierde. Cer de plumb şi, în faţa înălţimilor îmbrăcate în ceaţă, de unde vin lacome zboruri de păsări albe, marea biciuită până la spume.

La 11 stîncă Gibraltarului se ridică. Un imens deget de comanda asupra celor două Mări pe care-l ridică, inexorabilă, Anglia. Ca odinioară Helgoland, piatra întregă e scobită, potrivită, încleiată cu plăci de ciment, pentru a fi prefăcută într-o imensă cazarmă de pază; ochiuri mărunte se înşiră cu sutele pe mal, adăpostind, pe lîngă cîţi indigeni — şi din ce nobilă rasă, a Spaniei! — sînt de nevoie, o populaţie militară de provizorie transplantare. Încolo nu e nimic alta decît rugina feruginoasă pe care o asudă piatra şi muşchiul de negre păduri pitice care-i umple adînciturile. De cealaltă parte, spre Atlantic, movila uriaşă se menţine rotundă, bosumflată, ca un cap de leu tăiat de mîna puternică şi stîngace a unui capricios uriaş. În faţă, închizînd golful, malul se desfăşură înalt, gol, într-un lung şir de gheburi tîpşite. Grupe de case albe îl tivesc jos sau se caţără pe culmi. Castelul rotund care a rămas pe vîrfuri arată ce lungă, ce grea luptă s-a dat cu celalt mal, al Marocului, unde se retrăseseră, gata însă oricînd de întors, aceia cari în zilele lui Taric, pe care-l pomeneşte numele strîmtorii, invadaseră până la muntele de

sus, către Franța, toată peninsula. Acuma, acel mal odinioară vrăjmaș stă pîtit în neguri, dar din sfînta țară a Magrebului, a misteriosului „Apus“ musulman, nu mai vine nici o primejdie. Spania a trecut canalul și mai ales puternica mîină a Franciei apasă pe umărul Sultanului credinții neprihănite, devenit, în sacra înfîofolire a burnuzului său imperial, un sclav al Europei creștine.

În strîmtoare, zece vase stau să-și ia avîntul spre America. O puternică navă de război cu adîncile măruntaie negre face, supt pavilionul vîrstat cu roșu al Marii Britanii, serviciul de pază. Și zeci de lunturi cu pești proaspeți, cu brațe lungi de sepîi, cu portocale și lămîi se îmbie călătorilor populari din pîntecele corăbiei noastre. O învîlmășeală haotică se produce imediat la vederea acestei gustoase ispîte. Toată lumea se amestecă pentru a coborî, cu banii ceruți, pe cari cei de jos îi anunță în exclamații hispano-italiene, firul care va aduce sus, în mijlocul strigătelor de triumf, prada. Sînt acolo țerance din munte cu fustele multicolore, femei sărace din suburbiile Neapolei, coconițe cu pălării de modă și mantii de blană. Și mai ales copii, cari se îngîrămădesc, se cotesc, se iau de gît, se rostogolesc, aleargă și țîpă. Fețe de îngerî cu botișoarele negre de murdăria de ieri zîmbesc de tărăboiul pe care-l fac, de dezordinea pe care o provoacă, de tot ce, pe urma lor, coji de năramze, bobîțe grele de struguri orientali, se strivește supt asaltul lor neconținut reluat. Un mare vuiet confuz se desface din toate aceste

chemări și interpelații, din strigătele de nerăbdare și de izbîndă. E aici un întreg cartier din Italia meridională, care s-a regăsit îndată și care trăiește ca acasă, pînă și la rufele puse pe sfoară, pe care una după alta gospodinele le caută, le cercetează, le verifică.

Apoi, la dreapta cu această coastă stropită de case albe, punctată de turnuri dîrze, vasul își ia drumul spre lumea cea nouă, tăind scurt, în cutremur, îndărătnice creste de unde.

3. Açorele

Imensitatea Oceanului fără margini aparente, de trei ori cît Mediterana apuseană, nu se impune. Prea sus se înalță cetatea în care ești cuprins, prea mulți sînt oamenii din prejur. Dar mai ales un lucru hotărăște pentru a nu-ți pierde mîndria omenească. Atotputernicia valurilor se desfășoară între zări, dar această zilnică violență n-are scop și ea e totdeauna aceeași. Puterile pe care le stăpînim noi tind la ceva și ceea ce se poartă aici pe scîndurile noastre e în veșnică schimbare; aici se face lucrul *voit* și lucrul *nou*. Cu aceasta dominăm lumea.

Și ochiul se lasă furat de la urmărirea vinețelor ziduri care cad la cutare biată luntre cu aburi care la sute de kilometri de la țerm străbate cu aceeași quasi-siguranță a lucrului calculat acești monștri înhămați la zădarnicul

avînt repetat de milioane de ori. O vede așa de mică, bătîndu-se pieptiș cu vedeniile trecătoare ale adîncului, coborîndu-se, așa zice, supt linia de plutire, pentru ca dintr-un salt cochet să fie iarăși deasupra apei, sfidînd cu o scînteiere a catargului alb care s-ar părea un zîmbet. Și te lași sedus între atîta măreție de goana după pradă a stolului de păsări albe, răzuște grăsulii cu botul drept ca o suliță, cu ochii blînzi și proști, care, pirați ai lăturilor, uniți în bandă strîns comandată, urmăresc dîra de un neverosimil albastru, ca de sticlă topită, pe care monstrul nostru, desprețuitor, o lasă în urmă.

La această latitudine, aerul are aburiri grele, africane, prelungiri de vară înecăcioasă peste care au trecut valurile de ianuar, curățîndu-le.

O zi de luptă. Valul urcă, valul coboară. Înălțări care te umflă în sus, coborîri care te afundă în mari adîncuri, cutremurate. Da, *aes triplex*, „întreita aramă“, i-a trebuit celui care întăi s-a avîntat pe apele fără zări. Un singur vas trece în preajma noastră, vas de transport cu puntea goală. De unde o fi venind *gabianul*, pasărea de mare, ce se ține de noi statornic, lacomă, neobosită? . . .

A doua zi, Açorele. Santa Maria e cu totul pierdută în negură, o mogîldeață fumurie. În schimb, San Michele se înșiră aproape un ceas înaintea noastră. Alt Gibraltar. Aceeași

stîncă africană capricios smălțuită, cu modilci de vulcan stîns. În dreapta a căzut perdeaua sură a unei ploii care ne aruncă stropi în fe-reastă. Pe povîrnișurile gălbui ici și colo dîre de verdeață palidă, obosită. Soarele le bate în față smulgîndu-le tonuri calde. Mici proprietăți. Copaci în largi pete negre mănîncă pia-tra. Dar jos deasupra apelor casele albe se îngrămădesc în turme, pînă la aceea, probabil capitala insulei, care cuprinde pînă departe țermul. Zarea arată cupole și turnuri într-o ordine armonioasă. În fund o mănăstire își desfășoară lunga linie. Tot mai departe, malul se lungește în sus, cu același alb praf de case mărunte. Drept în mijloc un larg curcubeu, jumătate pe coastă, jumătate pe bolta nou-roasă, apoi suit drept în cer, apare ca un semn de izbăvire; de aici e numai Marea goală, pustiul Ocean și vîntul nemilos care-i biciuiește.

Se vede foarte bine țermul. Casele roșii, casele albe, fațadele luminoase, respirînd bună îngrijire, gospodăria. Această Portugalie frumoasă, întinsă, sămănată de-a lungul mărilor nu e inferioară celeilalte.

Partea de sus, larg teritoriu, care părea despărțită printr-un canal, cu multe vîrfuri de munți, în două, trei șiruri, prezintă un oraș de același mărime; se deosebesc cele două biserici grațioase. Apoi încă unul. Mai încolo, în peisagiul înțepat, prin ceață groasă, de atîtea conuri păduroase, grupele de case se întind în adevărate salbe, prelungindu-se ca umpluturi

de zăpadă în văi. Și aici același joc de largi curcubeie.

Trecem drept în fața principalului port al insulei. S.Michele, cu clădirile mari ale portului, cu depozitele de petrol american, cu biserica masivă, cu turnurile înalte de fabrică. O viziune italiană.

Lăsăm un adevărat rai, de liniște, de muncă, în izolare. Ferice de țara care-l are!

Açorele, insulele Acerelor, ale Acvilelor (cf. Canarele, ale canarilor), nu s-au înfățișat decât prin aripa lor răsăriteană. Un mare grup, cu capitala Funchal, formează centrul pe care nu-l vedem. Adânc noaptea trecem pe lângă fulgul apusean din aripa „acerei“.

Opera vechilor portughezi, și statuia lui Henric Navigatorul ar trebui să domine apele isprăvii lui...

Odată pe acest deșert umed, golul imens dedesupt, în voia vântului, rîzîndu-și de pînzele fragile, caravanele lui Columb orbecăiau către necunoscutul gîcit, către misteriosul prevăzut.

Ne despărțim îndată de împărăția țernei și a pietrei, a coajei tari care ne sprijină, ne hrănește și ne înghite. E o tristeță, și la lumea de jos care a răsărit în ciorchine pe bord și face haz de cîte ori vîntul largului aruncă o șapcă urmărită îndelung și regretată. Urmărim cu duioșie corăbioarele brune ieșite de curiozitate să ne vadă pe adîncul albastru încrețit în unde ascuțite al Atlanticului. Cîte un

corn de pînză albă înflorește mai departe luciul îmblînzit de apropierea pămîntului, de vecinătatea neprețuită a omului.

4. *Pe Oceanul singur*

Apoi — nimic. Marea singură, rebelă, plină de ură, de furia distrugerii, a zvîrlirii în sus măcar, dacă nu se poate distrugerea jucăriei care pentru noi e un monstru. O ridică, o coboară, o pleacă pe coastă, îi azvîrle în cale neprevăzute valuri care se sparg cu zgomot de tunet, ori cedează treptat în scuturări ritmate. Uneori, cînd vijelia se înfurie mai turbat, stropi lovesc pînă deasupra podului celui mai înalt. Cîteva raze apar în zori, tremură nesigur, par să se înghită în sfîrșit și ele-n adîncuri.

Dar grupul nostru torturat mănîncă, danțează, privește la cinematograf și așteaptă izbăvirea, care se prelungește din zi în zi...

Vasul cuprinde în cea mai mare parte societate americană. Caracterele clasei de sus a ei apar limpede în felul lor de a fi. În fiecare seară, după o tradiție luată de la englezi, se schimbă toaletele femeilor: tot ce gustul Parisului a putut da marilor averi de peste Ocean se întîlnește aici. Fantastice costume în care se învederează nesfîrșita imaginație a

marilor cusătorese ale Franciei. La început fiecare e pentru dînsul, conversațiile se evită. Într-o societate amestecată, haina, banul nu sînt omul. Nu știi cu cine ai a face. Pe urmă, dar după mai multe zile, limba se dezleagă; în jurul femeilor frumoase și elegante se face cerc.

Pentru a întrebuința vremea, se organizează petreceri după gustul publicului. *Races*, „alergări“, cu cai de lemn pe cari-i mișcă marinarii. Se expune premiul Societății de navigație pentru jocul de bridge. Spectacole de cinematograf.

Acestea au un caracter special. Prin ele se trezește închipuirea, se gîdilă plăcerea de a ride a unui popor bun, adesea cu suflet de copil. În subiect, viața americană în trăsături bizare și exagerate, unită prin tari legături de farsă. Alergări de cai, cutezanțe de aeroplan, petreceri luxoase. Drăcii care par a veni de-a dreptul de la Edgar Poe, alături de un *humour* zgomotos și puțin cam vulgar. Doi bieți bărbieri amorezați pe cari patima-i preface în zburători; un soldat din armata trimasă în Franța, care amestecă prostia cu îndemnul de a face tot felul de boațe și de buclucuri. Nici o necuviință. Adesea o bună morală practică.

Pentru această societate se dă prînzul de gală în ajunul zilei ultime, a duminicii, care e, pentru aceeași societate, păstrată exclusiv pentru Dumnezeu. Pe insulița noastră compania a pus amintiri cochete, carnete, caietele

cu vederi, și mai ales coifuri de hîrtie de toate colorile, cu toate penajele și țarțamurile, evantalii de același material care se pot preface pentru femei în coroane indiene. Îndată se vor împărți trîmbiți de carton tărcat.

Dacă ne-am cunoaște toți, ar avea mai mult haz. Așa însă, cum *cantul** englez ne desparte, mici grupuri își fac singure plăcerea cu această mascaradă *in extremis*. Acolo, da, serioasele figuri se mîndresc copilărește cu acest nevinovat decor de carnaval și între bucățile cîntate de muzică se ciocnesc stridente sunete ale surlilor colorate.

A doua zi, peste această petrecere, Oceanul cîntă el, în ciuda „zilei bune“ ce ni s-a promis. Cîntă tare și învălmășit, din valurile care fără sens — ca viața lumii în haoticul ei întreg neinteligibil bieteii noastre minți, — se fac și desfac în spume furioase, biciuite de vîntul care urlă.

Toată marea e numai praf mărunt ca pe drumurile mari, cînd le răscolește vîntul. Din fund, peste valurile care se urmează docil ai zice mii de turme care stîrnesc pămîntul și-l răspîndesc în aer.

Și, către seară, de foarte departe, un ga-bian, unul singur, bate liniștit din aripi deasupra furioasei imensități.

* *argou, jargon* [N.ed.]

Altă zi. Supt cer acoperit se clatină greu valuri verzi-sure. Coasta e încă departe. Furtuna ni-a mâncat cam două ceasuri pe zi.

Sîntem în plin Nord. Pe apele plumburii, cu greoaie lunecări, plutesc roate de gheață ca mari frunze de apă deasupra unui trist lac vînat. În stoluri vin lacome păsările țermului apropiat, între gabianii cu aripile sure cîte o „fregată“ albă cu supțirele gît lacom întins spre prada din adîncuri. Vase trec în toate direcțiile, ocolind locurile moarte, vastele pete lăptoase pe care le mărgenesc marile semnale. De sus ninge, o înceată ninsoare blîndă pe care vîntul o trimete să moară pe bordul umed.

Apoi ceața se lasă, grea, lăptoasă. Prinținsa nu se zăresc decît fantasme uriașe care se țin ascunse ca pentru o neașteptată și unică surprindere.¹

Washington

Iat-o așa cum au voit-o seninii, binecuvîntații ideologi. Nu un campament de horde venite pentru cîștig, ci un calm lucru de bună socoteală, în neconținută comuniune cu natura. Operă chibzuită, făcută cu plan, executată cu multă răbdare, apărată de invazii, ținută la o parte de fluctuații. Mai mult decît atîta: oază de liniște în mijlocul luptelor politice și sociale. Căci locuitorii nu votează. Nu votează,

dar au pentru o jumătate de milion de oameni două Universități. Oraș simbolic de credință și de unitate, întrupare eternă a ideii generatoare, păstrător vrednic al numelui venerat al ctitorului, sanctuarium al sfântului invizibil al cărui spirit purificator și conciliator se simte însă în toate.

O clară minte franceză a dat, acum o sută de ani, planul armonios, complet, deschis inițiativelor înțelepte, creșterilor normale. Ca tip al casei, nici căsuța burgheză a olandezului, nici wigwamul fermierului improvizat, nici cutiuța în ruină a doua zi după isprăvire a muncitorului adus cu hurta ca sclav european al mașinii americane. Vechea Eladă și-a împrumutat templul, cu senine frontoane și coloane albe. Luminoase zidiri se inspiră numai de la preocupății de zîmbitoare conveniență. E un bun lăcaș pentru înțelepții cîțiva cari ajung în fruntea zecilor de milioane. Aici gîndirea are orizont și inspirație.

Ca pentru a îndeplini impresia, a nins. Ca în Suedia zăpada se păstrează largă, albă. Deasupra un cer albastru ca acela care domină cugetarea. Liniștit, cu copiii de mîină, lumea se primblă dimineața.

Aceasta e adevăr, dar adevăr de duminică dimineață; în parte și iluzie.

Adevăr prin ceea ce orașul de 600 000 de locuitori risipit pe o întindere de patru ori cît a Bucureștilor arată în cartierele centrale, în piața împodobită cu statuia călare a lui Sherman, în jurul căreia sînt elegantele sălășuri ale cîtorva din legații, pe străzile care sînt

mărgenite de marile oteluri, de principalele prăvălii, de marile birouri și mai ales în nucleul format de Casa Albă, reședința președintelui, de clădirea Parlamentului, Capitoliul, de unele Ministere, de monumentele comemorative ale luptelor și gloriilor de odinioară.

Nimic mai interesant decât comparația între albul Palat și imensa clădire a Camerelor. Cel dintâi, de o absolută și încântătoare simplitate, are pecetea vremilor când lucrurile mari în domeniul ideii se făceau în condiții materiale modeste. Un clar fronton de vilă engleză din secolul al XVIII-lea, ceva mai mult decât căsuța de țară a lui Washington; câteva birouri alături, de jur împrejur un modest parc, nimic pe lângă uriașele rezerve de verdeață care în alte părți ale orașului formează ca niște colțuri de pădure necălcată, din care răsar săltînd și privind cu ochii lor mari luminoși prietenoasele veverite. Abia un păzitor civil la poartă: nici o uniformă militară, nici o pușcă pe umăr. Lăcașul corpurilor reprezentative, dominat de o cupolă care imită și întrece pe acele pe care, la Institut, la Invalizi, la Panteon, Soufflot le-a dat Parisului, însiră un întreit glorios fronton clasic. Înlăuntru, unde cel mai îngriiit confort modern domnește, cu culoare lungi legînd sala Senatului de aceea a Congresului, se prezintă pe pînză și în stătui cîtă istorie a putut face, în anii anteriori epopeii industriale care azi domină și înlocuiește totul, această societate nouă. Mult război: cu englezii, cu mexicanii; multi generali, frenezie de luptă din cele dintâi timpuri, când acești

oameni trăiți la o parte în grele împrejurări au văzut că pot desfășura steaguri și birui vechi societăți militariste. Foarte multă glori-ficare a cetățeanului, a legislatorului, a refor-matorului, a simplului orator ajuns la repu-tație în Statul său, în mijlocul oamenilor săi. O întreagă odaie îi cuprinde pe cei mai re-marcabili dintre fruntașii fiecăruia din aceste State; mari și mici de statură și de impor-tanță, în cele mai deosebite atitudini, dând icoana complectă a gloriilor de o singură gene-rație, iute formate, iute uitate, i-ai putea lua pe unii drept alții; același tip ar putea fi chiar întrebuintat pentru oricare dintre dînșii; felul de a purta părul, mustățile și barba jenează puțin; în orice caz, el nu e o necesi-tate.

Aceleași glorii, alături de monumente ale-gorice, și pentru scandinavul care a călcat întâi pământul american, ocupă piețele prea mari pentru proporțiile acestor monumente. Poate că obeliscul lui Washington e o mai bună formă de amintire decât aceste obiecte de gră-dini și de muzeu în jurul cărora se zbate o viață care le astupă și le copleșește.

Senin, avînd ca fond albastrul cerului, vast ca idealul căruia i-a fost consacrată această viață, templul grec al lui Abraham Lincoln. Pentru că a sfărîmat sclăvia, desigur, mergînd pînă la cel mai cumplit război civil, cu sutele de mii de americani jertfiți, dar și azi în Sud negrul nu se suie în tren cu albi și e

silit a merge în mijlocul străzii; pentru înal-
tul învățămînt al rasei lui Cain sînt Universi-
tăți separate, trei la număr. Dar omagiul care
se îndreaptă către președintele între preșe-
dinți privește înainte de toate, oricare i-ar fi
fapta, nu numai pe martirul asasinat pentru
fapta lui, dar omul de credință și de voință,
pe acela „care a umblat în căile Domnului“,
pe acela care și împotriva tuturor și-a izbîn-
dit gîndul fiindcă l-a crezut drept. Ca zeul
în templul său, uriașa statuie impresionantă
apare în vîrfurile scărilor după colonadă. N-a
fost oare spiritul lui Lincoln acela care a mî-
nat America, orice ar fi, pînă la capăt, în cel
mai mare din războaiele lumii?

Aproape, și muzeele. Iar și inițiativa pri-
vată. Iar și negustorul mecenat. La „Corco-
ron“, Clarke a dăruit cea mai complectă și
mai aleasă colecție de artă modernă franceză,
de la Chardin pînă la Cézanne și la Van Gogh
(frumos tablou de flori, foarte decorativ). Sînt
acolo toți: Corot (și o Țigancă îmbrăcată româ-
nește), Rousseau, Diaz, cu impresionate pîn-
ze, Troyon, Jules Breton, Rosa Bonheur. Toată
adîncimea pădurilor Europei, toată taina lacu-
rilor, toate roșiile prelingerii ale amurgului,
toată truda pentru pînze a vechii Francii au
fost mutate aici. Și englezi, americani urmează
linia: Bruce Crane, De Forest Brush, Hawth-
orne, Dougherty, Grayson, Lockwood, cîntă-
reții în colori ai acesteilalte idile. Dar nici
unuia dintre ei nu i s-a revelat specificul ame-
rican, aerul, de aici, taina zărilor deosebite,

magia întinderilor pe care artiștii ruși știu așa de bine s-o prindă. Nu e nici corespondentul lui Walt Whitman, poetul în ritmul grandios al muncii, în descoperirea marilor simboluri, nici, cu excepția cutării colorate pânze de pitoresc a lui Walter Ufer, cu cei trei indieni alipiți supt apărarea covorului ca al nostru, lângă oala ca ieșită din săpăturile preistorice din stepa munteană, vedenia tragicilor învinși, de o atît de pasionantă noutate. Parcă n-ar fi acest pămînt și cei mai vechi, așa de nenorociți fii ai săi. Aici viitorului îi e păstrată descoperirea și înălțarea maestrului.

Pe o înălțime, biserica episcopală, a aleșilor, aceia care se intitulează cu mîndrie, în fața multor catolici, a fanaticilor metodiști și puritani, a sectelor lacome de adeziuni, „biserica națională“, își înalță catedrala, de un puternic gotic, francez mai mult decît britanic. Capelele sînt gata, în mijlocul așezămintelor administrative și școlare, de mult organizate. Într-una se face slujba după vechiul ritual catolic. Carte de rugăciuni, ingenuncherea femeilor, lungi tînguiri de orgă în care se amestecă limpezi glasuri omenești. Un grup de comunianți în lungi rochii albe așteaptă împărtășirea. În margene, trei steaguri deasupra unui mormînt de piatră sură: acolo zace Wilson. Putem să ne închinăm spiritului mare din care a ieșit ideea generatrice a țerii noastre.

Dar, alături de această fațadă voită, și aici e campamentul, casa de *settler*, provizoratul wig-wamului. Strazițele laterale de pe care nu se curăța zapada, pentru ca Congresul n-a votat suma extraordinară și Primăria nu poate lua inițiativa, sînt pune de maldane, de vagoane oprite în loc, de înghețări trecătoare. Pe cînd pe arterele principale blocul new-yorkez tinde a se impune, pe cînd noua legație a Angliei e vechea casa engleză roșie, vinată, cu fațade antice, aici primul tip de locuința nu suferă nici o concurență. De altfel și în cartierele bogate casa e o adunătură de scinduri pusă într-un teren vag fără îngrădituri: un hall, camăruțe pe două trei rînduri, totul mic, cochet, bine rînduit, cu electricitate, cu lumină, ca pentru gospodărie fără servitori (o negroaica pentru cîteva ceasuri se plătește 60 de dolari pe lună). Și președinții de ieri sau de azi, Wilson, Hoover, locuiau în case de acest tip.

Și automobilele, spre seară, se țin lanț. Sînt nu mai puțin ca trei sute de mii. Fiecare-și are pe al său, în unele familii tata, mama, fiecare din copii cu al lui. Nu e om care să nu poată conduce și conducerea se face cu o deosebită dibăcie, frînele oprind la un decimetru. Luminele roșii și albastre permit publicului să-și afle calea fără primejdie. Aproape neconținut, pe două, pe trei șiruri circulația urmează sigură, fără grijă, legînd cartierele așa de îndepărtate unul de altul, permițînd ritmul activ al vieții. Ea se întinde, peste locuri goale,

uneori cu firme arătînd destinația lor viitoare, biserică; instituție, peste imensele parcuri-păduri, peste regiuni de șubredă improvizație, pînă la satele vecine, unde locuiesc fruntași ai vieții economice, sociale.

Cercetăm Smithsonian Institute. Două imense clădiri în centrul clasic al orașului. E aici o galerie de pictură care se pregătește; cîteva tablouri de maeștri, multe pînze americane. Împărțirea e pe odăi, și ce odăi largi și clare, ce bogăție în materialele de prima ordine care sînt întrebuițate! De o parte străini, de alta americanii. Mîndria acestui mare popor pătrunde acum și în artă, care începe a fi văzută și ea național. Realizările sînt bune, dar, încă odată, ce lipsește cu totul, e sensul inspirației locale, nota dominantă venită de aici.

Dar Institutul reprezintă mai ales altceva. Cu mijloacele lui uriașe, el face colecții fără păreche pentru științele naturale. Cu miile se aștern în saltare scheletele, trupușoarele împăiate.

Cine se îndoiește de înaltul idealism frămîntat cu un puternic sentiment religios, mergînd pînă la misticism, al acestui popor, să meargă o clipă la cimitirul de onoare al eroilor!

O mare întindere de teren acoperit cu arbori de pădure, armonioasa împărțire a acestuia prin cărări șerpuitoare printre grupe și pașiști. Monumentele comemorative, de la sarcofagul sculptat al generalului pînă la pietri-

celele albe infinit repetate ale soldaților, sînt sămănate larg pe vasta întindere. O sentinelă în sprețara uniformă a cestei miliții străbate cu pas grăbit aleile. Sus, un vast amfiteatru de marmură, de o senină formă clasică. Acolo se rostesc la zile mari cuvîntările comemorative. Caracterul lor îl pot arăta severele și impunătoarele inscripții în care cuvintele latine sînt amestecate cu versete biblice. Sufletele „soldaților cetățeni“ pot pluti mulțămite în această nobilă atmosferă de recunoștință națională.²

Împrejurimile Capitalei

Pe o vreme de ploaie mare, cu boabele grele, de-a lungul cîmpului învălurat pe a cărui bogăție în copaci căsuțele de țară par o jucărie, un cort de lemn, aproape o ofensă în nimicnicia lor față de lărgimea orizonturilor spre Mount Vernon, casa și mormîntul ctitorului libertății americane.

Admirabile pajiști cu arbori bătrîni ca în jurul unui *manoir* de baron normand în Anglia strămoșească. Aici bate prin ramuri un vînt de trecut plin de amintiri. Spirite familiare se strecoară cu un zîmbet trist prin boschete. Grădina se desfășură larg veșnicind din generație în generație florile simple care i-au plăcut lui. În fund larga apă a Potomacului și peste dînsa dealurile din ascunzișurile cărora

ființa colonului setos de viață proprie a tras în sclavii cumpărați ai orgoliului britanic.

Casa e de lemn, dar asupra înjghebării șubrede gustul aristocratului din secolul al XVIII-lea, emul al nobililor englezi și al învățătorilor francezi de la cari aceștia își împrumutau gustul ales, a așternut pe plafoanele, în jurul căminelor de marmură, toate sprintenele ghirlande de stuc în care era maestru acest veac de o așa de zîmbitoare ușurătate.

Restul, alcătuit din moștenirea stăpînului și din ce a mai adaus neconținut cultul pentru erou, e de o simplitate căreia nu-i lipsește farmecul. Mesuțe, care au aparținut vechii case, elegante scăunașe, paturi cu polog. Sus în cele mai mărunte și mai umile din cămăruțe, pînă la pleoapa strîmbă a coperișului, sînt adăposturile agoniei pentru cei doi stăpîni. Aici, în foșnetul vechilor copaci iubiți, cari le făceau la fereastă semnul de rămas bun și-au încheiat zilele George și Martha Washington.³

De-a curmezișul Americii

Spre San Francisco. Ziua ne prinde în fața unor cîmpii învălurate, pe care sînt uitate ogoare de porumb, cu știuleții uscați și mucezi. Frig; chiciura e prinsă de copacii răzleți, negri. Puține case, mai trecătoare decît aiurea, înjghebări de lemnărie putredă. Pe alocuri ferma cu metodică ei alcătuire. Totuși

aici, cu oameni de azi pînă mîine, în cea mai mare parte străini (cetesc: „Ibsen Dairy“) se face una din cele mai uriașe producții de pe lume. În margene, așteaptă puternicul oraș clădit pe rămășițele unui wigwam indian, Omaha. Mari depozite care primesc producția fiecăruia, o curăță, o uniformizează, dînd în schimb țeranului un warrant. Firmele înscrise larg chiamă pretutindenii pe plugar la valorificarea rezultatului muncii lui. Sîntem în valea rîului Missouri, cu argintia largă revărsare de lac.

Cîte un „sanitary dairy“ fumegînd în marginea boschetului de copaci frumoși. Căruțe cu cai frumoși pleacă de la dînsa. Păreți înălbiți cu var rup monotonia înseilărilor de lemn tărcate. Țeranii de aici au amintiri din lumea noastră statornică, a vechilor datini. Turiștilor li se înseamnă locul unde-și pot întinde corturile, „free camping“, ori li se fac „cabine“. Pe alocurea împrejmuirea oprește zburătăcirea găinilor durdulii, ori închide vitele de rasă. Dar casa în serie, lucrată grabnic de tîmplar, se înfige și aici. În schimb pe cutare hardughie în ruină e data de 1865 și numele „fundatorului“.

Acuma, tot acest teren al Statului Nebraska e numai cîmp de miriști aurii. Pe el se lasă fînul, în căpiți, din care scormonesc cu botul vitele, numeroșii cai mărunți; știuleții de porumb sînt așezați lîngă casă în clădării, ori într-o împrejmuire de vergi, mai rar în coșare cu sau fără părete în față. Nici urmă de zăpadă sau de brumă. Un aer, o lumină de pri-

măvară sînt pretutindeni. Negrele drumulețe vicinale aburesc ultima umezeală a iernii; unele din ele sînt numai de pămînt fără piatră. Nicăiri, în această climă relativ blîndă, n-a început lucrul de ogor. Pentru a-l pregăti, pădurea de știuleți e arsă.

Deodată la North Bend, cu casele galbene, cooperativele și morile ei, o mare biserică purtînd pe cele două cupole rotunde ale turnurilor crucea cu două ramuri transversale a Rusiei.

În margene pe supt arbori curge riul-lac, placid, domol ca toate cursurile de apă americane.

Aceeași cîmpie sură supt aceiași copaci despoiați. Rari „burguri“ sărace. Cînd unul prezintă o bisericuță gotică, roșata ei pare că iluminează de trecut tot acest harnic prezent fără culoare, în care și natura pare fabricată în serie.

Grand-Island. Alt centru agricol. „Companie pentru găini“, depozit de ghiață, depozit de petrol, depozit de ser contra holerei porcilor. Micuțele case se strîng timide; velocipede străbat străzile abia pavate. Loc de hrană, de praf, de liniștită muncă. De ce afișurile de cinematograf și de distracție pe scîndurile din marginea drumului? Acelea nu sînt pentru oamenii de azi, ci pentru fiii lor, cari nu vor mai munci.

Karbiss, cu ziduri de biserică în stil modern englez, Odessa, în legătură cu cine știe ce

germani din Sudul Rusiei mutați aici. Pe alocuri vitele, caii, oile sînt crescuți în adevărate vaste ceaire. Mașinile presează fînul, care se încarcă în automobile. Pe drumuri, totdeauna în mașini, sînt ei, răscolitorii plugari ai Vestului roditor.

De la un loc, în gări, pe brazde pare că ar fi căzut zăpadă. Sînt silicatele pentru îmbunătățirea pămîntului. Din ele va ieși hrana de mîne, care se pregătește.

Vreun sfert de ceas mai tîrziu, pămîntul învălurat e acoperit de nisipuri înalte, deși sămănăturile de porumb, fecunde, urmează încă; undeva, e o mare turmă de oi negre, care par merinoase. Drumul de țară tot aleargă la dreapta, părăind nou. Cel mai fin prund trecut ca prin sită așteaptă să fie prins într-însul pentru pavagii de acestea de-aici, care țin zece ani nereparate. Și astfel trecem o largă apă, Northern Platt, revărsată pe întregi întinderi la sfîrșitul zăpezii și ploilor de iarnă.

Apoi un lung deșert, roditor uneori, pe alocurea întrebuițat numai ca pășune, se confundă încet în apele tulburi ale unui trist amurg.

Pînă în dimineață am străbătut atîta pămînt cît ar face o țară mare în Europa. Avem de jur împrejur muntele stropit, acoperit cu zăpadă proaspătă, un munte de piatră brună,

pe care cresc copaci săraci, îngrămădiți ca peria. Din loc în loc, adâncituri largi răsfață aceeași mizeră vegetație. Întregul e ca o veche mantie de cerșitor spaniol din zilele lui Lesage. În toată această pietrărie prost căptușită nu e nimic din ceea ce face maiestatea muntelui. De jur împrejur zărilor sînt închise. Ușorul albastru al cerului, țintat cu o palidă luniță începătoare, privește ca speriat atîta dezolație.

Într-un loc o înghebare de căsuțe părăsite; alături gardul american, din scînduri brutal împoncișate, închide o proprietate de nimic. Cine s-o fi lăcomit la dînsa? Dedesupt ghiața unui pîrău încremenit.

Lostopanele de argilă galbenă, crestată de ape care nu curg, urmează în scădere, stropite cu foarte rari căsuțe pierdute. Se încearcă totuși o folosire a pămîntului care s-a format din dumicarea înceată a înălțimilor; cai pasc iarba ascunsă supt zăpadă, căpițe de fîn supt fulgi. Boschete de înalți copaci se adună dîrz.

Subit, muntele „stîncos“ s-a dat în lături pentru a face loc unei vaste întinderi locuite. Lîngă stivele de lemne tăiate, fabrici își profilează fumul învălmășit. E încă industria de ferme, cu elevatoarele ei pentru grîne. Un orășel abia înghebat.

Reîncepe cîmpul de pietre și de mărăcini. Văi adînci, întortochiate se taie între coastele absolut sterpe. Un singur popas, Castle Rock, Castelul de stîncă, fără castel. Dar piatra se adună sus în ziduri de cetate. De acolo, de sus, încet, mărunt, sec, fulguiește.

Acuma muntele roșu se clădește în trepte de giganți, goale, aspre, scrijelate ca de pe urma unei cumplite rostogoliri. O formidabilă ispravă a puterilor imense, încremenite. Pare o uriașă flacăra împietrită. Și mai departe, după ce modilca sură și-a reluat stăpînirea, piatra roșie țîșnește în negi uriași, ca în grupul celor „Șapte castele“. La Devils Slade două imense jghiaburi taie coasta prăpăstioasă a muntelui.

Și totuși și aici căsuțele se grămădesc unde pot. Grupe de căluți cu capetele mari pasc prin zăpadă. La Morgan, unde scad înălțimile, e chiar un întreg oraș cochet. Statul Utah a început și amintirea vechilor saturnale conjugale, profund religioase însă, fie și numai de formă, ale Mormonilor, răsare.

Acuma, supt poalele muntelui, ne găsim în mijlocul unei păduri, pe care o continuă largi spații de zăpadă groasă. Dar muntele revine, și zăpada se întetește. Prin deasa fulguire trecem pe la localități cu vechi nume indiene, ca Utah, Okden, unde sînt oarecare industrii.

Trecem Lacul Sărat, nesfirșit, cu pete de ghiață pe dînsul. Norii suri îl fac sumbru, plumburiu. Valurile se mișcă încete, grele. O tristă ploaie deasă îl bate. În fond fantomatica viziune a înaltului munte alb. Îl străbatem îndelung pe o ridicătură de pietre înlocuind podul.

Și apoi intrăm în bătaia viscolului pe stîncă sterilă sămănată cu mărăcini. Dar e numai un promontoriu, la picioarele căruia răsufală băltoacele negre. Din nou începe vasta întindere

a lacului; acuma verde ca o mare, agitat, cu valuri spumegînde. Vînată furtună în dreapta, argintiu luminiș în stînga. La capăt geana de argint a cuprins întreaga zare. Muntele ne chiamă iarăși în prăpastiile lui înzăpezite, care răsfrîng în străluciri orbitoare săracele raze ale zilei acoperite. Am întrebuițat un ceas pentru a străbate pe această minune a unei geniale tehnice o lungime de peste o sută douăzeci de mile.

Acuma, la malul alb e o glorie de lumină. Soarele a spart pînza de nori și îmbrățișează într-o caldă lumină reparatoare piscurile ninse. La țermul pietros vîrfurile valurilor se aprinde de luciri de oțel. Năzăriri dulci de albastru, topind cer și munți, se deschid în fund.

Sarea e încă înghețată, supt zăpadă, multă vreme. Petece de vînat o arată pe prăvălișul munților. Uneori apele se adună iar în largi întinderi, slobode, încremenite. Un haos de munți, de formele cele mai ciudate, de suprafețe sărate, cu sărace grupe de mărăcini prin gropile căroră se adună zăpadă. Una din cele mai frumoase haotice priveliști din lume. Un munte pare o risipă de moluz și de cărămidă, aruncată de lopețile monstruoase ale unor uriași. Alții îmbracă forma a vagi dune. Vîrfuri ies amenințătoare din scheletul altora. Cutare se sfîrșește cu un ciudat țumburuc de vulcan încă nedestupat. La capăt în stînga e un imens front de înaintare muntoasă, tăiat brusc. Un Gibraltar în Nevada.

Și apoi, fără sfârșit, deșertul. Aceiași munți, aceleași aspre, dese tufișuri, aceeași zăpadă supt soare. Sîntem sus, foarte sus: vîrful ciudatelor dihăanii de piatră, aspre, sămănate cu țepi, se însoțește cu nourii. La enorme distanțe un grup de case, cai rătăcind în marginea pădurii pitice.

Ca prin minune un întreg oraș curățel răsare în marginea pustiului, Elko. Pare mai mult un popas de automobile; un altul mai departe, cu ceva fum peste casele de care sprijină țurțuri.

Apoi iarăși sîntem în inima de piatră a munților celor mai înalți, abrupti, scorburoși, și în umbra lor casele oamenilor cari muncesc. Pentru prima oară un cuvînt spaniol: la prăvălia italianului Martinelli, pentru mexicanii noi ai muncilor celor mai grele, vechile cuvinte iberice: „Se Labla (sic) espanol“. Prin aceste adunături firmele par o glumă: „General merchandise“, „Mercantile Co.“; pentru două bărăci, și pentru o chichineată de scînduri: „big hotel“.

Trecem printr-un viscol. În cîteva momente el s-a împrăștiat. Muntele singur mai păstrează zăpadă pe corogita-i piele ca de elefant bătrîn. Apoi, pe cînd soarele căzînd străpunge nourii suri, pustiul de mărăcini rămîne neted. De-o parte munții sînt albi de zăpezile adînci din faldurii lor, de alta ei apar clar-albaștri,

cu văluri lungi de neguri care samănă a se ridica spre dînşii, pe cînd de sus un vast zăbranic vine să-i întunece.⁴

Capitalele grădinilor

Trecem noaptea prin văile reci ale Sierrei Nevada. Ne oprim îndelung la capitala Californiei, Colorado. Ziua ne prinde cu aceeaşi privelişte înaintea ochilor: greoii munţi pitiţi în fund, şesul vag, acuma curăţit de zăpadă.

Dar peste puţină vreme tot aspectul se schimbă. Stîncă e aşternută cu o catifea verde proaspătă. Din ce în ce, supt influenţa curenţilor calde ale Pacificului, vegetaţia se întţeşte. Boschete frumoase de arbori sudici, tuşişe de foi lucitoare, muşcate înflorite; cîte un platan, mai mult de reclamă decît ca produs al acestui pămînt pietros. Golful albastru mişeşte în fund, mîngîietor. Dar nelipsita colibă de lemn a settlerului se îngrămădeşte răpănoasă. E o strigătoare dizarmonie faţă de această caldă, generoasă natură, cum şi faţă de amintirile spaniole, nu atît de cuceritori, cari nimicesc, ci de umili călugări, cari aduc între indieni vestea bună a Dumnezeuului blînd şi îndurător, amintiri care răsar din toate părţile, întrupate în urme care nu vor peri.

Străbatem un ochi al golfului cu ferry-boatul, ca să ajungem la Berkeley, iar de aici din nou în tren până la Oakland, „Țara Stejarului“. Aceeași suprapunere de civilizație nordică pe o natură de Miazăzi, peste o cultură populară și istorică, înlăturată ca nefolositoare. Trecînd încă odată apa albastră lină a sînului de ocean, avem în față insula care cuprinde Școala Navală între vechii ei copaci sumbri și fațada orașului refăcut după catastrofa cutremurului și incendiului de acum vreo douăzeci de ani.

E o paradă de skyscrapere*, mîndre, trufașe, ca o gardă de onoare a bogățiilor îngrămădite, a freamătului neconținut pentru a le adăugi. Cînd pătrunzi înlăuntru pe străzile relativ înguste, pe care le umbresc clădirile de obicei înalte, te lovește disproporția creațiunilor individuale care stau alături fără a crea un ansamblu. Casele cu zece, cu douăzeci de rînduri alături de altele ca în bieteles noastre orașe europene, așa de pline de caracter; risipă de marmure colorate, de coloane aurite, încercări de artă care pun cupola deasupra terasei monstrului arhitectonic; ici și colo, la cîte o biserică, amintirea stilului iezuit spaniol, cu fațada sprijinită de cele două turnuri laterale. Pe piețele verzi, monumente în genere prea mici pentru strivitoarea lor încunjurime. E si-

* engl. *Skyscraper* = zgîrie nori [N. ed.]

gur că în asemenea cetăți comemorarea oamenilor și a evenimentelor trebuie făcută altfel decît în copiile noastre de cetate elenică.

Cîteva mari clădiri în centru arată nu numai ambiție, ci și gust. Astfel Primăria cu o frumoasă fațadă armonioasă și o cupolă de tipul Soufflot și alături casa de conferinți cu prelungirile ei în stil de mănăstire franciscană făcută din cărămizi în secolul al XIV-lea italian.

Văzut în amănunte, orașul Sf. Francisc, care așa de puțin răspunde azi smereniei patronului său, e deosebit de simpatic. Străzile lui, de o perfectă ordonanță, suie dealurile înconjurătoare; flori de Sud sînt sămănite în brazda de-naintea caselor de formele cele mai deosebite, în care se vede însă adesea un tip potrivit, ale cărui elemente sînt luate din vechea tradiție spaniolă.

Populația din aceste case cochete și sănătoase e de multe feluri, cea mai mare parte imigranți, mai vechi sau mai noi. Pe cutare terasă o mamă japoneză, frumușică, rumenă în obraji își alintă copilul; mai departe, la ieșirea din școli, în grupul fetelor voioase, îndrăznețe, cîteva chinezoaice cu asprul păr negru rățezat scurt pe ceafă; mexicani a căror față reproduce numai uneori curatul tip spaniol, cei mai mulți prezintînd umerii obrazului, roșii, ieșiți în relief, ai indienilor din cari se coboară în mare parte, se văd în cafenele cu inscripții numai în frumoasa limbă a lui Fernando Cortez: o librărie vinde romane spaniole cu coperti

violent colorate, un „Anuario hispano-ameri-
cano“, revistele din Madrid și cele din Mexic;
un cinematograf anunță în italienește repre-
zentațiile viitoare.

Intrăm în cartierul chinez, care cuprinde o
întreagă stradă și se revarsă și asupra altora
vecine. Totul aparține galbenilor: librărie, ti-
pografie magazine, de aprovizionare, în care
lângă păsări și iepuri de casă sînt expuse
broaște și tot felul de dobitoace, și comestibile
de acasă, uscate cu un antic sistem special,
sînt puse în fereastă; mușchi de broască, șo-
pîrle, pești de toate felurile, cîrnați, șunci,
limbi, totul redus la niște foițe dezgustătoare;
nu lipsește undeva și un pui pus în spirt,
care poate fi prefăcut în friptură pentru cine
nu se dezgustă. Un mare restaurant cu două
rînduri, cu scara de piatră, servește în boxele
lui supe de vegetale și cu ou, în care plutesc
bizare paste și din care se desface un miros de
vase spălate și de spital, orez admirabil fiert
a cărui sare e luată din sosul negru special,
cu apă de mare și mirodenii, feluri de verde-
țuri la care se adaugă bucăți de carne de porc
și de pui scărmanate într-un chip special,
brînză chineză, — pîne numai după dorință;
cu o piesă de cinci cenți aruncată în gaura
din perete poți căpăta cinci minute de muzică
neagră.

Sînt prăvălii strălucitoare, cu vitrinele foarte
îngrijite de discretul negustor care nu iese în

prag și nu poștește niciodată; ele vînd cutiuțe de lacă de toate colorile, bibelouri de os, inele de sîdef cu pietre false, bronzuri lucrate grosolan, dar mai ales cele mai strălucitoare pijamale în toate colorile curcubeului, sămănate cu flori delicat răspîndite din plin. În cutare magazin părății sînt împodobiți întregi cu acel bielșug de sculptură aurită în care sînt încren-gate toate dobitoacele naturii și toți monștrii închipuirii, acoperiți bogat cu aur. Sînt case în stilul național, milenar, cu galerii sprintene și acoperișuri cîrligate la mijloc, cu toate colorile vii îmbinate pe fațadele lor. E undeva și vreo pagodă, lîngă care o mare biserică creș-tină își cheamă din acest neam de vechi păgîni noii credincioși. Și e teatrul, *Mandarin Theatre*.

Il cercetăm seara. E complet gol cu zece minute înainte de oara șapte, cînd începe nu știu ce piesă. Doi băieți duelează pe scenă, cu săbii de modă veche și bastoane, evitînd cu măiestrie loviturile. Într-o lojă la stînga muzi-canți încearcă vioara, fluierul și gongul. Direc-torul cu ochelari cercetează ceasornicul. Cîțiva copii se joacă în fața cortinei, foarte frumoasă, cu reclama unui negustor din Canton. Atîta.

Totuși se începe. Splendid decor de palat, la care, prin simpla coborîre a pînzelor, se vor adăugi apoi altele. Strălucite costume isto-ricе: rochii largi aurite, coifuri tărcate, cizme cu tălpile late de pîslă. Popi poartă bărbi albe

ca fuiorul pe care la mînie le agită cu mîna. Dulci femeiuște cu ochii cîrpiți, văpsiți împrejur cu roșu și cu obrajii albiți de pudră se dau în vînt pentru dureri mie neștiute, luncînd pe scînduri cu piciorușele de păpușă; una, eroina, și-a tăiat părul cu cuțitul, biata fată micuță, și de aici bătăliile între eroi și preoți, cari intră, ies, cad, se dau de-a tumba, se ridică și mai ales vorbesc. Recitativul e continuu întovărășit de asurzitoarea subliniere a gongului. Lumea se adună după opt ceasuri; afară fac coadă. Odată în sală, cei de moda nouă, bătrînele cu largi rochii negre, copiii vorbesc, mănîncă, pîrînd că nu-i privește ceea ce este pe scenă, unde zgomotul ritual urmează lung și solemn.

Un colț către Pacific, către „poarta de aur“, a fost consacrat frumusețelor naturii și artei. Toate înfățișările variate ale abundenței vegetații sudice sînt adunate în grădinile întinse care încunjură clădirile. O grădină japoneză prezintă flora depărtatelor insule ai căror vechi locuitori pot să-și mîngîie astfel nostalgia, dacă o au. Obișnuita căsuță goală, cu paravane mișcătoare, copacii pitici cu monstruoasele rădăcini umflate, poduri peste ape care se strecoară prin bolovani. Acvariul e unul din cele mai bogate, cu peștii ca o foiță de sidef, ca niște fluturi multicolori, ca niște săgeți în care se mișcă vioi ochi de aur.⁵

LUMEA ÎNVINȘILOR

Ținut indian. Marile Cañoane

Pe linia „Marilor Canyoane“ (Cañones) trecem întâi pe la Claremont. Apoi deșertul se intercalează. Pe alocurea bolovănos, sălbatec, aiurea acoperit de o pădurice netrebnică, ori, pe lungi întinderi, nisip, valuri de nisip fără margini. În unele locuri mașinile îl culeg, îl adună, săpînd prăpăstii neconținut mărite; o bucată de vreme butucii de viță se ridică din alba masă nestatornică. Grădina de portocali se face rară, tot mai rară. Deasupra muntele albastru scrijelat închide zarea.

Oprire lungă înaintea mării, frumoasei gări de la S. Bernardino, întreagă învelită cu iederă. De aici încolo deșert de piatră și nisip de mărăcini și de copaci sălbateci fără stăpîn, de ierburi seci. Deasupra plutesc nume vagi: Devore. Între stînci soarele e cald ca într-o bună zi de vară. Via pusă pe alocurea începe să miște. Cîte un fermier încearcă mici plantații de portocale. Copacii cu frunze căzătoare prind să se îmbrace. Muntele prinde mai strîns. Totuși pe o culme brazda de plug e trasă de un băietan. E întrebarea pusă deșertului dacă-i vrednic a primi munca omului.

La Cajon linia muntelui e întreită, împătrită. Stînca roșie a înlocuit prăvălirea de pămînt și de pietriș. Enormi bolovani, ca un schelet de chit monstruos, amenință calea, care se întortochiază prin dărîmăturile de piatră,

prin suprafețele rotunjite, spălate de vechi mări, care au căpătat înfățișarea de oase lucii. Pe alocurea așezarea lor paralelă pregătește „canyoanele“, aiurea piatra ia închipuirea unor imense dobitoace la pîndă ori la odihnă.

Dar mai încolo caracterul aspru al muntelui se împlânzește; tocmai sus pe vîrf o îndrăzneță cale pentru trăsuri a fost tăiată în coasta galbenă. Un alt drum suie, cu stîlpi de telegraf, tocmai în vîrfurile escaladării, la Summit. Zăpada se ține încă tare de ultimul pisc.

La coborîre ciudate trunchiuri nodoroase întind pe crăci sucite ace de brad care par enorme stele verzi rășchirate. La Hesperia, fără nimic din grădina Hesperidelor, tot șirul munților stropiți de zăpadă își răsfață frontul. Unii din ei par a purta o largă floare albă. Cei tineri răsar, drepti, zburliți la vîrf, cu aparență de platani. Atîta răsare din nisip. O fermă pierdută a strîns apa într-un lac artificial.

Cele mai formidabile clădirii de stîncă sînt însă alături, unde o fabrică desface în bucăți automobile uzate. E Victorville, săracă înjghebare de cîteva căsului răzlețe. O exploatare mică de petrol pare a fi alături. O fabrică de ciment. Drumul de țară duce alături de calea ferată. Trăsurile se urmează răpede.

Încep arborii în floare și cîte un ogor verde. Un rîu confuz își frînge apele dedesupt. Ce veche lăcomie spaniolă de aur o fi pomenind Oro Grande? De aici pînă la Bristow, e, supt dealuri, un teren de sămănături și de creștere

a vitelor, învrîstat cu de o sută de ori atîta pustiu. Apoi acesta singur cuprinde tot supt şirul depărtat al munţilor albaştri.

La Barstow, aşezare luxoasă, otel cu colo-nete de *chiosstre*, purtînd pe marmura albă o faţadă, „Casa del Desierto“. Public ca în localităţile de băi scumpe. De aici se pleacă spre Est.

Acelaşi deşert de granit roz, pe care-l aprind, îl învineţesc razele soarelui care se pleacă spre apus. Pe alocurea şi sarea iese la suprafaţă prin mărăcinişul rar şi galbena bu-ruiană, uscată, ca la Newberry.

Seara se lasă. Deasupra pămîntului roş să-mănat cu petele de aur ale pachetelor de ier-buri uscate, albastrul pur al cerului se sprijină pe vînătul încunjur al munţilor Nevadei. În faţa lor înălţimi ciudate, cu totul negre, mu-cede pe margini, de un negru de arătură adîncă, se întind ca o ameninţare. Uneori po-virnişul lor alb, cu pete închise, e ca o imensă piele de panteră. Liniile lor încălecate sînt rupte, încolţite în felul cel mai neaşteptat. Nu se poate un munte mai sfărîmat, mai fărî-miţat. Dincolo de creasta lor neted profilată, parcă n-ar mai exista nimic. Fulgerări de aur încheie apusul.

Neted, cu ultima stîncă vînătă, straja de munte încetează. Sîntem în cîmpul deschis, veşnic asemenea cu sine. Aceasta însă numai o clipă, căci un alt şir, de acelaşi caracter, ne cuprinde. Pe şoseaua de supt ele ca nişte licu-rici aleargă automobilele. Alte şiruri ajung a se năzări mai în fund.

O noapte rece. Pe munte a fost furtună. Aprigă furtună cu zăpadă. Cînd ne oprim la El Gran Cañone aerul e glacial. Dar așa de pur, de sănătos, de pătrunzător până în adîncul plămînilor ca întineriți la o înălțime de 7496!

E un platou înalt. Pini îl îmbracă. O coamă deasă de pădure bătrînă, pe alocuri neatinsă, copăcelul tînăr, sfios, lîngă cel care domină larg cu crăcile roșietice, lîngă strămoșul căzut, răsturnat peste crengile vii, prins în mreaja lor, uscat ca un os de pește, de chit, în fundul Oceanului.

Deodată lîngă otelul de bîrne, roșii-negre, pregătit pînă în cele din urmă amănunte tehnice ale standardizării americane, pămîntul s-a scufundat pînă la aproape două mii de metri, pe o întindere de cincisprezece ori atîta. E o uriașă groapă, un imens cuptor: pare că forțele nestăpînite din mijlocul pămîntului ar fi izbucnit deschizînd o astfel de rană.

Deodată ți se pare că ochiul care o cuprinde a și mărgenit-o în hotare cu care imaginația noastră e deprinsă. Trebuie să întrebuițezi oare întregi prin pădure ca să-ți dai samă de uimitoarea vastitate a genunii unice. Trebuie ca, sprijinit de parapetele apărătoare, să privești cu ochiana ca să deosebești că înăuntru, cu toate că totul pare pustiu, necălcat în vecii vecilor, trăiește o lume omenească, un grup de căsuțe, un otel cu largă fațadă, un pod de fier, încălecînd una din miile de prăpăstii care se întretaie, se confundă între dînsule.

Dar aici nu e un haos, care înspăimîntă și răspinge. Cei cari-și adună supt această for-

mulă impresiile, greșesc. Cu sau fără explozia care a rupt păturile granitului, natura, servindu-se de alte ape decît „tărcatul“ rîu Colorado care se tîrăște glodos în profunzimi, ieșind la iveală numai ca pete de lac tulbure, a orînduit, a potrivit, a clădit. Sînt lunecări întinse, sînt vîrfuri dîrze, sînt stalactite monstruoase, negei uriași ai pietrei, dar ceea ce mulțamește, împacă, bucură ochiul, e așezarea dreaptă a rîndurilor granitului, alinierea lui pe mii de metri, ca și cum un olar divin ar fi fiert în cuptoarele lui vase de o formă desăvîrșită.

Ceea ce înlătură încă speculata impresie de groază, e zîmbetul de culoare palidă albastră, verde, care încunjură și termină triumfătoarele sunete de trîmbiță ale pietrei de zori și pietrei de sînge, amestecate în toate nuanțele glorio-sului roșu. Ici și colo o pată de zăpadă punctează spațiul ori crește vegetații mărunte, copaci răzleți pe cari-i scade depărtarea dau ca un rar păr sălbatec fibrelor de os sur și alb. Ce instrument deschis tuturor focurilor luminii de zori și luminii de amurg, păcilor argintii ale noptilor de vară!

Albii cunosc minunea de dăunăzi abia. Exploratorul care a recunoscut-o întregă e din 1869, votul care a creat parcul național, de ieri; stăpînul de veacuri, știutorul tuturor cărărilor, cutreierătorul tuturor cotloanelor e indianul.

Reclama-ți spune unde-l poți găsi departe, drum de câțiri printre pietre. Aici el apare așa de scăzut și de umil! În față chiar cu oțelul e clădirea de piatră roșie cu trei rînduri, terase și scări, oale pe colțuri, a indienilor Hapi, monstruoasă înjghebare cu fereștile mărunte, neregulat sămănate. Alături mușuroaie de loabde acoperite cu pămînt, cele mai simple forme de locuință omenească. Lîngă obiectele de vînzare, între care splendidele covoare cu totul ca ale noastre, familia trăiește, chincită la pămînt: femeia țese bătînd firele de lînă în beteală, bărbatul se învîrte în jurul ei, copiii se tîrăsc în brînci. Urîți oameni, neavînd nimic din talia înaltă, din proporția membrelor, din aspra figură sculptată cu nasul de vultur a războinicului. Mari fețe bosumflate, strivind trupul greoi, culoarea lutului și a cenușii, asprul păr rar, deosebesc un trib de alt sînge decît oamenii Vestului. Cînd le ceri lucrează, cînd le ceri joacă. Se feresc de stăpîni cînd le pretind să fie expuși în fotografie ca bestii rare. Legenda lor e prea mare pentru dînșii. Să ajungă așa o dihanie de arătat în țara strămoșilor lor, a limbii lor care se duce și a zeilor lor cari au murit . . .

Iată-i plătindu-și datoria zilnică de a danța la cinci ceasuri și jumătate exact, cu discursuri explicative făcute în cea mai bună engleză de unul dintre dănțuitori. Din gangul casei lor, amenajată așa ca să dea impresia „sălbătăciei“, se aude toba, întovărășită de chiote. Spectatorii surîd. Șase actori apar: patru bărbați și două femei.

Acestea din urmă sînt îmbrăcate foarte simplu: polcuțe și fuste; numai părul adînc negru, gros, lucios, în jurul feței umflate, palide, le identifică. În schimb, tovarășii lor sînt măreți. Și ce figuri, afară de moșneagul a cărui față de pămînt e așa de scrijelată încît m-am întregat dacă nu purta, după obiceiul alor săi, masca divină a danțului! Dar mai ales sînt măreți ca echipament: înaltul coif, lungă coamă de pene de papagal li se lasă pe spate, supt flanelele în colori vii se întind largii pantaloni de piele; de la brîu spînzură podoabele de metal și de mărgelile colorate, cu aceleași figuri geometrice. Au în mînă, pe rînd, buzdugane scurte și sulii ascuțite.

Sînt trei danțuri. Primul e numai o paradă, bărbații trecînd prin mijlocul femeilor. În al doilea ei au la umeri aripi de vultur, care le cuprind toată spinarea, blănuri le atîrnă. Danțul, un mers trăgănat, e ca un zbor planat al păsării care-și pîndește prada. În al treilea, cu strigăte, armele se ciocnesc ca în luptele care niciodată nu vor mai da neamului „pașnic“ (*hapi* înseamnă aceasta) cinste și glorie.

Adevărata viață indiană e aiurea, prin *pueblos*, la Oldaraib și Oraibi, la Tewa, la Sichoumouvi și Wallpi, apoi la vecinii indieni Navajo și Zuni, la Apașii războinici călăreți. Acolo danțurile, al șerpelui, cu șarpele la gură, al zimbrului, al coșurilor, ținute în față ca scuturi, sînt sacre; ele se fac solemn, cu zeci și sute de oameni la anume serbători mari,

cînd semnul mistic al „scutului soarelui“ se înalță cu evlavie, cînd se fac menirile pentru ca „soarele să nu se piardă în Sud“, pentru ca rodul cîmpului să fie bogat și îmbielșugată pră-sila animalelor și păsărilor. Acolo, în casele de piatră stau gospodarii capabili de a smulge pentru ogorul lor mic apa care se prăvale în nisipuri și se adună în smîrcuri, acolo se lucrează porumbul alb, galben, roșu și negru, acolo se lucrează covoarele, împletiturile de paie în care se păstrează datini milenare legate de ale noastre; acolo se aduc încă rugăciuni zeilor de la cari pornesc marile puteri ale lumii. Acolo prizonierii civilizației nu stau în vitrină pentru ca oameni fără ocupație să le dea aplauze pentru spectacole și să le arunce piesele de zece cents.⁶

[1930]

VII. GRECIA

Tesalia

De aici înainte măslinul populează cîmpia; lămiile atîrnă din pomii fermelor și floarea roșie a oleandrului împodobește cantoanele; pe munții încununați cu neguri mai dese decît oriunde — o adevărată provocare către imaginația creatoare de zei! — se aciuiază sate mari, cu biserica în frunte, lungă, cu absida altarului umflată, fără turn.

Deasupra muntelui pătura de nouri albi stăruie: e o locuință cu zidurile sigure, cu crenelele înflorate; o lume divină întregă poate să încapă acolo. De departe albastrul cerului e tăiat de dunga palatelor lui Zeus și ale familiei sale. Venind de jos, gestul de adorare către puterile nevăzute nu e decît firesc. O astfel de catapeteasmă presupune neapărat un templu. Și tot cuprinsul dintre munți se închide într-o singură biserică imensă. Extraordinara limpeziciune a aerului, perfecta liniște a lui contribuie la caracterul ei solemn, sacru și totuși adînc uman. Cu adevărat aici stă Zeus, care n-a murit și de aceea nu are nevoie să învie.

Dar alături femei în cîrpe negre țin copii grăsuți în brațe. Cuptorul de lut, alături de căsuță, chiamă focul descoperit de Prometeu; pe cînd găinile moțate scurmă de zor în praf, iepurașul alb își caută intrarea la galeriile lui de familie.

S-a tras perdeaua. Nu mai e acum decît vulgară buruiiană, arătură prăfoasă mestecată cu praf, oile ciobanului și severul măslin ca singur locuitor al spațiilor nemărgenite. Iar movila răzleață pomenește de zeii pustiului asiatic.

Larg se răsfiră casele cafenii, abia, pe alocu-rea, atinse de var, ale unui tîrg clădit la în-tîmplare. Mușcate, oleandri lîngă fațadele triste, cojite. Amestec de poezie și de lipsă a gos-podăriei. Vechi olane și nouă țiglă de un roșu strigător. În margene, un turn bizantin cu lungi profiluri la ferești. Vîrfuri de minarete, străpungînd grămada de case și căsuțe. E La-risa, Larsa ciobanilor noștri, capitala Tesaliei „crescătoare de cai“.

Acuma începe cîmpia de hrană, întinderea imensă de pășune a Tesaliei. Arăturile sînt dese, dar neconținut păstorul e lîngă plugar. Copacii nu apar decît în oaze. Rîulețe de ni-mic se strecoară prin lut.

De la o vreme din nou înălțimile apar, um-flate, scobite. Așezările omenești rămîn însă extrem de rare și drumurile, nepietruite, sînt

goale. Curios e un automobil care se trudește pe pământul gol al unei astfel de cărări.

La Orphana un puternic turn franc răsare din mijlocul umilelor coperișuri de olane.

Palaiopharsaloi. Aici e cîmpia mai largă. Pe acest loc s-au întilnit ostașii răzbunătorilor lui Cesar cu închinătorii statornici ai republicei imposibile. Sîngele stoicilor îndărătnici, Cassius și Brutus, a curs aici și astfel de aici, prin această victorie, s-a început epoca de împăciuire și creațiune a Imperiului lui August. Larg pământ negru supt munții galbeni-albaștri de piatră săracă. De jur împrejurul vas-tului cimitir ascuns supt țernă nu e țipenie de om. Trăiește numai, sus, soarele, care arde cumplit.

Mai departe trec turci mizerabili, cu capul gol sau înfășurat în cîrpe, pe jos ori chinuind supt dînșii măgărușul docil.

Ceva mai departe unul din cele mai mari și mai solide sate de coloniști. Clădiri de zid, văruite, acoperite cu țiglă. Vechiul sat de alături pare a-și ascunde rușinea. Firește însă că acest șir de construcții în serie nu dă nici o surprindere și obosește prin monotonie.

Altă bătălie la Domokos, locul panicei armatelor grecești din 1896. Azi numele popular e numai în paranteze; deasupra clasicul, „miraculosul“ Thaumakos. „Orașul“ e compus doar din cîteva sute de case răzlețe, dintre care

unele au numai în jurul fereștilor un chenar văruiat. Deasupra însă, pe o modilcă, iarăși zidurile medievale, cu ferești goale prin care privește un senin ochi de albastru.

Drumul taie prin înălțimile pietroase și suie spre vîrfurile goale. Nici o picătură de apă nu țîșnește din piatra polihromă, care se prăvale în bolovani. Jos obișnuite case și alba bisericuță cu clopotul vizibil în turnulețul deschis. Smochini, maslini ce cațără pînă în vîrf, unde rămîn izolați. Stîncă tăiată scînteie ca sticla. De sus privirea prinde toată această largă dezolație. Ți-i așa de dor de colțul nostru de pădure . . .

Pare că învii cu șerpuirea iute a izvorului care se grăbește spre vale, binecuvîntare a nimfelor care nu se mai vădesc altfel. Îți vine să le sacrifici un ied alb din turma vecină.

Sîntem tocmai sus pe munte, și rare ori s-a făcut o cale ferată de această extraordinară îndrăzneală. În zece, douăzeci de locuri ea sparge muntele. În dreapta și în stînga, șosele perfecte îl înfășură.

În margene e spintecătura roșie a „strîmtorii“ (stația zice Angeiai); mai departe văile se adîncesc, total deșerte, doar în fund cu fumul focurilor de păstori. Cea mai austeră pustietate. Iar în dreapta cei mai înalți munți înalță siluete albastre și vinete, de o precizie de contururi, de o claritate de colori fără păreche.

Un ceas ține această fantastică alergătură pe culmile umede. O clipă se pare a înceta. După

popasurile de păstori ca „Nucile“ (Karya), se ating așezări mai vechi, cu îngrijite coperișuri peste păreți albi. Dar la Lianokladi, unde așteaptă automobile de excursii, se începe iarăși străbaterea drumurilor înalte.

Gorgopotamos, rîu captat cu îngrijire, spumegă jos pe piatra neagră. Asupra munților din stînga apasă aceeași groasă bandă de nori cari par indistructibili. Un moment supt linia palidă a munților din stînga a apărut vaga pînză albastră a lacului Nezero. Coborîm spre șesul în care „a fost Teba“.

O oară întreagă sîntem în mijlocul acestor măreți și indescifrabili munți. Pe alocurea ei par imense movile de cenușă împietrită prin care se taie striaturi de sînge. Sau mormanul de bolovani se rostogolește ca într-o catastrofă a lumii. America singură prezintă o astfel de frămîntare a scoarței pămîntului. Iar oamenii, pe tot acest drum, — nicăiri. Cu această formă și cu acest caracter al solului se înțelege de ce istoria Grecilor e atît de strict cantonată, de ce, puterea neputîndu-se întinde în larg, gîndul s-a răzbunat înălțîndu-se așa de sus.

Totuși valea din mijloc e, cum o arată tăietura plugului, de cel mai caracteristic negru. Plantațiile de bumbac se văd pretutindeni și femei în haine fără linii și fără culoare, în-doite de șale supt soarele arzător, culeg în sorțuri albe zăpada fugară.

Teba . . . Nimic din ce a fost odată. Cenușa lui Pelopida și a lui Epaminonda nu e acoperită de țerna de astăzi. Deși s-au făcut săpături în acest loc, ceea ce se vede e un vesel — și banal — oraș de țară caldă, cu căsuțe rare ori tencuite, dar înlocuind adesea piatra sfărâmată prin frumoasă cărămidă aparentă, roză cu despărțiri albe. O înaltă biserică, cu două rînduri, e încununată cu o cupolă de tip bizantin, totul nou și cochet, de ieri. Trenuri așteaptă în gară. Prin locuri ca acestea vechea Grece e numai în cărțile noastre. Dacă o aducem acolo unde a fost, ea se sperie și fuge și din închipuirea noastră. De altfel și în Teba antică trebuie să fi fost ceva din tîrgul mare pentru lumea de sate beoțiene, din „țara cirezilor de boi“, care era de jur împrejur.

La plecare trecem în fața unui sărac cartier de refugiați, un simplu sat asiatic unde femeile se trudesă să cîrpească o zidărie primitivă, pe cînd copii zburdă în stradă. Ca pretutindeni aiurea, împrejmuirea curții nu există.

Jur împrejur mari înălțimi terminate uneori cu vîrfuri ascuțite. În țerna galbenă se fac sămănături bune. Marea întindere a lacului Kopaïs, o podoabă a peisagiului, este de mult uscată, pentru noua agricultură. Se face tabac, și un băiat taie cu cuțitul struguri din vie. Din muntele subit spintecat se hrănește o fabrică de ciment. Nemișcații nori albi, groși, fac și aici fondul orizontului.

Pe cînd oile zburdă prin mărăciniș, pe drum trec căruțele antice, acelea care se întîlnesc pînă la malul portughez al Oceanului Atlantic, cu cele două roți înalte.

Amintirea francezilor, a catalanilor din acest ducat latin are cel puțin o urmă în turnul singuratec din fața tîrgușorului alb de case îngrămădite, ceva mai departe. Un altul se va ivi peste puțin. Și, totuși, cînd cetești numele de Tanagra, alte impresii ți se deșteaptă în minte, a cochetelor statuete arhaice, cu ochii prelungi, zîmbetul asiatic și stîngacele mîni înțepenite, care s-au găsit aici. Alături de măslinii cu frunza albicioasă, cîțiva pini desfășură linii de o altă amploare și de un verde viu și vesel. Partea încă păstrată a lacului Kopais desfășură un albastru tot așa de adînc ca al lacurilor din Nordul italian.

Pinii, brazii, chiparoșii se fac apoi pădure și cuprind toată zarea. Cu totul altă lume. Aici pot locui Nimfele, Driadele se pot zbegui și Pan are unde să se ascundă ca să trezească ecurile secrete. Acest verde pe albastru ispițește către cugetare. La picioarele lor pămîntul cărămiziu e ca acela al Lombardiei. O astfel de legătură de colori e unică. Și pe munte se ridică arborele cu frunza nemuritoare și-i înveșmîntă coastele.

Focuri roșii își ridică limbile în dumbrăvi, hrănite de țerani cu frunzele căzute, cu vreascurile moarte.

La Aulon ești acuma aproape de limba de pământ, tăiată, a Corintului.

Aceeași vegetație, chircită, amestecată cu tufe veșnic verzi, care la urmă țin tot terenul, se continuă și mai departe, tot mai sus pe stînca roșie. Pînă ce iar frumoasa pădure reîncepe.¹

Atena

Atena răsare deodată, fără nici o pregătire, fără un cartier de vile ale bogaților, fără fabrici, fără tot ce anunță un mare oraș.

— Iată, ni se spune, Acropolea.

În față stă un lung șir de stînci bolovănoase, ca uriașe spinări de animale antideluviane. Mai aproape înălțimi mai domoale fac un al doilea șir. La picioarele lor o bogată revărsare de case în toate colorile, albul predominînd. Iar, dincolo de terasele și vîrfurile lor, tocmai în capăt, o stîncă pătrată, care nu face impresie a fi un capriciu al naturii, ci pedestalul măreț ridicat de mîinile unor oameni mai tari decît noi, și viziunea templului perfect al zeilor cari în noi n-au murit încă. Mai de aproape înseși coloanele suptiri se pro-

filează pe cerul care-și prinde rotocoalele norilor de vîrfurile muntelui din fund.

A vedea întâi de aici Cetățuia, Acropolea și templul zeiței Fecioare, e mai bine decît a-l descoperi la un colț de stradă modernă, în vuietul automobilelor și în zvonul conversațiilor de la cafenele ori a-l avea în față la ultima stație a tramvaiului cu această destinație, ca oricare alta. Caracterul sacru, de sacră eternitate se impune așa, cînd, deasupra a tot ce au adaus vremile, Partenonul stă acolo sus, ne-strămutat, și umbrele zeilor prigonii privesc dintre coloanele de marmură la roșul apus al zilei care, mîine, va învia.

[...]

Dealul albei minuni eterne se poate vedea de aproape, între evzonii cari fac de pază, vînzătorul de păpuși cari-i înfățișează („caraghios-evzonii“), negustorii de piuliți de alamă minuscule și de produse de artă populară grecească. Mult timp însă e mai bine s-o privești din depărtare peste învîlmășeala clădirilor moderne, ridicată deasupra lor, aproape imaterializată, așezată, cum se cuvine casei zeiței, pe un alt plan decît viața de astăzi, decît tot ce s-a petrecut după ce religia de simplitate, de folclor aproape, a creștinismului, a luat în stăpînire văile.

Uneori Partenonul pare a se pierde în atmosfera vagă a mijirilor de zi, a scăpătărilor spre noapte. Aripa nevăzute ai zice că-l acopăr, că-l ocrotesc de orice profanare a neștiinței și a neînțelegerii, care cutează a avea și în acest domeniu o curiozitate. Chivotul frumuseței se

apără de jignirile fără voie. Altă dată însă Zeus îi trimite fulgerări de raze care-l lovesc în față, îi îmbracă în aur frontoanele. El are atunci ca un zîmbet al seninătății sale față de tot ce încercăm și frămîntăm noi, cu atîta trufie, jos. E vecernia păgînă a zeilor.

Înaintează spre Partenon printr-o adevărată *via triumphalis* de ruine. Răzlețe, imensele coloane ale templului lui Jupiter cuprind un larg spațiu pustiu. Mai departe la stînga, fără perspectivele de munte și fondul de etern albastru al templului suprem, Theseionul, închinat eroului creator, se prezintă întreg, cruțat de injuriile timpului și de bombele creștine care țintiau culmea Cetățuiei. Arcul de triumf al lui Hadrian se intercalează cu sprintena lui colonadă alergînd deasupra. Rotunda jucărie de marmură a Casei Vînturilor răsare în dreapta. Puțină viață modernă săracă se amestecă, așa de umilă încît e invizibilă, în acest cartier al amintirilor celor mai scumpe. Marile rămășiți ale Templului lui Bacchus urmează. Apoi, pe stînga lui torturată, umflată pe alocuri ca din chinurile unei lumi în fierbere, Templul.

Propileele cu cariatidele lor uriașe îl precedă de o parte, de alta fermecătoarea fantomă albă a sălașului biruinții, Nike. Erechteion, care a răpit pentru dînsul un șfert din vîrfurile colinei, se dă înlături. Fațada solemnă și grațioasă stă liberă înainte-ți, cu evanghelia frumuseții celor mai pure proporții. O liturghie fără cuvinte pare că răsună din mijlocul co-

loanelor pe care soarele de peste două milenii și-a scris indelebila rugină.

Acuma, lasă la o parte tot ce nu se potrivește: gheretă, grilă de fier și, mai mult decât atîta, rămășițele de ziduri medievale care au prins în forme neștiute de ritmul elenic pietrele căzute din incinta antică. Să rămîie pentru ochi numai stîncă sură și cerul albastru!

[...]

Ceramicul. Dezgropătorii apuseni au scos la iveală o sumă de morminte. Mici cutiuțe de marmură fără inscripții. O statuie așezată al cărei cap l-au sfărîmat barbarii. Pe înaltu-i pedestal, superbul taur cu coapsele rotunjite.

Și el însă e împăcat. Nu e prins în elanul atacului. De ce? Aici totul e *euprepie*, cum totul a fost *euritmie*. Și răbdătorul animal ascultă. El are un loc în teoria defilărilor sacre. E ceva divin și într-însul, și ce este divin impune ținuta frumuseții.

Așa, împăcați, și morții. Mici figuri care zîmbesc, pe unele din sarcofage. Cîte o scenă gingaș scrijelată. Clare inscripții care recomandă pe răposat și-ți zice un gentil χαῖρε, „mergi sănătos și vesel“, de drum bun.

Nimic din fantezmele care ne persecută pe noi, cranii, schelete, ororile care întovărășesc desfacerea, nu a noastră, ci a trecătoarelor elemente pe care ne-am sprijinit pentru a fi mișcarea, lumina care la închiderea ochilor s-au pierdut în lumea mișcărilor și luminilor care nu cugetă. De ce supărare, cînd e vorba mai mult, — pentru cîtă bucurie a avut pe lume și cel mai nenorocit dintre oameni, —

de recunoștință, de recunoștință față de zeii pe care-i ignorăm?

În mijloc cresc de la sine oleandrii, și florile roșii zbugnesc ca o flacără veșnică pentru morții cari n-au plîns.

Antichitatea a murit aici? În aparență. Nu atît de ușor dezbracă un sol și pierde o rasă ceea ce a fost suprema lor creațiune o mie de ani.

Creștinismul bizantin a venit cu bisericile sale. Formă de cruce, cupolă, sprijinită pe cele patru triumphiuri, pilaștri, coperișuri de țiglă, o sculptură stîngace și linii neclare, întortochiate, cruci, simbole sacre venind din fundul Asiei. Așa la Kapnikarea, așa la Manastiraki, așa la Sf. Elefterie.

Dar uită-te mai bine. Proporția, aceasta vine de aici; acea sigură proporție care se coboară de sus de la zeița al cărei templu însuși a fost stropit cu aghiasmă și a primit, ca și jos la „mănăstire“, frescele sfinte ale evului mediu. Și decît stilul însuși e mai mare lucru proporția. Nota unei rase se scrie în aceasta: formele, acelea umblă din țară în țară. Marmurele, coloanele încrustate, coloanele prefăcute, căzute, vin de la vechile monumente care și în frînturile lor par a cere o anumită orînduială. E umbra, pacea de mormînt orientală în aceste capiști ale durerosului zeu singur, căruia spiritul grecesc i-a dat totuși o mamă care iubeste și plînge și o lume de sfinți care i se închină: o întregă Curte sacră în Olim-

pul cel nou. Dar ce se poate, pentru a rupe vraja iudaică, se face de acest neadormit spirit de senină și liniștită bucurie a vieții.

[...]

Spre amiazi. Sîntem, trecînd prin poarta discret restaurată la 1853 de Școala franceză supt direcția lui Beulé, în Acropole însăși. Călcăm pe lespezile roase și rupte, piciorul sfarmă așchii de marmură și fragmente de olărie, prundul arheologic care acoperă totul. Formidabilele coloane ale Propileelor despărechiate ne-au cuprins. Sîntem pe *via sacra*, călcată de pietatea față de zei a marilor atenieni și de pelerinii, admiratori, ai celor două lumi.

Întăia impresie e că te afli dincolo de realitatea noastră, știrbă, neîntreagă, chinuită de sforțări care nu-și ating ținta. Tragedia noastră seculară se isprăvește aici. În supraumanul perfectului albastru, al covîrșitoarelor revărsări de albe locuinți ca turme pe priporul muntelui, în viziunea calmei mări care mărgenește zarea luminii celei mai clare sîntem aiurea, în definitivul pe care l-am uitat pentru a ne chinui an de an, veac de veac.

Ceea ce lovește întăi, contra părerilor pe care firește ni le facem, e enormitatea templului zeiței. Coloanele roșite de sărutarea soarelui de două ori milenar, coloane care se apropie și se depărtează unele de altele după un ritm de discretă grație, sînt de fapt enorme. Fără a întrece așa de mult făptura umană ca ale capiștllor egiptene de la care a pornit severul tip doric, fără a strivi ca acelea, ele depășesc măsurile noastre. Se vede bine că

largul spațiu al peristilului nu e făcut pentru accesul individual la *cella* Palladei, ci pentru ca grupe întregi, alaiuri festive să încunjure în procesiune această sfântă a sfintelor.

Spart și spîrcuit de bombe, pe alocuri fără stîlpi, prădat, prin lăcomia „artistică“ a lordului Elgin, de friză și de cea mai mare parte a metopelor lui, din care n-au rămas decît chinuite frînturi, avînturi rupte, Partenonul n-are în el nimic din aerul unui mutilat, ci senina, frageda, tînăra noutate a începuturilor.

Solid și armonios, sfidînd orice schimbare, de stăpînire, de religie, de gust, primind pentru un timp pe o „zeiță“ nouă, a unei legi străine, suferindu-se închinat Fecioarei celeilalte — urme de colori, de inscripții din această vreme se mai păstrează încă, — Partenonul arată încă de-a lungul secolelor că sîntem de mult aceiași oameni, cît de mult în sufletele noastre strigă nevoia aceleași credinți.

Porumbei albi, suri se zbat prin colțuri. Nu zboară aiurea, nu se lasă în jos. Și pe dinșii pare că-i ține vraja acolo sus pe marmura netedă, cu reflexe de aur.²

In jurul Atenei. Sunion

Spre Sunion. Părăsim drumul Kephisiei cu apa bună și străbătem o regiune de măslini și de vii. Femeile culeg ca jucîndu-se roada copacilor cu frunza argintie: au rochii de obicei

negre și cîrpe negre pe cap; unele își învălesc gura ca turcoaicele. Bărbații nu mai au port popular. Lîngă trăsura cu două roate, circulă omnibusuri prăfoase, pline de o lume mai ales săracă.

În drum cumpărăm frumoși struguri razachii. Pentru douăzeci de drahme ni se dă o grămadă, abia rupti, și omul se crede dator să tot adauge. Totul tăcut și deosebit de prietenește, dar fără zîmbet. E o euritmie și pînă azi în poporul acesta. Marea începe a se zări în stînga; necrezut de albastră. Drumul, care se reface acum, suie printre pietrișul rostogolit. Așa ajungem la capul care privilegiază una din cele mai frumoase mări din lume.

Negropontele, Eubeia, *Eubia*, întinde în față înalta dungă stîncoasă. În dos e Andros, nu departe Geos, „Insula Măgarilor“, Gaidaronisi, își umflă spinarea. Vechiul port care primia trireme își înfige în țerna pietroasă ascuțișul.

Din anticele Propilee se cunosc numai părți dezgropate. Un rotocol de pietre arată unde navigatorii se închinau la Atena Sunias. Dar pe podișul de deasupra, de unde se privește dulcea mare lingînd încet malurile sterpe, podișul cuprinde încă puternicele coloane de marmură ale templului lui Poseidon. Clăre, ele răsar de departe, strajă sacră deasupra undelor pe care tridentul zeului le orînduiește.

Rar cresc din pămîntul frămîntat cu țânduri de marmură mărunte flori de o culoare de ametist, pe cînd delicata, frageda foaie roză a ciclamenului zbucnește ca un ghiocel de primăvară. Și toate rîd la soarele care din plin

rîde el mai întăi la toate. O, Poseidon Sounios, ce dulce ar fi să isprăvești, eremit al legii tale, acolo sus, între făcliile albe ale coloanelor sprintene . . .

Eleusis

Dacă ar fi să se caute începutul cel adevărat al sintezei „bizantine“, ar trebui să plece cineva de aici, de la Atena. Căci, de fapt, aici era poarta Orientului, de unde au venit primele îndemnuri, și aici, grație admirației Romanilor pentru gloriosul trecut spiritual atenian, s-a făcut mai întăi amestecul grației elene cu puterea romană. Atena, iubită și acoperită cu daruri de împărați ca Neron și Adrian, arată acest amestec de grație acum veștejită și de poruncitoare putere. Arcuri de triumf, mari coloane corintice se îndreaptă spre elinicul Capitol în numele Romei, ca un șir de legionari porniți la atac. Pietre din Acropole poartă dedicații romane, în care Quintus devine Κούριτος.

Așa e și la Eleusis, unde ajungem după un scurt parcurs de la Daphne înainte.

Vechile ziduri pe care le reclamă legenda sînt aproape complet copleșite de marmura lui Pericle. Dar peste aceasta, sau îmbrățișîndu-o cu cerc mai larg, marmura romană a puternicului Imperiu domină. Antonin, care a dedicat două altarașe fiicelor lui, a pus să înalțe puter-

nice propilee care strivesc cu dimensiunile lor tot ce a mai rămas din trecut. Ce sînt pe lîngă dînsese micile temple ale vremii de libertate ateniană, templul lui Pluton aşezat în faţa stîncii scobite, neagră-galbenă, cu înfăţişare de infern pentru aceste minţi ascuţite, dar cu spaime de copii?

Numai în muzeul de alături spiritul elenic e întreg şi curat. Din aceste netede fragmente de marmură, din aceste figuri de o netulburată seninătate, din vioiciunea scenelor de pe vase se desface o altă atmosferă decît aceea pe care a creat-o Roma.

De jur împrejur case năvălitoare, noi clădiri ieşite din viaa grabă a unui popor strîns în sfîrşit laolaltă şi bucuros de singura viaţă în oraşe, după obiceiul strămoşilor. Fabrici cu furnale înalte fumegă şi înăcresc aerul.

Dar drept în faţă stîncă aceea goală e a Salaminei. Vîrfurile ei sure nu pot strica albastra oglindă a unei mări joase, prietenoase. Şi totuşi în acest peisagiu de idilă s-a dat lupta lui Temistocle cu Xerxe şi apele de acum trei mii de ani s-au înroşit de sîngele asiaticilor împiedecaţi de a reuni acest leagăn al viitorului omenirii cu splendidele morminte ale mileniilor lor.³

Daphne

Sfinţii aceştia de la Daphne aparţin altui calendar decît celui obişnuit. Nume latine ca pentru Rufin, Silvestru, rari nume elenice şi

orientale, Akindynos, Anempodistos, Elpidios. Ortodoxia pare încă în formațiune. Ca stil ei sînt frumoși, cu trupuri voinice, linii rotunde, gesturile lor sînt pline de eleganță; figura lor respiră o senină mulțămire. Isus care-și arată rănile pare a nu le fi simțit niciodată durerea. La spălarea picioarelor, ce pulpe rotunde! Ala-iurile samănă a procesii de panatenee.

Un realism hotărît, o vioaie pornire spre glumă deosebesc epoca aceasta. În zidul lui Temistocle se văd tineri privind la lupta dintre un ogar și o pisică.⁴

Spre Corint. Micena și Tirintul

De la Eleusis înainte, pe același țărm de mare, de un adînc albastru. Pești se zbenguiesc pe luciu și spinările negre saltă în scîtieri de argint. În față spinarea sură a Salaminei stă subră, fără un copac, fără o picătură albă de casă, grea de amintiri glorioase.

Șoseaua e paralelă cu calea ferată care se duce și ea la Corint; amîndouă, săpate pe coasta stîncii, se mlădie după îndoiturile ei. Drum lung și pustiu. Rare ori un automobil, un omnibus; deloc cară și numai ici și colo cite un trecător năcăjit supt șapca-i vulgară. Femei nu se văd. Cu totul altceva decît dru-

mul nostru plin de săteni, de căruțe și cară, de lungă reverie rătăcitoare.

Pe piatra aspră cresc flori cu totul străine: surguciuri încovoiate ca un iatagan, bătute cu năsturași albi, ghiocei galbeni mari, mici clopoței roșii, tufe mirositoare terminate cu buchete de un vînat-ametist. Măslinii zoresc spre coacere măruntele fructe verzi; pe lîngă „pefca“ verde-dulce și ascuțitele ace de pin, făcliile funerare ale chiparoșilor solemn și triști. Dar toate aceste triumfuri ale colorii dispar înaintea farmecului mării în toate nuanțele albastrului, care se prinde de linia vînată, înzăbrănită într-o ceață ușoară. Peisagii paradisiace, care nu-și află părechea nicăiri.⁵

Delphi

De la Atena luăm drumul spre Beoția, întâi prin regiuni indiferente, Krio-Kuki, Dobrena, în care înălțimile, mijlocii, nu oferă decît privești obișnuite. Apoi iarăși pe coasta munților roșii, sămănați rar cu chiparoși și măslini. De aici ne coborîm în vasta cîmpie beoțiană.

Se lucrează harnic, la cîmp, tăiat în ogoare mici din aceeași țernă crușită ca de sînge, în care numai rare ori se desface un petec de pămînt negru. Pe locul unde pînă mai ieri a fost lacul Kōpais e acum una din cele mai roditoare din regiunile Greciei. Supt piatra

roșie, viorie, galbenă, sură se desfășoară sămănăturile de bumbac, care a început a se culege. Catîri rari trec cu această încărcătură a pufului alb. Lumi credincioase depun un mănunchi ca ofrandă înaintea capelelor din marginea drumului, unde cîteodată arde candelă în fața icoanei sfîntului. Alături, plugurile de fier taie brazda nouă și, îndată ce pămîntul a fost crăpat — astă noapte a fost o cumplită ploaie cu fulgere și trăznete, — mîna harnică și depune sămînța.

Ale acestor oameni, bărbați cu capu-nfășurat într-o cîrpă ce se lasă pe spate ca în Spania, femei cu fața înfășurată în vâl, sînt țarinile. Ale lor caprele negre cu ochii galbeni de drac, care se întind să apuce frunzele fragede ale salcîmilor, ale lor rarile vite albe. Drumul e însă al altora, al „scheniților“, oamenii din corturi, Vlahii.

Turmele lor au și pornit la vale. Ei înșii trec în grupe ori în lungi șiruri spre locuințele de iarnă. Aspre fețe de oameni crescuți în mijlocul tuturor primejdiilor, dar, lîngă acești bărbați, adesea femei albe, cu trăsături alese, de o adevărată frumuseță; copii voinici aleargă lîngă dînosele. Catîrii poartă în spinare o întregă gospodărie, din care iese mai ales la iveală cerga albă cu smocuri roșii.

Vlahi, — dar românește, de mult, nu mai știu.

Teba, capitala acestei Beoții roditoare, se prezintă altfel decît prin simpla fațadă a gă-

rii. Strada de comerț e plină de o lume care vuieste. Țeranii din împrejurimi fac târgurile lor în prăvălii.

Mai departe, în cîmpia de la Cheroneia, unde ideologii atenieni, conduși de pasiunea retorică a lui Demostene, au dus la o moarte eroică, împotriva lui Filip al Macedoniei, pe ultimii luptători atenieni și tebani — și ce grozavă a fost răsbunarea „barbarului“, care a ras cetatea lui Epaminonda și Pelopida! —, maiestosul leu, așezat din nou la locul lui, păzește spațiul îngust unde s-au coborît oasele ostașilor fără noroc.

Apoi, de la locul unde Andrutsos a înfruntat pe Turcii cari-l încunjurau, intrăm în munte. Un munte tot așa de aspru ca ai Peloponesului, înfășurat de aceeași îndrăzneță panglică a șoselei moderne. Neconținut încrucșăm automobile, grupe de păstori, țerani singurateci abia putîndu-și stăpîni catîrii speriați, grupe de capre care îndată se cațără pe coasta rîpoasă.

Priveliştea e măreață. Toate nuanțele colorilor care fac farmecul peisagiului grecesc se amestecă în felul cel mai capricios. Ansamblul e sever și misterios: vădit locuiesc și astăzi zei crunți în ascunzișurile acestor stînci goale. Se deschid perspective aproape așa de largi ca ale canioanelor americane. Nori grei, plini de ploaie, călătoresc asupra lor, și vîntul care-i aduce și-i gonește are șuierături amenințătoare. Elinii de mai târziu au putut boteza

cu numele eufonice ale frumoșilor lor zei pe aceste divinități ale deșertului pietros; ele păstrează în lăcașul lor abia accesibil cutezanței umane caracterul lor fioros de la început, solie a altei lumi, de aici sau de aiurea.

De coaja dură a acestor monștri sînt prinse uneori sate, cu bisericuța bizantină în mijloc. Drumul care încunjură muntele le atinge în nesfîrșitele lui învîrtituri. Lîngă cîteva petece de pămînturi două-trei case sînt prinse de prăpăstiosul povîrniș. Nu se poate mai multă sărăcie în mai multă singurătate.

Dar iată că între Amphissa cu numele clasic și Salona, deasupra căreia stau încă zidurile vechiului castel franc, o livadă, o adevărată pădure de măslini începe, întinzîndu-se zeci de kilometri. Această splendidă plantație arată ce poate da praful de rugină care ar părea așa de sterp. E o operă veche, căci în genere trunchiurile scorburoase, sucite, dar mai aruncînd și de jos ramuri nouă, arată o foarte lungă vîrstă.

Cum ne suim din această vale, Marea Corintului se ivește lîngă Ithea, un unghi de albastru adînc, pătrunzînd în piatra roșie a muntelui.

Am ajuns, de cealaltă parte a lui, la Chryssa. Curată așezare de oameni cari-și găsesc desigur cîștigul în apele vecine. Ne-am crede la țintă. Dar pînă la casa zeului care tace de două mii de ani mai sînt cincisprezece chilo-

metri, și iarăși panglica se deapănă, drept deasupra genunilor tot mai adânci.

Pe neprevăzute, ne găsim într-o nouă așezare rurală. Delphi.

De la singurul otel, bine îngrijit în toate privințele, care primește zilnic pelerini din toate părțile lumii, privești în față cinci-șase stînci sure ca ardezia, de o crudă pustietate, fără un copac pe dînsele, fără o capră care să se cațăre pe fața lor scrijelată. Întunecate porți de Iad pentru zeul care nu e aici al luminii și al tămăduirilor, ci al adîncului profetic, al neguroaselor hotărîri, al amenințărilor și spaimelor.

Păretele opus e acoperit tot cu prăvălișuri de bolovani, ale căror linii nu se deslușesc la început. Totuși acolo pe munte e o întreagă lume sacră, răsturnată de cutremure, prădată de stăpîni, profanată de barbari, închinată, la sfîrșit, crucii cuceritoare, — cum o arată semnul ei pe marmure, — întru slava sfîntului trăznetelor, Ilie, a cărui bisericuță vie stă deasupra maiestății dărăpănate a lucrurilor moarte. Arheologii francezi, cari, cu Homolle în frunte, au dezgropat-o, i-au mutat la Muzeul vecin frumoasele frize cu scene de luptă, statuia de aramă, admirabilă, a conducătorului de car, trei altele, aparținînd celei mai bune epoce, și ce alte sfărîmături au fost găsite supt sapa învățaților răscolitori.

Ne suim pe calea sacră, ale cării lespezi mari sînt întregi. Urme de zidiri, dintre care

unele cuprindeau comori de artă, închinată prezicătorului divin, orînduitorului ursitelor, se înșiră de ambele părți. Nu e „popor“ grecesc care să nu fi ținut să-și aibă aici, unde arta a fost de dar, de import, Tezaurul, și, cum obiceiul darurilor e foarte vechi, tipurile arhaice sînt cele mai bine reprezentate. Atena a înălțat casa albă, acum restaurată, și a adaus la prinosul pentru Marathon acela pentru Salamina.

Pentru cult apa Castaliei țîșnește din stîncă mai departe, limpede, iute. Pelerinii se purificau din undele ei.

Atîta mulțime cerea însă ceremonii și distracții. Pentru aceasta li s-a făcut teatrul de piatră cenușie, stadiul din vîrf, gimnasiul.

Peste toate aceste creațiuni ale fricei și recunoștinții, semne ale răscumpărării de către acela care după voie împarte oamenilor și binele și răul, Roma și-a întins autoritatea orînduitoare. Pe un imens stîlp, biruitorul lui Perseu Macedoneanul, al ultimului urmaș al lui Alexandru acasă la el, a pus să se scrie așa în limba lui, în literele lui drepte și clare ca un text de lege: „L. Aimilius, L. f. Inperator de rege Perse /o/ Macedonibusque cepet“. (*sic*). Iar, vreo două veacuri mai tîrziu, cel dintăi Împărat care o pornit război contra Dacilor, calomniatul fiu mai mic al lui Vespasian, Domițian, a veșnicit amintirea unei refaceri totale a sanctuarului elenic, de la care nu cerea oracole, prin această colosală inscripție: „Imp. Caesar divi Vespasiani f. Domitianus Augustus germanicus pont. maxim. trib. potest. III

pp. inp. VII, cos. X, des. XI, templum Apollinius sua impensa refecit“. Băile lui de cărămidă sînt alipite de lespedea scoasă din haosul munților de aici. Și între pietrele închinat puternicilor în chiar incinta sacră, una cuprinde omagiul către „Traian Dacicul“: *Αὐτοκράτορα Νέρβαν Τραϊανόν, καίσαρα σεβαστόν γερμανικόν, δακικόν, Ἀρίσπνα Κάσσιος, Δέρκου υἱός, πέτραρος, ἐκ τῶν ἰδίων.*

Și la Delphi, Roma. Nu se vede îndeajuns cît de mult a prețuit ea civilizația maică a Eladei, cît i-a stat în ajutor, cîtă iubire și înțelegere i-a arătat. Dar, în același timp, și măreție a adausurilor, fără grație, dar inspirînd cel mai înalt respect, pe care s-a crezut datoare să i le dăruiască. Și ne putem întreba: fără Roma ce s-ar fi păstrat din această artă care, nesuținută de urmașii slăbiți ai acelor cari o creaseră, amenința să cadă în complecta ruină.

Astfel, din Acropolea divinității teribile, adusă în corăbii de cuceritori ca aceia de la Micena, de la Tirint, de la Pyrgos, la centrul de adunare în aceeași prăznuire a Greciei întregi, care așeza aici, în curioasa piatră rotundă, cu neînțelese sculpturi, „buricul pămîntului“, *omphalos*, mai departe la păstrătoarea înstăpînire romană, dăruind omenirii întregi taina lui Apollon a toate știutorul, și pînă la crucea de pe marmurile rupte și la turnulețul de la Sfîntul Ilie e același strigăt al omenirii legate de neștiința ceasurilor care o așteaptă și cerînd izbăvirea ei de zeul care-i ține în mînă amenințătoarea soartă.⁶

La întors, îndată după intrarea în Beoția, trecem printre câmpurile de bumbac, a cărui măciulie pleznită e ca o mare floare albă: pînă în adîncul muntelui e răspîndită această zăpadă. Și mai sus se vor menține numai costelive lanuri de porumb.

E drumul pe care l-am făcut venind spre Atena, dar în țara unde totul e un dar al luminii, altă lumină, aceea după strașnicele ploi care se urmează, după zăpezile căzute în munte, lumina apusului, dă cu totul alte privești, de o fantastică frumuseță.

La Delevia, Parnasul apare adînc albastru, încununat cu argintul omătului proaspăt. Pe coastele lui sînt sămănate ca niște flori negre și galbene turmele „Vlahilor“ cari merg spre iernatec; catîrii pasc în marginea drumului și corturile ascuțite se pregătesc de noapte. Cînd ajungem la Tithoria, la Amphikleia, jocul colorilor amurgului întrece orice închipuire: muntele se rupe din stîncile sure cu dungi ruginii, cu pete de verdeață întunecată; albastrul lui are un luciu de piatră scumpă. În același timp, la stînga, cerul e de un galben de veche aureolă sacră, pe care-l străbat ușoare năfrămi roșii. S-ar părea că, pe cînd aici iadul e supt picioarele noastre, dincolo se încearcă luciri de olimpică auroră. Și peste aceste fulgerări ale luminii ce agonizează, norii se primblă. Nori cum nici o altă țară nu-i poate avea: largi aripi negre drept deasupra noastră, albe

vedenii fugare dedesupt, ori lungi linii scorburoase; în fund, ca o Acropole roză, deasupra unui deal de aur palid.

Se înțelege cum zeii s-au născut aici, cum aici li s-a înjghebat povestea transmisă poezilor pentru a o armoniza. În această pace a muntelui vechiul cioban, privind aceste minuni schimbătoare, care i se impuneau ca niște realități superioare, a plecat genunchii în fața divinelor puteri stăpîne pe soarta lui. El și-a dăruit creațiunea simplă din care era să iasă o măreață literatură, dar cuibul zeilor adorați în cetăți alături de vechii dominatori ai adîncurilor, confundați adesea cu dînșii, aici a rămas, în munte.

Apoi, în drumul spre Asopos, sîntem, în noaptea care cade, deasupra cufundăturilor de piatră care înspăimîntă. Prin tainițele tunelurilor, pe îngustul tablier de fier al podurilor, ne îndreptăm spre celalt pămînt de hrană, al Tesaliei.⁷

(1931)

VIII. ADDENDA

Marea — cum am cunoscut-o

Într-unul din ciclurile alcătuite pentru luminarea publicului asupra unor anumite probleme bine definite, mi se cere să vorbesc despre mare, subiect care va fi tratat și de alți vorbitori, fiecare din punctul de vedere al cunoștințelor, al experienței și al dispozițiilor sale.

Marea în sine o cunosc în multe, în foarte multe locuri, și din vremuri foarte îndepărtate, din cei dintâi ani de tinereță, când, fără a cunoaște marea care udă coastele noastre și la cunoștința căreia am ajuns mai târziu numai, a trebuit să fac alte drumuri, în Apusul depărtat, unde, în locul apelor albastre ale Adriaticei și Mediteranei, pe care am ajuns a le cunoaște mai târziu, și în locul mării de oțel asupra căreia se coboară umbra întunecată a vechiului Pont, care udă Dobrogea noastră, am putut cunoaște bucata de ocean care, despărțind Anglia de Franța, își poartă apele neliniștite între cele două strâmători care o închid. O mare care și-a pierdut caracterul de întindere, cu tot ceea ce poate da acest orizont celei mai largi închipiri omenești, și a ajuns

să fie un fel de șuviță comercială în care călătorii, obosiți de zbuciumul des al valurilor, nu fac decît să caute cu nerăbdare mijirea coastei înnegurate a Angliei.

Dar cea dintâi călătorie italiană și altele care au urmat după dînsa m-au făcut să cunosc o altă mare — amîndouă mările așa de deosebite în ce privește caracterul și rostul lor, care mărgenesc țărmurile Italiei.

Am văzut întîi marea venețiană, așa de deosebită în fundul ei adînc de părțile apropiate din largă Mediterană pe care voi ajunge să le cunosc mai tîrziu. La Lido, care pe vremea aceea era o insulă pustie, cu cîte o baracă de soldați și cîteva umile locuințe de pescari, se putea vedea în voie, fără mărgenirea urîtelor coșmegi de astăzi, clădite pentru străinii din toate colțurile lumii, largă Adriatică pe care o biciuie adesea un rece vînt iute, venind din fundurile Istriei sau de pe malul, mărgenit și el cu colțurate vîrfuri, al Dalmației. Dincoace de Lido, în regiunea lagunelor, era cu totul altceva! o mare ca un lac, pierzîndu-se pînă în mlăștinoasele întinderi ale lagunei moarte, dar un lac de un alt caracter decît acela care răsfrînge într-un luciul de cele mai multe ori neclintit frumuseța cerurilor albastre: un lac viu, în neconținută mișcare, înnoindu-se, înprospătîndu-se, curățîndu-se, fiind ca pîlpîirea unei flăcări sau ca palpitațiile trupului omenesc. Pînă în portul Veneției veneau de la Lido corăbii, care fuseseră precedate odinioară de cu totul altă putere maritimă, a liberei republici venețiene, stăpînă pe conti-

mentul din față și pe depărtate insule răsăritene.

Aici, la Veneția, marea era în aerul însuși al cetății: prin canalele lagunei, ea aluneca pe lângă palatele acoperite cu verdele, aș zice, cristalin, ca de piatră scumpă, al mușchiului lipit de marmoră. Marea era și în aspectul cerului, așa de schimbător de la o zi la alta, de la claritatea de cobalt a orizonturilor răsăritene pînă la turburea mijire a negurilor ce se ridică din mica dumbravă artificială a grădinilor. Marea era în atmosfera sărată, era, cum se simte neconținut la Paris, contribuind la vioiciunea nervoasă, la îndemnul către creație, la împingerea către faptă a locuitorilor, în însăși electricitatea acestui aer cu totul deosebit, care a făcut din venețieni, italieni, fără îndoială, dar și urmași ai vechilor veneți ilirici, altceva decît tipul fizic chiar, dar, mai ales, moral, al italianului.

Altă mare de partea cealaltă: largă Mediterană, care udă în același timp coastele binecuvîntate ale Liguriei și ale Franciei occidentale, care face cea mai mare frumuseță a Cataloniei, care se coboară pe urmă pînă la stîncile aspre și goale ale pustiului african, care se continuă dincolo de strîmtoarea Gibraltarului prin sierrele deșerte ale Spaniei.

De la înălțimea Genovei, clădită ca o imensă cetate, ieșită pare că din stîncă de la temelie, această mare se vede plină de pînjeniișul vaselor venite la harnicul braș, care este unul din centrele de muncă și din marile depozite

de producție ale Italiei. Țărmlul acesta, însă, își schimbă în fiecare moment caracterul.

După frumuseța primitoare a Liguriei, se ajunge la linceda regiune leneșă, nesănătoasă din fața Toscanei, pentru ca într-un golf de rai, acela de la Neapole, natura să adune toate farmecele ei, supt un cer deosebit de zîmbitor, care revarsă asupra tuturor sufletelor farmecul eu totul particular al unei naturi idilice, în ciuda îngrămădirii așa de dese a unei populații de caracter grecesc, arab și oriental, al cărei pitoresc este neasămuit.

Mi-a fost dat mult mai tîrziu să ajung a cunoaște și țărmlul Dalmației. L-am luat de sus, acolo unde pornește cu atîta putere vîntul de miazănoapte, zguduind corăbiile pe lucci și dînd brînci trecătorilor, cari se prind uneori de copaci și de colțuri de stîncă. Ieșind din acel Quarnero, se strecoară apoi vasele printre multele insule de piatră, acoperite cu o vegetație meridională, care formează vechiul adăpost al piraților de odinioară, temuți de Veneția, la cari s-a adaos, într-un moment, contribuția acelor uscoci, morlaci, cari fac parte din însăși rasa noastră.

În față, splendorile civilizației venețiene răsăreau în bisericile, în palatele de odinioară, pînă la acel imens adăpost de retragere voită a lui Dioclețian, care, purtînd numele palatului de odinioară, Spalato, Split pentru slavi, este un oraș întreg.

Aici, coasta păstrează încă asprimea și amintește luptele, prădăciunile, dușmăniile de odinioară.

Mai departe, ca și pentru coasta tireniană a Italiei, deodată capriciul bucuros al naturii deschide pe neașteptate un colț de frumuseță senină, supt un cer de o strălucire albastră aproape africană, țărmul însuși fiind acoperit cu ierburi aspre și aruncînd în sus copaci cu fructele dulci ale țărilor toride. Ragusa, încunjurată de înaltele ei ziduri sure, cu porți în al căror nume sună încă, pe vechea bază ilirică, armonioasele silabe grecești, pare mai mult o insulă de sine stătătoare decît o prelungire a aceluia țărm balcanic, care se ridică pe urmă, printr-un părete de stîncă cenușie, goală, către cuibul de războinici al Muntenegrului, și, în preajma stîncilor albaneze în care se cuprinde aceeași viață de pîndă, de luptă și de jaf, de-a lungul veacurilor, Cattaro, o grămădire de case de piatră, stă în marginea unui golf, care, în mult mai mic și fără nimic din ceea ce oamenii au putut să adauge, ca frumuseță de artă, poate să se asemene cu mîndreța golfului de Neapole.

Mai tîrziu, iată-mă pe valurile, totdeauna amenințătoare, de o severă strălucire metalică, de un albastru care pare neînsuflețit, al mărilor nordice.

Trec prin insulele arhipelagului danez, mă opresc la adînciturile săpate în acest țărm îngust, care-și întinde țeapa către nord, străbat pînă în regiunile bogate în lacuri, pe care trei sferturi de an le încunjură albul neatins al zăpezii, ce cuprinde vedenia de piatră masivă, severa civilizație politică luptătoare a capitalei Suediei.

Pe cînd, cu alt prilej, cu totul altă marē, țarmul apusean al aceleiași Peninsule Scandinavice, coasta aceea care este apă și uscat, care este plutire și viață țărănească prin nefîrșitele fiorduri ce intră în uscat și oarecum se încorporează într-însul, căci marea, care le-a străbătut, ajunge oarecum să fie astfel roaba aceloră în casa de piatră a căroră a voit să intre. Abia se simte în depărtare întinderea nemărgenită, plină de surprinderile furioase, a oceanului, acoperind cu imensele lui volumuri de apă ceea ce a fost odinioară un întreg continent, bogățiile, care vor rămînea totdeauna neștiute, ale Atlantidei, înecatā în adîncul veacurilor preistorice.

Oceanul acesta am ajuns a-l cunoaște nu prin contactul direct cu dînsul, ci după acea neîndestulătoare inițiere în caracterul lui care este strîmtoarea Mînecei, cu totul dominată de cele două maluri între care este închisă și sugrumată, printr-o înceată trecere către apus, către apusul unei lumi noi, de-a lungul coastelor cunoscute ale Italiei, cu strălucirea în noapte a farurilor rāzlețe ale insulei Elba, cu amintirea lui Napoleon, cu vedenia, în lumina zilei următoare, a stîncii străbătute de peșteri militare și umplute cu tunuri a Gibraltarului, cu depărtata întrezărire a unei Africe golașe și triste, apoi cu apariția acelor rāzlețe insule ale Azorelor, care par într-adevăr, cum le spune numele în limba stăpînitorilor portughezi, un stol de păsări, de acvile, care s-ar fi oprit din zborul lor și ar fi încremenit pe suprafața valurilor.

Iar de acolo, zile întregi, cu izbucniri de furtună, cu prelingerii de spumă furioasă, cu tremurături și gemete neconținute ale imensului vas, care, fără să-și piardă linia, este totuși la discreția puterii veșnic neliniștite a valurilor, pînă la acea coastă de iarnă a Americii de Nord, unde, între vastul ocean și între avîntul nebun de cutezător al caselor, care, cu șase-zeci de caturi, țintesc către nori, se întinde haosul în continuă mișcare al unuia din porturile cele mai cercetate din lume, toată acea frămîntare de corăbii care aduc prosperitate Noului York, vechii cetăți olandeze, care a ajuns să fie centru al rasei anglosaxone, atrăgînd înlăuntrul ei pe veneticii tuturor neamurilor.

Dar, o dată ce ai debarcat, marea nu mai există, atît de mult piatra clădită, zvonul uman zvîcnirea luminii și puterii electrice domină totuși.

Și, în sfîrșit, o altă vedenie, cu a cării senină amintire închei, mi-a apărut înainte în același drum american, pe acea coastă a Pacificului pe care am urmărit-o, fără altă măr-genire omenească decît a unor răzlețe locuințe avînd în față insulele cumpărate de bogătași, cari, vînzînd gumă de mestecat, doresc să apară și ei ca un fel de Napoleoni în Elba lor americană. Am ajuns pînă la deschiderea meridională de orizonturi albastre la San Francisco, pînă la acea Italie californiană, așa de deosebită de viața aspră pe care o mărgenește la sud și care poartă în toate amănuntele clădirilor, în toate amintirile ei pitorești urma

acelei dominații latine, care și astăzi, cuprinzând și acoperind, ascunzând puternica bază a rasei roșii, stăpânește Mexicul.

Și tocmai tîrziu de tot, pe viziunea aceluia tîrm al Dobrogii pe care-l cunoaștem așa de puțin și care nu se cuprinde numai în iluzia de argint a Balicului și în pitorescul tataroturcesc al unei biete rase pe care astăzi o ia vîntul, am ajuns să prețuiesc, firește, nu năvala de trivialitate și de dezmaț a stațiunilor balneare, urîtă icoană a lipsei de pudoare în timpurile noastre, ci, în singurătatea de la Mangalia, frumuseța serilor care isprăvesc în brumă ușoară, farmecul luminilor fugare de la luntrile pescarilor, cari-și vrăjesc prin licărirea torțelor prada din adîncuri, și, mai ales acel lucru de neuitat care este chemarea de dimineață în faptul chiar al zilei încă răcoare, a luceafărului, care se ridică deodată în fundul cerului vioriu, și este ca o trezire la viața cea nouă, ce trebuie să înceapă pentru locuitorii adîncului de apă, ca și pentru acei cari, astăzi, pe ruinele cetăților elenice, duc numai rămășița tristă și vulgară a unei civili ații pe care noi pînă astăzi n-am știut-o învia.¹

(1940)

Cum să călătorim

A călători e o nevoie sufletească a oricui: doar viața noastră se mîntuie cu o călătorie pe care ne pare așa de rău că trebuie s-o

facem în negru și fără tovarăși, lăsînd acel trup de care a fost așa de mult legat sufletul care el este noi înșine. Ne place a schimba locurile, a cunoaște alți oameni, pentru ca, la întoarcere, cu atît mai mult să iubim locurile obișnuite și oamenii cu cari avem a ne duce vieața.

E și o dorință de extraordinar care ne mîină, tendința de a ieși din ceea ce se repetă zi de zi; e o patimă de a descoperi, și ființa noastră se înmulțește doar prin descoperirile pe care le facem.

Omul din vremile rătăcirilor trăiește și în burghezul cel mai așezat, mai înrădăcinat, mai greu de deslocuit și de pornit din timpurile noastre. Un mare scriitor francez pe care nu-l mai cetește generația noastră, pornită pe alte drumuri, Alphonse Daudet, și-a rîs de această pasiune, pe care mulți o ascund, dar toți o au, creînd tipul, nemuritor, al lui Tartarin, pașnicul spițer din frumosul oraș medieval Tarascon, în Sudul Franciei, care visează așa de mult de ceruri răsăritene și de fapte eroice încît ajunge a crede că le-a săvîrșit și povestește altora, cari trăiesc tot același vis, cum s-a luat la trîntă cu leii și le-a înfipt pumnalul în coastă, așa cum face el, străbătînd cu un modest cuțit de bucătărie măruntaiele de cîlți ale canapelei din prăvălie.

Din această pornire spre ceva nou, chiar dacă este să-l cîștigi cu ostenele și cu tot ce iese neplăcut din părăsirea vieții de acasă, așa de bine rînduită, vin și priveliștile rătăcirilor de vară pe care nu le mai pot satisface tre-

nurile de plăcere; și cea sau cel mai în vîrstă din membrii familiei ține să nu fie lăsat la domiciliu, ceea ce ar fi o mare insultă. Pretinsa îngrijire a sănătății e adesea un pretext, în aceste migrațiuni, aceste pașnice bejenii așa de zgomotoase, din care nu lipsește o notă de ridicul. Vorbim de popoare migratorii și ne închipuim că în adevăr au fost neamuri întregi care nu puteau să stea într-un loc. De fapt, s-a dovedit de mult cît de greșite erau părerile mai vechi despre migrații și năvălirile ce iese dintr-însele. Nici Germanii, nici Slavii, nici Hunii n-au fost niște neconținut agitați cari să nu-și poată afla locul nicăieri; doar printr-o așezare s-au mîntuit tulburările lor momentane. Dintre așa-numiții nomazi, unii erau numai ciobani *transhumanți*, cari, ca Mocanii, de aici, ca Românii din Pind, au două patrii, din cauza nevoilor de hrană a turmelor; ei urmează la momente din an care se păzesc, de nevoie, cu cea mai mare sfințenie, totdeauna același drum, știind unde sînt fîntînile; cum e pentru aceasta Bărăganul nostru, cu crucile de direcție, așa e pentru păstorul din Iran calea cisternelor, unde se păstrează în adînc, pentru oameni și pentru dobitoace, prețioasa apă a ploilor. Alți „nomazi“ sînt puși în mișcare de vajnice nevoi economice, cum e căutarea de ogor, odată ce s-au deprins cu plugăria. Pe mulți îi mișcă împingeri rezultate din războaie care s-au purtat în vecinătatea lor, așa încît se pornesc de nevoie.

Și în ce privește pe Țigani noștri și cei de aiurea, pînă în Norvegia și America-de-Nord,

ei nu stau în același loc vara și iarna și, observați de aproape, se vede bine cum caută, la anumite date, unele izvoare de câștig, fără care n-ar putea trăi.

Dar tînărul german care, în „primăvara sacră“ îndătinată, pleca mînat de setea isprăvilor, ca Făt-frumosul poveștilor noastre, nu se bucura numai de biruința asupra dușmanului și de culegerea prăzii pe cîmpul de ispravă a lui, ci și de tot ce zeii desfășurau ca minunate sau ciudate lucruri nouă înaintea ochilor lui rîvnitori de tot altceva.

Din adîncul istoriei, ca în multe alte privinți, fără a ne da sama, vine îndemnul nostru către călătorie. El e firesc, sănătos și folositor. Nu trebuie să-l oprim, dar e păcat să nu-l cultivăm, să nu-l disciplinăm, să nu-l facem de folos, privind anumite ținte înaintea rătăcirilor noastre periodice.

Să încercăm a fixa cîteva puncte.

O observație la început. Mulți cred că o călătorie înseamnă neapărat un *drum lung*. Dacă e vorba de a-ți face recolta pe cale, nu e de nevoie să iei în piept lumea, să străbați mările și să-ți însemni pașii pe multe, felurite și necunoscute locuri. Și în apropierea imediată e ceva de adunat care nu merită desprețul.

Un delicat scriitor francez de la începutul veacului trecut, Xavier de Maistre, a scris doar o plăcută și foarte spirituală „Călătorie în jurul odăii sale“. Cîte n-avem noi de descoperit între chiar cei patru pereți ai locuinții noastre: lucruri pe care nu le-am băgat de

seamă niciodată, lucruri la care am ținut cîndva, dar pe care ne-am deprins a nu le mai vedea, fără a mai vorbi de marea priveliște omenească, totdeauna foarte interesantă, stîrnind bucurie, haz și milă, care trece înaintea fereștilor noastre, și cea mai mică din colibe fiind servită astfel și cu trecerea celor mai strălucite alaiuri! Și, cu cîteva zeci de ani înaintea acestui parizian, un englez din Londra, Sterne, ce n-a izbutit să facă, prin talentul lui de psiholog și umorist, dintr-un scurt drum, dincoace de Canal, printr-a sa „Călătorie sentimentală în Franța“!

Chiar din ce s-a spus pînă acuma se înțelege un lucru: că pentru călătoria cea lungă, care poate fi goală, ca și pentru cea scurtă, care poate fi așa de bogată în daruri și de îmbogățitoare a sufletului. se cere înainte de orice: *atenție*.

O atenție de fiecare clipă și pentru fiecare lucru, pentru fiecare om, pentru fiecare împrejurare. Ea nu trebuie să slăbească niciodată. E adevărat că aceasta cere o încordare ce poate obosi prin atîta cheltuială de putere, dar răsplata e așa de mare, încît prin ea însuși întremează.

„Ochii în patru!“ Niciodată această recomandare nu e mai folositoare decît atunci cînd călătorești. Și cel mai mic lucru care nu e ca acasă la tine-ți poate folosi. Și anume, în afară de valoarea ce o poate avea el însuși, și pentru alt motiv.

Într-un loc, oricare ar fi el, toate sînt legate împreună, alcătuint o singură unitate. Pe

aceasta n-o poți înțelege cum se cade decît uitîndu-te în multe părți, care, la prima vedere, ți s-ar părea că n-au legătură între ele. Ești, de exemplu, la Veneția, și marea școală de pictură venețiană, a lui Tiziano, Tintoretto și Veronese, are un deosebit interes pentru dumneata. Dar iată, ca s-o guști deplin, trebuie să studiezi realitatea venețiană de astăzi.

Vezi elemente ale tablourilor admirate, care au ieșit din aceeași priveliște și din atingerea cu oameni asemănători, privind minunatele apusuri pe lagune, urmărind jocul ușor al negurilor pe canale, oprindu-te o clipă asupra umbrelor largi care cad de pe fațadele palatelor. Și tot așa ce plin de interes este, nu numai acel funcționar sau negustor sau meșter de azi, în fața, în privirea, în mersul căruia este ceva din ale patricienilor de odinioară, al căror urmaș, știut sau neștiut, este el însuși, dar și cel din urmă cerșitor bătrîn care lustruiește cu încălțămîntea lui spartă piatra pe care au trecut atîtea triumfuri ale dogilor.

Vedeți ce poate aduce în ce este astăzi legătura cu trecutul. Deci, cînd călătorești, nu-ți ajunge să te uiți la ce-ți răsare sau îți trece înainte astăzi. Nu e nevoie să fii istoric ca să știi și să iubești acest lucru neapărat care e istoria; ba poate urîta speță de savant care e istoricul de catedră — de pus lîngă filosoful de catedră, de care rîdea Schopenhauer, — e acela care știe de fapt mai puțin esența unor lucruri pe care nu le-a iubit niciodată. Dar cum crezi că Parisul, așa cum e azi, acest magnetic Paris, spre care merge pofta atîtora,

domni și doamne, cari cred că e un mare local de petreceri, făcut anume pentru străini, iar pentru frații români și gratis, o fericită și foarte primitoare adunătură de teatre și de cabarete, cu oameni fără altă treabă decît a zice, surîzînd, *pardon* și *merci*, cum crezi că acest imens, misterios și tragic Paris se poate pricepe măcar o pîrticică din tot ce pătrunde, fără să știi de unde a venit și ce înseamnă în fiecare loc pecetea pe care au pus-o veacurile de vieață politică și de cultură!

Cetiți înainte de a pleca! Doar de aceea am dat eu, cu cheltuială și trudă, cărți ca acele „Cinci conferințe despre Veneția“, ca „În Franța“, ca atîtea altele despre „Grecia de astăzi“, despre Serbia, despre drumul „prin Bulgaria la Constantinopol“, despre Țările scandinave, despre Spania și Portugalia, despre America. Toate cărți absolut necetite, și îndrăznesc să cred că meritau o privire.

Dar nu uitați, la drum, un lucru: *cea mai strictă disciplină și cea mai perfectă observare de sine*. E un tip de călător român care trebuie să dispară. Acela care caută otelul, restaurantul și spectacolul, care face zgomot pe stradă, care se sfădește pentru preț, care lasă datorii în urmă și necurățenie, care, în trufia lui, nu întrebă cînd nu știe — de cîte ori la Veneția treceau fudui prin Muzee pe lîngă mine, făcîndu-se că nu mă cunosc! — și cari fac ca numele unui vrednic popor să nu fie prețuit cum se cuvine, nicăieri.¹

(1936)

NOTE

Siglele volumelor și lucrărilor din periodice după care s-au reprodus textele antologiei de față sînt, în ordinea organizării capitolelor, următoarele:

- S M R. = *Sate și mănăstiri din România*
D O R. = *Drumuri și orașe din România*
R O M., = *România, mamă a unității naționale*
A D I = *Amintiri din Italia*
C C V = *Cinci conferințe despre Veneția*
V D I = *Visiuni de Italie*
I V = *Instantanee venețiane*
P B C = *Prin Bulgaria la Constantinopol*
N D = *Note de drum*
I F = *În Franța. Drumuri ale unui istoric*
C S = *Citeva zile prin Spania*
P = *Țara latină cea mai depărtată în Europa:
Portugalia*
C = *O mică țară latină: Catalonia*
Ț S = *Țeri scandinave*
A = *America și românii din America*
V G A = *Vederi din Grecia de azi*
S I = *Sfaturi pe întunec, I, II*

DIN ȚARĂ

1. SMR, p. 30—33
2. DOR, p. 151—156
3. DOR, p. 160
4. DOR, p. 169—175
5. DOR, p. 185—202
6. SMR, p. 33—42
7. SMR, p. 43—45
8. SMR, p. 77—84
9. SMR, p. 122—124
10. DOR, p. 284—285
11. ROM, p. 13—14
12. ROM, p. 23—25
13. ROM, p. 30—36
14. ROM, p. 92—96
15. RCM, p. 105—106
16. ROM, p. 107—111
17. ROM, p. 136—137
18. ROM, p. 340—343
19. ROM, p. 346—348
20. SMR, p. 176—182
21. DOR, p. 1212—123
22. DOR, p. 238—241

DIN STRĂINĂȚATE

I. ITALIA

1. ADI, p. 78—88
2. ADI, p. 111—117
3. ADI, p. 1412—144
4. ADI, p. 158—166
5. ADI, p. 196—202

6. ADI, p. 233—255
7. CCV, p. 214—215
8. VDI, p. 4—9
9. IV, p. 492—493

II. ORIENTUL

1. PBC, p. 135—143
2. PBC, p. 183—185
3. PBC, p. 215—220
4. PBC, p. 272—278
5. PBC, p. 278—282

III. GERMANIA — FRANȚA — ANGLIA

1. ND, p. 9—18
2. ND, p. 19—22
3. ND, p. 33—36
4. ND, p. 44—54
5. ND, p. 59—64
6. ND, p. 88—96
7. IF, p. 62—66
8. IF, p. 139—142

IV. SPANIA — PORTUGALIA — CATALONIA

1. CS, p. 14—16
2. CS, p. 17—19
3. CS, p. 22—24
4. CS, p. 25
5. CS, p. 29—32
6. CS, p. 47—49
7. CS, p. 63—74
8. P, p. 53—55

9. P, p. 56—62
10. C, p. 29—30
11. C, p. 31—33
12. C, p. 34—37
13. C, p. 46—47

V. NORVEGIA — SUEZIA

1. TS, p. 18—21
2. TS, p. 31—32
3. TS, p. 70—74

VI. STATELE UNITE ALE AMERICII

1. A, p. 3—13
2. A, p. 38—43
3. A, p. 43—45
4. A, p. 102—107
5. A, p. 108—112
6. A, p. 130—136

VII. GRECIA

1. VGA, p. 6—12
2. VGA, p. 13—24
3. VGA, p. 27—29
4. VGA, p. 34
5. VGA, p. 42
6. VGA, p. 66—71
7. VGA, p. 79—80

VIII. ADDENDA

1. SI (II) p. 70—77
2. SI (I), p. 329—334

G L O S A R

- bageag* — (reg.; var.: bageacă, bageci) =
= mică deschizătură în podul
unei case, prin care pătrunde
lumina; uneori ține locul coșului.
- boață* — poznă, năzbitie (din „boroboață“).
- cacom* — hermină, blana acestui animal.
- cealma* — turban (arhaism).
- chilug* — tuns pînă la piele (var.: „pilug“);
chiluge = (capete) tunse.
- chit* — balenă.
- ciacou* — chipiu înalt și tare; chivără (var.:
„ceacău“).
- cordovană* — piele fină pentru încălțăminte,
marochin (din it. „cordovano“).
- corozi* — variantă reg. pentru „scoroji“, a
se deteriora, a se strica (la su-
prafață), a se coșcovi; despre
vopsele, tencuieli și obiectele pe
care sînt aplicate.
- coșmegi* — pl. de la „coșmagă, coșmăgi“,
reg., colibă de scînduri, baracă.
- crocmolit* — variantă reg. pentru „crohmolit“,
„crohmălit“, din „crohmală =

	= scrobeală; scrobit; fig.: rigid, bățos.
<i>crușit</i>	— argăsit, tăbăcit (reg.).
<i>(a) dezbirna</i>	— a scoate, a desprinde, a rupe ceva de la locul lui, a disloca.
<i>drobiță</i>	— arbust mic cu flori galbene (lat. <i>gentisa tinctoria</i>).
<i>faro</i>	— joc de cărți.
<i>gabian</i>	— pasăre marină; specie de goeland.
<i>goldane</i>	— varietate de prune (bot. <i>prunus institia</i>).
<i>hobot</i>	— basma pentru cap, vâl.
<i>horbotat</i>	— dantelat (de la „horbotă“ = dantelă).
<i>hurtă</i>	— grămadă; expr.: „adus cu <i>hurta</i> “ = cu grămada, cu toptanul, fără alegere.
<i>(a) împoncișa</i>	— a veni în conflict cu cineva; a se contrazice; tranz.: a înfige un obiect ascuțit.
<i>inhobotat</i>	— învăluit, îmbrobodit.
<i>lampas</i>	— fișie lată de postav cusută pe latura exterioară a pantalonilor de uniformă.
<i>lanță</i>	— lance.
<i>lipos</i>	— slinos, unsuros, murdar.
<i>loabdă</i>	— minge, sferă.
<i>lurid</i>	— livid, palid, galben (lat. „ <i>luridus, -a, -um</i> “).
<i>minavet</i>	— flășnetă mică (comp. polonez „ <i>menwt</i> “ din fr. <i>menuet</i>).
<i>mitoc</i>	— locuință pe lângă o mănăstire, în afara incintei.

<i>modilcă</i>	— umflătură, gilcă, ridicătură de pământ.
<i>năramză</i>	— portocală.
<i>nursă</i>	— dădacă (din engl. „nurse“).
<i>pachești</i>	— bretele pentru pantaloni (reg.).
<i>palanchin</i>	— un fel de lectică (din fr. „ <i>palanquin</i> “).
<i>pasmanterie</i>	— ceaprazărie (din fr. „ <i>passementerie</i> “).
<i>privaz</i>	— pervaz, cadru.
<i>rădiu</i>	— pădurice (var. <i>rediu</i> ; reg.).
<i>sacnasiu</i>	— încăpere mică la catul de sus al caselor domnești sau boierești de altădată, ieșită în afară din fațada clădirii și închisă cu geamlic sau cu obloane (turc. și arh.).
<i>suialgiu</i>	— fîntînar (arh.; var. „ <i>suiulgiu</i> “, „ <i>suingiu</i> “).
<i>talar</i>	— haină lungă, purtată în trecut ca uniformă de unele unități militare sau membrii unor asociații profesionale, — aci, studenți (din germ. Talar, lat. lit. „ <i>talaria</i> “).
(a) <i>tăminji</i>	— a mînji, murdări (reg.).
(a) <i>tîpși</i>	— a bătători (var. „ <i>tăpși</i> “).
<i>treucă</i>	— albie, copaie, vas din care mănîncă sau beau vitele (reg.; var.: „ <i>troacă</i> “).
<i>parțam</i>	— ciucure, franj (reg.).
<i>vîrcă</i>	— dungă (reg.).

S U M A R

<i>Prefață</i>	7
<i>Notă asupra ediției</i>	37
DIN ȚARĂ	41
DIN STRĂINĂTATE	
ITALIA	137
ORIENTUL	195
GERMANIA — FRANȚA — ANGLIA	219
SPANIA — PORTUGALIA — CATALONIA	275
NORVEGIA — SUECIA	333
STATELE UNITE ALE AMERICII	347
GRECIA	393
NOTE	439
GLOSAR	445

Redactor: VASILE IGNA
Tehnoredactor: HLA VATHY LAJOS

*Apărut: 1972. Comanda nr. 639. Coli de tipar: 14.
Hirtia: tip. înalt A 80 g/m². Format: 70×90/32.
C. Z. pentru bibliotecă: 859—992.*

Tiparul executat sub comanda nr. 197, la Intreprinderea Poligrafică Cluj, str. Brassai nr. 5—7
Republica Socialistă România.

Lei 9,75

„Cetitorule sau cetitoare, care vei ceti sau
recesi aceste rînduri pe drumuri de țară,
apropiîndu-te cu evlavie de monumente și
cu iubire de oameni, trimite un gînd bun
și celui care a scris aice. El n-a vrut mai
mult decît aiîta.”

N. IORGA

